สภาพอีสาน

ตุลจันทร์

สภาพอีสาน

ผู้เขียนขออุทิศความดี

แด่

อาจารย์วิศาล ศิวารัตน์ และ นายสง่า อุทศิลป์

959 3
ก17ส
2

สภาพอีสาน

ฟรานซิส คริปส์ แต่ง

'ตุลจันทร์' แปล

สำนักพิมพ์ศึกษิตสยาม

๑๗๐๕ ถนนพระรามที่ ๔ สามย่าน พระนคร ๕

โทร. ๕๑๑๖๓๐

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๔

ปก และภาพประกอบ นายสันติ เล็กสุขุม

ราคา ๓๘ บาท

สารบาญ

คำนำ			ก
บทที่	๑	โรงเรียน	๑
บทที่	๒	ฤดูกาล	๒๐
บทที่	๓	บ้องไฟ	๔๒
บทที่	๔	สันบี	๕๕
บทที่	๕	การกลับของผม	๗๓
บทที่	๖	เข้าพรรษา	๘๐
บทที่	๗	สองหมู่บ้าน	๙๘
บทที่	๘	เขื่อนที่ลำปาว	๑๒๘
บทที่	๙	กุฉินารายณ์	๑๔๒
บทที่	๑๐	จตุรพักตร์พิมาน	๑๕๓
บทที่	๑๑	ร้อยเอ็ด	๑๖๔
บทที่	๑๒	หมู่บ้านในฤดูฝน	๑๘๑
บทที่	๑๓	มหาสารคาม	๒๐๐

คำนำ

ขณะที่ข้าพเจ้ามีอาชีพในทางสอนภาษาไทยอยู่ในกรุงลอนดอนนั้น วันดีคืนดีก็มีเสียงหนุ่มน้อยคนหนึ่ง โทรศัพท์มาที่บ้านพัก ขอเรียนภาษาไทยด้วยเป็นต่างหากออกไป จากที่สอนกัน ณ สถาบันวิชาบูรพทิศ ในมหาวิทยาลัย เขาบอกชื่อแ ซ่ไว้ว่า ฟรานซิส คริปส์ ฟังแล้วก็สดุดใจ แต่ไม่ได้นึกว่าจะเป็นหลานของเซอร์สแตรฟฟอร์ด คริปส์ ซึ่งเป็นรัฐบุรุษอันลือชื่อ โดยเฉพาะในด้านการคลังและการให้เอกราชแก่อินเดีย จะอย่างไรก็ตาม ฟรานซิสเรียนภาษาไทยกับข้าพเจ้าไม่นาน แต่ก็ปรากฏว่ามีความรู้ เรียนได้เร็วกว่าฝรั่งอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้าเคยสอนมา จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่ต่อมา แม้เขาจะไม่มีผู้ใดที่สอนเขาอีกอย่างเป็นทางการ แต่เขาก็รู้ภาษาไทยดี ถึงขนาดแต่งภาษาไทยให้ลงพิมพ์ก็ได้ และพูดได้ชัดถ้อยกระทงความดั่งคนไทยที่ได้รับการศึกษาแทบทุกประการ

เหตุที่เขาต้องการเรียนภาษาไทย ก็เพราะเขาได้อาสาสมัครไปทำงานในต่างประเทศ ตอนที่จบจากโรงเรียนอีตัน ก่อนไปเข้ามหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ในโครงการซึ่งต่อมาประธานาธิบดีเคนเนดี้ได้นำไปใช้เป็นขบวนการสันติภาพของสหรัฐอเมริกา

โดยที่อังกฤษเริ่มกิจการด้านนี้มาก่อนนานแล้ว หากจำกัดวงอยู่ภายในจักรภพเท่านั้น ฟรานซิส ดูเหมือนจะเป็นคนแรกที่ได้รับการจัดส่งให้ไปทำการนอกจักรภพอังกฤษ และประเทศไทยดูจะเป็นแหล่งแรกนอกจักรภพที่รับอาสาสมัครจากอังกฤษ นั่นดูเหมือนจะเป็น พ.ศ. ๒๕๐๔

ก่อนมาเมืองไทย ฟรานซิสไปอยู่ที่กัลกัตตาชั่วคราว เป็นเหตุให้เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ เขารักเมืองไทยเพิ่มขึ้น แต่เมื่อมาพักอยู่กรุงเทพฯ ได้ไม่นาน กระทรวงศึกษาธิการของเราก็ส่งเขาไปอยู่ที่โรงเรียนฝึกหัดครู จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเวลานั้นออกจะอยู่สุดหล้าฟ้าเขียว ด้วยถนนมิตรภาพยังมีถึงเพียงนครราชสีมาเท่านั้น อีสานสมัยนั้นยังหาได้กลายสภาพไปในทางที่ดีขึ้นหรือเลวลงดังในปัจจุบันนี้ไม่ แม้เวลาจะห่างกันเพียงทศวรรษเดียวก็ตาม

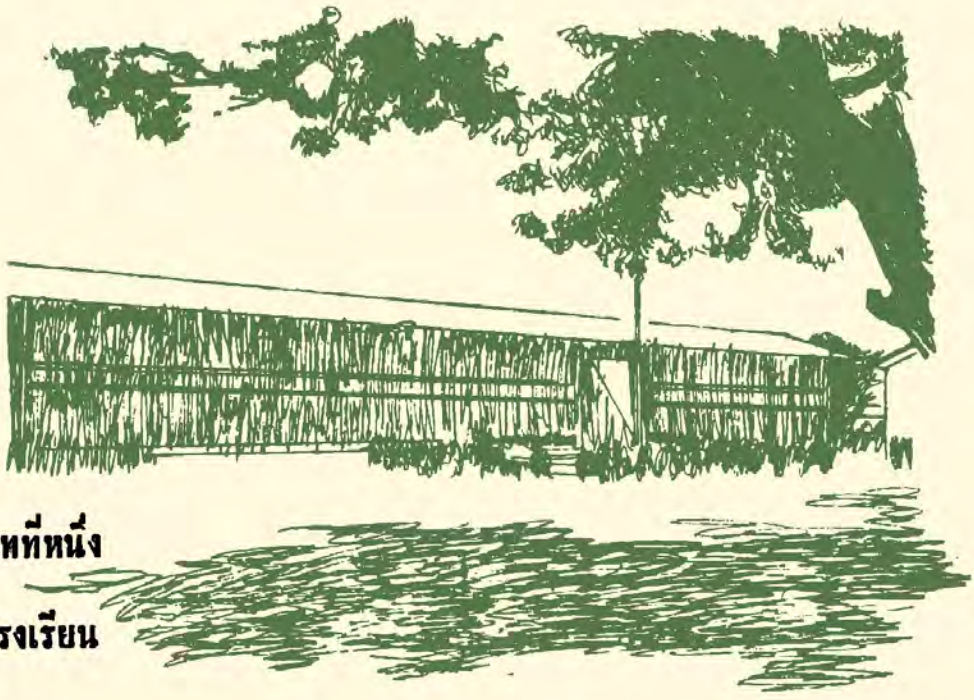
ข้าพเจ้ากลับมาจากอังกฤษไล่ ๆ กับฟรานซิส ยังจำได้ว่าเวลามากรุงเทพฯ เขามักมาพักอยู่ด้วย และมาเล่าถึงโรงเรียนเขา จังหวัดเขาและภาคอีสาน (ของเขา) อย่างภูมิอกภูมิใจ โดยที่เวลานั้นข้าพเจ้ายังไม่ได้ย่างกรายเกินเขตโคราชขึ้นไปเลย ฟรานซิสนี่แหละที่พาข้าพเจ้า "บุก" อีสาน ไปถึงมหาสารคาม ร้อยเอ็ด นครพนม อุบลราชธานี ฯลฯ ตลอดเวลาที่เราเดินทางอยู่ในภาคนั้น เขาจะเล่าให้ฟังถึงสภาพของอีสาน ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรมประเพณี ไปจนถึงภาวะการเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาและการพัฒนาต่าง ๆ อย่างน่าสนใจยิ่ง สิ่งซึ่งเขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟัง ได้เขียนไว้ในหนังสือนี้บ้างแล้ว โดยให้ชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า *The Far Province* ขณะที่เขียน เขายังรู้จักเมืองไทยได้ไม่ดีเท่าระยะหลังนี้ ด้วยเวลาที่เขียนนั้น เขาเพิ่งมาเมืองไทยเพียงสองครั้ง ทั้งวัยวุฒิก็ยังน้อย ถึงกระนั้นก็ให้ความรู้เกี่ยวกับสภาพอีสานในทศวรรษที่แล้วได้อย่างไม่มีหนังสืออื่นใดเทียบ ผู้อ่านที่มีมนสิการอาจนำมาเปรียบกับสภาพอีสานในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

ถึงฟรานซิส คริปส์ จะเขียนอย่างตั้งใจเพียงใดก็ตาม หากไม่ได้ "ตุลจันทร์" แปลอย่างน่าอ่าน *สภาพอีสาน* ก็คงไม่ได้รับความสำเร็จ ดังที่เมื่อนำไปทะยอยลงพิมพ์ใน *วิทยาสาร* ถึงกับมีผู้ "ติด" กันงอมแงมทีเดียว

ทั้งผู้แปลและผู้เขียนได้มอบผลได้อันจะพึงเกิดจากลิขสิทธิ์แห่งหนังสือเล่มนี้สำหรับเป็นเครื่องช่วยเหลือเกื้อกูลนักเรียนอีสานบางคนที่ยากจน ซึ่งนับได้ว่าเป็นกุศลเจตนาโดยแท้ ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้สำนักพิมพ์อุทิศเงินจำนวนเท่า ๆ กับค่าลิขสิทธิ์ สมทบไว้เป็นบุญนิธิ เพื่อการนี้ด้วยเช่นกัน ขอท่านสาธุชนได้โปรดอนุโมทนาด้วยเทอญ.

ป. อภัยวงศ์

๑๖ มิถุนายน ๒๔๑๔

บทที่หนึ่ง

โรงเรียน

คืนที่ผมมาถึงกรุงเทพฯ อากาศร้อน ท้องฟ้ามืดสนิท พายุฝนเพิ่งจะผ่านไปหยกๆ แลเห็นแสงไฟสะท้อนขึ้นมาจากถนนที่ยังเปียกอยู่ ได้ยินเสียงก้องๆ สูงๆ ต่ำๆ ไม่เป็นจังหวะจะโคนดังลั่นติดต่อกันไม่หยุด แว่วมาทางผึ้งคลอง

"นั่นโรงงานอะไรครับ" ผมถามคนที่มารับ

เขาหัวร่อ "ไม่ใช่โรงงานดอก เสียงอึ่งอ่างน่ะ พอฝนหายละก็ร้องยังงี้ละครับ"

ตอนกลางวัน แดดจ้า ส่งแสงและความร้อนผ่านอาคารคอนกรีต ลงมายังพื้นถนนที่เพิ่งสร้างเสร็จใหม่ๆ กรุงเทพฯ เป็นบ้านเมืองโอ่อ่า โก้เก๋ ทำให้ผมรู้สึกตัวเหมือนบ้านนอกเข้ากรุงไม่มีผิด นักเรียนไทยผู้ภาคภูมิใจในบ้านเมืองของเขา พาผมไปเที่ยวตลาดน้ำ ไปชมวัดวาอารามหลายแห่ง รวมกันเป็นภาพที่เต็มไปด้วยแสงสี ระยิบระยับพราวตาไปหมด หลังจากนั้น ก็ไปกระทรวงศึกษาธิการ ได้พบเจ้าหน้าที่หลายคน ทุกคนโอภาปราศรัย เป็นธุระช่วยแนะนำผมเกี่ยวกับหน้าที่การงานที่จะทำต่อไป

เขาบอกว่าผมจะถูกส่งตัวไปสอนที่โรงเรียนผีกหัดครูต่างจังหวัด ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เขาเล่ากันว่าไกลมากกันดารมาก ลำบากมาก บางคนพูดเสียน่ากลัวว่า 'ยังกับทะเลทราย' ล้าหลังที่สุดในประเทศ

บางคนงง เวลาผมบอกว่าจะไปไหน

"มหาสารคาม" เอ๊ะ ผมต้องย้ำชื่อจังหวัดที่ผมจะไปประจำอยู่เป็นเวลาหนึ่งปีให้พ่ง

"มหาสารคาม? อยู่ที่ไหน อ๋อ อีสาน" เขามองดูผมกันอย่างเห็นอกเห็นใจ ไหนจะอันตรายจากพวกก่อการร้าย คอมมิวนิสต์ ไหนจะแห้งแล้ง ไหนจะต้องกินข้าวเหนียวกลืนแทบไม่ลง เขาแน่ใจกันว่า ไปอยู่ไม่เท่าไหร่ผมก็ทนไม่ไหว ต้องกลับกรุงเทพฯ แล้วขอย้ายไปประจำที่อื่น แต่ผมกำลังคันเต้นอยากเผชิญภัย และมั่นใจตัวเองตามประสาคนที่ยังไม่รู้จักโลกดีนัก ความลำบากต่าง ๆ ที่เขาเล่าให้พ่ง จึงเป็นสิ่งที่ผมเตรียมรับเอาเป็นความสนุก อย่างไรก็ดี พวกที่เคยไปเห็นโรงเรียนที่มหาสารคามมาแล้ว มักจะพูดให้ผมใจชื้นคนหนึ่งบอกว่า ครูใหญ่ใจดีราวกับพระ

เป็นอันว่า หกนาฬิกาเช้าวันหนึ่งในเดือนสิงหาคม ผมไปขึ้นรถไฟ สายตะวันออกเฉียงเหนือด้วยความร้อนรน อยากจะให้ถึงเร็ว ๆ ไม่นึกเป็นห่วงเหตุการณ์ข้างหน้าเลย

รถไฟไปช้า ๆ ไม่ใช่ว่าเพราะแล่นช้า แต่เพราะหยุดบ่อย ตึกราม สมัยใหม่ของกรุงเทพฯ หายไปจากสายตา กลายเป็นทิวทัศน์ ท้องทุ่งอันอุดมสมบูรณ์ ของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของคลอง คันนา และความเขียวชอุ่มที่มองไปสุดสายตา รถแล่นผ่านบ้านเรือน ที่ตั้งกันอยู่เป็นหย่อม ๆ ผ่านวัดในท่ามกลางหมู่ไม้ถึงอยุธยา ผ่านอยุธยามาแล้ว เริ่มจะเห็นภูเขาลักษณะชอบกลดูไม่สมเป็นภูเขา ในที่สุดทางก็เลี้ยวลดขึ้นไปหว่างเทือกเขาเล็ก ๆ ลักษณะประหลาดไม่แพ้เขาลูกโดด ๆ ที่ผ่านมาแล้ว เสียงล้อเอี๊ยดอ๊าดกระทบกับราง

ซึ่งมีอายุประมาณ ๗๐ ปี สองข้างทางเป็นพงหญ้าหนา ๆ และพุ่มไม้เตี้ย ๆ ขึ้นปรกโฉมหน้าอันพิลึกพิลั่นของภูเขา ความเย็นยามเช้าตอนนี้ก็ได้กลายเป็นความร้อนของเที่ยงวันไปแล้วด้วย

เราผ่านโคราชมาแล้ว ขบวนรถได้แยกออกเป็นสองทางที่เมืองนี้ ขบวนหนึ่งไปทางตะวันออก ไปจังหวัดต่าง ๆ ที่อยู่ติดพรมแดนเขมรอีกขบวนหนึ่งขึ้นเหนือ ไปทางเวียงจันทน์ เมืองหลวงของประเทศลาว ระหว่างรถหยุดที่สถานีของกินสารพัดอย่างวางใส่ถาดชูกันสลอนอยู่ตามหน้าต่างรถไฟ ไก่ย่าง ข้าว อ้อย ถั่ว แต่ผมไม่กล้าเรียก ได้แต่มองดูผู้โดยสารอื่น ๆ (ส่วนมากเป็นข้าราชการ ครู และพ่อค้า ยื่นธนบัตรกันจ้าละหวั่นเคยมีคนเตือนผมมาก่อน ให้ระวังอาหารและเครื่องดื่มที่เร่ขายตามสถานี เลยต้องกินข้าวผัดโคคาโคลาที่บ๋อยรถไฟเอามาให้ รู้สึกว่าจะไม่อร่อยเท่าคนอื่นแน่ ๆ

ออกจากโคราช รถแล่นขึ้นเหนือ ความเร็วสม่ำเสมอไปเรื่อย ๆ ลมฝุ่นพัดเข้ามาทางหน้าต่างและประตู แต่ไม่ค่อยเย็นนัก ภาพสองข้างทางดูไม่มีอะไรโลดโผนอย่างที่ชาวกรุงเทพ ฯ พูดไว้เลย ไม่มีลักษณะใดเด่นเป็นพิเศษ จะว่าแห้งแล้งก็ไม่ใช่ จะว่าเบียกขึ้นก็ไม่เชิงฝุ่นและทรายสลับกันไปกับบ่อน้ำตื้น ๆ และนาข้าว ลักษณะภูมิประเทศไม่ได้เป็นที่ราบและก็ไม่ได้เป็นภูเขา ถ้าจะให้เขียนแผนที่แสดงความสูงต่ำของพื้นดินคงจะลำบากมาก ท้องฟ้าใสแจ๋ว ตัดกับสีเทาปนเขียวของใบไม้ต้นไม้ และสีเทาแก่ของบ้านเก่า ๆ ของโกดัง และโรงเรียนที่ตั้งอยู่แถว ๆ สถานี นี่เป็นครั้งแรกที่ผมนั่งรถไฟชั้นขนาดนี้ นั่งโยกไปเยกมา เหงื่อแตก กระสับกระส่ายอย่างไม่เข้าเรื่อง ก็นี่แหละที่คนไทยเขาเรียกว่าฝรั่งหน้าแด๊งแดง แต่งตัวไม่เรียบร้อย ท่าทางลุกลี้ลุกลนไม่รู้ว่าจะรีบไปไหน

รถค่อย ๆ เคลื่อนเข้าสู่สถานีบ้านไผ่ที่ชานชาลาคนยืนกันเต็ม ชาวบ้านหน้าตาร่าเริง สวมเสื้อกางเกงชุดสีน้ำเงิน ชาวเมืองนุ่งกางเกงสีเทา เสื้อเชิ้ต

ซึ่งตกจางไปแล้วพอผมลงจากรถ ผู้ชายกลุ่มหนึ่งเดินเข้ามาหา เราจับมือกันแต่ตอนนั้นผมพึ่งชื่อไม่ค่อยถนัด จำไม่ได้ว่าใครเป็นใครกันบ้าง คนหนึ่งแต่งตัวโก้สวมแว่นตา ตัดผมสั้น ท่าทางเหมือนจะเป็นครูอาวุโสคนหนึ่ง แต่ปรากฏว่าเป็นคนขับรถ อีกคนหนึ่งสวมเครื่องแบบสีกากีค่อนข้างเก่า พยายามพูดภาษาอังกฤษ ซึ่งผมพึ่งไม่รู้เรื่องเลย นึกในใจอยากให้เขาหยุดพูดเสียที เพราะตอนนั้นผมยังใหม่ ยังไม่เข้าใจซึ้งว่าการพูดภาษาต่างประเทศ บางทีก็ต้องใช้ความกล้าหาญมากเหมือนกัน อีกคนหนึ่งที่มารับผมด้วย คือ พนม พนม พูดภาษาอังกฤษดี แต่คืนวันนั้นเขาไม่ได้พูดอะไรมากนัก ออกจากสถานีมาที่รถแลนด์โรเวอร์ เขาขึ้นนั่งหน้ารถ ส่วนมากนั่งเงียบ ๆ ชำเลืองมองดูผมบ่อย ๆ

รถแลนด์โรเวอร์คันนั้น ผมพึ่งจับเค้าได้ว่า ขอยืมมาจากศึกษาธิการจังหวัด เพราะนัยว่ารถจี๊ปของโรงเรียนไม่ดีพอสำหรับจะเอามารับผม โรงเรียนนั้นอยู่นอกเมืองมหาสารคาม ห่างจากบ้านไผ่ไปทางตะวันออก ๔๐ ไมล์ นอกจากนี้แล้วผมพึ่งไม่เข้าใจ ซึ่งก็ดีแล้ว เพราะเลยไม่ต้องรู้ว่าเขาคิดกันอย่างไรเกี่ยวกับผม

บ้านไผ่เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดขอนแก่น ออกจากสถานี เราบ่ายหน้าสู่ตะวันออก ทั้งบ้านไผ่ในแสงตะวันยามเย็น ถนนตัดเป็นเส้นแดง ผ่านแนวสีมอ ๆ ระหว่างทางไม่มีเครื่องหมายอะไรเป็นพิเศษ มีแต่อาการขึ้น ๆ ลง ๆ ของหนทาง และฝุ่นที่กระจายออกมาจากรถที่บึ่งออกไปข้างหน้า ผ่านหมู่บ้านสองสามแห่ง ถึงอำเภอบรบือ ซึ่งมีโรงเรียนและร้านขายของ ต่อจากนี้เป็นทุ่งนาอีก แล้วถึงอ่างเก็บน้ำชลประทานขนาดย่อม ๆ อีกประเดี๋ยวก็ได้เห็นบริเวณกว้างใหญ่ มีบ้านสร้างอย่างชั่วคราวตั้งอยู่เต็ม รถบรรทุกรถบดถนนจอดอยู่ทั่วไป คนในรถเราบอกว่า "เขามาทำถนนกัน ถนนใหม่จบแค่นี้แหละ"

ถนนเก่าดุเดือดพอใช้ รถกระต่อนเต้นผับ ๆ ไปบนหลุมและบ่อ พื้นลูกรังแข็งราวกับหิน รู้สึกเหมือนล้อถูกกระแทกทุกกระเบียดนิ้ว แต่นี่เป็นประสบการณ์ใหม่สำหรับผม รถกระแทกสนุกดี ยามใกล้ค่ำ อากาศเย็นดีด้วย และทันใดนั้นเอง ก็ได้เห็นมหาสารคามอยู่ข้างหน้า รถแล่นไประหว่างนาข้าวอันราบเรียบเขียวชอุ่ม มหาสารคามตั้งอยู่ในท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ ข้างหน้าแนวต้นไม้คือโรงพยาบาล ซึ่งสูงเด่นขึ้นมาจากทุ่งนา พอเข้าไปใกล้อีกหน่อย บ้านเรือนและที่ทำการรัฐบาลก็โผล่โฉมหน้าออกมาตรงนั้นบ้างตรงนี้บ้าง ระหว่างกิ่งก้านสาขาของต้นก้ามปูและมะพร้าวที่โอนเอียงไปมา ผืนแผ่นดินน้ำธรรมชาติสร้างไว้เป็นที่ดินทราย ไม่มีสีสันเตะตาเท่าใดนัก แต่มนุษย์ก็ได้มาเพาะปลูกให้อุดมสมบูรณ์ สร้างเมืองร่มเย็นขึ้นไว้บนเนินล้อมรอบด้วยนาข้าวอันเป็นภาพที่ชื่นตาชื่นใจ ยิ่งกว่าแสงแรงกล้าของยางมะตอยและคอนกรีตมากนัก

สองสามวันแรกผมงง และตื่นเต้นด้วย คืนวันหนึ่งผมไปกินเลี้ยง โดยไม่ทราบเลยว่าเนื่องในโอกาสอะไร มารู้เอาทีหลังว่า เป็นงานเลี้ยงฉลองครูคนหนึ่งได้เลื่อนตำแหน่ง เราเลี้ยงกันที่บ้านอาจารย์ใหญ่ สนามหญ้าหน้าบ้านปักเสาติดไฟนีออนไว้สว่าง โต๊ะอาหารตั้งกลาง บรรดาครูนั่งกันเป็นกลุ่ม ๆ บนเก้าอี้เหล็ก มือถือแก้วแม่โขง มีคนเอาอาหารฝรั่งมาให้ผม ประกอบด้วยเนื้อสตู มะเขือเทศ ไข่เจียว แต่ผมขอรับประทานอาหารไทย เขาเลยเปลี่ยนให้เป็นข้าวกับเนื้อใส่พริกเผ็ด และผักซึ่งผมไม่เคยรู้จักมาก่อน พร้อมกับบอกผมว่า แม่ครัวเสียใจมาก เพราะอุตส่าห์ทำสตูให้ผมโดยเฉพาะ

ครู ๆ พูดภาษาอังกฤษให้ผมงงหลายหน เช่นเรียกผมว่า "ซาตา ซาตา" จะให้ผมเป็นแชมเปี้ยนฟุตบอลให้จงได้ อีกสองวันต่อมา ผมเล่นให้ทีมมหาสารคาม ต่อสู้กับทีมครูจากอีกเมืองหนึ่ง แดดร้อนจนหลังผมแทบจะปวดร้าวทีเดียว เมล็ดหญ้าแหลม ๆ ทิ่มแทงเข้าไปในถุงเท้าด้วย ผู้คนมาดูกัน

เยอะแยะ เล่นเสร็จแล้ว เรายืนเข้าแถวรับแจกผ้าเช็ดตัวผืนเล็ก ๆ จากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง เป็นรางวัลสำหรับการแสดง ผมรู้สึกแน่ใจว่าเขาคงไม่ขอร้องให้ผมเล่นอีกแน่ ที่ไหนได้ คืนวันนั้นเอง มีงานเลี้ยงก้อนรับทีมครูที่มาเล่นกับเรา ใครต่อใครพากันบอกว่าผมยังเป็น "ซาตา" อยู่ เพียงแต่ว่าอ่อนซ้อม

อีกคืนหนึ่ง ผมไปในงานขึ้นบ้านใหม่ของครูใหญ่โรงเรียนชายประจำจังหวัด ตอนเช้ามีสวดมนต์เลี้ยงพระ ตอนค่ำแขกมากันแน่น นั่งกับพื้น เบียดกันในห้องเล็ก ๆ ตอนนี้ผมชักจะหายเห่ออาหารเปรี้ยวจัดเผ็ดจัดเสียแล้ว และออกจะรับประทานยากขึ้น อีกประการหนึ่ง ผมเริ่มจะรู้สึกด้วยว่า การนั่งพับเพียบกับพื้นไม้แข็ง ๆ ในเนื้อที่แคบ ๆ นั้น มีกฎเกณฑ์และบัญหาต่าง ๆ ไม่น้อยเลย

สองสามวันแรก ผมเข้าเมืองบ่อย และทุกครั้งที่ขึ้นรถไป เขาจะต้องจัดให้ผมนั่งข้างหน้า ในที่ที่เป็นเกียรติ ติดกับท่านผู้ว่าราชการจังหวัด หรือศึกษาธิการจังหวัด หรือราชการชั้นผู้ใหญ่คนใดคนหนึ่งที่ไปด้วย ทุกคนคอยดูผมอยู่ว่าจะเป็นคนชนิดไหน และจะต้องการมีความสัมพันธ์กับเขาอย่างไร

ที่โรงเรียนนั้น ผมอยู่ห้องเดียวกับพนม ครูที่ไปรับผมที่บ้านไผ่ คำแนะนำ คำอธิบาย และความรู้ต่าง ๆ ที่พนมให้แก่ผม มีคุณประโยชน์เหลือหลาย ผมเรียนรู้จักวิธีใช้ผ้าขาวม้า อันเป็นสิ่งซึ่งจะขาดเสียมิได้ ในการอาบน้ำแต่งตัวตามที่สาธารณะ บ้านที่เราอยู่เป็นเรือนไม้ เสาคอนกรีต สร้างแข็งแรง ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่ก็อยู่บ้านนี้เหมือนกัน รอบ ๆ บริเวณมีต้นไม้ขึ้นเต็ม และมีเรือนอื่น ๆ อีกหลายหลัง ปลูกบนเสาสูงทั้งนั้น มองข้ามเรือนเหล่านี้ไป จะแลเห็นตึกนอน และตึกเรียนของโรงเรียนเรา

วันแรกที่ผมไปโรงเรียน เป็นวันเริ่มจะสอบปลายเทอม ภายในห้องทำงาน เครื่องโรเนียวหมุนข้อสอบ ออกมาหลายร้อยแผ่น วางเกลื่อนเต็มโต๊ะ รอคอยการจัดเข้ากันเป็นชุด ๆ ทุกคนในห้องทำงานกันง่วน อาจารย์วิรัช หัวหน้าแผนกภาษาอังกฤษก็กำลังจัดข้อสอบอยู่เหมือนกัน ผมเข้าไปดู เห็นมีคำผิดอยู่หลายแห่ง และความที่ไม่รู้จักกาลเทศะ ผมชี้ให้ดูว่าผิดตรงไหน ไม่คิดเสียก่อนว่า มาบอกเอาตอนนี้ ถึงอย่างไรก็แก้ไม่ทันแล้ว

พนมบอกผมว่า "ควรจะไปพบนักเรียนเสียบ้าง" แล้วพาผมไปที่ห้อง ๆ หนึ่ง เป็นชั้นเรียนที่สะอาดสะอ้าน หน้าต่างเปิดรับลมทุกบาน กระดานดำแผ่นใหญ่ติดเต็มฝาผนังด้านหนึ่ง นักเรียนหญิงนั่งแถวหน้า นุ่งกระโปรงสีน้ำเงินแก่ ใส่เสื้อขาว นักเรียนชายอยู่แถวหลัง ในเครื่องแบบกางเกงสีกากีขายาว เสื้อเชิ้ตสีขาวเรียบร้อย ครูที่สอนอยู่ ประกาศกับนักเรียนว่าผมจะพูดด้วยเป็นภาษาอังกฤษ

"ผมชื่อ ฟรานซิส คริปส์" ผมบอกนักเรียน แต่มีไม่กี่คนที่เข้าใจ ผมจึงเขียนลงบนกระดานดำ

เขาเรียนภาษาอังกฤษกันมาหกปีแล้ว จากโรงเรียนมัธยม แต่ส่วนมากพูดไม่ค่อยได้ ฟังไม่ค่อยออก พอครูที่สอนอยู่แนะให้ถามผมบ้าง นักเรียนชายนั่งอยู่แถวหลัง ๆ คนหนึ่ง ลุกขึ้นยืนยิ้มพูดว่า "ร้องเพลงให้ฟังซักเพลงซีครับ"

หลังจากนี้ผมขึ้นไปข้างบน เข้าไปในห้องที่เขียนป้ายติดไว้ว่า "ห้องภาษาอังกฤษ" พบนักเรียนสองคน กำลังเก็บกวาดทำความสะอาดห้อง ได้ความว่าเป็นเจ้าหน้าที่สมาคมภาษาอังกฤษ และสามารถใช้ภาษาอังกฤษแบบไทยได้คล่องแคล่วมาก รอบ ๆ ห้องแขวนรูปสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งได้วาดไว้อย่างมีฝีมือ แต่ชื่อสัตว์ซึ่งเขียนเป็นภาษาอังกฤษ บางคำก็สะกดตัวผิด เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดา ทั้งครูและนักเรียนส่วนมากไม่ค่อยจู้จี้นักกับเรื่องตัว

สะกดผิดนิดผิดหน่อยจะเป็นไรไป ผมเองก็ควรยอมรับความจริงในข้อนี้เสียโดยเร็ว แต่ต้องทำใจอยู่นานกว่าจะยอมรับได้

อยู่ต่อมาได้อีกหน่อย ผมค่อยมองเห็นภาพโรงเรียนถนัดชัดเจนขึ้น แต่ก็ยังงงอยู่มากทีเดียว ป้ายและคำสั่งต่าง ๆ เขียนเป็นภาษาไทย การสนทนารอบ ๆ ตัวผมก็ไทยทั้งสิ้น ครู ๆ ที่โรงเรียนคงนึกไม่ออกว่าผมงงแค่ไหน ไม่รู้เรื่องแค่ไหน และเมื่อไม่รู้ก็จำเป็นต้องซักถาม คำถามของผมก้าวร้าวขึ้นทุกที เพราะความอยากรู้อยากเข้าใจไปหมด ผู้ถูกถามคงรู้สึกรำคาญเต็มประดาว่าผมนี่ยุ่งจริง ๆ ถามไม่เข้าเรื่อง ถามสิ่งซึ่งตอบเป็นภาษาอังกฤษไม่ได้ ต่อมาผมรู้เองว่า คำถามใช้ไม่ได้ผล สังเกตเอาดีกว่า หรือถ้าจะตั้งคำถามก็แนะคำตอบให้เสร็จไปในตัว แล้วคอยดูซิว่าเขาจะคัดค้านหรือไม่ แต่นั่นแหละ เขามักจะเห็นด้วยเสมอ เพราะขี้เกียจขัดคอ หรือเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่อธิบายให้ฝรั่งเข้าใจได้ยากมาก

แต่พออยู่ไป ๆ ก็เข้าใจขึ้นมาเอง เขามีวิธีชี้แจงของเขา ซึ่งอาจจะไม่เหมือนกับที่ผมเคยรู้จักมาก่อน แต่ก็เป็นวิธีที่ทำให้เข้าใจแจ่มแจ้งได้เช่นกัน ส่วนการตั้งคำถามของผมนั้นก็ค่อย ๆ คลายความทะลึ่งตึงตังลงด้วย บางทีไม่ต้องถามเลยยังได้

นักเรียนที่โรงเรียนผึกหัดครูนี้อายุระหว่าง ๑๖ ถึง ๒๐ จำนวนนักเรียนชายและหญิงเกือบเท่ากัน แต่แม้ว่าจะมีนักเรียนเกือบ ๕๐๐ คน โรงเรียนมีสนามฟุตบอลเพียงสนามเดียวเท่านั้น

"ทำไมไม่ทำอีกสนามหนึ่งตรงนั้นล่ะครับ" ผมถามอาจารย์ประดิษฐ์ซึ่งเพิ่งกลับจากไปเรียนภาษาอังกฤษที่กรุงเทพ ฯ

ที่ที่ผมว่านี้อยู่ทางหน้าตึกนอนหลังหนึ่ง

"ที่เรียบไม่เท่ากันครับ" อาจารย์ประดิษฐ์ตอบ

"นักเรียนเราหลายคน ช่วยกันปรับ ง่ายนิดเดียว"

อาจารย์ประดิษฐ์ไม่ว่ากระไรต่อไป และผมก็ไม่ได้ซักต่อ

ต่อมาไม่ช้า วันเวลาของผมก็เข้าสู่ระเบียบแบบแผนกิจกรรมโรงเรียน เริ่มตั้งแต่ตีห้าครึ่ง นักเรียนทุกคนพร้อมด้วยครูอาจารย์ที่เข้มแข็งลุกขึ้นมาออกกำลังกายกัน ตอนนี้ใกล้จะสว่างแล้ว แต่อากาศยังเย็นอยู่ ท้องฟ้าใสกระจ่าง แล้วค่อย ๆ แดงขึ้นทางทิศตะวันออก แสงแดดแม้แต่ตอนรุ่งอรุณก็อบอุ่นสบาย ถ้าเป็นฤดูหนาว ความหนาวจะคลายลงอย่างรวดเร็ว ผมกับนักเรียนเคยขึ้นไปยืนบนเนิน มองข้ามทุ่งราบ น้ำท่วมเจิ่ง ไปยังแนวต้นไม้ข้างหน้า และรัศมีของดวงอาทิตย์ที่กำลังโผล่ขึ้นมาจากขอบฟ้า

ทางปลายบริเวณโรงเรียน มีบ้านไม้เก่า ๆ สามหลัง นักเรียนที่เป็นสมาชิกกสิกรรมพักอยู่ที่นี่ กับอาจารย์คนหนึ่ง โรงเรียนผึกหัดครูตามชนบทต้องสนับสนุนให้นักเรียนสนใจในการทำไร่ไถนา ตลอดจนเทคนิคใหม่ ๆ ที่ควรจะรู้ด้วย บริเวณโรงเรียนเรากว้างพอใช้ แต่ตั้งอยู่บนที่สูงเป็นเนินยาว อาจจะยากแก่การชลประทาน แต่เคราะห์ดีที่มีอ่างเก็บน้ำอยู่ใกล้เพียง ๒ - ๓ กิโลเมตร นักเรียนจึงขุดคลองให้น้ำไหลมาจากที่นั่น บ้านสามหลังตั้งอยู่เลยแนวคลองนี้ขึ้นไป และใกล้ ๆ บ้านเป็นสวนของสมาคมกสิกรรม ตอนเช้าตรู่ ผมเคยไปทำงานที่นี่เสมอ

ตอนที่ผมเดินผ่านโรงเรียนไปนั้น นักเรียนชายหญิงออกมาเล่นฟุตบอล บาสเกตบอล และเน็ตบอลกันแล้วพวกที่ไม่เล่นกีฬา ก็กำลังช่วยกันทำความสะอาดบริเวณ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการต่อสู้อันไม่มีวันสิ้นสุด โดยเฉพาะถ้าเป็นหน้าฝน นักเรียนเป็นร้อย ๆ ต้องช่วยกันเอามีดเอาขอบพั่นหญ้าที่ขึ้นเร็วเหลือเกิน ต้องช่วยกันขุดคูข้าง ๆ ถนนเป็นทางระบายน้ำ แต่ไม่ทันไรถนนก็กลับเป็นหลุมบ่อเฉอะแฉะไปใหม่ ระหว่างผมอยู่ที่นี่ โรงเรียนขยายขึ้นอีก ต้องถางที่เอามาเพิ่มเติมอีกมาก

สง่า สันติ และ จำปา เป็นสมาชิกสมาคมกสิกรรม และเป็นนักเรียนกลุ่มแรกที่ผมได้ทำความรู้จักด้วย ทั้งสามคนรูปร่างเล็ก แต่แข็งแกร่ง เต็มไปด้วยกำลังวังชา ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย วันหนึ่ง ๆ มีกิจกรรมมากมายเหลือเกิน ตอนกลางคืนนอนเพียงไม่กี่ชั่วโมง เวลาทำสวน เขาใส่เสื้อเชิ้ตขาด ๆ แต่สีสด หรือก็ไม่สวมเสื้อกางเกงชาวนาสีน้ำเงินแก่เขาทำกันเองทุกอย่าง ตั้งแต่พรวนดิน ขุดร่อง หาเมล็ดพันธุ์ผักมาปลูก และหากระป๋องน้ำมันใช้แล้วมาทำเป็นกระป๋องน้ำ หาบขึ้นมาจากคลองด้วยคานไม้ไผ่

ผมขอยืมจอบมาได้อันหนึ่ง เหวี่ยวลงไปยังดินแห้งแข็ง ที่เราจะปลูกผักกัน ใบมีดกระเด้งขึ้นมา ผมยกจอบขึ้นเพื่อจะเหวี่ยงกลับลงไปใหม่ เสียงด้ามไม้หักดังพลั่ว นักเรียนชอบใจกันมาก

ผมบอกว่า "เห็นจะต้องไปซื้อใหม่สักอันหนึ่ง"

"พวกเราจะพาไปในเมืองครับ" สง่าว่า

จำปาชี้ให้ดูใบมีด "เห็นไหมครับ ตราจระเข้ไม่ทน ต้องซื้อของเยอรมัน หรืออังกฤษถึงจะดี แต่แพงกว่า"

ผมได้จอบใหม่มาใช้อยู่ ๒—๓ วัน หัวจอบเบี้ยมันปลาบคิดแน่นอยู่กับด้ามไม้ที่ทำแข็งแรง ผมเก็บไว้ใต้ถุนบ้านที่ผมอยู่ วันหนึ่งหายไปไหนก็ไม่ทราบ นักเรียนอธิบายว่า "คงมีใครจำเบี้ยนต้องเอาไปใช้"

ทุกเช้าที่เราทำสวนกัน นักเรียนซ้อมพูดภาษาอังกฤษกับผม สง่าเบี้นชาวร้อยเอ็ด จำปาเบี้นชาวกาฬสินธุ์ จำปาบอกผมว่า "บีหน้าอาจจะเรียนไม่ได้ เพราะไม่มีเงิน แต่อาจารย์เปลี่ยนบอกว่าจะช่วย ถ้าช่วยก็อยู่ต่อได้"

ค่าใช้จ่ายในการมาเรียนหนังสือเบี้นเวลาสองบีนี้ ตกประมาณ ๓๐ ปอนด์ หรือ ๑,๘๐๐ บาท เบี้นภาระหนักยิ่งสำหรับครอบครัวของนักเรียน บางคนต้องขายควายเพื่อการศึกษาของลูก สง่านั้นได้ทุนจากโรงเรียนมัธยมของ

เอกชนแห่งหนึ่งที่ร้อยเอ็ด เมื่อจบจากที่มหาสารคามแล้ว จะต้องกลับไปสอนที่นั่นอีกสองสามปี

การสนทนาของเราจำกัดอยู่ในวงแคบสักหน่อย เพราะนอกจากเรื่องภาษาแล้ว ทัศนะยังแตกต่างกันด้วย รู้สึกว่าเขาไม่สู้จะสนใจในโลกภายนอกกันเท่าใดนัก และมักจะมองดูสิ่งต่าง ๆ เป็นเรื่องธรรมดาเสียมาก เช่น ดาวเทียมซึ่งผ่านเราไปบ่อย ๆ ตอนแดดตกแล้ว เขาก็ไม่เห็นว่าจะน่าตื่นเต้นที่ตรงไหน

เขาชอบถามผมถึงเรื่องครอบครัว และคุยกันเรื่องอาจารย์หรือเรื่อง "น้องสาว" ให้ผมฟัง น้องสาวในที่นี้หมายถึงนักเรียนหญิง

"ใครเอ่ย คุยกับสังวาลย์เมื่อเย็นวานนี้" สันติล้อสง่า

จำปาอธิบายให้ผมฟังว่า นักเรียนหญิงบึหนึ่งมาทำสวนกันทุกเย็น "นักเรียนชายบางคนมาช่วยทำ แล้วก็มาช่วยคุยด้วย—ถือโอกาส"

ทุก ๆ เช้า เราจะได้เห็นอาจารย์สนั่น ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนออกเดินดูหมู่นักเรียนที่กำลังเล่นกีฬา หรือทำงานกันอยู่ วันหนึ่งเรากำลังคุยกันเสียงดัง ท่านเดินเข้ามาเงียบ ๆ ที่สวนเรา ผมไม่ทันสังเกตเห็น แต่นักเรียนหยุดคุยก้มหน้าก้มตาทำงานกันอย่างขะมักเขม้น

อาจารย์สนั่นยิ้มละไม จิ้มไม้ถือตะบุ่มตะป่ำอันโตลงกับดิน "มิสเตอร์ คริปส์ ก็ตื่นเช้ากับเขาเหมือนกัน—สง่า สันติ จำปา-ดีมาก หัดพูดภาษาอังกฤษอย่างนี้ถึงจะรู้เร็ว อ้าวคุยกันต่อไปเถิด ไม่ต้องเกรงใจ จะไปละ" ว่าแล้วก็ออกเดินตรวจโรงเรียนต่อไป

บางวันจำปากลุ้มใจเรื่องสอบ ระหว่างทำสวน มักจะถามผมไปด้วย "พีชคณิตทฤษฎีที่ ๓๙ คุณรู้เรื่องไหม" หรือไม่ก็ "ตรีโกณเมตรี ทฤษฎีที่ ๑๘" ในบรรดาวิชาต่าง ๆ นักเรียนส่วนมาก เห็นว่าภาษาอังกฤษ และเลขคณิตเป็นยากที่สุด

พอราวหกโมงครึ่งแดดตั้งต้นร้อนแล้ว เรากลับบ้านไปล้างหน้าเตรียมตัวเข้าชั้นเรียน ผมไปรับประทานกาแฟและไข่ดาวที่บ้านอาจารย์ใหญ่ ส่วนนักเรียนไปรับประทานข้าวกับปลาร้าหรือน้ำพริกที่โรงอาหารของโรงเรียน

อาจารย์สนั่นอยู่อย่างง่าย ๆ ภรรยาถึงแก่กรรมแล้วและลูก ๆ ก็โตกันไปหมดแล้ว มีลูกเลี้ยงซึ่งเราเรียกว่าพี่แจ่ม เป็นคนทำกับข้าวและดูแลบ้านให้ท่าน มีเด็กหญิงอายุ ๔ ขวบ ชื่อน้องเล็กอยู่ด้วยอีกคนหนึ่ง น้องเล็กคนนี้เมื่อสองปีที่แล้วมา ช่างทองผู้หนึ่งอุ้มมาให้อาจารย์สนั่นที่สถานีหัวลำโพง แล้วบอกว่าช่วยเลี้ยงให้ด้วย น้องเล็กจึงอยู่ในความดูแลของพี่แจ่มด้วยเหมือนกัน เป็นเด็กช่างพูด ฉลาดเกินอายุ แกเรียกผมว่า "พี่มิดเตอคลิบ"

บ้านอาจารย์สนั่นสร้างยกบนพื้นเสาสูง เหมือนบ้านไทยทั่ว ๆ ไปที่ยกสูงก็เพื่อจะให้พ้นโคลน งู มด และแมลงห้องที่บ้านอาจารย์มีไม่กี่ห้อง เครื่องเรือนมีไม่กี่ชิ้น เรานั่งรับประทานกันกับพื้น บนเสื่อไม้ไผ่ผืนบาง ๆ ของใช้ที่จำเป็นและข้าวของส่วนตัววางไว้ตามผนังห้อง ครัวอยู่อีกหลังหนึ่ง ยกพื้นเหมือนกัน แต่ต่ำกว่าตัวบ้าน และมีทางเดินติดต่อกัน

ทุกเช้าเราได้ยินวิทยุตีบอกเวลา และกระจายเสียงคำขวัญของท่านนายกรัฐมนตรี ติดตามด้วยข่าวกรมประชาสัมพันธ์ เป็นรายการประจำเหมือนกันทุกวัน ดังออกมาจากบ้านเรือนและร้านกาแฟทั่วไป จนกระทั่งแปดโมงครึ่งถึงเวลาที่ข้าราชการทั่วประเทศเริ่มต้นปฏิบัติงาน

แปดโมงครึ่ง โรงเรียนสั่นกระดึงเรียกนักเรียนกว่า ๕๐๐ คนออกมายืนเข้าแถว ชักธงขึ้นสู่เสา และร้องเพลงชาตินักเรียนร้องกันเร็วมาก แต่พอจบวรรคหนึ่งหยุดนิ่งอยู่นานจนบางครั้งคนพั่งอดสงสัยไม่ได้ว่า จะร้องวรรคต่อไปหรือไม่หนอ ธงไตรรงค์เคลื่อนขึ้นช้า ๆ ในตอนแรก แล้วเร็วขึ้นทุกทีจนตอนท้ายปราดขึ้นไปสบัดอยู่บนยอดเสาพร้อม ๆ กับตอนที่เพลงจบลงพอ

ดี ต่อจากนั้นสวดมนต์ภาษาบาลี อันเป็นภาษาของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแล้วจึงตั้งต้นเรียนหนังสือ

ผมได้รับมอบหมายให้สอนภาษาอังกฤษ ๒ ชั้น นักเรียนชั้นละ ๕๕ คน ชั่วโมงแรกผมอยากจะสอบความรู้ดูเสียก่อน แต่นักเรียนตกอกตกใจกันมาก กลัวจะไม่เข้าใจแล้วสอบตก ความจริงนั้น แม้เขาจะไม่ค่อยเข้าใจที่ผมพูด แต่ถ้าเขียนลงบนกระดานดำ เขารู้เรื่องกันมากทีเดียว

ผมให้เขาพูดทวนประโยคต่าง ๆ ซ้ำไปซ้ำมาหลาย ๆ ครั้ง พร้อม ๆ กันทั้งห้อง ไม่มีใครอยากลุกขึ้นพูดคนเดียวรู้สึกเก้อเขินกันเหลือเกิน โดยเฉพาะนักเรียนผู้หญิง ซึ่งมักจะยืนขึ้นแล้วหัวร่อ แล้วก็รีบนั่งลงใหม่

บางครั้งสอนไปได้สักพักใหญ่ นักเรียนชักจะใจลอยผมต้องเขียนรูปเบื่นๆ ให้ดู หรือไม่ก็แกล้งเขียนคำผิด ทำให้เขาต้องร้องทักท้วงว่า "ไม่ใช่ไม่ใช่" แต่วันหนึ่ง ผมไม่ได้แกล้งทำผิด ผมใช้สรรพนาม "Who" ในที่ที่นักเรียนเคยรู้มาว่าต้องใช้ "Whom" จึงจะถูก เขาท้วงผมกันใหญ่ผมพยายามอธิบายว่าสมัยนี้บางกรณีใช้ "Who" ได้เหมือนกัน แต่รู้สึกว่าเขาไม่ค่อยเชื่อกันนัก เพราะเป็นกฎเกณฑ์ที่ได้ท่องจำกันขึ้นใจกันมาตั้งแต่โรงเรียนมัธยม

ครูอาจารย์จากต่างประเทศมักจะบ่นกันเสมอว่า นักเรียนไทยไม่ชอบแสดงความคิดเห็นในชั้นเรียน ชอบนั่งรับฟังความรู้ความคิดของครูผู้เป็นที่เคารพนับถือ ตามความสังเกตของผมนั้น นักเรียนไม่อยากพูดเพราะกลัวจะพูดผิดต่อหน้าคนอื่น นอกจากนี้ยังกลัวไปถึงเวลาสอบเพราะรู้ว่าครูจะเป็นผู้หนึ่งที่กำโชคชะตาของตนไว้ด้วย แต่ถ้าเขาเกิดความมั่นใจขึ้นมาแล้ว นักเรียนเหล่านี้จะลุกขึ้นออกความเห็นต่าง ๆ อย่างกระตือรือร้น ยิ่งกว่านักเรียนพวกไหน ๆ ที่ผมได้เคยพบมาแล้วทั้งสิ้น

คราวหนึ่ง ผมพยายามจะให้นักเรียนชายกับนักเรียนหญิงนั่งปะปนกันเสียบ้างผมบอกให้ยืนขึ้น แล้วสั่งย้ายคนนั้นไปที่โน่น คนโน้นไปที่นี่ แต่นักเรียน

เอะอะโวยวายไม่เห็นด้วยเลย ผมต้องเป็นฝ่ายยอมแพ้ ปล่อยให้กลับนั่งอย่างเดิม แม้แต่ในห้องอาหารเขาก็เกือบจะไม่นั่งด้วยกันเลยต้องอยู่ในที่ที่ไม่ประเจิดประเจ้อ นั่นแหละเขาจึงจะคุยกัน แต่สำหรับการติดต่อทางจดหมายระหว่าง "พี่" กับ "น้อง" นั้น เป็นกิจกรรมแพร่หลายทั่วประเทศทีเดียว ทั้งภายในโรงเรียน และระหว่างโรงเรียนต่าง ๆ

ตอนเช้าผ่านไปเร็วมาก สอนหนังสือ แก้งานนักเรียนคุยกันในห้องพักครู ประเดี๋ยวเดียวก็เที่ยงแล้ว เราลงไปรับประทานกลางวันกันที่โรงอาหาร ข้าวกับแกงเผ็ด หรือแกงจืดวางมาบนถาดอลูมิเนียม เสร็จแล้วเดินหรือขี่รถถีบไปกินโอเลี้ยงกันที่ร้านกาแฟ พอเราผ่านนักเรียน เขาก็จะโค้งให้เราอย่างสุภาพ หลังจากนั้น ถึงเวลาเข้าชั้นตอนบ่ายอากาศร้อน นักเรียนนั่งง่วงไปตามๆ กัน และกระดานดำที่เคยสะอาด ก็เลอะไปด้วยชอล์ก

ตอนเย็นหลังโรงเรียนเลิกแล้ว เป็นเวลาสบายที่สุดบางวันผมเล่นฟุตบอลกับนักเรียน เขาชอบเลี้ยงลูกให้ลอยสูงเหนือหญ้า และเล่นเท้าเปล่า เพราะเมล็ดหญ้าแข็งมากดำเข้าไปในถุงเท้าแล้วไม่มีทางดึงออก พอได้โอกาสเหมาะนักฟุตบอลจะเอี้ยวตัวโหม่งลูกด้วยศีรษะ หรือหัวไหล่อย่างสะสวย คนดูต้องปรบมือให้ทุกครั้ง ท่วงทีเล่นฟุตบอลอย่างนี้ได้มาจากเตะตะกร้อ

ตะกร้อเป็นกีฬาไทย ซึ่งนักเรียนสมัยนี้ไม่สู้นิยมเล่นกันแพร่หลาย แต่ก็พอหาดูได้ วันหนึ่งอาจารย์ประดิษฐ์ชวนผมกับอาจารย์อีก ๒—๓ คน ไปที่ลานหน้าร้านขายของของโรงเรียน ต้นไม้ใหญ่ขึ้นครึ้มแสงแดดยามเย็นทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างแลดูเย็น ๆ ลูกตะกร้อหวือหวิวจากคนโน้นไปหาคนนี้ นายสมคนขับรถบรรทุกของโรงเรียนเราเป็นคนว่องไวที่สุดในที่นั้น นายสมรูปร่างอ้วนกลม หน้าก็กลม แต่เวลาเตะตะกร้อ ไม่มีอะไรอุ้ยอ้ายเลยจนนิดเดียว ตะกร้อตกดึงลงมา นายสมเอนตัวไปข้างหน้าเล็กน้อย แล้วขยับไหล่เหวี่ยงแขนขึ้น พร้อมกับกระโดดเหยาะ ๆ กระแทกลูกด้วยข้อศอกหรือข้อเท้าส่งลูกลอยไปหาคนเล่นอีกคนหนึ่งต่อไป

อีกแห่งหนึ่งคึกคักที่ในยามเย็น ได้แก่บริเวณร่องผักหลังตึกเรียน ทุก ๆ บ่ายตอนเปิดทอม ที่แถวนี้รกร้างว่างเปล่าแต่พอ ๒–๓ อาทิตย์ให้หลัง ก็จะเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาอย่างรวดเร็ว นักเรียนชายหญิงรดน้ำ พรวนดินให้ปุ๋ยกัน ทุกเย็นไม่ช้าก็เขียวสะพรั่ง โตเร็วทันใจ พร้อมที่จะเอามารับประทานกันเองในโรงเรียน หรือเอาไปขายที่ตลาด

เย็นมากแล้ว เรากลับบ้านกัน ตัวเหนียวและเต็มไปด้วยฝุ่น พอถึงบ้านก็ต้องอาบน้ำก่อนอื่น การอาบน้ำนั้นใช้ภาชนะเรียกว่า "ขัน" ตักน้ำขึ้นมาจากตุ่ม แล้วรดลงไปให้ทั่วตัว น้ำที่ใช้ในโรงเรียนเป็นน้ำบาดาล สูบขึ้นมาส่งให้ทั่วโรงเรียนวันละสองครั้ง

อาบน้ำแต่งตัวเสร็จแล้ว พนมกับผมเดินไปบ้านอาจารย์สนั่น เราขึ้นไปนั่งคุยกันที่นอกชาน ระหว่างที่แดดอ่อนลงไปทุกที พอหกโมงเย็นแล้วก็มืด อาจารย์ร้องเรียกให้เข้าไปรับประทานอาหาร

เรานั่งล้อมวงกับพื้น พี่แจ่มตักข้าวพูนจานแจกให้ทุกคน แล้วเราก็ตักกับข้าวจากจานต่างๆ มาที่ละคำ รับประทานพร้อมไปกับข้าว เพื่อให้ข้าวมีรสชาติขึ้น สำหรับผมนั้นเวลารับประทานเป็นเวลาเรียนภาษาไทยไปด้วย น้องเล็กอายุ ๔ ขวบ พูดได้คล่องแล้ว แต่กว่าผมจะพูดได้แต่ละคำลำบากไม่ใช่เล่น ที่แรกก็ค่อย ๆ เรียนชื่อกับข้าวต่าง ๆ เช่น ต้มยำ แกงหน่อไม้ ผัด น้ำพริก อาหารทุกอย่างเปรี้ยว เค็ม ขม หรือ เผ็ด หลังจาก ๒–๓ อาทิตย์ ผมเกือบถึงจุดที่ต้องสารภาพกับตัวเองว่าไม่ชอบสักอย่างเดียว แต่เมื่อเห็นคนอื่นรับประทานได้อย่างเอร็ดอร่อย ผมก็เลยตั้งปณิธานว่าจะต้องชอบให้ได้

"เอาข้าวอีกไหม" พี่แจ่มถาม ประโยคง่าย ๆ อย่างนี้ผมเข้าใจ ความยากลำบากของประโยคยาว ๆ และสลับซับซ้อนนั้น อยู่ตรงที่ผมได้ยินไม่ชัดว่าตรงไหนสระ ตรงไหนพยัญชนะกันแน่ แม้ว่าเขาจะออกเสียงให้ช้าและชัดเป็นพิเศษสักเพียงใดก็ตาม ผมต้องใช้เวลาอยู่นาน กว่าจะผึกหัดหูให้รู้จัก

23532

แยกประเภทเสียงภาษาไทย และในขณะเดียวกัน ก็เริ่มเข้าใจว่าทำไมเขาจึงพั่งภาษาอังกฤษของผมไม่ค่อยรู้เรื่อง

กินข้าวเสร็จแล้ว เราออกมานั่งเล่นกันที่เฉลียง หลังจากฝนตกอากาศเย็นสบาย เสียงอึ่งอ่างดังกระหึ่มก้องกังวานเหมือนหวูดเรือ "อึ่ง-อ่าง-อึ่ง-อ่าง-อึ่ง" ติดต่อกันไปไม่เว้นระยะ นอกจากอึ่งอ่าง บางทีแมลงเม่าบินเข้ามาเล่นไฟเป็นฝูง ๆ สลัดปีกไว้เกลื่อนพื้น จิ้งจกเกาะนิ่งอยู่ตามฝา พอแมลงบินผ่าน ปราดเข้าฉก แล้วก็กลับนิ่งเงียบไปใหม่ตามปกติ ท้องฟ้าใสเกือบทั้งปี คืนไหนมีแสงจันทร์ ตึกเรียนและหมู่ไม้รอบ ๆ บ้านเราก็แปลงสภาพจากเรือนร่างอันชัดเจนของตอนกลางวันมาเป็นสภาพเลือนสลัว เหมือนฉากหนึ่งในเทพนิยาย

เราไม่คุยกันจนดึกนัก เพราะรุ่งขึ้นต้องตื่นแต่เช้าตรู่ พอสามทุ่มกว่า ๆ ผมกับพนมย่องลงกระไดเดินกลับไปบ้านเรา ได้ยินเสียงเพลงสรรเสริญพระบารมี ดังมาจากตึกนอนของนักเรียน "...เย็นศิระเพราะพระบริบาล ขอบันดาล..." อีกสักครู่หนึ่งต่อมา เสียงสวดมนต์ก็กล่อมให้ผมหลับไป

ตอนกลางคืนที่เรานั่งคุยกันบนเฉลียงนั้น ส่วนมากผมนั่งเงียบ ๆ พั่งอาจารย์สนั่น พนม และบางทีก็มีอีก ๒—๓ คนขึ้นมาร่วมวงด้วย แต่เรื่องที่เขาคุยหรือปรึกษาหารือกันนั้นมักจะเกินขอบเขตความสามารถของผมที่จะเข้าใจได้ ต้องพยามพั่งต่อไปอีกหลายอาทิตย์ จึงค่อยแจ่มแจ้งขึ้นบ้าง

อาจารย์สนั่นเอ่ยชื่อเพื่อนหลายคน ซึ่งเคยเรียนหนังสือด้วยกันมาที่โรงเรียนแห่งหนึ่งในกรุงเทพ ฯ เมื่อ ๔๐ ปีมานี้ ครูที่สอนเป็นชาวอังกฤษมาจากยอร์คเชอร์ มีชื่อเสียงว่าเก่งมากและดุนัก นักเรียนเก่ามีเรื่องเล่าถึงครูคนนี้ต่าง ๆ นานา ในบรรดานักเรียนรุ่นเดียวกับอาจารย์สนั่น บางคนถึงแก่กรรมไปแล้ว ที่ยังมีชีวิตอยู่หลายคนเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ตามกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ ฯ และต่างจังหวัด

อาจารย์สนั่น เคยสอนอยู่ที่สงขลา เพิ่งมาอยู่มหาสารคามได้ปีเดียว เวลาคุยกันมักจะถามอาจารย์อื่น ๆ ถึงเรื่องราวและบุคคลในจังหวัดนี้ แต่ประเดี๋ยว ๆ ก็ท้าวความถึงสงขลาเสียทีหนึ่ง อาจารย์อื่น ๆ ชอบล้อท่านว่ายังอาลัยสงขลาอยู่มาก ไม่ว่าจะคุยเรื่องอะไรก็ตาม สามารถเอาสงขลาเข้ามาแทรกได้ทุกคราวไป

บางครั้งอาจารย์สนั่นหันมาพูดกับผมเป็นภาษาอังกฤษอธิบายเรื่องต่าง ๆ ที่เห็นว่าผมควรรู้ ท่านพูดภาษาอังกฤษอย่างถูกต้อง คอยระมัดระวังรักษากฎเกณฑ์ไวยากรณ์อยู่ตลอดเวลา ท่านเข้าใจปัญหาของคนต่างชาติ และสามารถชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ซึ่งคนอื่นเห็นเป็นเรื่องธรรมดาจนไม่เห็นจำเป็นที่จะต้องชี้แจง

"เรื่องนั่งกับพื้นเป็นของสำคัญสำหรับคนไทย" ท่านบอกกับผมเมื่อสังเกตว่าขนบธรรมเนียมนี้ลำบากอย่างไรสำหรับฝรั่งเก้งก้างอย่างผม ตาตุ่มของผมปวดขนาดทนไม่ไหว จากการนั่งขัดสมาธิ เปลี่ยนเป็นนั่งพับเพียบท้าวแขนค่อยยังชั่วหน่อย แต่ใคร ๆ บอกเรียบร้อยเกินไป ไม่เป็นกันเอง แล้วไม่สบายด้วย เขาชอบบอกให้ผม "นั่งเสียให้สบาย ๆ ซี" หมายความว่าให้นั่งขัดสมาธิ ซึ่งเป็นความสบายชนิดที่ผมเพิ่งจะรู้จักเอาที่มหาสารคามนี่เอง

"พยายามก้มศีรษะให้ต่ำไว้" อาจารย์สนั่นสอน "ไม่ควรให้สูงกว่าศีรษะของคนสำคัญในที่นั้น" เมื่อเข้ามาในห้องที่เขานั่งกันอยู่ ควรจะคลานหรือเดินอ้อมไปข้างหลัง เวลาคนเขากำลังพูดกัน อย่าพูดสอดเข้ามา อย่าเดินข้ามสิ่งของ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอย่าเดินข้ามคนเป็นอันขาด

อาจารย์สนั่นให้ผมดูหนังสือเรียนเก่าแก่เล่มหนึ่ง มีสุภาษิตภาษาฝรั่งว่า "สายตาของผู้เป็นนาย ทำให้ม้าอ้วนขึ้นมาได้" แล้วพูดต่อไปว่า "คุณอ่านภาษาฝรั่งเศสได้ไหมเมื่อผมเด็ก ๆ ผมหัวร่อเยาะสุภาษิตนี้ แต่เดี๋ยวนี้ไม่แล้ว เป็นสุภาษิตที่ดีมาก เป็นคำแนะนำที่ดีที่สุดสำหรับครูใหญ่"

อาจารย์สนั่นปกครองโรงเรียนโดยไม่ติเตียนใคร เกือบจะไม่เคยออกกำลังบังคับเกี่ยวกับเรื่องอะไรเลยด้วยซ้ำ แต่สายตาซึ่งคอยสอดส่องสังเกตดูอยู่ตลอดเวลานั้น เป็นอิทธิพลที่มีพลังอำนาจมาก ครูทุกคนรู้ดีว่าอาจารย์สนั่นคิดอย่างไร ตอนเช้าอาจารย์เดินตรวจทั่วโรงเรียน ตอนค่ำนั่งอยู่ที่เฉลียงหน้าบ้าน ห่างจากถนนเข้าเมืองสัก ๕๐ หลา ไฟของรถถีบและเสียงกระหึ่มของจักรยานยนต์ทุกคันที่ผ่านไปท่านจำได้ทั้งนั้น

พอรถคันหนึ่งผ่านไป อาจารย์สนั่นจะถามว่า "เอ๊ะนั่นใคร" แล้วก็ตอบว่า "อ๋อ อาจารย์พิชัย" หรือ "อ้อ อาจารย์ประพัฒน์" คนอื่น ๆ ที่มานั่งคุยอยู่ด้วยอดประหลาดใจไม่ได้ที่ท่านช่างรู้ไปเสียหมด อาจารย์สนั่นเข้าใจดีว่าทำไมบางคนจึงต้องไปเล่นบิลเลียด หรือดื่มเหล้าที่สโมสร แต่ความเห็นอกเห็นใจของอาจารย์นั้น บางทีก็เป็นที่รำคาญของผู้ได้รับเหมือนกัน เพราะทำให้เขารู้สึกกระดากยิ่งขึ้น

"คนแก่มักเป็นโรคพูดมาก" อาจารย์สนั่นว่า "เมื่อเด็ก ๆ ผมอยู่กับตา พ่อแม่ถึงแก่กรรมไปหมดแล้ว ตาเองรู้ตัวว่าจะอยู่ต่อไปไม่นาน จึงอยากจะถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้ผมมากที่สุดเท่าที่จะมากได้"

"ตอนนั้นเราจนมาก ผมไม่มีสตางค์ซื้อข้าวกลางวัน เลยเที่ยวเก็บผักที่ขึ้นอยู่ริมถนนหนทางเอาไปขายที่ตลาด มีเสื้อเชิ้ตอยู่ตัวเดียว ตอนบ่ายซักตาก ตอนกลางคืนก่อนนอนพับใส่ใต้หมอน รุ่งเช้าใส่ใหม่

"ใคร ๆ เขาแปลกใจที่ผมเป็นครูใหญ่ของโรงเรียนใหญ่โตแล้วยังอยู่บ้านอย่างนี้ บางคนก็แนะนำให้หาโต๊ะเก้าอี้มาใส่เข้าบ้าง" อาจารย์สนั่นพูดแล้วหัวร่อ "พวกนี้ลืมไปว่าผมเคยเป็นเด็กมาก่อนเหมือนกัน ผมไม่อายดอกที่เคยยากจน ผมเล่าให้ลูกชายฟังด้วย ให้รู้ไว้ว่าความลำบากเป็นอย่างไร จะได้ไม่เอาแต่สำรวย"

ผมนึกในใจถึงคำที่เขาพูดกันว่า ครูใหญ่ที่นี่ใจราวกับพระ ท่าทางของอาจารย์สนั่นเหมือนพระจริง ๆ ไม่เคยรีบร้อน ไม่เคยฉุนเฉียวเกี้ยวกราด ไม่ว่าจะทำอะไร ดูมั่นคงแน่นอน ไม่เหลาะแหละ แต่ในขณะเดียวกันก็สุภาพอ่อนโยน เวลาครู ๆ กินเลี้ยงกัน ท่านอยู่ด้วยสักประเดี๋ยว แล้วมักจะลากลับด้วยกลัวว่าถ้าอยู่ต่อ คนอื่น ๆ จะเกรงใจจนกินเหล้าไม่สนุก เพราะท่านเองไม่ใช่นักดื่ม

แต่ถึงกระนั้นอาจารย์ก็ไม่ใช่พระ อาจารย์ชอบเล่าเรื่องตลก ๆ และหัวร่อเสียงดังที่สุด นอกจากนี้ยังเป็นคนอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ ต้องมีเรื่องทำอยู่ตลอดเวลา "เมื่อหนุ่ม ๆ พี่น้องเขาอยากให้บวช" อาจารย์เล่า "แต่ผมไม่พร้อม บางทีออกจากราชการแล้ว....."

บทที่สอง

ฤดูกาล

เราเข้าเมืองกันบ่อย ตอนรุ่งสาง นักเรียน ๕–๖ คนโดดขึ้นรถจี๊ปบรรทุกซึ่งเคยเป็นของกองทหารมาก่อน ติดตามแม่นกแก้ว แม่ครัวใหญ่ของโรงเรียนเข้าไปจ่ายตลาดในเมือง หาซื้อมะเขือ พ้กทอง ถั่วงอก หัวหอม ไข่เค็ม ไข่เบ็ด หรืออะไรก็ตามแต่ที่จะหาซื้อได้ในจำนวนมากพอสำหรับเลี้ยงคน ๖๐๐ คน พอสายหน่อย ครูอาจารย์เข้า ๆ ออก ๆ ไปทำธุระหรือติดต่อราชการที่ศาลากลางจังหวัด ตกบ่ายพวกเราเข้าไปซื้อของ ทั้งจดหมาย ตัดผม หรือไปนั่งจิบโอเลี้ยงกินโคคาโคล่าที่ร้านกาแฟ ตอนกลางคืน นักเรียนผ่าความมืดออกไปดูหนังที่โรงภาพยนตร์นครสวรรค์ ส่วนครู ๆ ไปเล่นบิลเลียดที่สโมสร

ผมขี่รถถีบเข้าเมือง ครั้งแรก ๆ หอบแฮ็กเหงื่อแตกเต็มตัว ต่อมาจึงค่อยฉลาดขึ้น ไม่บึ่นเร็วนัก ผมผ่านไปทางไหน เด็ก ๆ ร้องเรียกกันให้ดู "ฝรั่ง ฝรั่งมาแล้ว" พวกผู้ใหญ่ร้องทักว่า 'ไปไหน' ซึ่งเป็นคำทักทายที่ใช้กันทั่วไป และเวลาเราตอบ เราก็ตอบไปกว้าง ๆ ว่า 'ไปเที่ยว' หรือ 'ไปตลาด'

ถนนเข้าเมืองแล่นออกจากประตูโรงเรียน ไปเลี้ยวเอาที่วัดบ้านโนนศรีสวัสดิ์ จากตรงนี้มีทางลดเลี้ยวเคี้ยวคดเข้าในเมืองหลายทางด้วยกัน พอทางไหนเฉอะแฉะเป็นหลุมเป็นบ่อมากเข้า เราก็เลือกไปทางอื่น ซึ่งกาลเวลาได้ช่วยซ่อมแซมให้ดีขึ้นแล้ว

ผ่านกอไผ่และบ้านเรือน ซึ่งตะคุ่มอยู่ใต้ร่มใบอันหนาทึบของต้นมะม่วงเก่าแก่ แล้วก็ถึงถนนสายใหญ่กลางใจเมือง สองข้างทางเรียงรายด้วยต้นมะขาม ตัดตรงแน่วไปยังหอนาฬิกา ทางขวามือเป็นสนามใหญ่ของโรงเรียนอาชีวศึกษา โรงเรียนมัธยม และศาลากลางจังหวัดสีเหลืองอ่อนสง่างาม อีกฟากหนึ่งของถนนเป็นเรือนจำ มีหอสูงและกำแพงไม้หนาบึก ข้างหน้ามีร้านขายเก้าอี้หวายและเขียงไม้ผีมือนักโทษ เลยต่อไปอีกเป็นบ้านไม้ของปลัดจังหวัดถัดไปเป็นบ้านอัยการจังหวัด แล้วถึงบ้านผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นบ้านคอนกรีตหลังเดียวในเมืองมหาสารคาม

เสียงบีคร่ำครวญมาจากหอนาฬิกา นี่คือรายการวิทยุซึ่งกระจายออกมาทางเครื่องขยายเสียง และบางครั้งเสียงบีครวญก็กลายเป็นเสียงเครื่องโกรกกรากไปบ้าง เลยจากตรงนี้ไป ความสง่าของอาคารรัฐบาลที่ปลูกไว้ห่าง ๆ กันอย่างมีระยะจะโคน กลายเป็นถิ่นร้านขายของห้องแถวไม้ หันหน้าออกถนนปลูกติดกันเป็นพืด หลังคาสังกะสีสนิมจับเป็นสีน้ำตาลแก่ ไม่ค่อยจะสง่านัก

แม้จะเป็นที่ตั้งจังหวัด แต่มหาสารคามก็เป็นเมืองเล็กผู้คนใช้ชีวิตกันอย่างสงบเงียบ เหมือนตามบ้านนอกทั่วไป จะว่าไปแล้ว ชาว 'เมือง' ที่แท้จริง เห็นจะได้แก่พ่อค้าแม่ค้า ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในถิ่นห้องแถวธุรกิจนั่นเอง ส่วนคนอื่น ๆ รวมทั้งข้าราชการด้วย ส่วนมากอยู่กันตามบ้านเรือนยกเสาสูงแบบชนบท ในท่ามกลางหมู่ไม้ซึ่งแตกดอกออกผลให้ได้เก็บกินตามฤดูกาล เดินจากบ้านไปประเดี๋ยวเดียวก็ถึงวัด พอถึงวันพระคนเฒ่าคนแก่

ไปพังเทศน์กันที่วัด วันธรรมดา เด็กๆไปเรียนหนังสือกันที่โรงเรียนวัด ยามเทศกาลนักขัตฤกษ์ ทุกรุ่นทุกวัยทั้งข้าราชการ ชาวนา และพ่อค้าแม่ค้าไปทำบุญและรื่นเริงสนุกสนานกันที่วัด

แม่ค้าที่เรารู้จักกันดีเป็นภรรยาเถ้าแก่ร้าน "รวมสิน" ซึ่งขายของทุกอย่างสมชื่อ ตั้งแต่หนังสือ เครื่องเขียน เสื้อผ้า ไปจนถึงสบู่ เครื่องสำอาง ถ้วยชาม และโต๊ะเก้าอี้ พอเราเข้าไปในร้าน ภรรยาเถ้าแก่ก็ร้องเชิญว่า "นั่งซีอาจารย์ สูบบุหรี่ซีอาจารย์" แล้วก็หายตัวเข้าไปหลังร้านเสียเป็นนาน กลับออกมาถามว่า "สบายดีเหลอฮะ" พวกเราต้องตีหน้าเคร่งเครียดเข้าใส่ จึงจะได้รับคำถามว่า "อาจารย์จะซื้ออาลายฮะ" ซึ่งคล้ายๆจะแปลออกมาได้ว่า "อ้าว นึกว่าอาจารย์มาเที่ยวเฉยๆเสียอีก ไม่ยักกะรู้ว่าจะซื้อของด้วย"

เพราะเป็นกันเองอย่างนี้แหละ ผมเลยเกรงใจไม่อยากจะต่อราคา แต่ถ้าเราไปต่อเข้าสักคนหนึ่ง ผู้ขายก็จะลดให้ทันที "อาจารย์จะซื้อเองหรือโรงเรียนซื้อ" ผู้ขายมักจะถามเหมือนกับว่า ถ้าเราซื้อละก็ เขาไม่มีวันจะคิดโก่งราคา แต่ถ้าโรงเรียนซื้อ ก็ควรจะต้องยอมจ่ายให้มากๆ

อีกร้านหนึ่ง ที่เราเข้ากันบ่อยคือร้านขายยา "เลี่ยงฮง" มียาขายทุกประเภททุกชนิด ยาบางอย่างนั้นผู้ใช้ควรจะเป็นหมอ แต่เพราะที่นี่หมอบางทีก็หายาก ชาวบ้านเลยเป็นหมอกันเสียเอง ฉีดยาให้กันเองอย่างชำนิชำนาญ เท่าที่ผมทราบไม่เห็นเคยพลาดพลั้งเลย

ร้านตัดเสื้อมีถึง ๘ แห่งด้วยกันค่าจ้างตัดตัวละไม่กี่บาท เทียบกับเมืองอังกฤษแล้ว ถูกอย่างไม่น่าเชื่อ ร้านส่วนมากมีผ้าให้เสร็จ แต่ถ้าเราจะซื้อผ้าจากร้านอื่นมาให้ตัดก็ได้

นอกจากนี้มีร้านขายของถูกๆเช่น กระสอบ ถังน้ำ สายไฟ ร่ม ผ้าขาวม้า ตะเกียง ฯลฯ แขวนห้อยตามข้างฝาจนแทบมองไม่เห็นฝาผนัง

นอกจากขายของแล้วก็เป็นบ้านที่อยู่กันทั้งครอบครัวด้วย บางคนพูดไทยสำเนียงจีนจนผมฟังไม่เข้าใจ การต่อราคากันที่ร้านอย่างนี้ไม่ละเมียดละไมเหมือนที่อื่น โดยมากเขามักจะไม่ยอมลดให้เลย แล้วยังแถมบอกให้ด้วยว่า "ลื้อมีเงิงเยอะแยะน่า" แล้วก็ยิ้ม แลดูผมเดินออกจากร้านไปเข้าอีกร้านหนึ่ง ขายของเหมือนกันอีก และเจ้าของร้านก็ใช้คำพูดอย่างเดียวกันด้วย

ซื้อของที่ต้องการได้หมดแล้ว ก็ถึงเวลาเข้าร้านกาแฟกันเสียที เรียกเครื่องดื่มเย็น ๆ มารับประทานให้ชื่นใจ เอาแรงไว้ถีบรถกลับโรงเรียน

อยู่ต่อมาอีกพักหนึ่ง ผมจึงได้รู้ว่าชื่อคนไทย มีความหมายต่าง ๆ ไม่เหมือนชื่อฝรั่ง

"สง่าแปลว่าอะไร" ผมถามนักเรียนระหว่างที่เราทำสวนกันเช้าวันหนึ่ง

"สง่าแปลว่าสมิธ" จำปาบอก "เราเรียกเขาว่า ส. สมิธ เพราะเขาชอบอังกฤษเสียจริง ๆ อะไรอังกฤษละก็เขาชอบทั้งนั้น"

"ย๊ะ ไม่ใช่น่า" สง่าเถียง

"แปลว่าเศรษฐี" สันติว่า "หมายถึงคนที่มีทุกอย่างที่ต้องการ"

"จะบอกให้ว่าสง่าหมายความว่าอะไร" สง่าบอก "หมายความยิ่งใหญ่แกรนด์ – แม็กนิพีเซ็นต์"

"เดอะ แม็กนิพีเซ็นต์ เซเว่น" สันติพูดช้า สนุกที่ได้ใช้คำยาว "เจ็ดเสือแดนสิงห์ คุณดูหรือยัง ไปดูกันไหม ฉายที่โรงนครสวรรค์"

คืนวันศุกร์วันเสาร์ นักเรียนชายเดินกันเป็นกลุ่ม ๆ หน้าโรงหนังนครสวรรค์ ซึ่งทำด้วยไม้ หลังคาสังกะสี ข้างหน้าโรงติดไฟสว่างจ้า ข้างในโรงมีม้านั่งแข็ง ๆ เหมาะสมกับการดูหนังคาวบอย อันเป็นหนังประเภทที่นิยมกันมาก การประกาศหนังนั้น เขาใช้รถบรรทุกคันเล็ก ๆ บีดบ้ายสองข้างตีกลองและฉาบแล่นช้า ๆ ไปทั่วเมือง เพื่อบอกให้ผู้ดูได้รู้ข่าวว่าจะฉายเรื่องอะไร

การแปลชื่อหนังเป็นภาษาไทยมีความมุ่งหมายที่จะเรียกร้องเร้าใจให้อยากดู เช่น เจ็ดเสือแดนสิงห์ อีกเรื่องหนึ่งชื่อ เดอะ ฟร็อก แมน ก็แปลว่าเสือใต้น้ำ ดังนี้เป็นต้น คำว่า "เสือ" ปรากฏอยู่ในชื่อหนังหลายเรื่อง ถ้าไม่มีคำนี้อยู่ในภาษาไทย คนแปลคงลำบากไม่ใช่น้อย

"ทำไมทุกตัวในหนังถึงพูดเสียงเดียวกันหมด" ผมถามสง่าและจำปา "แล้วทำไมตัวผู้หญิงพูดเสียงแหลมอย่างนั้นเหมือนกันทุกตัว"

"ไม่รู้ดอกหรือ" สง่าร้องถามแล้วหัวร่อเอิ๊กอ๊าก

"รู้หรือเปล่าว่าผู้ชายเป็นคนพากย์" จำปาถามผม "คนพากย์คนเดียวพูดแทนหมดทุกตัว" เขาหัวร่อกันใหญ่ ส่วนผมก็พยักหน้า เพิ่งมาทราบเอาเดี๋ยวนั้นเองว่า คนพากย์มีความสามารถแค่ไหน พูดคล่องคนเดียวได้ตลอดเรื่อง ไม่มีติดตะกุกตะกักเลย

ขากลับจากโรงหนัง เราแวะซื้อข้าวหลาม เดินกินกันไปภายใต้แสงจันทร์

"คนที่ขี่ม้าขาวน่ะเป็นใคร" ผมถามนักเรียน เพราะบางตอนของหนังผมพึ่งไม่รู้เรื่อง

"แล้วคำว่า ฉิบหายล่ะ แปลว่าอะไร"

เขาพยายามอธิบายให้ผมฟัง ตั้งนานเขาจึงนึกออกว่าตรงกับภาษาอังกฤษว่า "แดมน์" นั่นเอง

วันที่อาจารย์สนั่นพาผมไปศาลากลางจังหวัด ผมใส่สูทผูกเน็คไทเรียบร้อยเต็มที่ ตรงทางเข้าศาลากลางมีอนุสาวรีย์รัฐธรรมนูญ และข้างหน้าตัวตึกมีเสาธงสูง แต่วันนั้นลมสงัดธงไตรรงค์นิ่งอยู่กับที่ ไม่โบกพลิ้วในสายลมอย่างบางวัน

เราขึ้นบันไดไปชั้นบนถึงห้องโล่งๆ มีตำรวจคนหนึ่งนั่งอยู่บนม้ายาวบีนวางพิงกำแพงข้างๆ ตัว ตามกำแพงมีคำขวัญประดับเตือนใจไว้ว่า "ข้าราชการมีหน้าที่รับใช้ประชาชน"

จากห้องโถงเราเข้าไปในห้องทำงานใหญ่ เสียงตอกพิมพ์ดีดกันทั่วห้อง เสมียนนั่งตามโต๊ะมีแพ็มกองอยู่ข้างหน้าเป็นตั้ง ๆ คุณสุวัฒน์ ศรีธรรมกิจ ศึกษาธิการจังหวัด นั่งอยู่ที่โต๊ะตรงข้ามทางเข้า หันหน้าไปทางหน้าต่าง ซึ่งมองออกไปเห็นสนามหญ้าเขียว รอบ ๆ บริเวณศาลากลาง หลังจากอาจารย์สนั่นแนะนำให้ผมรู้จักแล้ว คุณสุวัฒน์ก็พาเราไปเยี่ยมคำนับผู้ว่าราชการจังหวัด ปลัดจังหวัด สาธารณสุขจังหวัด คลังจังหวัด แล้วข้ามไปยังที่ทำการอำเภอเพื่อพบกับนายอำเภอ ต่อไปยังสำนักงานเทศบาลเพื่อพบกับนายกเทศมนตรี และในที่สุดไปสถานีตำรวจ เพื่อพบกับผู้กำกับการ

"ควรจะไปเยี่ยมให้หมด" อาจารย์สนั่นว่า "ให้ท่านรู้จักว่าคุณเป็นใครมาทำอะไรอยู่ที่นี่ จะไปไหนมาไหนควรจะบอกให้ผู้ใหญ่รู้เสมอ"

วันหนึ่ง พนมกับผมเข้าไปในเมืองด้วยกัน พนมพูดขึ้นว่า "เราควรจะไปเยี่ยมคุณสุวัฒน์ที่บ้าน"

"ทำไมล่ะ" ผมถาม

"ไปทำความคารวะ แล้วท่านก็ชอบพบพวกเราด้วย"

เราเลี้ยวรถถีบไปตามทางข้างศาลากลาง ข้ามอีกถนนหนึ่งไปประเดี๋ยวเดียวก็ถึงประตูบ้านคุณสุวัฒน์ เป็นบ้านแบบใต้ถุนสูง มีกระไดขึ้นไปที่เฉลียงเหมือนบ้านอีกหลายหลัง

"อ้อ อาจารย์ เชิญ เชิญ! มิสเตอร์คริปส์ก็มาด้วย เชิญซีครับ!" คุณสุวัฒน์พยักหน้าต้อนรับระหว่างที่เราถอดรองเท้า เดินไปนั่งเก้าอี้ไม้ตัวเตี้ย ๆ ตามคำเชื้อเชิญ

คุณสุวัฒน์เป็นคนสำคัญคนหนึ่งของจังหวัด

ครูอาจารย์ตามโรงเรียน แต่งเครื่องแบบกากีเหมือนข้าราชการทั่วไป ที่บ่าติดขีดเป็นเครื่องหมายชั้นใหญ่น้อยตามลำดับ ข้าราชการชั้นผู้น้อยบางคนไม่ติดขีดอันเล็กบางซึ่งแสดงถึงฐานะน้อย ส่วนคุณสุวัฒน์เป็นข้าราชการ

สามขีดใหญ่ น้อยกว่าผู้ว่าราชการหนึ่งขีด และมากกว่าข้าราชการส่วนมากในจังหวัด

คุณสุวัฒน์ซักถามผมเรื่องนักเรียน ว่าขยันขันแข็งเอาใจใส่การเรียนดีหรือ คุณสุวัฒน์พูดภาษาอังกฤษช้าและมีผิดพลาด แต่รู้ศัพท์กว้างขวางมาก

คุยกันไปได้สักครู่ คุณสุวัฒน์เอ่ยขึ้นว่า "เออ ผมจะไปฉายหนังนอกเมือง ไปด้วยกันไหมล่ะ ผมอยากให้คุณได้มีโอกาสไปพูดคุยกับคนแถวนั้น"

ผมไม่มีความรู้เลยว่าการไปฉายหนังนอกเมือง เขาทำกันอย่างไร และจะไปเมื่อไหร่แน่ อยากจะถามให้ได้เรื่อง แต่ก็รู้สึกลำบากไม่ทราบจะถามอย่างไรดี รู้สึกว่าตอบรับว่าจะไปเห็นจะง่ายที่สุด ก็เลยตอบว่าครับ หลังจากนั้นการสนทนาเปลี่ยนเป็นภาษาไทย ผมเป็นผู้ฟังและผู้ดู

พนมนั้นยินดีเสมอที่จะเป็นล่ามให้ผม แต่ผมจะให้เขาแปลทุกสิ่งทุกอย่างตลอดเวลาก็ดูกระไรอยู่ พนมเป็นคนคุยสนุก ออกท่าออกทาง พูดไปหัวร่อไป คุณสุวัฒน์นั่งฟังด้วยสีหน้าเฉย ๆ ไม่ค่อยแสดงความรู้สึกอย่างหนึ่งอย่างใดออกมาให้เห็น

คุณสุวัฒน์เป็นคนร่างใหญ่ ใบหน้ากลม ไม่มีริ้วรอยดูหนุ่มกว่าอายุมาก แต่ความจริงอีกไม่กี่ปีก็จะปลดเกษียณแล้ว แม้ว่าจะได้ใช้ชีวิตเป็นครูและผู้บริหารอย่างคร่ำเคร่งตามจังหวัดต่าง ๆ มาหลายสิบปี คุณสุวัฒน์ก็ยังกระปรี้กระเปร่าแข็งแรงมาก และเป็นคนเข้มแข็ง เด็ดเดี่ยว ทำอะไรทำจริง ต่อ ๆ มาผมสังเกตเห็นว่า ความเป็นคนเข้มแข็งของคุณสุวัฒน์นี่เอง ที่ทำให้หลายต่อหลายคนไม่ค่อยชอบนัก

อีกสองสามวันต่อมา ผมสอนหนังสือตอนเย็นเสร็จพอดี เห็นแลนด์โรเวอร์ของคุณสุวัฒน์แล่นเข้ามาจอดที่โรงเรียน นายเกิดคนขับรถขึ้นไปเจรจากับพนม พอประเดี๋ยวพนมก็มาบอกผมว่า เราจะไปฉายหนังกันละครั้นแล้วโดยไม่ต้องมีพิธีอะไรกันอีก เราก็แล่นรถเข้าเมือง ไปเอาเครื่อง

ทำไฟเครื่องฉายหนังและอื่น ๆ คุณสุวัฒน์เดินออกมาพบเราจากร้านอาหาร 'บั๊กตง' หิ้วห่อกระดาษหนังสือพิมพ์ผูกเชือกเรียบร้อยมาด้วยสองห่อ บอกว่า "คุณยังไม่ได้รับประทานอะไรกันเลย ผมเลยซื้อก๋วยเตี๋ยวผัดมาฝาก"

ตอนนี้เกือบค่ำแล้ว มีรถจี๊ปรถกุดังจอดอยู่ในเมือง ๒—๓ คัน ผมนึกในใจว่า มหาสารคามเห็นจะไม่มีรถมากนักเป็นแน่ เพราะป้ายรถแลนด์โรเวอร์ของเรานั้น หมายเลข มค. ๐๐๐๐๑

เราออกจากเมืองทางถนนสายที่จะไปร้อยเอ็ด ซึ่งอยู่ห่างจากมหาสารคามไปทางตะวันออกเฉียงใต้ราว ๓๐ ไมล์ ระหว่างทาง แวะรับคุณทองโพธิ์ ผู้ช่วยศึกษาธิการจังหวัดไปด้วย หนทางลุ่ม ๆ ดอน ๆ รถสั่นสะเทือน เสียงเครื่องเสียงเบรกระคนไปกับเสียงหัวร่อเฮฮาของคนในรถ ผมเดาเอาเองว่าเรื่องที่เขาหัวร่อกันนั้นเป็นเรื่องแบบไหน และต่อมาเมื่อเข้าใจภาษาไทยดีก็เลยรู้ว่าที่เดาไว้นั้นถูกต้องแล้ว เรื่องแบบนี้ พนมเล่าได้เก่งมาก

รถแล่นมาถึงสะพานไม้แคบ ๆ แห่งหนึ่ง ได้ยินเสียงใครร้องโวยวายขึ้น เราจึงหยุดรถข้างถนน ถามกันได้ความว่ามีคนแลเห็นแสงไฟวอบแวบอยู่ใต้สะพาน เราเดินกลับไปดูว่าอะไรแน่ มองจากสะพานลงไปที่แสงไฟ ซึ่งความมืดและความเงียบของบริเวณทำให้น่าหวาดเสียวเพิ่มขึ้นอีก สายตาประสบภาพรถประจำทางนอนหงายท้องอยู่ข้างคู หน้ารถเยินเล็กน้อย หน้าท้องไม่ชำรุด แต่โคลนและฝุ่นจับหนาเกรอะกรัง ชาวบ้าน ๒—๓ คนนั่งอยู่ข้าง ๆ แหงนหน้าตระโกนบอกเราว่า "บาดเจ็บหลายคน แต่ตายสองเท่านั้นครับ ตกสะพานเมื่อบ่ายนี้ กว่าตำรวจจะมาถึงคนขับหนีไปแล้ว"

เมื่อไต่ถามได้เรื่องราวและไม่มีอะไรจะช่วยได้ พวกเราก็กลับขึ้นรถเดินทางกันต่อไป "รถสายนี้เดินระหว่างร้อยเอ็ดกับกรุงเทพ ฯ แล่นทั้งคืน" พนมอธิบาย "หนทางยาวไม่ใช่เล่น ขับก็ลำบากด้วย คนขับคงกินเหล้าก่อนออกจากร้อยเอ็ด แต่รถคงจะสร้างแข็งแรงมาก และผู้โดยสารคงจะยัด

เยียดกันจนกระดุกกระดิกไปไหนไม่ได้ จึงมีผู้เสียชีวิตเพียงไม่กี่คน อาจจะติดอยู่ในรถอีกคนสองคนก็ได้" พวกเราคนหนึ่งออกความเห็น "แล้วก็คงไม่รู้จนกว่าจะลากรถขึ้นมา"

ถึงคูอีกแห่งหนึ่ง แลนด์โรเวอร์ของเราวิ่งช้าลง แต่ก็ยังสั่นสะเทือนโคลงเคลงไปมายังกับจะตกลงไปเหมือนรถประจำทางคันนั้น ตอนนี้ทุกคนนั่งเงียบ เคราะห์ที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านซึ่งเราจะต้องเลี้ยวออกจากทางหลวงแล้วไปอีกสัก ๗ ไมล์ ก็ถึงโรงเรียนบ้านท่าตูม ที่เราจะมาฉายหนัง พอถึงผมง่วงจนเกือบหลับไปแล้ว

ทั้ง ๆ ที่เขาไม่มีทางทราบล่วงหน้ากันเลยว่า เราจะมาแต่ทันทีที่เราไปถึงก็มีครูหลายคนออกมาต้อนรับ พนมมือแสดงความเคารพ และพูดกับคุณสุวัฒน์อย่างนอบน้อม คุณสุวัฒน์ก้มศีรษะตอบรับกับทุกคน อีกสักประเดี๋ยวเครื่องทำไฟก็เริ่มบั่นไฟฟ้า เสียงประกาศให้ทราบทั่วหมู่บ้านว่าจะมีการฉายภาพยนตร์ดังออกจากเครื่องขยายเสียง ต่อจากนี้ เราก็ขึ้นไปนั่งรอกันบนโรงเรียน

ผมถามพนมว่าอะไรจะเกิดขึ้นต่อไป

"เขายังกินข้าวกันอยู่" พนมตอบ "เขาทำนากันจนมืดเลยเพิ่งจะกินข้าว กินเสร็จแล้วเขาก็มานี่ แล้วเราก็เริ่มฉายหนังให้เขาดู แล้วทีนี้ก็จะมีการขอให้คุณลุกขึ้นปราศรัยอย่างไรล่ะ"

ผมถามว่าจะให้พูดเรื่องอะไร พนมบอกว่าอยากจะพูดเรื่องอะไรก็ได้ ระหว่างนี้เด็ก ๆ ชาวบ้านเข้ามายืนออกันเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ยืนหลบ ๆ อยู่ในที่มืด แอบจ้องดูผมเป็นตาเดียวกัน รอบ ๆ ที่เรานั่งอยู่คือหมู่บ้าน แต่มองไม่เห็นในความมืดสลัว ทันใดนั้นเองผมเกิดความรู้สึกพิกล ถามตัวเองในใจว่า นี่เราเป็นใครมาจากไหน มีอะไรน่าสนใจที่จะเอามาเล่าให้เขาฟังได้.... มีสิทธิอะไร....

ระหว่างที่รอการฉายหนัง ฝ่ายเจ้าของบ้านยกเหล้าและอาหารออกมาเลี้ยง เบ็ดสองตัวลอยเด่นอยู่ในชามแกง ชามหนึ่งไม่ใส่พริก สำหรับผมโดยเฉพาะ และหลังจากที่รับประทานเปรี้ยว ขม เผ็ดมาเป็นเวลาหลายสัปดาห์ พอได้ลิ้มรสเนื้อจืด ๆ เฉย ๆ มันช่างเอร็ดอร่อยเสียนี่กระไร ผมชมแล้วชมอีกว่าอร่อย จนถูกกล่าวหาต่อมาอีกเป็นเวลานาน ว่าไม่ชอบกินอะไรเลยนอกจากไก่เบ็ดจืด ๆ ในแกงจืด

เราฉายหนังกันที่ลานหน้าโรงเรียน ขึงผ้าขาวผืนใหญ่ระหว่างเสาไม้ไผ่ คนดูนั่งเป็นกลุ่ม ๆ กับพื้นลาน ข้างหน้ามีเก้าอี้สองสามตัวสำหรับพวกเรา หนังม้วนแรกเป็นข่าวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปในงานพระราชพิธี ตามด้วยการปล่อยดาวเทียมครั้งแรกของสหรัฐ ผมรู้สึกว่าคนดูดูผมเท่า ๆ กับดูหนัง ทั้ง ๆ ที่ผมมองไม่เห็นเขา พอจบข่าวม้วนนี้แล้ว คุณสุวัฒน์ลุกไปพูดที่ไมโครโฟน ผมคิดว่าคุณสุวัฒน์จะเรียกผมไปปราศรัยเสียอีก แต่พอคุณสุวัฒน์นั่งลงก็เริ่มฉายหนังต่อไป คราวนี้เป็นเรื่องเทคนิคการว่ายน้ำท่าต่าง ๆ แสดงโดยครูอเมริกันที่สระอาบน้ำแห่งหนึ่งในอเมริกาห่างไกลจากหมู่บ้านของเราเป็นอันมาก คุณมานิตย์ศึกษานิเทศก์ช่วยบรรยายภาษาไทยให้ผู้ดูเข้าใจถึงท่วงทีอันสลับซับซ้อนของการว่ายท่าตีกรรเชียงและท่าผีเสื้อ จบเรื่องการว่ายน้ำแล้วมีละครสัตว์ต่อท้ายเล็กน้อย คนดูชอบใจกันมาก และเห็นว่าเด็ก ๆ ฝรั่งใส่แว่นตาหน้าตกกระที่นั่งดูละครสัตว์อยู่นั้น ตลกเสียยิ่งกว่าลิงขี่รถถีบล้อเดียวเป็นไหน ๆ

พอจบม้วนนี้ มีคนไปประกาศที่ไมโครโฟน แล้วพนมก็ผลักผมให้ออกไปพูด.... "ที่หมู่บ้านของผมในประเทศอังกฤษนั้น...." ผมเริ่มบรรยายให้ชาวบ้านท่าตูมฟังถึงความวิเศษต่าง ๆ ของบ้านผม ผมพูดถึงโทรศัพท์ ไฟฟ้า น้ำร้อน ถนนลาดยาง คนฟังกระซิบกระซาบกันแล้วหัวร่อก๊กก๊กขบขันเสียงประหลาด ๆ ที่ออกมาจากปากผม... "ท่านทั้งหลายสามารถที่จะเสริมสร้างพัฒนาหมู่บ้านแห่งนี้ ให้เป็นหมู่บ้านอันก้าวหน้าทันสมัย" ว่าแล้วผม

ก็เทศนาต่อไปถึงคุณค่าแห่งการร่วมมือกัน การปรับปรุงวิธีเพาะปลูก การศึกษา และอื่น ๆ มิได้รู้สึกกระดากใจแม้แต่น้อยที่หาญเข้ามาบงการให้เขาจัดระเบียบชีวิตของเขาเสียใหม่ โดยที่ตัวเองไม่รู้เลยสักนิดว่าเขามีความเป็นอยู่กันอย่างไร หรือปรารถนาอะไร พนมเป็นคนแปลปาฐกถาของผม เขาอาจจะแปลอย่างนักการทูต จึงอาจจะไม่ขวางหูผู้พึ่งนัก อย่างไรก็ตามไม่เห็นมีใครแสดงปฏิกิริยาต่อความอวดดีของผม พอพูดเสร็จผมกลับมานั่งด้วยความโล่งอก

แต่พนมผลักให้ออกไปใหม่ "ร้องเพลงให้เขาพึ่งสักเพลงหนึ่งซี"

ผมเลือกเพลงที่เคยร้องตั้งแต่เด็ก ๆ ชื่อ "นิค—แนค แพดดี แว็ค" ปรากฏว่าเลือกถูกทีเดียว ผู้พึ่งเริ่มก๊กกก๊กกันก่อน แล้วกลายเป็นเฮอ ๆ ฮา ๆ ดังขึ้นทุกที การแสดงของผมมักจะประสบการต้อนรับเช่นนี้เสมอ

หลังจากนี้ผมง่วงเต็มทน เลยย่องไปนอนบนโรงเรียน แต่อีกประเดี๋ยวหนังก็เลิก พวกครูและข้าราชการกลับมาคุยกันต่อ คุณสุวัฒน์บอกว่า "ดึกแล้ว เราค้างที่นี่เถอะ"

ผมรายงานว่าพรุ่งนี้ต้องสอนแต่เช้า คุณสุวัฒน์ตอบว่า "ขาดไปวันเดียว ไม่เป็นไรดอกน่า" ผมก็เลยคิดว่า เห็นจะค้างนี่แน่แล้ว แต่ที่ไหนได้ คุณสุวัฒน์ลุกขึ้นบอกว่า เราจะกลับกันเดี๋ยวนี้แหละ ผมโล่งใจรีบผูกเชือกรองเท้าลงไปรอข้างล่าง พวกผู้ใหญ่กลับกันไปหมดแล้ว แต่เด็ก ๆ หลายคนยังนอนหลับห่มผ้าขาวม้าคุดคู้อยู่ตามลาน พอเราเข้าไปเขย่าตัว เขาก็ตื่นขึ้นแล้วลุกเดินงัวเงียแยกย้ายกันไปตามทิศต่าง ๆ

ขากลับผมไม่ง่วงเลย นั่งซักถามพนมมาตลอดทาง "ปีนี้เขาปลูกปอกันได้มากไหม" "ได้รายได้ปีละสักเท่าไหร่" "ทำไมไม่ตั้งสหกรณ์"

เรากลับถึงมหาสารคามหลังเที่ยงคืน พระจันทร์ส่องสว่าง อากาศเย็นสดชื่น ร้านขายข้าวต้มข้างถนนยังเปิดอยู่ ข้าวร้อนโฉ่ควันโขมง เรายกชามพุ้ยใส่ปากด้วยตะเกียบกินกับหมูชิ้นเล็ก ๆ และผักกาดดอง—อิ่มสบายแล้วกลับไปนอน

ครั้งแรกที่ไปเที่ยวจังหวัดอื่น ผมไปกับวิรัชครูสอนภาษาอังกฤษ วิรัชมีห้องอยู่บนร้านขายของของโรงเรียน เขาช่วยกันกับนักเรียนอีก ๒—๓ คนหาของมาขาย เป็นต้นว่าหนังสือ เครื่องเขียน เข็มขัด และของอื่น ๆ ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งก็คือ เครื่องดื่มเย็น ๆ ซึ่งถ้าไม่มี ก็เห็นจะสอนหนังสือตอนบ่ายไม่ไหวแน่

วันหนึ่ง ระหว่างที่โรงเรียนมีการสอบไล่ หลังจากผมไปถึงมหาสารคามไม่นานเท่าใด เรานั่งคุยกันที่เฉลียงหน้าห้องวิรัช เขาถามผมว่า ปิดภาคเรียนผมจะกลับกรุงเทพ ฯ หรือเปล่า

ผมบอกว่า ไม่ต้องการใช้เวลาในกรุงเทพ ฯ นานนัก

"อาทิตย์หน้าผมจะไปบ้านที่ขอนแก่น ไปด้วยกันไหมล่ะ" วิรัชชวน "แต่ควรจะขออนุญาตอาจารย์สนั่นเสียก่อน"

อาจารย์สนั่น เป็นห่วงเรื่องการไปไหนมาไหนของผมคอยถามเสมอว่า "เหนื่อยไหม ระวังอย่าให้เจ็บไปนะ แน่ใจหรือเปล่าว่าจะไม่เป็นไร" แต่ถ้าผมแน่ใจ อาจารย์ก็ไม่เคยห้ามสักที

อีกสองสามวันต่อมา วิรัชกับผมขึ้นรถบรรทุกของเจ้าหน้าที่ทหารที่จะไปทำแผนที่อย่างละเอียดในโรงเรียน รถจะไปบ้านไผ่ และจากบ้านไผ่จะแล่นขนานทางรถไฟไปจนถึงโคราช แหนบรถคันนี้แข็งเป็นพิเศษ ยังไม่ทันถึงหอนาฬิกา ผมก็ปวดหลังเสียแล้ว ตามทางไปบ้านไผ่ ล้อรถส่งเสียงกึกก้องผ้าใบสองข้างโต้ลมดังผึบผับ ผมเราก็โต้ลมเหมือนกัน ฝุ่นจับจนเกือบเป็นสีแดงแข็งไปทั้งศีรษะ

พอถึงบ้านไผ่ วิรัชชวนขึ้นรถประจำทาง คนขับเชื้อเชิญให้เราขึ้นข้างหน้า เป็นการให้เกียรติฝรั่งซึ่งนาน ๆ ทีจะเดินทางกับรถสายนี้ และนัยว่าเพราะฝรั่งตัวโตเกะกะคับที่นั่งแคบ ๆ ซึ่งทำไว้สำหรับผู้โดยสารขนาดธรรมดา

กว่ารถจะออกได้ ต้องรอกันแล้วรอกันอีก จะเป็นเพราะตั้งใจรอ หรือเพราะเหตุบังเอิญ ดูเหมือนจะไม่มีใครสามารถบอกได้ ทุกครั้งที่ผมถาม เขาก็ตอบว่าจะไปเดี๋ยวนี้แล้ว เพื่อผมจะได้หายกระสับกระส่ายเสียที แต่แล้วก็รอต่อไปอีก ระหว่างนั้นก็รับผู้โดยสารเพิ่มขึ้นอีก จนกระทั่งล้นหลังคา จนล้นต่อไปไม่ไหว พอกำลังจะออกรถ มีพระภิกษุรูปร่างใหญ่มาถึงพอดี ต้องช่วยกันจัดที่ข้างหน้าให้ท่านนั่งเบียดเข้ามาจนได้ แล้วจึงได้ฤกษ์ออกจากเมือง

ขอนแก่นอยู่ทางเหนือบ้านไผ่ไป ๔๐ ไมล์ บนเส้นทางรถไฟสายเดียวกับโคราช และบนเส้นทางหลวงกรุงเทพ ฯ ไปอุดร และพรมแดนลาว เป็นถนนสำคัญทั้งทางยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจ กำลังได้รับความช่วยเหลือจากต่างประเทศปรับปรุงให้เป็นทางหลวงทันสมัย แต่วันที่เราเดินทางกันนั้น พอออกจากบ้านไผ่ไปได้หน่อย ถนนก็กลายเป็นโคลนหนา สลับด้วยรอยลึกของรถกุดัง เคราะห์ดีที่ฝนไม่ตกมาสองวัน จึงมีส่วนที่แข็งพอสำหรับจะแล่นไปบนนั้นได้ รถวิ่งเอียงไปทางซ้ายทีทางขวาที เครื่องยนต์สั่นสะท้านประเดี๋ยวดังกระหึ่ม ประเดี๋ยวก็ดังบึ่ค ๆ เหมือนจะหมดกำลัง ตั๋วโดยสารทั้งเล่มซึ่งตั้งอยู่ข้างหน้าผมเลื่อนลงไปที่พื้น พอจะก้มลงเก็บก็หลุดลงร่องหายไปกับตา เราหยุดตามหมู่บ้านหลายแห่ง แต่ไม่ได้เห็นอะไรมาก นอกจากเรือน ๒—๓ หลัง กับบริเวณใต้ร่มไม้ที่รถเข้าไปจอด รถแล่นต่อไปในโคลนซึ่งบางทีก็กลายเป็นทรายหนา ๆ สภาพเช่นนี้เป็นเครื่องพิสูจน์อย่างดีถึงความสำคัญของถนน เพราะถ้ารถไม่วิ่งกันมากอย่างที่เป็นอยู่ ถนนก็คงไม่เป็นหลุมเป็นบ่อแย่ถึงขนาดนี้

ยิ่งสายแดดยิ่งแรง น้ำในหลุมในบ่อแห้งเผือดลง อากาศในรถร้อนอ้าวทั้ง ๆ ที่ไม่มีหน้าต่างกระจก ในที่สุด หลังจากเดินทางมาเกือบสองชั่วโมง ก็ถึงทางเข้าขอนแก่น สองข้างเป็นทุ่งนา มองไปข้างหน้าแลเห็นเสาสูงของสถานีโทรทัศน์ตั้งตระหง่านอยู่แต่ไกล

ขอนแก่นเป็นจังหวัดใหญ่ รัฐบาลมีนโยบายจะพัฒนาให้เป็นเมืองศูนย์กลางของภาค รายการวิทยุและโทรทัศน์ส่งจากที่นี่ไปทั่วตะวันออกเฉียงเหนือนับเป็นบริการที่สำคัญที่เดียว เพราะเทือกเขาเลยโคราชขึ้นมา ทำให้รับรายการจากกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ดี ก่อนหน้าที่จะมีสถานีขอนแก่น ชาวอีสานรับวิทยุภาษาไทย จากลาวและจีนได้ชัดกว่าภายในประเทศตอนที่ผมไปนั้น มหาวิทยาลัยขอนแก่นยังไม่เปิดกะจะเปิดภายในปีหรือสองปีข้างหน้า แต่สนามบินสร้างเสร็จแล้ว

เรานั่งรถสามล้อจากสถานีรถประจำทางไปบ้านวิรัชซึ่งอยู่เลยย่านร้านค้าในตัวเมืองไปไม่ไกลนัก บ้านวิรัชอยู่กันหลายคน นอกจากคุณแม่และพี่ ๆ น้อง ๆ และยังมีญาติอื่น ๆ อีกเต็มบ้าน ครอบครัวนี้เป็นครอบครัวครูบาอาจารย์เหมือนกับอีกหลายครอบครัวที่ผมรู้จักในอีสาน พี่ชายคนโตเป็นครูใหญ่โรงเรียนราษฎร์แห่งหนึ่งในขอนแก่น น้อง ๆ ยังเรียนหนังสืออยู่ และมีลูกหลานญาติพี่น้องหลายคนจากบ้านนอกมาพักอยู่ด้วยระหว่างเรียนหนังสือในเมือง

วิรัชตรงไปกราบคุณแม่ที่หัวเข่า คุณแม่ยิ้มแย้มบอกให้เราเอาของไปเก็บแล้วอาบน้ำอาบท่าเสียให้สบาย

ห้องอาบน้ำที่บ้านวิรัชไม่มีหลังคาและไม่มีประตู ผมยังไม่เชี่ยวชาญการใช้ผ้าขาวม้า เลยรู้สึกว่าเห็นจะล้างฝุ่นไม่หมดแน่ คุณแม่วิรัชให้ห้องผมอยู่คนเดียว นอนบนเตียงใหญ่ มุ้งหลังมหึมาราวกับเต้นท์ คืนแรกยุงเข้าไปติดอยู่ในมุ้ง ๒—๓ ตัว นี่ก็เหมือนกัน ผมไม่เชี่ยวชาญเสียเลย ต้องไล่ทบผิด ๆ ถูก ๆ อยู่เป็นนาน

วันรุ่งขึ้น วิรัชพาผมไปเยี่ยมโรงเรียนมัธยมสตรีซึ่งเขาเคยสอนอยู่พักหนึ่ง วิรัชเป็นคนมีความตั้งใจแน่วแน่ เขาต้องการทำปริญญาต่อ จึงลาออกจากโรงเรียนนี้ไปเข้าวิทยาลัยวิชาการศึกษาที่กรุงเทพ ฯ ตอนนี้อายุ ๒๖ ยังเป็นโสดอยู่แต่มีชื่อเสียงทั่วมหาสารคามว่า เข้าเมืองบ่อยเหลือเกิน

วิรัชมีวิธีล้อผมอย่างหนึ่ง ชอบยื่นมือมาบิดจมูกผมพลางร้องว่า "จมูกแหลมเอ๊ย จมูกแหลมเอ๊ย" ทำให้ครูคนอื่น ๆ หัวร่อชอบใจไปด้วย บางทีผมย้อนให้ว่า "จมูกแบนเอ๊ย ดึงออกมาเสียบ้างเป็นยังไง"

วิรัชเป็นครูที่สอนได้ผลดี เพราะเห็นใจนักเรียนที่เรียนไม่ค่อยเก่ง เขาตระเตรียมการสอนอย่างมีระเบียบ ทำให้นักเรียนเหล่านี้รู้สึกมั่นใจขึ้น ร้านขายของนั้น เขาก็จัดให้โรงเรียนได้อย่างเรียบร้อย และมีกำไรสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายพิเศษซึ่งไม่รวมอยู่ในงบประมาณทางการของโรงเรียน

ตอนเย็นวันนั้น วิรัชพาผมไปเที่ยวตลาดขอนแก่น ร้านขายอาหารตั้งเต็มบริเวณ จุดไฟสว่างไสว มีอาหารสารพัดอย่างทั้งคาวและหวาน ชาวเมืองนั่งกันตามโต๊ะเล็ก ๆ ระหว่างร้าน ง่วนอยู่กับการรับประทานและการสนทนา วิรัชสั่งซ่าหริ่มมาให้ผมลองรับประทานเป็นครั้งแรก

พอตกดึกหน่อย เราออกจากบ้านไปที่โรงไม้เต้ย ๆ ใกล้ถนนสายใหญ่ของเมือง ภายในนั้นมีโต๊ะบิลเลียด ๒ โต๊ะ ไม่มีเครื่องตกแต่งอย่างอื่นที่ไม่จำเป็น แต่ไฟนั้นเปิดสว่างเป็นพิเศษ บิลเลียดเป็นเกมที่นิยมกันมาก ดูเหมือนจะมีคนบอกผมว่าไม่ถูกต้องตามกฎหมายนัก แต่ก็ดูเล่นกันอย่างเปิดเผย

"เกมนี่เป็นเกมอังกฤษใช่ไหมครับ คุณเล่นเป็นไหม"

ผมต้องสารภาพว่าไม่เป็น ขอสมัครเป็นผู้ดู พวกที่อยู่ในโรงบิลเลียดทักทายกับวิรัชอย่างคุ้นเคยกันดี การเล่นคืบหน้าไปอย่างเชื่องช้า แต่เสียงกรี๊กของไม้กระทบลูกสลับกับเสียงร้องว่า 'ฟลุค' หรือ 'เฮ้ย' หรือ 'ฮ่วย' ช่วยทำให้การเล่นออกรสชาติยิ่งขึ้น

"คริปส์ ลองหน่อยซี" วิรัชพูดแล้วส่งคิวให้ผม ผมเอาชอล์กลูบมือและเช็ดหัวคิวอย่างที่คนอื่นเขาทำกัน แต่พอแทงดูสองสามครั้งก็รู้ว่า ที่ทำเช่นนั้นไม่ได้ช่วยความแม่นยำแต่ประการใดเลย เขาเล่นพนันกันเล็กน้อย

และเมื่อเขาแน่ใจแล้วว่าคะแนนที่ผมทำได้นั้น เป็นเรื่องบังเอิญมากกว่าผีมือ เขาก็ยอมให้ผมขอตัว ไม่ต้องเข้าแข่งด้วย

ผมกลับเป็นผู้ดูตามเดิม ระหว่างที่เขาเล่นกันต่อไปในท่ามกลางควันบุหรี่ และแทบจะไม่มีการพูดคุยกันเลย ในที่สุดผมยอมแพ้ความง่วงเหงา บอกวิรัชว่าขอกลับก่อน แล้วเดินฝ่าความมืดซึ่งเซ็งแซ่ไปด้วยเสียงต่าง ๆ กลับบ้านไปคนเดียว

วันรุ่งขึ้น เราเช่ารถไปเยี่ยมพี่น้องวิรัชอีกแห่งหนึ่งที่หมู่บ้านเลยตัวจังหวัดขอนแก่นออกไปอีก รถที่เช่านั้นเป็นรถกระบะคันจิ๋ว รูปร่างเหมือนรถบรรทุกของ เพื่อนฝูงพี่น้องไปกันหมด เปิดท้ายรถให้เด็กนั่งไปบนนั้นได้อีกสองคน แล้วออกรถไปทางทิศตะวันตก ผ่านภูมิประเทศชนิดดินปนทรายไปสักประเดี๋ยวก็สุดถนน และถึงหมู่บ้านพอดีพอลงจากรถ ฝนก็เริ่มปรอย ๆ ลงมาต้อนรับทันที

ครอบครัวที่เรามาเยี่ยม พี่น้องชายหญิง บ๋า น้า ลุง อา และหลาน ๆ ตระเตรียมทำอาหารกลางวันเลี้ยงดูเราเป็นการมโหฬาร ผมนั่งดูเขาสับมะละกอ ตำน้ำพริก ปิ้งปลา และระหว่างนั้นก็ตอบคำถามหลายต่อหลายเรื่องที่เขาซักถาม โดยมีวิรัชคอยให้ความช่วยเหลืออยู่ด้วย ภาษาไทย ๒—๓ คำของผมคงจะแปร่งมากจนเหลือที่จะเดาถูก ผมเล่าให้พ่งถึงครอบครัวของผมถึงโรงเรียนเก่า ถึงการทำนาในอังกฤษ ผมพยายามอธิบายอย่างดีที่สุด แต่รู้สึกว่าแทนที่จะทำความกระจ่างให้ผู้พ่ง กลับทำให้เขางงยิ่งขึ้น

"ไปเดินเล่นกันไหม" วิรัชชวน

ถนนสายใหญ่ของหมู่บ้าน มีร้านประปรายเพียง ๒—๓ ร้าน และในร้านกาแฟมีโต๊ะอยู่เพียงโต๊ะเดียว ร้านเราหลบฝนเข้าไปสั่งกาแฟและขนมใส่ถ้วมานั่งกินกัน ขณะที่เพลินดูน้ำฝนไหลนองเซาะทรายข้างหน้าเป็นร่อง ๆ

นอกจากร้านกาแฟโต๊ะเดียวนี้แล้ว ร้านอื่น ๆ ก็ดูหงอย ๆ เหมือนกัน ขายถ่าน กำมะถัน เหล้า สบู่ ขนมปังหวานห่อกระดาษแก้ว ซึ่งฝุ่นจับและมีรอยแมลงสาบกัดแทะไว้ด้วย ฝาห้องส่วนมากปกคลุมด้วยใยแมงมุม วิรัชบอกผมว่า "แต่ก่อนนี้ที่นี่เคยเป็นย่านสำคัญ เดี๋ยวนี้ตามร้านไม่ค่อยหาของมาขาย เพราะชาวบ้านขึ้นรถไปขอนแก่นใกล้นิดเดียว แต่ใคร ๆ ก็ยังรู้จักอยู่ เพราะเป็นหมู่บ้านเก่าแก่มีมานานแล้ว"

"ตอนบ่ายออกไปเดินดูนากันไหม" ผมชวน

"ไปทำไมกัน ไม่มีอะไรดูดอก ฝนก็ตก"

"ที่อังกฤษ เราชอบออกไปเดินเล่น ยิ่งเป็นทุ่งนากว้าง ๆ ยิ่งดี"

"อย่าไปเลยน่า เปียกเปล่า ๆ"

แต่ในที่สุด วิรัชก็ตกลงพาผมไปเดินเที่ยวทุ่งนาหลังอาหารกลางวัน พวกที่บ้านพอได้ยินว่าเราจะไปไหนกัน ก็หัวร่อเห็นเป็นเรื่องตลกมาก "ฝรั่งจะไปทุ่ง"

เราเดินกรำฝนไปจนสุดหมู่ไม้ ข้างหน้าเป็นท้องนาเวิ้งว้างกว้างใหญ่ กั้นเป็นสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ ด้วยคันดินลดหลั่นตามความสูงต่ำของพื้นที่ และค่อย ๆ ลาดลงไปถึงลำน้ำสายหนึ่ง เราเดินเลี้ยงตัวไปตามคันนา ฝนเทจั๊ก ๆ น้ำเจิ่งไหลรินจากช่องสูงลงไปหาช่องต่ำ เมล็ดฝนกระทบต้นข้าวสีเขียวอ่อนเพิ่งจะปลูกไว้ห่าง ๆ จากกัน แลดูยังผอมเรียวแบบบางอยู่ในโคลน ชาวนา ๒—๓ คนเดินท่องน้ำตามหลังควายอยู่เป็นหย่อม ๆ วิรัชอธิบายวิธีทำนาให้ผมฟัง ซึ่งต่อมาผมก็ลืม แต่ภาพท้องนาเวลาบ่ายที่เปียกและร้อนวันนั้นประทับอยู่ในความทรงจำไม่มีลืมเลย

พอเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ มากขึ้น และมีส่วนเกี่ยวข้องกับโรงเรียนมากขึ้น วันเวลาก็ผ่านไปเร็วกว่าเมื่อแรกมาถึงใหม่ ๆ พูดถึงวันเวลา นักเรียนชอบถามผมเสียจริงว่า "ที่อังกฤษฝนตกเดือนไหนครับ" ทีแรกผมไม่เข้าใจว่า

ทำไมจึงจำเพาะเจาะจงสนใจแต่เรื่องฝน ทีหลังจึงนึกออกว่าเมืองไทยความแตกต่างระหว่างฤดูกาลส่วนใหญ่ อยู่ที่ฝน ผมเองมาถึงมหาสารคามไม่เท่าใดก็ได้พบพายุฝนแทบทุกวัน มืดฟ้ามัวดิน ตกชนิดไม่ลืมหูลืมตา พร่างพรูลงจากหลังคา ประเดี๋ยวเดียวก็เต็มตุ่มโอ่งไห ถัง และไม่ว่าอะไรทั้งสิ้นที่รองรับอยู่ข้างล่าง เสียงฝนกระหน่ำหลังคาสังกะสี มักจะกลบเสียงครูตามโรงเรียนส่วนมากในท้องถิ่นชนบท ฝนเทลงมาเบื่นม่านกั้น ไม่มีทางออกไปไหนได้เลย ใส่เสื้อฝนก็ไม่มีประโยชน์ มีทางเดียวคือนั่งรอในห้องจนหยุดหรือซาลงจึงค่อยคิดทำอื่น

ถึงปลายเดือนพฤศจิกายนหมดหน้าฝน ความจริงฝนไม่ได้ตกมาตั้ง ๓ อาทิตย์แล้ว แต่ผมไม่ได้สังเกตเอง นับแต่นั้นไปเบื่นฤดูหนาว ท้องฟ้าแจ่วลมเย็นพัดมาจากทางเหนือ ตอนกลางคืนหนาวเยือกไม่สบายเลย บ้านที่เราอยู่และเสื้อที่เราใส่ ไม่ได้ทำไว้สำหรับป้องกันลมหนาว ตอนกลางคืนน้ำค้างตกหนาทำให้พื้นดินชื้น พอตอนกลางวันผุ่นแดง ๆ พุ้ง ตลบยิ่งกว่าตอนหน้าฝน

พอหมดหน้าเกี่ยวข้าว พวกที่ปลูกปอ ก็เอาปอไปล้างไปฟาดตามบ่อตามห้วย บางพวกขวนขวายปลูกแตงโม หรือไม่ก็หาปลา ตามวัดวาต่าง ๆ มีการจัดงานหาเงินบูรณะกุฏิ หรือสร้างโบสถ์ใหม่ คุณวัฒน์ เตรียมตัวออกเยี่ยมโรงเรียนตามหมู่บ้าน ตำบลหลายแห่ง ระหว่างที่ถนนยังใช้การได้อยู่และอากาศไม่ร้อนจัด

วันเสาร์ปลายเดือนกุมภาพันธ์ ก่อนสอบประจำปี คุณสุวัฒน์ อาจารย์ถนอม ซึ่งสอนพีสิกส์ คุณมานิตย์ ศึกษานิเทศก์ ผมและเจ้าหน้าที่ศึกษาธิการอีก ๒–๓ คน ไปเยี่ยมโรงเรียนที่อำเภอวาปีปทุม เราออกจากมหาสารคามไปทางทิศใต้ ๒๐ ไมล์ ถนนลุ่ม ๆ ดอน ๆ เนื่องจากต้องเอาหินก้อนโต ๆ มาถมไว้ในทรายให้ทางแข็งแรงขึ้น เราต้องใช้ทางเบี่ยงกันบ่อย ๆ เพราะสะพานไม้ส่วนมาก ชำรุดหักพังหลังจากหน้าฝนคราวที่แล้ว

เราพักที่โรงแรมริมถนนสายใหญ่ของวาบีปทุม ศึกษาการอำเภอ และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ มานั่งดื่มเบียร์กับเราที่ระเบียง ซึ่งมองลงไปข้างล่างเห็นถนนอันเงียบสงบ คุณสุวัฒน์ให้สั่งอาหารจีนมาจากร้านข้างล่าง ข้าราชการรี ๆ รอ ๆ กันตอนจะเข้านั่งโต๊ะ ดูว่าใครควรจะนั่งตรงไหน ให้เหมาะสมกับตำแหน่งและอาวุโส คุณสุวัฒน์ผู้มีอาวุโสและเงินเดือนสูงสุดในที่นั้นเป็นผู้เลี้ยง ธรรมเนียมฝรั่งต่างคนต่างออกนั้น สำหรับกรณีเช่นนี้ คนไทยเห็นว่าไม่งาม

นายอำเภอวาบีปทุม ชวนเราไปเที่ยวงานวัดแห่งหนึ่ง เป็นวัดสำคัญและและเป็นงานใหญ่ทีเดียว จะเห็นได้ตรงที่มีเครื่องขยายเสียงแข่งกันหลายเครื่อง พื้นไฟสว่างไสว ทั้งไฟฟ้าและตะเกียง ผู้คนก็หนาแน่น เดินขวักไขว่เบียดเสียดทั่วไปทั้งบริเวณ วัดนี้ส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้ ไม่ผิดกับบ้านเรือนของชาวบ้าน ที่แตกต่างจากบ้านที่สุดก็คือโบสถ์ ซึ่งสร้างด้วยอิฐและปูน โฆษกผู้หนึ่งประกาศการมาถึงของพวกเราเป็นบทกลอนในท่วงทำนอง "หมอลำ" ใจความว่า "คุณสุวัฒน์ ศรีธรรมกิจ ศึกษาธิการจังหวัด พร้อมด้วยท่านนายอำเภอวาบีปทุม และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อีกหลายท่านได้มาร่วมทำบุญกับพวกเรา เป็นจำนวนเงินหนึ่งร้อยบาท"

ชาวบ้านใส่เงินลงในบาตร ทำบุญเท่าอายุของเขา นอกจากจะมาทำบุญแล้ว ก็มารื่นเริงกันด้วยตามธรรมเนียม มุมหนึ่งของลานวัดนั้นเป็นที่ฉายภาพยนตร์ ตอนที่เราแวะเข้าไปดูกำลังฉายหนังอินเดีย ถึงตอนนางเอกแสดงบทโศกอย่างหนักหน่วง ขณะที่ร้องเพลงโหยหวนและร่ายรำไปด้วย เราเดินต่อไปถึงเวทีหมอลำ อันเป็นศิลปะพื้นเมืองประเพณีของภาคนี้ คนดูนั่งกับพื้น สนุกสนานเพลิดเพลินไม่ยิ่งหย่อนกว่าศิลปินซึ่งกำลังร้องรำและเป่าแคน ทั้งคนดูและคนแสดงเคลิบเคลิ้มตามนิยายเก่าซึ่งนำมาร้องใหม่รำใหม่เอามาเปลี่ยนแปลงแต่งต่อ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ทิ้งของเดิม

จากเวทีหมอลำ เราเดินต่อไปยังเวทีมวย นักพนันเริ่มต่อรองกันแล้ว ระหว่างที่คู่ต่อสู้โดดชกลมอวดผีไม้ลายมือ แล้วคุกเข่าลงไหว้ครู รำลึกถึงพระคุณและท่าต่าง ๆ ที่สอนไว้ให้ พร้อมกับปลุกใจตนเองเสร็จไปในตัวด้วยเสียงบี๊ดังเร้าใจ กระตุ้นบรรยากาศให้ตื่นเต้นยิ่งขึ้นอีก พอได้สัญญา นักมวยปราดเข้าหากันอย่างว่องไวแทบไม่น่าเชื่อ ใช้ทั้งหมัด ทั้งเท้า ศอก เข่า ใช้อะไรได้ เป็นเอาทั้งนั้น พอเหนื่อยเข้าก็รำท่าสวย ๆ รอบเวที ล่อกันไปหลอกกันมาสักพักหนึ่ง แต่ตอนนี้คนดูไม่ชอบเลย

การชกต่อยเตะถีบแบบนี้ เดายากมาก ว่าผลจะออกมาเป็นอย่างไร ฝ่ายหนึ่งอาจจะดูเหมือนเปลี้ยเต็มประดาแล้ว แต่ในพริบตาเดียวยกเข่าขึ้นกระแทกขากรรไกรคู่ต่อสู้ลงไปแน่นิ่งอยู่กับพื้นในบัดนั้นเอง น้อยคู่นักที่จะชกกันครบกำหนด ๕ ยก

วันรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ มีการเรียกประชุมครูโดยด่วนที่วัดสำคัญของอำเภอแต่ก่อนหน้านี้สักหน่อย คุณสุวัฒน์ บอกว่าจะไปเยี่ยมโรงเรียนแห่งหนึ่งอยู่นอกอำเภอออกไป ๒—๓ ไมล์ ว่าแล้วก็ขึ้นรถดับเพลิงคันใหม่เอี่ยมออกไปพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่อำเภอ ๒—๓ คน โดยสัญญาว่าจะกลับมาปราศรัยต่อที่ประชุม

คุณถนอมพูดเรื่องจิตวิทยาเด็กอยู่ประมาณ ๒ ชั่วโมง แต่คุณสุวัฒน์ก็ยังไม่กลับ หลังจากนี้ผมพูดเรื่องการสอนภาษาอังกฤษ พูดได้ไม่ทันไร ก็มีผู้ลุกขึ้นตั้งคำถามซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการสอนภาษาอังกฤษมากนัก เช่น "คุณยังเป็นโสดใช่ไหม" "คุณอยากแต่งงานกับผู้หญิงไทยไหม" แล้วก็มีการฮากันเล็กน้อย ผมพูดต่อไปจนจบ รู้สึกว่าเช้าวันนี้เวลาผ่านไปอย่างเชื่องช้าเสียจริง ๆ ถัดจากผมถึงคุณมานิตย์ ซึ่งพูดเรื่องการสอนคำนวณ แต่พอเริ่มกันก็มีเสียงดังโกร๊กกร๊ากโกร่งกร่างลงมาจากข้างบน เราวิ่งออกไปดู ลิงตัวหนึ่ง

หลุดมาจากไหนไม่ทราบ วิ่งลากโซ่ไปมาอย่างสนุกสนานอยู่บนหลังคา พอเห็นเราก็หยุดวิ่ง ลงนั่งสงบเสงี่ยม แต่จะอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมลงมาข้างล่าง พอเรากลับเข้าที่ประชุม คุณมานิตย์เริ่มพูด ลิงก็เริ่มออกวิ่งอีก คุณมานิตย์หยุดพูด ลิงหยุดวิ่ง คนกับลิงคุมเชิงกันอยู่ในความเงียบ และเสียงหัวร่อ แต่ลิงออกจะมีภาษีกว่าสักหน่อย จนในที่สุดไม่รู้ว่าเสียงโซ่บนหลังคากับเสียงฮาในที่ประชุมไหนจะดังกว่ากัน ขณะที่กำลังครึกครื้นกันอยู่นี้ คุณสุวัฒน์นั่งรถดับเพลิงเข้ามาถึงพอดี ดูเหตุการณ์ปราดเดียวก็เห็นว่าอย่าปราศรัยดีกว่า แล้วพาเราทั้งหลายไปนั่งรับประทานอาหารกลางวันกันทั้งคณะ

ระหว่างฤดูหนาวชาวนามีกิจกรรมหลายอย่าง ตามบึงตามห้วยปลาชุกชุม จับเอามากินมาขายยังได้ ส่วนพวกที่ปลูกพืชปลูกผักก็ปลูกไป ริมถนนหนทางแตงโมลูกโต ๆ วางขายเป็นกอง ๆ ลูกละไม่กี่บาท แต่พอปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนมีนาคม อากาศตั้งต้นร้อน น้ำชักจะแห้งลง บ่อบางแห่งไม่มีเหลือเลย ตามท้องนาเป็นสีน้ำตาล แลดูแห้งเหี่ยว ชาวมหาสารคามหลายคนเคยบอกกับผมว่า "ถ้าฝนไม่ตกปีหนึ่ง เมืองนี้จะกลายเป็นทะเลทราย"

ระหว่างฤดูร้อนอย่าว่าแต่จะทำนาไม่ได้เลย แม้แต่จะรักษาความสะอาดก็ลำบากเสียแล้ว เขาว่ากันว่าผู้คนไม่รู้จะทำอะไร ก็เลยเล่นการพนันและกินเหล้าฆ่าเวลาไปวันหนึ่ง ๆ อัตราอาชญากรรมสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ชาวนาบางคนที่ยากจนอยู่แล้ว ถ้าทำนาไม่ได้ผลปีนั้น ก็มักจะคิดหาทางโยกย้ายไปทำมาหากินที่อื่น

นี่เองคือความแห้งแล้งของอีสาน อย่างที่เขาเคยบอกเล่าให้ผมฟังที่กรุงเทพ ฯ

ระหว่างปิดภาคหน้าร้อน ที่โรงเรียนเรามีการจัดสอนพิเศษสำหรับครูในจังหวัด เครื่องดื่มใส่น้ำแข็งขายดีเป็นเทน้ำเทท่า ทั้งผู้สอนและผู้เรียนไม่มีใครรีบร้อน เมื่อหมดธุระแล้ว เรานั่งคุยกันข้างในตึกเรียน เพราะข้างนอกแดดร้อนจัด และถ้าจะลงนอนกลางวัน ตื่นขึ้นมาเหงื่อแตกท่วมตัว สู้นั่งคุยกันไม่ได้ รวมความแล้ววันหนึ่ง ๆ ผ่านไปช้า ๆ สบายดีทีเดียว

ปลายเดือนเมษายนผมลงไปกรุงเทพฯ ต้องเผชิญกับความร้อนอบอ้าวของนครใหญ่สมัยใหม่ แออัดไปด้วยถนนแข็งแกร่งและตึกคอนกรีต ซึ่งเป็นความร้อนอันแทบจะทนไม่ไหว ผมชวนเพื่อนฝูงชาวกรุงให้หนีความร้อนไปเที่ยวอีสานกันดีกว่า แต่เขาไม่เชื่อ มิหนำซ้ำยังเห็นว่าผมประหลาด

บทที่สาม

บ้องไฟ

วันนั้นเป็นวันอาทิตย์ เดือนมีนาคม อาจารย์ประดิษฐ์พาผมไปตกปลาที่ห้วยชายเมือง ห้วยนี้ไหลโค้งรอบบริเวณโรงเรียน ผ่านบึงซึ่งอยู่ใต้อ่างเก็บน้ำลงไป และพอถึงชายเมืองมีประตูน้ำกั้น กระแสน้ำไม่ขึ้นลงมากนัก และระดับน้ำสูงเกือบทั้งปี

เราเดินเลียบไปตามตลิ่ง มองข้ามน้ำไปฟากทางโน้น เห็นร่องถั่วร่องผักชาวบ้านปลูกไว้เป็นแถวสำหรับเก็บเอาไปขายในเมือง ชาวบ้านและผู้คนจากในเมือง รวมทั้งภารโรงจากโรงเรียน มานั่งเล่นกันเป็นกลุ่ม ๆ บางพวกนั่งคุยกันตามร่มไม้ บางพวกตกปลาริมตลิ่ง บางพวกลอยคออยู่ในน้ำ หรือนั่งเรือขุดพายกันช้า ๆ ตามสบาย

ประดิษฐ์กับเพื่อน ๆ หลายคนมาเตรียมการล่วงหน้าไว้ก่อน แล้วบั๊กกิ้งไม้ล้อมให้ปลาเข้าไปกินอาหารอยู่ในบริเวณที่วางแหเอาไว้ พอได้เวลาเราก็โดดลงน้ำดึงไม้ออก เอาสวิงตักปลาที่ติดอยู่ตามตาข่ายลงใส่ถังและข้องซึ่งเตรียมมาด้วย ไม่ช้าก็ได้เกือบหมด แต่ยังมีที่ติดอยู่ในเลนอีก เราต้องท่องน้ำตามจับเอาด้วยมือ ผมได้ไม่กี่ตัว ลื่นหลุดจากมือแทบทุกที แต่คนอื่นมือ

กาวจับได้จับเอา ในที่สุดเราบอกกันว่า เห็นจะหมดแน่แล้ว จัดแจงแก้ร่างแหที่มัดไว้กับหลัก แล้วลากขึ้นตลิ่ง ช่วยกันถอนหนามและเศษไม้ที่ติดอยู่ออกจนหมด ตากไว้ให้แห้ง ปลาที่ได้มานั้นความจริงก็ไม่กี่ตัว แต่ทว่ามีหลายชนิดดี หน้าตาประหลาดต่าง ๆ กัน ทั้งปลาคุก ปลาช่อน และอื่น ๆ ที่ไม่รู้จักชื่ออีกมาก

เราเดินกลับบ้านประดิษฐ์ทั้งตัวเปียก ๆ ผมใส่เสื้อชาวนาสีน้ำเงิน โดนน้ำสีตกทำให้กลายเป็นฝรั่งผิวสีฟ้าเปียกมอมแมม แต่ตากแดดประเดี๋ยวเดียวตัวก็แห้ง

ถึงบ้านเราหิ้วปลาขึ้นบันไดไป ในครัวซึ่งอยู่ทางหลังเรือน ประดิษฐ์เลือกปลาสำหรับทำอาหารกลางวัน ทุบหัวขอดเกล็ดด้วยตนเอง ภรรยาประดิษฐ์ซึ่งเป็นครูโรงเรียนมัธยมสตรี เป็นคนทำกับข้าว มีประดิษฐ์กับผมเป็นลูกมือ ปลาตัวเล็กเราปิ้งบนเตาถ่าน ปลาตัวโตตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ ใส่ลงไปในหม้อแกง

ระหว่างนี้ที่ใต้ถุนบ้าน เด็กผู้ชายตัวเล็ก ๆ ๒ คนกำลังซ้อมมวยแบบไทยกันอย่างสนุกสนาน ท่าลงศอกโดดเตะมีหน่วยมีก้านเข้าทีทีเดียว ส่วนในห้องข้างบน เด็กหญิงสองคนนั่งเฝ้าน้องเล็กซึ่งยังแบเบาะนอนหลับอยู่ในเปล อีกประเดี๋ยวเด็กหญิงอีกคนหนึ่งโตกว่าเพื่อนขี่รถถีบเข้าประตูบ้านมา มีเด็กชายอีกคนหนึ่งเกาะท้ายจักรยาน

ผมถามประดิษฐ์ว่ามีเด็กเยอะแยะอย่างนี้อยู่กันอย่างไร

"เด็กผู้ชายสองคนนั้นนอนใต้เตียงเรา" ประดิษฐ์ตอบ "ไม่ชอบนอนอื่นที่เพราะตอนกลางคืนกลัวผี"

ตอนกลางคืนในที่มืด ๆ เห็นอะไรหรือได้ยินอะไรแปลก ๆ อาจจะเป็นผีได้ทั้งนั้น คืนไหนนักเรียนรู้ว่าผมนอนในบ้านคนเดียวเป็นต้องทักกันว่า

"แหม กล้าจัง" สันติชอบถามผมบ่อย ๆ ว่า "คุณไม่กลัวจริง ๆ หรือครับเป็นผมนอนไม่หลับแน่"

เขาอยู่บ้านเดียวกันหลาย ๆ คนเสียจนเคย บางคนอาจนึกไม่ออกเอาเลยว่า อยู่คนเดียวเป็นอย่างไร เขากลัวการอยู่เงียบ ๆ คนเดียว ชอบให้มีเพื่อนอยู่ด้วยเสมอ ถ้าจะพูดไปแล้ว ความต้องการอยู่คนเดียวแบบฝรั่ง ๆ เป็นความต้องการซึ่งจะออกจะชอบกลอยู่

"คริป พรุ่งนี้ไปดูเขาปลูกบ้านให้นักเรียนกันไหม" ประดิษฐ์ชวนผม

นักเรียนปีสองของโรงเรียนออกไปผึกหัดสอนตามตำบล ๘ ตำบลของอำเภอบรบือเป็นเวลาหนึ่งเทอม นอกจากในด้านวิชาการแล้ว จะได้รู้ว่ามีปัญหาอื่น ๆ อะไรอีกบ้างที่จะต้องเผชิญเมื่อเวลาออกไปเป็นครูตามตำบลหมู่บ้านเหล่านั้น

"ถ้าได้ชาวบ้านช่วยละก้อ สะดวกมาก" ประดิษฐ์ว่า "เมื่ออาทิตย์ก่อนเราไปบ้านดงเค็ง ขอร้องชาวบ้านให้ช่วยหาไม้มาให้"

ครูที่โรงเรียนไปเยี่ยมหมู่บ้านเหล่านี้ ด้วยรถแลนด์โรเวอร์ ซึ่งองค์การยูนิเซฟมอบไว้ให้ใช้สองคัน โดยมากมักจะใช้ค้างคืน นอนกับพื้นตามบ้านกำนันผู้ใหญ่บ้าน รับประทานอาหารที่ชาวบ้านทำมาเลี้ยงตามฐานะของเขา และโดยมากมักจะมีการเรียกประชุมกันที่ศาลาวัดภายใต้แสงตะเกียง

บางทีเราเอารูปไปฉายให้ดูด้วยชาวบ้านเรียกว่า 'หนังน่อย' พอเราฉายรูปตึกรามใหญ่ ๆ ในกรุงเทพฯให้เขาดู เขาก็ร้องว่า "ฮ่วย"

ระหว่างหน้าหนาว ผมพยายามริเริ่มโครงการบางอย่างกับนักเรียนกลุ่มหนึ่ง โครงการแรกคือระหัดน้ำ เราไปซื้อไม้ในเมืองมาทำโครง แล้วหากระบอกไม้ไผ่แถว ๆ โรงเรียนใช้เป็นที่วิดน้ำ โครงการดำเนินไปอย่างเชื่องช้า เพราะทั้งโรงเรียนมีเครื่องมือไม่กี่ชิ้น เก็บใส่กุญแจไว้ พอเรามาถึงตอนเช้าตรู่

ครูที่เก็บกุญแจยังอยู่ในห้องนอน เราไปขอยืมกุญแจมาไขห้องเครื่องมือ บางครั้งไขเข้าไปแล้วไม่พบเครื่องมือที่ต้องการ ก็มีเหมือนกัน

แต่โครงการคืบหน้าไปเรื่อย ๆ เราขุดคูต่อจากคลองเข้าไปหาเนินสูงข้าง ๆ สวนผัก บั๊กเสาสองข้างคลอง เทซิเมนต์ ยกระหัดเข้าสูที่ระหว่างเสา

ในที่สุดก็ถึงวันที่จะลืมเสียมิได้ ผมนั่งที่ปลายระหัดข้างหนึ่งผู้ช่วยอยู่อีกปลายหนึ่ง ล้อหมุนเร็วจี๋ ผลักผมลงไปในคูแคบ ซึ่งสองข้างเป็นดินแข็ง ผมตะกายดินกลับขึ้นมาในท่ามกลางเสียงหัวร่อของนักเรียน

แขนผมไม่ถึงกับหัก เพียงแต่ถลอกและช้ำ และแก้มข้างหนึ่งเป็นรอยแดงใหญ่ นักเรียนเรียกผมว่า อินเดียนแดง อยู่เป็นเวลาหลายสัปดาห์ อาจารย์สนั่นส่งผมไปหาหมอ ทุกคนเป็นห่วงใยคอยถามอยู่เรื่อยว่า เมื่อไหร่แก้มจะหาย แต่สำหรับระหัดน้ำไม่เห็นมีใครเป็นห่วง ไม่เห็นมีใครถามถึง ซึ่งความจริงก็ถูกของเขา เพราะกว่าจะเปิดเทอมใหม่ คลองก็ตื้นเขินจนระหัดหมุนไม่ไหว เราช่วยกันขุดดินออก พอจะเริ่มหมุนได้ หน้าฝนก็ตั้งต้น ไม่จำเป็นต้องรดน้ำสวนผักกันแล้ว อีกไม่กี่อาทิตย์ต่อมา ฝนชะดินทรายลงไปกลบคูที่เขาขุดไว้จนมองไม่เห็นว่าเป็นคู

โครงการระหัดน้ำสิ้นสุดลงด้วยประการฉะนี้ ตอนที่ผมอำลาจากโรงเรียนจะกลับอังกฤษ ระหัดนอนเอียงจมอยู่ในเลน สีไม้ซีดเผือดจนเกือบเป็นสีเทา

โครงการที่สองก็ไม่ค่อยจะได้เรื่องกว่าโครงการแรกเท่าใดนักผมทำ ปั๊มน้ำราคาถูก ๆ ขึ้นอันหนึ่ง เอาไปติดตั้งที่บ่อน้ำบ้านหนองจิก ทุกคนชมว่าคริปนี่ขยันดีแท้ แต่ก็ไม่เห็นมีใครสนใจคิดจะทำบ้าง ครั้งสุดท้ายที่ผมไปบ้านหนองจิก ปั๊มยังตั้งอยู่ที่บ่อ แต่ที่หมุนหักไปแล้ว และมีกุญแจล่ามโซ่เอาไว้ ถ้าไม่ใส่กุญแจประเดี๋ยวพวกที่มาใช้บ่อจะทำให้ปั๊มเสีย

ก็ถูกของเขา ธุระอะไรจึงจะต้องเสียแรงเสียเวลามาเอาใจใส่กับของใหม่อย่างปั๊มของผม ตามสถานที่ราชการ ห้องเก็บของปิดประตูใส่กุญแจ ส่วนมากมีกุญแจดอกเดียว เวลาต้องการเปิด ไม่ทราบว่าจะไปเอากุญแจที่ไหน นอกจากจะได้กำหนดไว้ก่อนว่าจะมีการเปิดห้องกันเมื่อนั้นเมื่อนี้ ตามอาคารที่ไม่มีใครอยู่ มีภารโรงนอนเฝ้า มุ้งของภารโรงตามโรงเรียนและสถานที่ราชการเป็นภาพยามกลางคืนที่คุ้นตามาก การพิทักษ์รักษาเข้าของที่มีอยู่ตามเดิมเป็นเป็นภาระหน้าที่พออยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องมีฝรั่งยุ่ง ๆ มาเพิ่มภาระให้อีกก็ได้

เดือนพฤษภาคม เริ่มต้นปีการศึกษา ฝนก็เริ่มตกในระยะนี้เหมือนกัน เย็นวันหนึ่งผมผ่านไปทางโรงงานของโรงเรียน เห็นดิลกช่างไม้นั่งคุยอยู่กับเด็กนักเรียนกลุ่มหนึ่ง ดิลกร้องทักผม แล้วเรียกให้เข้าไปร่วมวงด้วย พร้อมกับถามต่อไปว่า "นายคริปจะไปดูบ้องไฟหรือเปล่า"

"อะไรคือบ้องไฟ" ผมย้อนถาม

ดิลกร้องว่า "ฮื้อ แย่มาก ไม่รู้จักบ้องไฟ แหม่เมื่อปีกลายบ้องไฟเด็ดขาดไปเลย คนดูเป็นหมื่น บ้องไฟของกุดนางใยแน่ที่สุดมีปล่อยจานบินตามด้วยประทัดพรึบโป้ง โป้ง พุ่งสูงลิบ จนมองไม่เห็นแน่ะ ตอนตึงกลับลงมามันแรงเสียจนจมดินหายไปเลยแต่อีกคนหนึ่งเคราะห์ร้ายชะมัด บ้องไฟยังไม่ระเบิดตกลงมากลิ้งไปกับดินเจ้าคนนี้วิ่งหนี แต่มันระเบิดใส่ต้นคอ ไปตายที่โรงพยาบาล"

ดิลกมีเรื่องเล่าต่าง ๆ เขาเคยเป็นคนเรือ ทำงานอยู่แถวลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามาก่อน "สนุกดีคริป เราลากเรือข้าวหลายสิบลำต่อกันเป็นกระบวนยาว ตอนกลางคืนสวยดีจริง ๆ รอบ ๆ เรามืดหมดเห็นแต่แสงไฟยิบ ๆ จากเรือพ่วง เรือต้องพ่วงห่างกันราว ๑๐๐ ฟุต เวลาไปเจออะไรเข้ากว่าจะหยุดได้ลำบากพิลึก"

ดิลกเบิ่นคนรูปร่างใหญ่ หน้าตาหมดจดนุ่มนวล ลักษณะไม่สมเบิ่นช่างไม้ ยิ่งบอกว่าเบิ่นคนเรือยิ่งไม่น่าเชื่อใหญ่ แต่ไม่ว่าจะเล่าเรื่องอะไร เด็ก ๆ เบิ่นต้องเข้าไปล้อมวงพั่งกันอย่างถึงอกถึงใจ

"ที่อังกฤษก็มีบ้องไฟเหมือนกัน" ผมเล่าบ้าง "ฉลองวันกายโฟล์คส์ นายกายโฟล์คส์นี่พยายามจะเผารัฐสภา ต่อมาเราก็เลยมีงานกันทุกปี เล่นจุดประทัดแล้วก็เผารูปกายโฟล์คส์"

"อ๋อ เหมือนกับหมอ ปาวี ใช่แล้ว" ดิลกร้องขึ้น "หมอนี่แย่งลาวจากไทยเอาไปให้ฝรั่งเศส คนไทยเกลียดมาก ลาวก็เกลียดรู้ไม้สมัยก่อนเราเคยมีงานประจำปีเหมือนกัน ทำรูปหุ่นหมอปาวี แล้วเอาเข้าไปในบ่า ฉลองยิงกันทะลุปรุโปร่งไปเลย ยิงเสร็จแล้วก็เผา"

ฝรั่งเศสสร้างอนุสรณ์หมอปาวี หรือ เมอซิเยอร์ ออกุสต์ ปาวี ไว้ที่เวียงจันทน์ อนุสรณ์นี้มีรูปคนลาว ๒ คน คุกเข่าขอร้องให้ฝรั่งเศสคุ้มครอง ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ รูปปั้นหมอปาวี ถูกโยนทิ้งน้ำเมื่อตอนที่ประชาชนลาวลุกขึ้นไปปะทะกับฝรั่งเศส

"งานสมัยนั้นมันช่างสนุกจริง ๆ" ดิลกเล่าต่อ "เราไปกันกลุ่มเบ้อเริ่มไปถึงบ้านไหนก็ส่งเสียงร้องเพลง เจ้าของบ้านต้องเลี้ยงดูไม่งั้นเราไม่ยอมไปต่อ"

ต้นเดือนมิถุนายนเบิ่นฤดูกาลบ้องไฟ วิรัช อธิบายให้ผมพั่งว่ามีการประกวดประขันกันด้วย ผู้คนมากันมากหลายจากหลายตำบลและวัดต่าง ๆ เพื่อจะแข่งขันชิงรางวัลว่าของใครเก่งที่สุด "แต่อย่าไปดูเลยครับ เดี๋ยวเกิดอะไรเข้าจะไม่ดี"

แต่บังเอิญผมอยู่ในเมืองตอนที่ขบวนเคลื่อนมาถึง ผมนั่งอยู่ในร้านรถถีบได้ยินเสียงฆ้องกลองผู้คนเซ็งแซ่อึงคะนึงมาแต่ไกล ถามคนในร้าน เขาบอกว่านี่แหละแห่บ้องไฟประจำปี วันนี้ฉลองกันก่อน พรุ่งนี้จึงจะออกไปจุดกันที่ทุ่งนานอกเมือง

ชาวบ้านเดินกันมาเต็มท้องถนน แบบไม้ไผ่ท่อนยาวประดับประดาเป็นรูปนาคเขียวแดง ข้างในบรรจุดินปืน ซึ่งจะเป็นแรงส่งขึ้นไปสู่อากาศ ชายหญิงนุ่งโสร่งและผ้าซีนสีสด รำเต้นมาในขบวน หุ่นลิงนั่งปรออยู่บนปลายเสา ผงกหัวกับฝูงชนทางโน้นทีทางนี้ที คนในขบวนวิ่งออกมาเรี่ยไรเงินในหมู่คนดู บางคนก็วิ่งเข้ามาขอในร้าน "เขาจะไปซื้อเหล้ามาเลี้ยงกัน" เจ้าของร้านรถถีบบอกผมทหารกลุ่มหนึ่งอยู่บนหลังช้าง โดดลงมาเรี่ยไรกับเขาเหมือนกัน แต่เมื่อดูลวดลายอันโลดโผนของนักรำบางคนแล้ว ก็รู้สึกว่าขบวนแห่นี้เห็นจะไม่อัตคัดเครื่องดื่มเป็นแน่

ต่อมาผมพบท่านเจ้าอาวาสองค์หนึ่งที่ร้อยเอ็ด ท่านบอกผมว่า "ผู้ว่าราชการจังหวัดเคยคิดอยากจะให้เลิกบ้องไฟเสีย แต่ทำไม่ได้เพราะคนยังเชื่อถือกันอยู่ ของอย่างนี้เราจะไปเลิกเขาเสียเฉย ๆ ก็ไม่ได้ประโยชน์นักถ้าเขาไม่เชื่อถืออะไรเสียเลยจะยิ่งน่าวิตก"

ชาวบ้านถือว่าบ้องไฟเป็นนิมิตดี นำความสุขความเจริญมาให้เขาพยากรณ์จากบ้องไฟว่าดินฟ้าอากาศจะเป็นอย่างไร จะเก็บเกี่ยวได้ดีไหม

"นอกจากแห่บ้องไฟแล้ว มีประเพณีฆ่าไก่เป็นเครื่องสังเวยที่หลักเมือง สมัยโบราณเคยผูกควายผูกไก่ไว้ตรงนั้น ปล่อยให้ตายไปเองโดยฤทธิ์อำนาจของเจ้าพ่อ"

"บ้องไฟต้องขึ้นสูงมากจึงจะดี ถ้าข้ามบึงพลาญชัยไปได้ ทำนายว่าปีนั้นฝนจะชุก ข้าวปลาจะอุดมสมบูรณ์"

วันรุ่งขึ้น สงกับผมออกไปดูเขาจุดบ้องไฟกันที่ทุ่งนอกเมือง ศูนย์กลางของการแสดงอยู่ที่ต้นไม้ ไม่มีใบต้นหนึ่ง มีบันไดพาดกับต้นบ้องไฟนั้นวางไว้ที่ง่ามไม้มีที่ให้จุดชะนวนได้ และเมื่อมีผู้ศรัทธาทำบุญสมทบทุนเข้าวัดเพียงพอแล้ว (โฆษกประกาศทางเครื่องขยายเสียงอยู่ทุกระยะว่า ใครบริจาคบ้าง และยังขาดอยู่อีกเป็นจำนวนเท่าใด) ก็มีเสียงเพี้ยวพ่วพร้อมกับ

ควันพลุ่งโชมงออกมาจากใต้กระบอกไม้ไผ่หัวมังกร พวกเจ้าของบ้องโคดเต้นบนกึงไม้ เพื่อแสดงให้เห็นความมั่นใจว่าไม่ระเบิดแน่

แต่บางอันพู่แล้วก็เงียบไป มีแต่ควันขาวลอยอยู่รอบ ๆ บางบ้องไหม้ช้า ขึ้นไปติดอยู่แค่กึงไม้แล้วก็หมดแรงร่วงลงมา คนดูโห่ร้องชอบใจเมื่อเจ้าของบ้องหน้าม่อยถอยหลังลงมาจากต้นไม้

บ้องไฟบางอันพุ่งขึ้นไปถึงเมฆต่ำ ๆ บางบ้องไปไม่ทันจะถึงไหนก็ตกลงมาพื่อ ๆ อยู่กับพื้นดิน สรุปแล้ว ยากที่จะพยากรณ์ให้แน่ชัดลงไปได้ ดินฟ้าอากาศจะเป็นอย่างไร จะเก็บเกี่ยวได้มากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ดี มีอย่างหนึ่งซึ่งแน่ชัดไม่มีปัญหา กล่าวคือหลังจากเทศกาลบ้องไฟ ชาวบ้านทุกคนต่างก็รู้ว่า ถึงเวลาที่จะเริ่มต้นไถนาหว่านพืชกันได้แล้ว

สามีของอาจารย์จันทนา เป็นเจ้าหน้าที่ชลประทานจังหวัดกาฬสินธุ์ มีหน่วยปฏิบัติการอันประกอบด้วยบ้าน ๒ – ๓ หลังตั้งอยู่ในป่าใกล้ ๆ อ่างเก็บน้ำห้วยซีตัน เคยมีผู้เชี่ยวชาญชาวอิตาเลียนมาอยู่ด้วย ๒–๓ เดือน เพื่อวางแผนการหาประโยชน์ให้ได้มากที่สุดจากน้ำ ซึ่งการชลประทานจะอำนวยให้กับภูมิภาคนี้

หลังจากที่ชาวอิตาเลียนกลับไปได้สักหน่อย อาจารย์จันทนาบอกผมว่าไม่เข้าใจอะไรอย่างหนึ่ง "คนอิตาเลียนเขาถือตัวมากหรือคะ เขาไม่เคยมาบ้านเราเลยสักหนเดียว"

ผมรู้เหตุผลเรื่องนี้ จึงตอบว่า "อาจารย์ไม่เคยชวนเขานี่ครับเขาก็เลยไม่กล้าไป"

ตอนปลายเทอมสุดท้ายของผมนั่นเอง อาจารย์จันทนาเลยชวนผมว่า "คุณคริปส์ เราจะนั่งเรือไปที่ค่ายสำรวจ คุณไปกับเราไหมล่ะ"

ระหว่างเดือนสิงหาคมโรงเรียนปิด ๑๐ วัน เราเดินทางจากมหาสารคาม ไปที่หน่วยชลประทานห้วยซีตันกันก่อน คุณแก้ว สามีอาจารย์จันทนา เอาแผนที่ออกมากางชี้ให้ผมดูว่าทางการจะสร้างเขื่อนใหญ่บนแม่น้ำลำปาว เลยตัวจังหวัดกาฬสินธุ์ขึ้นไปทางเหนือ

"ใช้เวลาสำรวจทำแผนที่กันอยู่ ๕ ปีเต็ม ๆ" แก้วเล่า "เจ้าหน้าที่ของเราเดินทางไปทุกหนทุกแห่ง บางทีก็อาศัยนอนตามวัดไปกันเสียทั่วไม่มีตรงไหนที่จะไม่ได้สำรวจ เพราะเราต้องทำแผนที่ลักษณะความสูงต่ำของพื้นดินอย่างละเอียดที่สุด"

"พอเสร็จ กรมเสนอโครงการขอกู้เงินไปที่ธนาคารโลก ได้รับคำตอบว่าการสำรวจจะต้องทำโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในวงต่างประเทศเราจึงส่งแผนที่และตัวเลขต่าง ๆ ไปพิมพ์ที่อเมริกา แล้วให้มิสเตอร์ไบร์ผู้เชี่ยวชาญดังกล่าวเซ็นชื่อกำกับข้างท้ายรายงาน มิสเตอร์ไบร์เคยมาที่นี่หนหนึ่ง เรามีงานเลี้ยงต้อนรับครึกครื้นเต็มที่ ที่มาคราวนั้นเขาได้ค่าจ้างมากเอาการ"

วันรุ่งขึ้น เราเดินทางจากกาฬสินธุ์ไปอีก ๒-๓ ไมล์ จนถึงสะพานไม้ข้ามแม่น้ำลำปาว เรือหางยาวจอดรอรับเราอยู่ที่หาดทรายใต้สะพาน เราช่วยกันขนหีบห่อของกินลงใส่เรือ มีผู้โดยสารด้วยกัน ๙ คน นั่งบนเสื่อพิงกราบเรือไปอย่างสบาย เพียงแต่ว่าเหยียดขาเกะกะไม่ได้เพราะเรือแคบ

แก้วแก้ห่อของกินพร้อมกับประกาศว่า

"ม่ำกับเนื้อย่าง ของพื้นเมืองกาฬสินธุ์ มีชื่อเสียงโด่งดัง คุณหญิงคุณนายที่กรุงเทพ ฯ ต้องสั่งซื้อกันทั้งนั้น"

เนื้อย่าง ว่าอร่อยแล้ว ยังต้องนับว่าเป็นรองม่ำ และเมื่อมีม่ำมีข้าวเหนียวแม่โขง ถ้วยแก้ว ๒-๓ ใบ เราก็พร้อมที่จะเผชิญกับการนั่งเรือทั้งวันไปยังค่ายสำรวจที่บ้านนาแก้ว

ตลิ่งแม่น้ำลำปาวสูงชัน ต้นไม้ขึ้นเบียดพงแผ่กิ่งก้านสาขาห้อยย้อยลงมาปกคลุม แลดูเหมือนป่าเปลี่ยว แต่ถ้าสามารถมองข้ามริมผั่งเข้าไปไม่กี่หลาก็จะได้พบหมู่บ้านและทุ่งนาตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากกันมากนัก บางตอนเรือผ่านรอยแยกในตลิ่ง ชาวบ้านใช้เป็นทางเดินลงมาอาบน้ำหรือตักน้ำเอาขึ้นไปใช้ บางคนโบกมือให้เราแวะรับพาไปส่งตามหมู่บ้านแถว ๆ นั้น แก้วบอกว่า "เดือนสิงหาแถวนี้มีเรือเดินเสมอ ถ้าฝนยังตกอยู่มีน้ำ เดินทางด้วยเรือสะดวกกว่าทางบก"

แม่น้ำโค้งไปเคี้ยวมาไม่รู้จักสิ้นสุด บางแห่งมีสันทรายยื่นออกมาในน้ำ บางแห่งน้ำเซาะลึกเข้าไปในตลิ่ง ไหลลัดไปออกอีกทางหนึ่ง ทุกปีที่น้ำท่วมตลิ่ง รูปร่างลักษณะของลำน้ำก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย มีบึงมีบ่อเกิดขึ้นมาใหม่ ส่วนที่มีอยู่เดิม บางแห่งก็แห้งหายไป

เวลาฝนตกเต็มแม่โขงและแม่มูลน้ำจากลำปาวไหลลงไปไหนไม่ได้ สูงล้นผั่งไหลท่วมทุ่งนาหมู่บ้านตามบริเวณตลิ่ง โรงเรียนแห่งหนึ่งตั้งอยู่บนเนินสูง มา ๒๐ ปีแล้ว แต่เมื่อปีก่อนถูกกระแสน้ำพังทลาย เหลือแต่เสาและไม้กระดานไม่กี่แผ่น เอียงกะเท่เร่อยู่ใต้หลังคาสังกะสี

"ที่ร้ายที่สุดก็คือท่วมที่ต่าง ๆ กันทุกปี" แก้วว่า "แล้วเราก็ไม่ได้เก็บประวัติไว้ด้วย นอกจากชาวบ้านทำเครื่องหมายกันไว้เอง กับตัวเลขที่ได้จากการสำรวจคราวนี้ ก็เพียง ๔-๕ ปี เท่านั้น ชาวนาไม่มีทางรู้ว่าน้ำจะท่วมเมื่อไหร่ ถ้าท่วมอยู่ไม่กี่วัน ข้าวก็อาจจะไม่เป็นไร แต่ถ้าท่วมนานหน่อยปีนั้นก็ขาดแคลนพอดู

"ทางใต้น้ำท่วมมากกว่าทางเหนือคนเลยขึ้นมาทำนาทางเหนือกันมากขึ้น ตัดต้นไม้ถางป่าเป็นที่ทางสำหรับเพาะปลูก ที่นี้เมื่อไม่มีต้นไม้ น้ำก็ยิ่งท่วมมากขึ้น ที่ดินทางใต้เสียหายใช้ไม่ได้มากขึ้น ผู้คนมาถางป่าทางเหนือเพิ่ม

ขึ้นอีก น้ำท่วมหนักขึ้นอีก เชื่อมโยงต่อกันไปแบบนี้แหละครับหมู่บ้านริมน้ำมีประวัติมาอย่างนี้แหละ"

เรานั่งคุยไปกินไป แต่เด็กผู้หญิงสองคนที่โดยสารมาด้วยไม่ยอมรับประทานอะไรเลย เราส่งอะไรให้ก็อายม้วนต้วนไม่ยอมรับ

ผู้ชายคนหนึ่งนั่งอยู่หัวเรือ หย่อนกระบอกไม้ไผ่ลงไปตักน้ำขึ้นมา แล้วเอาฝาเงิน ซึ่งข้างในบรรจุผงเต็มคิดเข้ากับท่อที่ยื่นออกมาจากกล้อง แล้วสูดอย่างเร็ว น้ำดังปุด ๆ หลังจากนั้น เขาเอาผงเติมลงในฝาเงิน แล้วส่งกล้องมาให้ผม คนอื่น ๆ บอกให้ผมลองสูบดู

"กัญชายังไงล่ะครับ ลองหน่อยซี"

ผมตกใจ แต่คนอื่นรับรองว่า "ไม่ต้องกลัวครับ เขาเป็นตำรวจ" แล้วก็ส่งกล้องต่อกันไป

ผมเคยฟังเขาคุยเรื่องกัญชาในร้านกาแฟ "กินเหล้ามากแล้วง่วงนอน แต่กัญชาตรงกันข้าม เห็นอะไรแปลก ๆ ไม่นึกอยากนอนเลย"

อีกคนหนึ่งเล่าว่า "คราวหนึ่งเดินเข้าประตูบ้านไม่ได้ รู้สึกว่าตัวเองข้างหนึ่ง มองเห็นเสาประตูอยู่ชิดกัน อ้ายเราจะเอาตัวแทรกเข้าไปมันจะได้ที่ไหน เลยไม่ต้องเข้าบ้านจนแล้วจนรอด"

อีกคนหนึ่งทุบโต๊ะบอกว่า "ประตูอยู่ตรงนี้แหละ หนอยแน่ะพอเข้าไปใกล้ ๆ มันเคลื่อนที่ไปอยู่ตรงโน้นเสียแล้ว" พูดแล้วย้ายกำปั้นทุบลงไปอีกแห่งหนึ่ง และเมื่อผู้พั่งปรารภว่า ออกจะน่ากลัวเอาเรื่อง ก็รีบเล่าต่อไปว่า "เฮ่ย ไม่น่ากลัวดอก หัวร่อกันท้องคัดท้องแข็งไปเสียอีกน่ะซี"

เรานั่งเล่นไพ่กันไปในเรือจนค่ำ แม่น้ำแคบลง ต้นไม้ทึบขึ้น ถ้าหน้าแล้งตอนนี้จะเป็นแก่งเรือไปไม่ได้ บางตอนต้นไม้ทอดลำต้นเอนลงมาอยู่ชิดน้ำมองเห็นรากโผล่ขึ้นมาในทราย สักวันหนึ่งก็คงจะหลุดพาเอาต้นไม้ไหลลอยไปตามกระแสน้ำ

เรานั่งดูเงาในน้ำ คอยดูโค้งข้างหน้า คอยระวังหลบกิ่งไม้ท่อนไม้ที่ลอยอยู่ความมืด ทั่วบริเวณเงียบสงัด นอกจากเครื่องยนต์กระหึ่ม ต่อมาอีกไม่ช้าได้ยินเสียงบีนเบ็นสัญญาณดังขึ้นจากข้างหลัง พอประเดี๋ยวก็มีเสียงตอบมาจากผู้เบื้องหน้าเรา เราถึงบ้านนาเคียวกันแล้ว

เช้าวันรุ่งขึ้น

"อยากกินเนื้อวัวไหม" แก้วร้องถาม

ปรากฏว่าไม่ใช่เนื้ออย่างเดียว แต่ทว่า ขา เขา ไส้ในและอื่นๆ ครบพร้อมทุกส่วน ชาวบ้านหิ้ว หาม แบกถือกันเข้ามาคนละไม้ละมือ

"มาประชาสัมพันธ์กันหน่อย" แก้วว่า "ผมอยากให้คนแถวนี้เป็นเพื่อนกับเรา อยากให้เขาเข้าใจว่าการชลประทานจะช่วยเขาได้อย่างไรบ้าง นี่เขาอุตส่าห์ฆ่าวัวเป็นพิเศษ สำหรับมากินร่วมกับเรา คุณมาด้วยกันนะ"

ตรงกลางลานมีโรงหลังคาจากไม่มีฝาผนัง ในนั้นโต๊ะมีวางอยู่ตัวหนึ่ง เรายืนคุยกันรอบโต๊ะๆ ข้างหนึ่งของลานนี้เป็นเรือนไม้แข็งแรงรูปร่างเหมือนเต็นท์ ผนังกับหลังคาสร้างติดต่อกลืนเข้าหากันสนิทเป็นแผ่นเดียวกัน พื้นที่ตรงนี้สูงขึ้นมาจากคลองมากมองเห็นน้ำอยู่ลิบๆ แทบไม่หน้าเชื่อว่าน้ำจะท่วมขึ้นมาถึง

ผู้ชายคนหนึ่งบอกผมว่า แก้วเป็นคนออกแบบเรือนไม้หน้าตาพิกลหลังนี้ สำหรับต่อสู้กับกระแสน้ำโดยเฉพาะ "เก่งจริงๆ ครับ" เขาเล่า "เมื่อปีก่อนน้ำท่วมขึ้นมาเห็นปลายเสานิดเดียวเท่านั้น พอน้ำลด คนงานกลับมาดูนึกว่าคงพังหมดแล้ว ที่ไหนได้ ไม่มีเสียหาย แต่โคลนตมจับเกรอะกรัง มองไม่เห็นไม้กระดาน"

เนื้อวัวถูกตัดออกเป็นชิ้นๆ ส่วนไส้ในทำเป็นน้ำจิ้ม รวมเรียกว่า "วัวน่อยเกือกตม" แต่น้ำจิ้มขมขัดผมรับประทานเข้าไปแล้วยิ้มไม่ออก เขา

เลยส่งมันชิ้นโต ๆ มาให้พร้อมกับบอกว่า "ส่วนวิเศษที่สุดของวัว ตัดจากนมครับ" นอกจากวัว มีหมูซึ่งยิงได้จากในป่า และสำหรับผมน่ากินกว่ามาก เพราะได้ย่างไฟมาแล้ว

เสร็จจากอาหาร เรานั่งกินกาแฟใส่นมข้นกันที่หน้าบ้าน วันนั้นเป็นวันที่กาแฟอร่อยที่สุดสำหรับผม ผมค่อย ๆ จิบทีละเล็กละน้อย ไม่อยากให้หมดถ้วยเลย

ผมอดปรารภขึ้นไม่ได้ว่า "น่าเสียดายเนื้อวัว"

"ชาวบ้านเขากินกันอย่างนั้น" แก้วตอบ "เวลาฆ่าวัวเขารองเลือดดื่มด้วย เนื้อสด ๆ สะอาดน่ากินสำหรับเขา ถ้าไปต้มไปย่างก็จะหมดรส"

ตอนเช้าวันนั้น เราไปเยี่ยมบ้านของพนักงานสำรวจ เขาอยู่กันง่าย ๆ วางข้าวของไว้กับพื้น มีผ้าขาวม้าห้อยอยู่ตามราวตามเสา เมื่อดูแผนที่และรายการต่าง ๆ ที่เขาบันทึกไว้แล้ว เราก็เดินต่อไปในหมู่บ้าน แก้วสัญญาผมว่าจะพาไปดูดอนปู่ตา ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระภูมิเจ้าที่บ้านนาแก้ว

เลยขึ้นไปจากที่ที่จะสร้างเขื่อน แม่น้ำแยกออกเป็นสองสาขากันเขตจังหวัดกาฬสินธุ์กับอุดร จากหมู่บ้านมีทางตัดทะลุป่าไปถึงหนองหาร ซึ่งเป็นต้นแม่น้ำ เราออกจากหมู่บ้านไปทางนี้แล้วเลี้ยวออกจากทางเข้าสู่ดอนปู่ตา

ต้นยางต้นตะเคียนลำต้นมหึมาสูงตระหง่านร้อยถึงร้อยห้าสิบฟีต กิ่งก้านซับซ้อนหนาแน่นมองเกือบไม่เห็นฟ้า บรรยากาศเยือกเย็น เป็นป่าดงพงพีอย่างที่ผมเคยหวังมานานแล้วที่จะได้เห็นสักวันหนึ่ง แก้วบอกผมว่าที่นี่ไม่มีใครกล้าตัดต้นไม้หรือฆ่าสัตว์ ทางซ้ายมือเราเป็นบึงมืดครึ้มอยู่ใต้ร่มไม้ ชาวบ้านบอกว่าในบึงมีจระเข้หลายตัว ข้างหลังบึงมีศาลเล็ก ๆ ทำด้วยไม้ หลังคาสังกะสีขึ้นสนิม ข้างหน้าศาล มีที่สำหรับวางของซึ่งผู้คนเอามาถวาย

เรารีบเดินกันต่อไปโดยเร็ว ไม่ทันรู้ตัวก็โผล่ออกมายังที่โล่งสว่างจ้าริมแม่น้ำ มองข้ามฟากเห็นเนินเขาน้อย ๆ และต้นไม้เตี้ย ๆ เป็นทิวทัศน์ที่ร่าเริงแจ่มใสผิดกับความมืดสลัวของป่าทึบเมื่อตะกี้นี้ และก็ด้วยเหตุใดเล่าจึงกลายเป็นป่าอย่างนั้นไปได้ ในเมื่อภูมิประเทศแถบนี้ดินก็ไม่ดี ต้นไม้ก็ขึ้นอย่างประปรายเต็มทน

แก้วชี้ไปที่โค้งข้างหน้า แล้วเล่าให้ฟังว่า บึงที่เราเห็นในป่าเคยเป็นส่วนหนึ่งของลำน้ำ ดินตรงนั้นดีมาก เพราะน้ำท่วมทุกปีต้นไม้เจริญใหญ่ขึ้น ผู้คนเกรงขามความมืดทึบ ไม่กล้าเข้าไปแตะต้อง คงถางป่าฆ่าสัตว์กันแต่รอบ ๆ ส่วนดอนบู่ตานั้นนับวันก็มีแต่จะเพิ่มความวังเวงลึกลับยิ่งขึ้นอีก

เราเตรียมการทัศนาจรเลาะลัดเข้าป่า จะไปให้ถึงหน้าผาทางทิศตะวันตกขั้นแรกของการเดินทางคือนั่งแพไปขึ้นรถบรรทุกอีกฟากหนึ่งของแม่น้ำ พนักงานสำรวจรู้จักหนทางทุกกระเบียดนิ้ว เพราะได้เคยย่ำเคยวัดมาแล้วกับมือตนเอง รถวิ่งปุเลง ๆ หลบหลีกไประหว่างต้นไม้ตอไม้ บางทีก็แล่นไปบนตอ บางทีก็ต้องหยุดลงไปดูว่าจะผ่านไปได้หรือไม่

ตอนหนึ่งกันชนข้างหน้าไปกระแทกเข้ากับตอเก่าแก่เล่นเอาเหล็กงอเข้ามาฝังอยู่ในยาง พวกผู้ชายต้องลงไปช่วยกันตัดไม้มางัดเอาเหล็กออก แต่หลังจากนี้เดินทางต่อไปโดยสวัสดิภาพจนถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งสวยกว่าทุกแห่งที่ผมได้เคยพบ อาจจะเป็นเพราะอยู่โดดเดี่ยวเกินกว่าที่จะเอาหลังคาสังกะสีมาทำให้สวยน้อยลงก็ได้

เด็กหนุ่มคนหนึ่งที่หมู่บ้านเล่าว่า "ผมเคยเรียนหนังสือที่มหาสารคาม เดี๋ยวนี้ต้องมาสอนหนังสือที่นี่แย่มากครับ เหงาเหลือเกิน ไม่รู้จะคุยกับใคร อาหารก็แร้นแค้น แล้วพวกแม่ ๆ เหล่านี้ แกจะจับผมแต่งงานกับลูกสาวแกเสียเรื่อย"

ครูใหญ่ที่โรงเรียนหมู่บ้านน้ำอายุมากแล้ว และโรงเรียนมีครูอีกคนเดียว คือภรรยาครูใหญ่ วันหนึ่งครูใหญ่ยังไม่สร่างเมาต้องหยุดอยู่บ้าน ให้ภรรยาช่วยสอนแทน ครั้นวันรุ่งขึ้นหายเมาแล้วจึงกลับไปสอน แต่ไม่พบภรรยาอยู่ที่โรงเรียน ได้ความว่าเดินไปซื้อของที่อำเภอเสียตั้งแต่เช้า

ครูหนุ่มคนที่คุยกับผมเล่าให้ฟังว่า ต้องเดิน ๑๕ ไมล์จึงจะถึงอำเภอสหัสขันธ์ และถ้าอยากไปเยี่ยมบ้านก็จะต้องขึ้นรถประจำทางต่อไปอีก ๗๐ ไมล์ "หวังว่าผมจะเลื่อนตำแหน่งย้ายไปอยู่ที่อื่นเร็ว ๆ นี้"

พอวันรุ่งขึ้น ผมเองก็ต้องขี่ม้าไปสหัสขันธ์ เพราะการท่องเที่ยวของเราต้องยุติลงอย่างกะทันหันที่บ่อโคลนแห่งหนึ่ง ซึ่งรถของเราวิ่งลงไปจมอยู่จนเกียร์หัก ขนาดซ่อมให้เสร็จในเร็ววันไม่ได้ จำเป็นต้องสิ้นสุดการเดินทางเพียงแค่นั้น

หลังจากรถเสีย ผมกับพนักงานสำรวจเดินกลับไปริมฝั่งแม่น้ำ กำลังวิ่งลงตลิ่งคนในเรือจ้างตะโกนขึ้นมาว่า "พบคนถือหนังสือหรือยังที่สถานีตำรวจสหัสขันธ์บอกมาว่า มีวิทยุโทรเลขจากกรมให้คุณแก้วไปกรุงเทพ ฯ ด่วน อีก ๒ วันจะมีประชุม"

เรือหางยาวของเรากลับไปแล้ว ดังนั้นจึงไม่มีทางอื่นนอกจากขี่ม้าไปสหัสขันธ์

ม้าตัวเล็กนิดเดียว ขาผมเกือบติดดิน ผมพยายามควบจะให้ทันเกวียนซึ่งออกเดินทางล่วงหน้าไปก่อนแล้ว แต่ควบไม่สำเร็จสงสัยว่าม้าตัวนี้ไม่เคยวิ่งมาเลย ผมเดินอาจจะเร็วกว่า

ถึงบ้านผู้ใหญ่บ้านแห่งหนึ่ง เขาบอกว่ายังไม่เห็นเกวียนผ่านมา แต่ทางในป่ามีมากด้วยกันผมคงจะมาคนละทางกับเกวียนและมาถึงก่อน รออีกประเดี๋ยวเกวียนก็คงจะมาถึง

ผู้ชายคนหนึ่งขึ้นมาหาผู้ใหญ่บ้าน พอเห็นหน้าเราก็ทักทายกัน ไม่ใช่ใครอื่น ตำรวจที่มาด้วยกันในเรือนั่นเอง เขาบอกผมว่าที่นี่ยากจนมาก "เมื่อวานนี้เด็ก ๆ เรียนหนังสือไม่ได้เพราะไม่มีดินสอ ผมต้องเดินไปซื้อให้ที่สหัสขันธ์เช้าวันนี้เรียนกันแล้ว"

ในที่สุดเกวียนมาถึง เราทิ้งม้าไว้ที่หมู่บ้านแล้วเคลื่อนขบวนต่อไป เสียงเกวียนเอี๊ยดอ๊าดไปตลอดทาง เวลาตกหลุมล้อเอียงราวกับจะหลุดเสียให้ได แต่วัวที่ลากเกวียนนั้นเดินรุดหน้ารวดเร็วเต็มไปด้วยกำลังวังชา ดูเหมือนไม่มีสิ่งใดจะหยุดยั้งไว้ได้ เราเองเดินแทบจ้ำไม่ทัน

เมื่อ ๕๐ ปีก่อน เกวียนแบบนี้เดินทางกันเป็นแถว ขนข้าว เกลือ หมู และของป่าลงใต้ไปขายที่โคราช ขากลับบรรทุกน้ำมันก๊าดและสินค้าอุตสาหกรรมอื่น ๆ ขึ้นมาขายทางเหนือ หลังคาโค้งสานด้วยหวายคุ้มครองคนขับจากแสงแดด ข้างในเกวียนมีไม้เตรียมไปด้วยหลายอันสำหรับเปลี่ยนเพลาซึ่งอาจจะหักได้บ่อย ๆ เดินทางกันเป็นร้อย ๆ ไมล์ ในเกวียนแคบ ๆ ข้ามทุ่งข้ามดงอันกว้างใหญ่ไพศาลของภาคพื้นตะวันออกเฉียงเหนือ

เกวียนโดดเดี่ยวของคณะเรารุดหน้าต่อไปด้วย หวังจะให้ทันจับรถประจำทางจากสหัสขันธ์ เราแวะรับประทานอาหารที่บ้านครูใหญ่แห่งหนึ่ง แม้ว่าโรงเรียนจะไม่มีฝาผนัง แต่บ้านของคุณครูอุดมสมบูรณ์พอใช้ นกพิราบอ้วนพีเกือบ ๒๐๐ ตัวบินกันให้พรึบพรับทั่วไปหมด หมูประมาณ ๒๐ ตัวเดินอืดทีดอยู่ในเล้ามุงหลังคาจาก

เราปูเสื่อนั่งใต้ต้นก้ามปู เด็กนักเรียนหน้าตามอมแมมแต่งตัวกะรุ่งกะริ่งเข้ายืนล้อมรอบดูเราเขม็ง ครูใหญ่ซึ่งรูปร่างสูงใหญ่อ้วนพียกขวดเหล้าออกมาเลี้ยง เป็นเหล้าชนิดใส่ผลไม้ และสมุนไพร แก้วแนะนำให้ผมดื่ม "จะได้ช่วยย่อยอาหาร"

เลยจากหมู่บ้านนี้ไปเป็นท้องนา น้ำท่วมเป็นตอน ๆ ต้องยกของออกจากเกวียนให้พ้นระดับน้ำ แล้วบรรทุกกลับลงไปใหม่เมื่อถึงที่แห้ง เอื่อยอ้อยต่อไปจนเข้าบริเวณสวนกล้วยสวนมะพร้าวแล้วถึงทางใหญ่ เป็นชุมทางจากหมู่บ้านหลายต่อหลายแห่งด้วยกัน รอยโครอยเกวียนคดเคี้ยว ซอกซ้อนเข้ามารวมกันจากทุกทิศทุกทาง เลยตรงนี้ไปอีกนิดเดียวก็ถึงถนนลูกรัง ที่ทำการอำเภอสหัสขันธ์ตั้งอยู่ริมถนนข้างหน้าเราพอดี

รถประจำทางบรรทุกทั้งคนและของเพียบแปร้หนักอึ้ง ทุกคราวที่รถตกหลุม ทำท่าเหมือนจะคว่ำลงไปทุกครั้ง คนโดยสารนั่งในท่าเตรียมพร้อมที่จะกระโดดลงได้ทุกเมื่อ แต่เที่ยวนี้เหตุการณ์ไม่ถึงกับต้องกระโดด รถถึงทางหลวงก่อนค่ำ แล้วขึ้นรถอีกคันหนึ่งไปกาฬสินธุ์ พอตีสามจับรถประจำทางแสงประทีปผ่านมหาสารคามไปถึงสถานีบ้านไผ่ ทันเวลาขึ้นรถเร็วซึ่งจะถึงกรุงเทพ ฯ วันรุ่งขึ้น เป็นอันว่าแก้วจะได้เข้าที่ประชุมตรงตามกำหนด ไม่สายไปสักนาทีเดียว

บทที่สี่

สันนี

อยู่ต่อมา ฐานะของผมเปลี่ยนจากคนใหม่ กลายเป็นคนเก่า เปลี่ยนจากฝรั่ง กลายเป็นครูเหมือนคนอื่น ๆ และบางเวลาก็ร่วมวงถกกับเพื่อน ๆ ถึงความแปลกประหลาดต่าง ๆ ของพวกฝรั่ง

คืนนั้นพระจันทร์ข้างแรมเรานั่งคุยกันที่นอกชานบ้านอาจารย์สนั่น

หมาขาวของอาจารย์สนั่นชื่อ โจ รูปร่างหน้าตาเข้าที รู้ภาษาฉลาดเฉลียว อาจารย์เกษมเกิดตั้งข้อสังเกตขึ้นมาว่า "หมาดี ๆ ละก้อเจ้าของมักจะตั้งชื่อฝรั่ง ชอบกลเหมือนกันนะ"

"อ้าวของดีของใหม่ ต้องมาจากเมืองนอกซีครับ" อาจารย์พิชัยว่า

"อะไรกัน" อาจารย์เกษมเถียง "ฝรั่งเยอะแยะที่มาอยู่เมืองไทยไม่เห็นจะได้ความเลย"

"ก็จริงเหมือนกัน" พิชัยคล้อยตาม หันไปถามอาจารย์สนั่นว่า "อาจารย์จำคนที่เคยไปสอนอยู่สงขลาได้ไหมครับ โอ้โฮ้ยแกช่างงกดีเหลือเกิน อย่าบอกใครเลย ได้เงินเดือนมากกว่าครูใหญ่เป็นก่ายเป็นกอง แต่ยังงั้นอก

เวลายังรับจ้างสอนหนังสือเอาเงินนักเรียนเสียอีก ส่วนที่จะต้องควักกระเป๋าละเบี้ยไม่ยอมเทียว ตอนกลับไปเบิ้นเศรษฐีเลย"

"ฝรั่งนะ บ่างทีเราก็ไม่ค่อยเข้าใจเขา" อาจารย์สนั่นปรารภ

"อาจารย์หมายความว่าอย่างไรครับ" พิชัยถาม

อาจารย์สนั่นหัวร่อ "ดูตัวอย่างมิสเตอร์ คริปส์นี่ซี เดินช้า ๆ เบิ้นเสียเมื่อไหร่ล่ะ แกต้องวิ่งขึ้นวิ่งลง เดินจ้ำพรวด ๆ คนไทยดูแล้วไม่เข้าใจว่าจะไปไล่วัวไล่ควายที่ไหน"

"เวลามิสเตอร์คริปส์วิ่งลงกระได ถ้าหัวทิ่มลงมาจะไม่มีใครแปลกใจเลยครับ" พิชัยว่า

"ก่อนหน้าคุณมา มีฝรั่งชื่อ เพรสตัน มาอยู่ที่นี่" อาจารย์สนั่นเล่า "เบิ้นผู้เชี่ยวชาญการไฟฟ้า เบิ้นคนใจดี แต่อยู่ที่นี่ไม่มีความสุขเลย แกพยายามแต่งบ้านช่องให้สวยงามน่าอยู่ แต่ก็ไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้นนัก ชีวิตที่นี่เงียบเหงามากสำหรับแก"

"เด็กฝรั่งที่กรุงเทพ ฯ ซีครับอาจารย์" พิชัยเล่าบ้าง "อาจารย์ควรจะเห็น ตามโรงหนังนะครับ แหม แสดงลวดลายยังกับอยู่ในอเมริกา พวกเราเรียกกันว่า 'หนังสด' ผู้หญิงไทยดูแล้วอาย แต่ผู้ชายไทยชอบดู ขันดี"

อาจารย์สนั่นพูดถึงฝรั่งอย่างใจเย็น พิชัยกับเกษมมักจะคุยเบิ้นเรื่องสนุก แต่มีบางคนที่รำคาญ หมั่นไส้ หรือขมขื่น

เช่นอาจารย์วิจิตร ซึ่งบอกผมว่า

"ฝรั่งที่มาเมืองไทย แล้วมาทำอวดดีต่าง ๆ นานา ผมทนไม่ไหวเลย มีผู้เชี่ยวชาญคนหนึ่งที่มหาวิทยาลัย แกแสนจะไม่เชี่ยวชาญครับ ไม่รู้เรื่องอะไรเลย คนไทยที่ทำงานกับแกต้องเขียนรายงานให้ด้วยซ้ำ แกเพียงแต่แก้

ภาษาอังกฤษเท่านั้น ไม่เห็นแกทำอะไร นอกจากออกไปซื้อของส่งกลับไปอเมริกาเป็นทีบ ๆ"

คุณสุวัฒน์ก็เคยแสดงความคิดเห็นเรื่องนี้เหมือนกัน เคยเขียนจดหมายถึงผมมีใจความตอนหนึ่งว่า "ฝรั่งเป็นอยู่เหนือกว่าเราในด้านเศรษฐกิจ แต่คนไทยเรามีศีลธรรมสูงกว่า คุณเห็นด้วยไหม"

ผมรู้จักอาสาสมัครอเมริกันคนหนึ่ง มาอยู่ที่โรงเรียนเรา ๒-๓ เดือนหลังจากผมมาถึง นอกจากนี้ได้พบกับคนอื่น ๆ ตามอำเภอและโรงเรียนอีกหลายแห่ง ไม่มีใครแสดงความ "เหนือกว่าในด้านเศรษฐกิจ" และเพราะเหตุนี้จึงคบหาสมาคมกับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี เวลาเข้าไปซื้อของในร้าน อาสาสมัครอเมริกันมักจะต่อราคาพร้อมกับแจ้งให้ทราบด้วยว่า "ผมจนนะครับ" เจ้าของร้านก็มักจะหัวร่อตอบว่า "คุณขี้เหนียว" แต่ความ "ขี้เหนียว" นี่เองกลับทำให้เข้ากับเจ้าของถิ่นได้ อย่างสนิทสนมมากกว่าทหารที่ยื่นดอลล่าร์ให้อย่างง่ายดาย

อาสาสมัครอเมริกัน แม้อาจไม่ถึงกับเห็นด้วยกับคุณสุวัฒน์ที่ว่า "คนไทยเราศีลธรรมสูงกว่า" แต่ก็แสดงความนับถือขนบธรรมเนียมของคนไทยว่าย่อมแตกต่างจากบ้านเมืองของเขา เขาเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องเล่าเรียนภาษาไทย และกิริยามารยาทอันดีของคนไทย

ฝรั่งอื่น ๆ เล่าเรียนกันไม่ค่อยเก่งนัก โดยเฉพาะในกรุงเทพ ฯ บรรยากาศวัฒนธรรมไม่แจ่มแจ้งเด่นชัดเหมือนตามต่างจังหวัด ฝรั่งทำผิดได้ง่าย ผมได้ยินฝรั่งคนหนึ่งออกความเห็นว่า ภาษาไทยเป็นภาษาไม่สำคัญ อีกหน่อยก็สูญไปเอง คนไทยควรจะเรียนใช้ภาษาอังกฤษกันเสียให้หมด ฝรั่งส่วนมากไม่ถึงกับอย่างนี้ แต่ก็มีจำนวนไม่น้อยทีเดียวที่เก็บความรู้สึกต่าง ๆ อัดเอาไว้นาน ๆ โพล่งออกมาเสียทีทำให้คนพังประหลาดใจไปตามกัน

ฝรั่งที่มาเที่ยวเมืองไทย น้อยคนนักที่จะไม่ชอบ " ดินแดนแห่งความยิ้มแย้มแจ่มใส " แห่งนี้ เขาติดใจอัธยาศัยสุภาพเรียบร้อยของผู้คน และนิยมชมชื่นความเบื่นอยู่อย่างสบาย ๆ ไม่รีบร้อน ฝรั่งอีกพวกหนึ่งมาทำงานในสภาพแวดล้อม ซึ่งผิดแผกแตกต่างจากบ้านเมืองของเขา บางคนเกิดความเข้าใจผิด หรือปรับความเข้าใจไม่ได้ อยู่ ๆ ไปชักจะบ่นว่าคนไทยนี้ขี้เกียจ เชื่องช้าไม่ตรงต่อเวลา ความสบายของคนไทยเคยเห็นว่าน่าเอ็นดู กลับกลายเบื่นสิ่งที่ทำให้เขาหัวเสีย นิสัยเขาเคยเรียกว่าสุภาพอ่อนโยน เขาเปลี่ยนใจเรียกว่านิสัยชอบขอไปที สรุปแล้วคุณลักษณะที่น่ารักน่าเอ็นดูกลับแปรสภาพเบื่นข้อบกพร่องไปหมด

สำหรับผม ชีวิตที่โรงเรียนผีกหัดครูมิใช่ว่าจะปราศจากความเข้าใจผิดซึ่งกันและกัน บางทีก็มีการต่อว่าต่อขานกันด้วย แต่ทว่าความเข้าใจผิด ความเสียใจ ความผิดหวัง ความใจดีที่มีขึ้นมาใหม่ ความหวังที่มีขึ้นมาใหม่ ทั้งหมดนี้เบื่นพลังสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นอีก

เย็นวันหนึ่ง เรานั่งกินเบียร์กับคุณสุวัฒน์ที่ระเบียงสโมสรข้าราชการ ได้ยินเสียงพระเทศน์ในห้องประชุมใกล้ ๆ กันดังออกมาจากเครื่องขยายเสียงชัดเจนทุกถ้อยคำ

" ท่านว่าอะไรของท่านไม่รู้ " คุณสุวัฒน์พูดอย่างรำคาญ ๆ

" เอ ทำไมถึงเทศน์อย่างนี้ " ครูอีกคนหนึ่งว่า

เรื่องที่เทศนานั้น เริ่มต้นด้วยการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ของไอน์สไตน์และรัทเธอร์ฟอร์ด ต่อไปมีใจความว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตรัสรู้ทุกสิ่งทุกอย่างเมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว คนไทยจึงควรเรียนจากพระธรรมคำสั่งสอน ไม่ควรเรียนจากวิทยาศาสตร์ตะวันตก ต่อจากนี้เทศนาประนามอิทธิพลของต่างค้าวอย่างหนัก แต่ไม่หนักเท่าตำหนิติเตียนคนไทย ที่ไปนับถืออิทธิพลนี้พร้อมกับยกตัวอย่างความโอหังและศีลธรรมอันเสื่อมโทรมของฝรั่งขึ้นมาเบื่นอุทธาหรณ์ด้วย

คุณสุวัฒน์หน้าแดง "พวกเราพยายามสอนให้ผู้คนรู้จักความคิดเห็นใหม่ ๆ พระท่านมาเทศน์เสียแบบนี้จะดีหรือ"

ในที่สุดการเทศนาจบลง ทุกคนนั่งเงียบกันไปพักหนึ่ง ไม่รู้จะว่าอะไรดี

"ไปฉายหนังที่บ้านมะขามเฒ่ากันดีกว่า" คุณสุวัฒน์ตัดสินใจโดยฉับพลัน

คืนวันนั้นเราค้างคืนที่บ้านมะขามเฒ่า วันรุ่งขึ้นเดินทางต่อไปยังอำเภอกันทรวิชัย

การตัดสินใจไปไหนต่อไหนอย่างกระทันหัน ไม่มีพิธีรีตองเช่นนี้ ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ที่ชาวต่างประเทศต้องพยายามเข้าใจ ตามบ้านนอกไม่มีโทรศัพท์ จะส่งจดหมายก็ช้า นอกจากนี้ อะไรอาจจะเกิดขึ้น ทำให้ต้องเปลี่ยนแผนการก็ได้ ดังนั้นเมื่อเราจะไปเยี่ยมเยียนใครเราก็ไปโดยไม่รอช้า ถ้าไปถึงเขากำลังรับประทานกัน เขาก็ชวนเราร่วมวงรับประทานด้วย ถ้ามีธุระต้องอยู่จนดึกเราก็ค้างคืนที่บ้านเขาเสียเลย

ครูคนหนึ่งเคยไปศึกษาที่อเมริกา เล่าให้ฟังว่า "ที่อเมริกาเวลาจะไปหาใครสักทีมันช่างลำบากจริง ๆ ต้องนัดหมายกันเป็นเรื่องใหญ่ พอไปถึงยังเข้าบ้านไม่ได้เสียอีกเพราะประตูปิด ทีแรกผมเกือบจะไม่เข้าเสียแล้วซี"

ผมเข้าใจซาบซึ้งว่าเขาหมายความว่าอะไร

เด็กหนุ่มคนหนึ่งชื่อเสรี เป็นนักเรียนโรงเรียนเรา ไปฝึกหัดสอนที่บ้านโคกกลาง วันนั้นนัยว่าจะมีฝรั่งสำคัญคณะหนึ่งมาเยี่ยมโรงเรียนที่นั่น เสรีออกไปข้างนอกแต่เช้า ระหว่างที่เพื่อน ๆ ยังกินข้าวกันไม่เสร็จ ออกไปคนเดียวเพื่อจะไปเก็บมะพร้าวสำหรับเอาไว้เลี้ยงแขก ปีนขึ้นไปถึงยอดก้านหักหัวทิ่มลงมา

หลังจากเกิดเหตุครึ่งชั่วโมง เราเดินทางไปถึงที่นั่น เห็นเสรีนอนอยู่บนผ้าห่มใต้ต้นมะพร้าว ชาวบ้านมุงกันเต็ม เราช่วยกันอุ้มขึ้นรถ ส่งไปโรงพยาบาลที่มหาสารคามโดยด่วน พอรถบึ่งออกไปรถดับเพลิงก็พาเจ้า

หน้าที่สาธารณสุขจากอำเภอบรบือมาถึงพอดี ส่วนฝรั่งที่ว่าจะมาเยี่ยมนั้นไม่เห็นมา ภายหลังได้ความว่ามีการเปลี่ยนแปลงกำหนดการ

พ่อแม่ของเสรี เช่ารถจากร้อยเอ็ดมาเยี่ยมลูกพร้อมด้วยญาติพี่น้องมากหน้าหลายตา นอกจากนั้นเพื่อน ๆ นักเรียนก็มาเฝ้าดูอาการกันเต็มโรงพยาบาล บางคนนั่งข้าง ๆ เตียง บางคนรออยู่ตามม้านั่งที่ตั้งไว้ตามระเบียงข้างนอก ภาพในห้องมีคนไข้อื่น ๆ อยู่ด้วย แต่เตียงว่างหลายเตียง

ชาวบ้านส่วนมากชอบนอนเจ็บอยู่กับบ้านมากกว่าที่จะมาโรงพยาบาล กว่าจะยอมมาได้โดยมากอาการหนักจนเกือบไม่มีหวังรอดอยู่แล้ว เขามีความเห็นว่าคนเราเมื่อเจ็บไข้ลงไป ต้องอาศัยโชคดีและจิตใจดีจึงจะหาย โรงพยาบาลย่อมเป็นสถานที่ที่หม่นหมอง เพราะมีคนมาตายกันเยอะแยะ เพราะฉะนั้นอย่ามาดีกว่า หมอที่ทำงานในสภาพเช่นนี้ สมควรได้รับความนับถือมาก ชีวิตลำบากกว่าในกรุง รายได้น้อยกว่า แถมยังต้องเผชิญกับคนไข้ที่ไม่เต็มใจมาโรงพยาบาลเสียอีก

ศพของเสรี นำมาไว้ที่วัดโนนศรีสวัสดิ์ใกล้ ๆ โรงเรียนเรา "อยู่ได้อีกไม่กี่วันก็ตาย" ครูคนหนึ่งบอก "กะโหลกร้าวแตกเป็นเสี่ยง ๆ ไม่มีทางช่วยได้เลย นี่ได้รับอนุญาตให้เผาที่นี่แล้ว" ตามปกติการเผาศพจัดกันที่วัดนอกเมือง เพื่อความจะได้ไม่รบกวนผู้คนมากนัก

ชายแต่งชุดขาวเป็นผู้มามัดศพเพื่อบ่องกันวิญญาณ จากภูตผีปีศาจ หีบศพทำด้วยไม้ ประดับลายกนกสีเขียวแดง ข้างหน้าหีบมีรูปผู้ตายตั้งบนขาหยั่ง เย็นวันนั้นเพื่อนนักเรียนมายืนเข้าแถวที่หน้าศาลานักเรียนหญิงคนหนึ่ง เป็นผู้อ่านคำไว้อาลัย เสียงเป็นกังวานไพเราะ แต่ในขณะเดียวกันก็เศร้าและหนักแน่น เมื่อจบแล้วทุกคนเดินเรียงขึ้นมาคำนับศพบนศาลา

ตั้งศพอยู่สามคืน ศาลาแน่นทุกคืน นักเรียนทั้งหญิงชายมาชุมนุมเล่นหัวกันครึกครื้น คล้ายกับจะช่วยรวบรวมความสนุกสนานของทั้งชีวิตเข้าไว้

ให้ได้มากที่สุด ภายในระยะเวลาสามวันสั้น ๆ ก่อนที่จะจากกันไป คนหนึ่งอธิบายว่า "เผาแล้วก็หมดกัน แต่ระหว่างนี้เรายังทำอะไรให้เขาได้"

เพราะอย่างนั้นจึงเล่นกันสนุกเหมือนเด็ก ๆ เสียงตะโกน "บู่ตากินไก่ ไก่กินปลวก ปลวกกินปูตา" แล้วคลายกำบั้นออกดูเศษไม้ในมือว่าใครจะ "กิน" ใครกันแน่ คนแพ้ถูกตีข้อนิ้วด้วยไม้บรรทัด แกล้งส่งเสียงโวยวายว่าเจ็บ พอยั่วเย้ากันจนเหนื่อยแล้ว ก็คลายความเฮฮาลงชั่วคราว นั่งคุยกันเงียบ ๆ ไปพักหนึ่ง พอดึกเข้าส่วนมากกลับไปโรงเรียน เหลือ ๒—๓ คน นั่งนอนเบียนเพื่อนศพหาเรื่องราวต่าง ๆ มาเล่าสู่กันฟังไปจนกระทั่งเช้า

การตะเตรียมงานเผาศพไม่มีอะไรลำบากเลย เพราะช่วยกันมากมายหลายคน คนละไม้ละมือ ถึงวันงานคนมาเผาศพกันแน่นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อย ครูอาจารย์นักเรียน เพื่อนฝูงญาติพี่น้องชาวบ้านร้านช่องมากันเต็มวัด หีบศพตั้งอยู่บนเมรุสูง ข้างใต้มีกองฟืนจัดวางไว้งดงาม หลังจากถวายผ้าไตรเป็นการทำบุญครั้งสุดท้ายแล้ว เราทั้งหลายก็นำธูปเทียนดอกไม้ไปใส่ที่ใต้หีบ แล้วถอยออกมายืนดูรอบ ๆ ใครคนหนึ่งจุดไฟ อีกคนหนึ่งเทน้ำมันลงไป เปลวไฟลุกเป็นควันโขมง แล้วท่อนไม้ก็เริ่มไหม้

"คนแต่งไฟต้องชำนาญมาก" อาจารย์สนั่นว่า "พื้นหีบต้องบาง ศพจะไหม้ก่อนข้าง ๆ หีบ ถ้าพังลงมาเสียก่อน เห็นศพไหม้ต่อหน้าต่อตา หรือเห็นบางส่วนยังไม่ไหม้ ก็ออกจะไม่ค่อยน่าดูนัก"

คืนนั้นนักเรียนที่โรงเรียนนอนบีดหน้าต่างกันหมด กลัวเสรีมาหา

ต่อมาผมไปเที่ยวร้อยเอ็ด มารดาเสรีถามว่า "เสรีมาหาคุณบ้างหรือเปล่านะ"

เสรีเป็นเด็กซน ครั้งนั้นไม่ใช่ครั้งแรกที่เขาตกต้นไม้ แต่ถึงอย่างนั้นทุกคนก็สลดใจไปตามกัน เสียดายที่เพิ่งมาเข้าโรงเรียนผีกหัดครูแล้วไม่ทันไรก็มาตายไปเสียเช่นนี้

ตลอดปีที่มหาสารคาม มีการเผาศพกันหลายครั้ง บรรยากาศของงานศพที่นี่ไม่เซื่องซึมเหมือนของชาวตะวันตก ในความรู้สึกของผมนั้น ความตายที่นี่เป็นสิ่งที่ยอมรับกันง่ายกว่าที่บ้านเมืองผม เป็นของที่เปิดเผย ไม่จำเป็นต้องเอาไปหลบซ่อนไว้ที่ไหน จริงอยู่ ผู้คนเชื่อกันว่ามีชาตินี้ชาติหน้า แต่นี่เห็นจะไม่ใช่เหตุผลที่ทำให้ยอมรับวาระสุดท้ายของชาตินี้แต่โดยดีเป็นแน่ ผมคิดว่าเห็นจะเป็นเพราะความตายนั้นเป็นสิ่งที่เห็นกันเสมอ ๆ อาจจะเกิดขึ้นอย่างบันทันด่วนเมื่อไหร่ก็ได้ ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ ซึ่งช่วยให้ชาวตะวันตกคิดว่าจะสามารถเลื่อนกำหนดวันตายออกไปได้เรื่อย ๆ นั้น ยังไม่ใช่ของธรรมดา สำหรับชาวบ้านมหาสารคาม

ผมมาอยู่โรงเรียนได้ไม่เท่าใด ก็ได้ยินเรื่องผีจากใครต่อใครหลายคน

เช่นอาจารย์จำลองมีเรื่องผีรูปร่างหน้าตาเหมือนสิงโต อาจารย์จำลองไม่เห็นเอง แต่มีเพื่อนที่เคยเห็นกับตา ผีตัวนี้อยู่ที่ขอนแก่นคงอดอยากพอใช้ เพราะชอบออกมายืนขวางทางคน คนไหนไม่ยอมให้ของกิน ผีก็ไม่ยอมให้ผ่าน แต่เพื่อนอาจารย์จำลองรู้ท่าเสียก่อน พอเห็นยืนตะคุ่มอยู่ข้างหน้าก็วิ่งอ้าวเปิดหนีไปอีกทางหนึ่ง ไม่เสียอะไรให้ผี

ที่แรกผมไม่ยอมเชื่อ และอดแปลกใจไม่ได้ทำไมคนอย่างอาจารย์จำลองถึงเชื่อไปได้

ใคร ๆ ชอบถามผม "รู้ไหมว่าโรงเรียนนี้มีผี"

แล้วในที่สุด ผีก็มาปรากฏให้ผมหายสงสัย

เด็กนักเรียนผู้หญิงคนหนึ่งร้องกรี๊ดขึ้นกลางดึก ทุกคนตกใจตื่นกันหมด วิ่งเข้าไปไต่ถามได้เรื่องว่าโดยผีหลอก ผีนี้เป็นหญิงตกน้ำตายเมื่อ ๓๐ ปีก่อน บัดนี้มาชวนนักเรียนหญิงคนนั้นให้ไปอยู่ด้วยกันที่แม่น้ำ นักเรียนหญิงแน่ใจว่าเขาไม่มีทางจะรอดได้เลย

๒–๓ วันต่อมา ผีตัวเดียวกันนี้มาเข้าสิงผู้หญิงอีกคนหนึ่ง คราวนี้น่ากลัวมาก ผู้หญิงที่ถูกผีสิงเสียสติ ร้องตะโกนสาปแช่งพวกที่เข้ามาดู แล้วประกาศว่าจะแต่งงานกับครูหนุ่มคนหนึ่ง น่าสงสารครูคนนี้ ตัวสั่นงันงกไม่ได้ยินดีเลยที่ผีหลงรัก ทั้งโรงเรียนตื่นเต้น ขนลุกขนพองไม่เป็นอันทำอะไรทั้งสิ้น อาจารย์สนั่นต้องรีบจัดการนิมนต์พระจากในเมืองมาทำพิธีขับไล่ผี "ผีมีอยู่ทุกแห่งที่คนกลัว" อาจารย์ว่า "ถ้าเราไม่กลัว ผีก็ไม่มีอำนาจเหนือเรา"

เช้าวันเสาร์ ตีกนอนหลังนั้น กวาดถูทำความสะอาดกันอย่างหมดจดที่สุด ยกตู้โต๊ะออกจากห้องหนึ่งเพื่อจัดเป็นห้องทำบุญเลี้ยงพระ พระภิษุมาด้วยกัน ๕ รูป เรานั่งกับพื้นพังท่านสวด เมื่อสวดเสร็จท่านพระครูเทศนาให้นักเรียนพังถึงอำนาจจิต และว่าถ้านักเรียนจิตใจสงบ ก็ไม่มีสิ่งใดจะน่ากลัว ต่อจากนี้มีการผูกด้ายสายสิญจน์ แล้วถวายภัตตาหาร ก่อนจะกลับท่านพระครูพรมน้ำมนต์ให้ทุกคน

ท่านยื่นสายสิญจน์ให้ผมผูกข้อมือ พร้อมกับบอกว่า "เอ้าให้ฝรั่งด้วย ถ้าเขาอยากได้" พระภิกษุสูงอายุที่มาด้วย มองดูรอยถลอกที่แก้มผม (จากที่ตกลงไปในคู) แล้วรับจะเศกให้หายเร็ว ๆ ท่านสูดลมหายใจเฮือกใหญ่ แล้วพ่นน้ำมนต์บนรอยแผลเสร็จแล้วยื่นมือให้ผมจับ ผมนึกในใจว่าอันที่จริงควรแสดงความสำนึกพระคุณท่านมากกว่านั้นจึงจะถูกเรื่อง ต่อมาแผลหายดีคนทักกันว่าเพราะแรงน้ำมนต์นั่นเอง

ผีสางเทวดา ลางดีลางร้าย สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบกระเทือนชีวิตชาวบ้านเป็นอย่างมาก แม้ว่าความคิดของเขาเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่สู้จะมีกฎเกณฑ์มากนัก ต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญจึงจะรู้ว่า ประสบการณ์ที่ได้รับจัดเข้าอยู่ในประเภทใด มีความหมายอย่างไร และนี่เป็นความรู้ซึ่งนับวันมีแต่จะหมดไป แต่ความกลัวต่าง ๆ นั้นยังคงอยู่ตามเดิม ผีสางมาสำแดงตนให้เห็น นิมิตร้ายยังบังเกิดขึ้นบ่อย ๆ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง จิตใจจึงจะสงบสบาย ในด้านการงานนั้น

โหราศาสตร์เป็นสิ่งจำเป็นในอันที่จะหาฤกษ์งามยามดีสำหรับประกอบธุรกิจสำคัญ เช่นจัดตั้งบริษัทหรือมูลนิธิ เมื่อจะเปิดอาคารทั้งทางการและส่วนตัวก็เช่นกัน ควรปรึกษาผู้มีวิชา ว่าควรจะเปิดเมื่อใด จึงจะเป็นมงคล หากทำผิด ๆ พลาด ๆ ประเดี๋ยวอาคารจะเคราะห์ร้าย อาจถูกเพลิงเผาผลาญหรือใครคนหนึ่งคนใดอาจจะตกลงมาแข้งขาหักไปก็ได้ แล้วผู้คนก็จะสะดุ้งกลัว เอาไปเล่าลือกันว่าอาคารนี้ไม่เป็นมงคล เลี่ยง ๆ ไว้ดีกว่า

อาจารย์สนั่นกล่าวว่า ประสบการณ์เหล่านี้ เป็นเรื่องจิตวิสัยของแต่ละคน แต่อาจารย์เองก็มิใช่จะหลุดพ้นจากเรื่องนี้เสียทีเดียว "เมื่อครั้งเป็นเด็กอยู่โคราช" อาจารย์เล่า "พวกพี่น้องไปเลี้ยงดูกันที่บ้านคุณปู่บีละครั้ง พวกผู้ชายกินเหล้ากันอย่างไม่อั้น ส่งเสียงอึกทึกลั่นห้อง ไม่ช้าวิญญาณของปู่ย่าตายายเข้ามาร่วมสนุกด้วย เข้ามาสิงคนในห้อง บางคนลุกขึ้นเต้นผาง ๆ อ้ายที่รำก็รำไปที่ร้องเพลงก็มี ที่ร้องไห้ก็มี ไม่มีการบังคับสติอารมณ์กันเลย พวกเราเด็ก ๆ ก็ตื่นเต้นไม่แพ้ผู้ใหญ่ ลงนอนดิ้นกับพื้น แสดงอาการพลุ่งพล่านต่าง ๆ คืนวันนั้น ทั้งกายและใจ เป็นอันว่าเปิดประตูเต็มที่ต้อนรับวิญญาณอื่นที่ต้องการจะเข้ามาสิงสู่อยู่ด้วย แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้วนะ" อาจารย์แถมท้าย "ตำรวจห้าม"

"เมื่อผมมาถึงมหาสารคาม" อาจารย์เล่าต่อ "ก่อนอื่นผมจุดเทียนไต้ต้นไม้ บอกกล่าวพระภูมิเจ้าที่ เสร็จแล้วสบายใจ"

"คุณรู้เรื่องหรือเปล่า เมื่อปีก่อนเราจัดละครประวัติเมืองมหาสารคามจะไปแสดงนิทรรศการที่กรุงเทพ ฯ พอเริ่มซ้อมก็เกิดเรื่องทีเดียว ถึงตอนท้าวมหาไชยออกรบ นักเรียนที่เล่นบทนี้พอแสดงไปได้หน่อยก็เริ่มดุเดือดฟาดดาบดังเพี๊ยว ๆ ไม่ใช่นักเรียนเล่นละคร กลายเป็นท้าวมหาไชยผู้สร้างเมืองมหาสารคามตัวจริงขึ้นมาเลยแล้วซี คุณประพัฒน์ต้องให้หยุดซ้อมเดี๋ยวนั้นแล้วรีบจุดธูปเทียนบูชากลางเวทีนั่นเอง"

"ทีนี้ต่อมาไม่กี่วัน ทั้งคณะออกเดินทางไปกรุงเทพฯ ถนนหนทางมันดูน่ากลัวยังไงไม่รู้ซี ทุกคนหวาดเสียวกันหมด ต้องย้อนกลับไปมหาสารคาม ไปที่วัดที่มีอนุสาวรีย์ท้าวมหาไชย กราบไหว้ขออนุญาตว่าจะนำละครไปเล่นที่กรุงเทพฯ นั่นแหละถึงได้เดินทางกันต่อไปได้"

เริ่มปีการศึกษาเดือนพฤษภาคม โรงเรียนได้เลื่อนฐานะเป็นวิทยาลัย ขยายหลักสูตรอีก ๒ ปีสำหรับนักเรียนที่เรียนดีที่สุดซึ่งเมื่อสำเร็จจะมีคุณวุฒิสอนชั้นมัธยมตอนปลายได้ จำนวนนักเรียนตอนนี้เพิ่มเป็น ๖๕๐ คน ถึงเดือนมิถุนายน ท่านรัฐมนตรีกระทรวงศึกษามาเป็นประธานวางศิลาฤกษ์ตึกใหม่ ช่วยให้โรงเรียนเรามีหน้ามีตาขึ้นมาอีกถนัด ความรู้สึกของชาวมหาสารคามเกี่ยวกับเรื่องนี้มีคละเคล้ากันไป บางท่านรู้สึกชอบกลๆ และออกจะอิจฉาตะหงิดๆ ที่โรงเรียนได้งบประมาณมากมาย ครูได้เลื่อนตำแหน่งรวดเร็วนัก แต่ในขณะเดียวกัน ก็ภูมิใจ มองเห็นความสำคัญอิทธิพล และประโยชน์ของการมีสถาบันใหญ่อยู่ในจังหวัด

แผนกศึกษาธิการจังหวัดเห็นจะทึ่งน้อยที่สุด เพราะมีปัญหาจุกจิกเกี่ยวกับการประสานงาน ทางโรงเรียนมีปัญหาเหมือนกัน ดำเนินงานผ่านแผนก แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีเรื่องติดต่อใกล้ชิดกับกรมโดยตรง จึงบางทีได้ยินเสียงบ่นๆ กันทั้งสองฝ่าย เป็นต้นว่า

"เอ มาให้เราเซ็นเบิกไม้สร้างรั้ว เซ็นไปตั้งหลายเดือนแล้วยังไม่เห็นได้ไม้สักแผ่นเดียว ใครเอาไปทำอะไรเสียก็ไม่ทราบ"

"ประตูเสร็จเกือบปีหนึ่งแล้ว ยังเบิกเงินไม่ได้เลยครับ"

"ผมไปราชการกรุงเทพฯ ยังเบิกค่าใช้จ่ายไม่ได้เหมือนกัน"

"วิทยาลัยเด็ดขาดเหลือเกินนะ ต้องการอะไรก็ไปเที่ยวขอเอาๆได้ทั้งนั้น งบประมาณออกเยอะแยะ ควรจะช่วยที่อื่นบ้างถึงจะถูก"

อาจารย์สนั่นต้องจัดการกับเรื่องย่อยเหล่านี้ พร้อมกันไปกับภาระสำคัญเกี่ยวกับการก่อสร้างตึกใหม่ การซื้อที่ดินและอื่น ๆ "ปลดเกษียณเสียทีถ้าจะดี" อาจารย์พูดอย่างเหนื่อยอ่อน "ไปอยู่โคราชดีกว่า หรือไม่ก็ไปอยู่กับลูก ๆ ที่กรุงเทพ ฯ แก่แล้วอยากอยู่เงียบ ๆ บัญหายุ่งยากอย่างนี้ผมทำไม่ไหว แก่แล้ว ให้คนหนุ่ม ๆ ทำดีกว่า" แต่ทางกรมไม่ต้องการให้อาจารย์ออก จะหาใครมาดูแลโรงเรียนอย่างระมัดระวังละเอียดลออเหมือนอาจารย์ได้ยากมาก

อาจารย์ที่ช่างตั้งคำถามอีกคนหนึ่ง ได้แก่นิพนธ์ มาจากวิทยาลัยการศึกษาที่กรุงเทพ ฯ มาช่วยปรับปรุงการสอนภาษาไทยที่โรงเรียนเรา "นักเรียนได้รับประโยชน์อะไรบ้างจากที่นี่" อาจารย์นิพนธ์ว่า "ข้อนี้เราควรต้องพิจารณากันให้ดี ต้องคำนึงถึงคุณค่าของกิจกรรมต่าง ๆ เป็นต้นว่าเล่นฟุตบอลนี่แหละนักเรียนพวกนี้กำยำล่ำสันกันแล้วทั้งนั้น เล่นกีฬาพอสถานประมาณก็เห็นจะได้ เก็บเรี่ยวแรงเอาไปทำสวน ถางที่ทางของโรงเรียนจะมิดีกว่าหรือ"

อาจารย์นิพนธ์คิดอะไรแปลก ๆ ไม่ค่อยเหมือนคนอื่น และชอบอภิปรายแสดงความคิดเห็น ไม่ว่าเรื่องอะไรทั้งสิ้น "บ้านพวกนี้ทำไมถึงต้องสร้างให้มีช่องเล็กช่องน้อยเต็มไปหมด ทำความสะอาดลำบากไม่เข้าเรื่อง ฝาผนังควรจะทำให้เรียบ ฝุ่นจะได้ไม่ค่อยจับ เช็ดกวาดก็ง่ายดี" เครื่องแบบนักเรียนก็เหมือนกัน นิพนธ์มีความเห็นว่า "ควรจะให้นุ่งกางเกงขาสั้น เพราะนุ่งขายาวนักเรียนต้องคอยกังวลระวังไม่ให้ยับ เขาจะไปเป็นครูตามหมู่บ้านชนบท ไม่ต้องสำรวยนักก็ได้"

แต่อาจารย์นิพนธ์ไม่เพียงแต่พูดเท่านั้น เป็นคนตื่นเช้าที่สุดเริ่มทำงานเร็วที่สุด ถางหญ้า ขุดดู ปลูกต้นไม้ ทำสวนรอบ ๆ บ้านที่พัก ตกตอนเย็น พอตรวจการบ้านนักเรียนเสร็จแล้ว ส่วนมากใช้เวลาอยู่กับการค้นคว้าตำราภาษาไทย หรือไม่ก็ตระเตรียมวางโครงการใหม่ ๆ ไม่เรื่องนั้นก็เรื่องนี้

หนังสือพิมพ์ซึ่งนิพนธ์อ่านแล้ว มักจะเต็มไปด้วยหมึกแดงที่ใช้แก้ตัวสะกดไวยากรณ์ และคำผิดอื่น ๆ ครู ๆ ที่โรงเรียนขบขันว่าช่างเป็นนักภาษาที่ดีถ้วนเสียจริง ๆ นิพนธ์ไม่ถือสาเวลาเพื่อนฝูงหัวร่อเอาบ้าง และในขณะเดียวกันก็ไม่ไปเที่ยวจุ้นจ้านคำหนิติเตียนใคร แต่ทว่าความขยันขันแข็งความถ่อมตัวไม่ต้องการเอาดีเอาเด่นของนิพนธ์นั่นเอง ทำให้บางคนอดรู้สึกตะขิดตะขวงใจไม่ได้

ปีนั้น ฝนเริ่มตกเดือนพฤษภาคม ต้นไม้แตกใบเขียวสด แต่ก็ต้องรออีกหลายสัปดาห์ กว่าดินจะเบียกชื้นพอสำหรับปลูกข้าว ถึงเดือนกันยายนพายุโหมหนักขึ้น ฝนตกติดต่อกันหลาย ๆ วัน น้ำเอ่อเต็มแม่น้ำลำคลองระดับในอ่างเก็บน้ำสูงอย่างน่ากลัวอันตราย แล้ววันหนึ่งคลื่นก็พังลงมาทั่วบริเวณลุ่มต่ำกลายเป็นทะเลสาบกว้างใหญ่ น้ำสูงขึ้นจนถึงเนินโรงเรียน เราต้องย้ายหมู ๘๐ ตัวไปไว้ที่เล้าข้าง ๆ ถนน ในที่สุดน้ำบุกรุกขึ้นมาถึงห้องกินข้าวและหอพักนักเรียนทั้งสองแห่ง

วันหนึ่งเราพาวิรัชขึ้นแลนด์โรเวอร์ ไปส่งที่สถานีบ้านไผ่ พอออกนอกเมืองก็ได้เห็นน้ำไหลรินลงมาท่วมถนนสร้างใหม่ แต่ยังแล่นต่อไปได้จนเกือบถึงบรบือ ตอนนั้นน้ำไหลเซาะหินที่กองกั้นสองข้างถนนเข้ามาเป็นบ่อใหญ่ รถผ่านไม่ได้ ต้องเลี้ยวลงไปในทุ่ง ซึ่งน้ำเจิ่งอยู่เหมือนกัน แล้วจึงวกกลับขึ้นถนนใหม่ พบคลังจังหวัดยืนอยู่กลางฝน พร้อมด้วยตำรวจอีก ๑๒ คน กำลังช่วยกันขนตู้เซฟหนักอึ้ง ๒ ใบ ข้ามน้ำไปขึ้นรถกุดังอีกฟากหนึ่ง ได้ความว่าเดินทางท่องน้ำจากขอนแก่นมาเป็นเวลา ๓ วันแล้ว เพื่อจะเอาเงินเดือนมาจ่าย เราเดินทางจากตรงนี้ไปจนมองเห็นสะพาน แต่ไปไม่ถึงเพราะแม่น้ำขวางทางอยู่ วิรัชต้องเดินต่อไปคนเดียว ข้ามสะพานไม้โคลงเคลง ไปขึ้นรถประจำทางที่รออยู่อีกปลายหนึ่งของสะพาน แล้วเดินทางต่อไปยังบ้านไผ่ โดยไม่สู้แน่ใจนักว่าจะถึงหรือไม่

"คุณกลับอังกฤษไม่ได้ดอก" สง่าว่า "ฝนตกอย่างนี้จะเดินทางได้ยังไง"

แต่แล้ววันกลับของผมก็มาถึงจนได้ คืนที่ครูเลี้ยงส่งฝนตกพรำ อากาศเบียกชื้น รุ่งขึ้นผมออกเดินทางกลับประเทศอังกฤษ เกือบเป็นคนแรกที่ได้ข้ามสะพานชั่วคราว ซึ่งเพิ่งสร้างเสร็จหยก ๆ รู้สึกไม่ยุติธรรมเลยที่มาอยู่เพียงปีเดียวก็ต้องจากไป ดูเร็วเหลือเกิน โรงเรียนของเรานั้นอาจจะขาดตกบกพร่องบ้างในด้านวัตถุ แต่ก็เป็นโรงเรียนที่ผมภูมิใจ เป็นสัญญลักษณ์ของความเปลี่ยนแปลงในจังหวัด เป็นตัวแทนของการปรับปรุง ซึ่งดำเนินสืบเนื่องกันไป ไม่หยุดหย่อน ยังผลดีให้เห็นทั้งในรูปร่างลักษณะ และในแง่การจัดงานให้มีประสิทธิผลยิ่งขึ้น ผมนึกไม่ออกว่าจะกลับอังกฤษได้อย่างไร แต่ถึงกระนั้นก็รู้ดีว่า ตอนนี้อังกฤษดูเหมือนอยู่ไกลแสนไกลปานใด เมื่อกลับไปถึงแล้วเมืองไทยก็จะดูเหมือนไกลแสนไกลปานนั้น ความทรงจำเหตุการณ์ที่ได้ประสบมาในปีนี้ จะเลือนลางไขว้เขวไปอย่างไรก็สุดที่จะเดาได้

ผมจำเป็นต้องกลับมามหาสารคาม

จะไม่กลับมาอีกไม่ได้

บทที่ห้า

การกลับของผม

อีกปีหนึ่งต่อมา ผมขึ้นเครื่องบินมาลงกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง พักอยู่ในกรุง ๓–๔ วัน เพื่อเตรียมตัวไปอีสาน คราวนี้ผมมีเวลา ๔ เดือนเต็ม ๆ ที่จะไปไหนมาไหนได้ ตั้งใจจะเที่ยวรอนแรมตามหมู่บ้านเล็ก ๆ หาความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของท้องถิ่น และขนบธรรมเนียมตามวัดวาของชาวบ้าน ด้วยความปรารถนาที่จะรู้จักสังคมอีสานให้กว้างขวางออกไปจากเมื่อคราวก่อน

ชาวอีสานที่ผมได้เคยพบนั้น ดูเขาเชื่อเรื่องบุญกุศล เชื่อในกรรมดีกรรมชั่ว เชื่อว่าฐานะและโชคชะตาคนเราเป็นผลกรรมที่ได้ทำมาแต่ก่อน เขาไม่เห่อยศถาบรรดาศักดิ์ ใครอวดเบ่งนักเขาไม่ชอบ ใครได้ดีเร็วเกินไปเขาออกจะสงสัย เขาไม่ค่อยจะมีโครงการมากมายสำหรับชีวิต ไม่สู้จะนับถือ “โครงการ” หรือ “แผนการ” เท่าใดนัก ก็แล้วทำไมจึงได้กลายเป็นแหล่งเพาะแผนบ่อนทำลายทางการเมือง ชนิดที่ต้องดำเนินงานตามกฎเกณฑ์เคร่งครัด และเล็งผลระยะยาว ดูเผน ๆ ช่างไม่อยู่ในนิสัยใจคอเสียเลย แต่ก็ปรากฏว่าในระยะ ๒ ปีที่แล้ว ถูกจับหลายร้อยคน และหัวหน้าถูกประหารชีวิต บรรณาธิการหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ เรียกนายครอง จันดาวงศ์

อดีตผู้แทนสกลนครว่า "รีเวียร์แดง" เขียนบทความว่า นายพอล รีเวียร์ สมัยก่อนนั้น ขี่ม้าบ่าวร้องปลุกผู้คนให้ตื่นขึ้นต่อสู้กับศัตรู แต่นายครอง รีเวียร์แดง ขี่ม้าบ่าวร้องให้ผู้คนลุกขึ้นร่วมรบเป็นฝ่ายเดียวกับศัตรู... "รีเวียร์แดงผู้นี้จิตใจเด็ดเดี่ยวนัก ยอมสละทุกอย่างเพื่องานอันน่าสะพึงกลัวของเขา... งานของผีร้าย.... งานของผีแดงอันร้ายกาจ... งานนี้ก็คือการที่จะแยกอีสานออกเสียจากราชอาณาจักรไทย เอาไปอยู่ใต้คอมมิวนิสต์...."

เรื่องนี้ รัฐบาลจับหลักฐานได้ว่า มีการพยายามจะสร้างขบวนการแยกโดยได้อิทธิพลจากประเทศลาวซึ่งเป็นพันธมิตรกับเวียดนามเหนือและจีนแดง ผู้ที่มีส่วนในการนี้ได้แก่อดีตผู้แทนราษฎรบางคน และที่พยายามกันอยู่นั้นสืบเนื่องมาตั้งแต่มีความใกล้ชิดเห็นใจกัน ระหว่างหน่วยต่อต้านต่าง ๆ สมัยสงคราม

โครงการพัฒนาตะวันออกเฉียงเหนือ ทางหลวงสายใหม่ ๆ ที่สร้างขึ้นตลอดจนกำลังทหารตำรวจที่ส่งไปปฏิบัติการตามชายแดน ล้วนเป็นมาตรการของรัฐบาล ที่จะขัดขวางการติดต่อกับประเทศลาว และเพื่อจะจัดสร้างเสถียรภาพให้กับตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๕๐๖ กองทหารไทย พร้อมด้วยทหารจากสหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ฟิลิปปินส์ และสหรัฐอเมริกา ร่วมปฏิบัติการเป็นเวลาสามสัปดาห์ ในการผึกซ้อมทางทหารขององค์การ สปอ. ขนานนามตามท่านจอมพลนายกรัฐมนตรีว่า "การผึกธนะรัชต์"

ภยันตรายจากฝ่ายแดงนี้ บางครั้งก็รู้สึกว่าทางกรุงเทพ ฯ จะมองเห็นชัดกว่าตามชนบทเงียบ ๆ ของอีสาน แต่บางครั้งก็มีผู้แสดงความห่วงใยว่าอันตรายนี้ น่ากลัวเกินกว่าที่เราคิด และเจ้าหน้าที่ ๆ ไปต่อต้านดูจะใจเย็นเกินไป แดนอีสานเปิดโล่งโจ้ง ผู้ก่อการร้ายลอบข้ามพรมแดนเข้ามาบ่อน ทำลายได้โดยง่าย เราขืนม้วนั่งสบาย ๆ กันอยู่ จะแย่ไปตามกัน ภัยจะมาถึงโดยไม่รู้ตัว และอาจจะลุกลามเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ก็ยังได้

ชาวกรุงบางคนชอบเรียกคนอีสาน ซึ่งเราไม่รู้จักดีนักว่า "บักหนาน" และภาพที่เขามักมองเห็นก็คือ ขี้เกียจปนโง่แกมโกงนิด ๆ นุ่งผ้าขาวม้ายืนกันเป็นกลุ่ม ๒—๓ คนที่ริมหลุม คนหนึ่งถือบุ้งกี๋มองดูเพื่อนที่กำลังขุดหลุมค่อย ๆ ทำงานกันอย่างเชื่องช้า เพื่อจะเอาค่าจ้างวันละ ๑๐ กว่าบาท เมื่อได้เงินพอแล้วก็หายตัวไปจากบริเวณก่อสร้าง ขึ้นรถประจำทางกลับไปบ้านเดิม

เพื่อนคนหนึ่งกล่าวว่า "เราจ้างเจ๊กช่างปูนมาทำหลังคาบ้าน มีลูกมือสองคนเป็นชาวอีสาน คนหนึ่งผสมปูน—อย่างช้า ๆ—อีกคนหนึ่งเป็นคนหิ้วถังชักรอกขึ้นไปให้เจ๊ก แล้วทั้งสองคนก็ลงนั่ง ดูเจ๊กทำงานบนหลังคา พอปูนหมดถัง เจ๊กตะโกนลงมาขออีกถังหนึ่ง อีสานคนแรกลุกขึ้นเดินไปตักน้ำที่คลอง เจ๊กตะโกนบอกให้เร็ว ๆ หน่อยซี อีสานหิ้วถังน้ำมาวางลงแล้วเดินไปตักทรายมาอีกหน่อย อีก ๑๐ นาทีต่อมา ผสมเสร็จ อีสานคนที่สองชักรอกขึ้นไปให้เจ๊ก เสร็จแล้วก็ลงนั่งพักกันใหม่ตามเดิม วันรุ่งขึ้นเจ๊กเลยไม่มาทำงานต่อ บอกว่า อั๊วเข็ดแล้ว

เพื่อนคนนี้มีทฤษฎีว่า "เวลาคนจีนทำงานชิ้นหนึ่งเสร็จไปแล้ว เขาจะตั้งต้นทำอีกชิ้นหนึ่งโดยไม่มีใครบอก คนไทยพอทำเสร็จ จะมาถามเราว่าจะทำอะไรอีก แต่คนอีสานเมื่อเสร็จแล้วจะลงนั่งใต้ต้นไม้ มองดูงานจนง่วงหลับลงไปเลย"

บรรณาธิการ น.ส.พ. บางกอกโพสต์ ชักชวนชาวกรุง ให้ปรับความรู้สึกเสียใหม่เกี่ยวกับชาวชนบทเหล่านี้ ควรจะมีไมตรีและความเข้าอกเข้าใจกันได้มากขึ้น เพราะชาวอีสานไม่ใช่จะขี้เกียจหรือโง่อย่างที่ชาวกรุงคิด เขาเป็นคนไทย มีความภาคภูมิของเขา มีนิสัยรักอิสระเสรีเช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป ระหว่างที่ชาวกรุงหัวเราะเยาะสิ่งที่คิดว่าเป็นความเชื่องช้างุ่มง่ามของเขา เขาอาจจะยิ้มอยู่ในใจก็ได้

มีคนบอกผมว่า "ถ้าอยากรู้ว่าชาวอีสานมีความคิดอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ละก็ ต้องคุยกับเขาในรถบัสหรือรถไฟ พบกันตามบ้านเขาอาจจะนั่งเงียบ ๆ แต่ระหว่างเดินทางคุยจ้อไปเลย"

ผมจับรถไฟด่วนสายตะวันออกเฉียงเหนือออกจากกรุงเทพ ฯ ตอนค่ำ ทีแรกนึกว่าจะผิดหวังอดคุยเสียแล้ว เพราะผู้โดยสายที่นั่งอยู่ใกล้ ๆ งัดหนังสือพิมพ์ภาษาจีนขึ้นมากางอ่านจากซ้ายไปขวาอย่างสงบเงียบ ได้ยินเสียงพึมพำเวลาแลกหนังสือกันอ่าน หรือลุกขึ้นบีดหน้าต่างกันกุกกักเท่านั้น แต่พอรถถึงสถานีแรกก็ใจชื้น ข้าราชการในเครื่องแบบสีกากี ๔ คนขึ้นมานั่งใกล้ ๆ ผม แล้วต่อมาอีกสักครู่การสนทนาก็เริ่มขึ้นด้วยคำถามว่าผมพูดภาษาไทยได้ไหม ผู้ถามเป็นผู้มีอาวุโสที่สุดในคณะ เป็นเจ้าหน้าที่ศึกษาอยู่ที่หนองคาย เคยเป็นครูมาก่อน อีก ๓ คนเคยเป็นลูกศิษย์ ส่วนมากลูกศิษย์นั่งเฉย ๆ ฟังบ้างไม่ฟังบ้าง ระหว่างที่ครูสาธยายเรื่องราวต่าง ๆ นาน ๆ ทีจึงตั้งคำถามให้ครูออกความเห็นต่อไป

เรื่องลาวกับไทย ครูมีสูตรที่ไม่ยากนัก กล่าวคือเวลาเดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ ถูกหาว่าเป็นลาว มาจากชนบท ไม่รู้ประสีประสา ครั้นเวลาเดินทางไปเมืองลาว กลายเป็นคนไทยขึ้นมาทันที กลายเป็นชาวกรุงขึ้นมาทีเดียว เรื่องนี้คุณครูคุยอยู่ครึ่งชั่วโมง มีอุทาหรณ์และบทเรียนต่าง ๆ ยกมาเล่าให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติตามได้

เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงในสังคม คุณครูเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างช่างเปลี่ยนแปลงไปเร็วเหลือเกิน "ที่กรุงเทพ ฯ ผมเห็นหนุ่มสาวจูงมือกันเป็นคู่ ๆ แต่ก่อนนี้ทำไม่ได้หรอก นี่แหละ เพราะรถประจำทางทีเดียว ทำให้ไม่ต้องอายเหนียมกันอีกแล้ว ขึ้นรถเบียดเสียดกันตลอดเวลา นับประสาแค่จูงมือกัน มันจะเป็นอะไรไป"

คุยต่อไปสักหน่อย เสียงล้อรถดังกึกกัก เป็นสัญญาณว่ากำลังไต่ขึ้นเขา ก่อนถึงโคราช ลมเย็นพัดวูบเข้ามาทางหน้าต่าง ผู้โดยสารรู้สึกหนาววาบ "เข้าดงพญาเย็นแล้ว" คุณครูประกาศ บ่าเย็นยะเยือกแห่งนี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นแดนไข้บ่า ผลาญชีวิตวิศวกรชาวสกอตเสียหลายคน และกุลีจีนเป็นพันๆ ตอนสร้างทางรถไฟไปโคราช เขาเล่ากันว่ามีต้นไม้มหึมายืนขวางทางรถไฟ ไม่มีใครอยากโค่น และพอชายผู้หนึ่งเตรียมการเข้าโค่น ก็เลยเป็นไข้ตายไป ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทอดพระเนตรทาง พระองค์ทรงประกอบพิธีที่ต้นไม้นี้ ขอให้ยอมรับการตัดโค่นเพื่อความเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมือง แล้วพระองค์ทรงพรั่นต้นเป็นประเดิม ต่อจากนั้นก็โค่นสำเร็จโดยสวัสดิภาพปลอดภัย

ต่อจากนี้ คุณครูพื้นความหลังสมัยเสรีไทย ระหว่างสงครามเล่าว่าไม่เคยยอมถือบืน แม้แต่เวลาไปล้อมจับกองโจรลาว "เรื่องฆ่าฟันผมไม่เอาบาปหนา"

"เป็นข้าราชการนี่มีบุญนะจะบอกให้ จะกินปลากินเนื้อเราก็ไปซื้อเอาที่ตลาด ไม่ต้องฆ่าสัตว์ตัดชีวิต" คุณครูพรรณนาเรื่องซึ่งรู้ๆ กันแล้วเหล่านี้ต่อไป ผู้พึ่งง่วงหงุบไปตามเรื่อง "คนเรานะมีเรื่องกลุ้มกันทุกคนแหละ" ท่านว่า "อ้ายที่จนก็กลุ้มว่าจะเอาอะไรกิน อ้ายที่มั่งมีรีก็กลุ้มว่าเมื่อไหร่ลูกหนี้จะเอาเงินมาใช้สักที ตายเสียเมื่อไหร่นั่นแหละถึงจะหมดเรื่องกลุ้ม"

ตีสองรถถึงโคราช ผู้โดยสารลงไปซื้อโจ๊กร้อนๆ กินที่ชานชลาสถานี เด็กๆ วิ่งพลุ่งพล่านไปมา ร้องขายโอเลี้ยงใส่ถุงพลาสติก

รับประทานและยืดแข้งยืดขากันพอสมควรแล้วก็กลับเข้าที่นั่ง รถไฟกะฉึกกะฉักต่อไปในความมืด ซึ่งไม่ช้าก็ค่อยจางออกเป็นแสงสลัวของวันใหม่ ส่องให้เห็นทิวทัศน์ชนบทของพื้นแผ่นดินไทยสองข้างทาง

เราได้พ้นแสงสีและความครึกครื้นของกรุงเทพฯ มาแล้ว ได้ผ่านสถานีใหญ่โตที่โคราชมาแล้ว บัดนี้ได้เข้าสู่ดินแดนซึ่งห่างไกลพอใช้จากความ

พัฒนา ภาพที่ต้อนรับสายตาคือ ท้องทุ่งที่ยังแห้งผากจากความอบอ้าวของเดือนเมษายน

มองจากสถานีบ้านไผ่ไปทางตะวันออก ตรงที่ ๆ เมื่อปีก่อนเคยเป็นห้องแถวร้านค้าสองข้างถนน เดี๋ยวนี้กลายเป็นความรกร้างว่างเปล่า เหลือแต่กำแพงหักจมอยู่ในกองอิฐเป็นหย่อม ๆ เสาโดดเดี่ยวกับต้นไม้ไหม้ดำ ยืนเศร้าอยู่ในแสงแดดยามเช้า แต่เลยจากบริเวณนี้ไปยังมีร้านเหลืออยู่บ้าง ผู้คนเลยไปออกันอยู่ตรงนั้น ขวักไขว่หนาแน่นคึกคักยิ่งไปกว่าตลาดเดิมหลายเท่า ราวกับจะเยาะเย้ยความวอดวายของย่านเก่าที่เหลือแต่ซากก็ว่าได้

ข้าราชการคนหนึ่งที่นั่งรถไฟมาด้วย ทำงานอยู่ที่สกลนครเล่าให้ฟังว่าเดินทางผ่านแถวนี้บ่อย ๆ และทั้ง ๆ ที่ไม่ได้อยู่บ้านไผ่ตอนไฟไหม้ แต่รู้เรื่องดีเพราะคนยังคุยให้ฟังไม่มีวันจบ "ไหม้เมื่อหน้าหนาวที่แล้วนี่ครับ เขาว่ากันว่าท่อแก๊สที่ร้านเชื่อมเหล็กระเบิดขึ้น เกือบไม่มีใครได้ประกันไฟไว้เลย แทบจะล่มจมหมดตัวไปตาม ๆ กัน แต่ตอนนี้เห็นจะค่อยยังชั่วแล้ว พวกที่ยังไม่มีบ้านอยู่ ก็ได้ไปอาศัยที่วัดใหญ่วัดหนึ่ง ทางการจัดไว้ให้เป็นที่พักชั่วคราว"

ระหว่างทางนั่งรถไปมหาสารคาม เขาคุยต่อไปว่า "ผมไม่ค่อยชอบบ้านไผ่หรือมหาสารคามดอกครับ สู้เมืองริมแม่น้ำโขงไม่ได้ คุณต้องไปเที่ยวให้ได้นะ เขามีธรรมเนียมพื้นเมืองแปลก ๆ ดี เช่นธรรมเนียมออกไปจับปลาบึก คุณเคยไปยินไหม ปลาบึกนี่เป็นปลาน้ำจืดใหญ่ที่สุดในโลก ยาวกว่า ๖ ฟุตอีกครับ ตัวอ้วนใหญ่เบ้อเริ่มเทิ่ม อยู่ตรงแถวน้ำลึก ระหว่างเวียงจันทน์กับนครพนม

เขาจับกันเดือนสามครับ มีเคล็ดว่าต้องออกไปตะโกนร้องด่าให้เสียงดังสนั่นหวั่นไหว ยิ่งดังเท่าไหร่ยิ่งดี ปลาพึ่งเพลินแล้วจะได้ว่ายขึ้นมาจากน้ำลึก แต่ตอนนี้กำลังมีเรื่องรบรากัน อาจจะไม่มีใครออกไปจับปลาก็ได้"

เราหยุดคุยกันไปพักหนึ่ง พังผู้ชายหลังรถยั่วเย้าแม่ค้ากันอย่างสนุก "....นี่เท่าไหร่จ๊ะ แหม ผลไม้ตะกร้านี้ช่างน่ากินจริง ๆ....ตะกร้านี้ลูกเล็กไปหน่อย แต่คนขายสวยจับใจ ยังงี้ขายเดี๋ยวเดียวก็หมด จริงไหมล่ะ...."

รถผ่านอำเภอบรบือ ถนนใหญ่จากบ้านไผ่ตอนนี้เสร็จแล้ว และเริ่มเป็นหลุมเป็นบ่อแล้วด้วย มองดูตามท้องนา ต้นข้าวเริ่มจะตั้งตัว เขียวอ่อนรำไรอยู่ระหว่างหมู่ไม้ที่รถแล่นผ่าน

ข้าราชการที่นั่งข้างผมคุยต่อไปถึงเรื่องพระธาตุพนม เล่าว่าสร้างตั้งแต่สมัยราชอาณาจักรโคตรบูร "ถึงเดือนคู่ลาคมมีแข่งเรือกันในแม่น้ำโขง ชาวบ้านทำกระทงขนาดเบ้องรูปต่าง ๆ เอาไปลอยน้ำหรือเอาไปถวายพระธาตุ แผ่ส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว"

เจดีย์อิฐซึ่งเรียกว่าพระธาตุนี้ เป็นปูชนียสถานสำคัญ โด่งดังที่สุดของตะวันออกเฉียงเหนือ ประวัติดั้งเดิมไม่เป็นที่ทราบแน่นอน ชาวบ้านแถวนั้นเชื่อว่าสร้างด้วยดิน แล้วเผาในกองไฟไพศาลมหึมา ตามตำนานว่าสร้างสมัยพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วไม่เท่าใด และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุด้วย

บ้านเมืองริมแม่น้ำโขง เคยเป็นแผ่นดินที่มีความสำคัญมาแต่โบราณ มีวัดวาอารามรูปร่างลักษณะแปลกตา มีทิวทัศน์เขียวชอุ่มอุดมสมบูรณ์ มีบรรยากาศประวัติศาสตร์ และเค้าโครงสถาบันยกรรมล่าเด่นเป็นของตนเองโดยเฉพาะ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วทำให้เมืองที่อยู่ลึก ๆ เข้ามามีรสชาติและสีสันน้อยลงไปถนัด

แต่เมื่อพูดถึงสมัยโบราณ รู้สึกว่าอยู่ไกลแสนไกล จนเกือบไม่มีความหมาย เพราะเมื่อราว ๒๐ ปีมานี่เอง เมืองส่วนมากยังไม่มีน้ำไฟ ไม่มีตึกคอนกรีต หรือถนนลาดยาง ค่ำลงหรือฝนตกก็ปิดประตูอยู่กับบ้าน ออกไปไหนมาไหนมาไม่สะดวก อีสานในแง่นี้ต้องนับว่ายังเป็นแผ่นดินใหม่ แผ่นดินเปิด เปิดต้อนรับนักบุกเบิกทั้งหลายให้มาดูมาสำรวจ มาใช้โอกาสและช่องทางอันนับไม่ถ้วนสำหรับที่จะพัฒนากันต่อไป จังหวัดมหาสารคามนั้นก็เพิ่งสถาปนาขึ้นไม่ถึงร้อยปีมานี้เอง

บทที่หก

เข้าพรรษา

พวกที่โรงเรียนพอเห็นหน้าผมก็ร้องว่า "เอ๊ะ ผีหลอกแล้วซีนึกว่ากลับไปอังกฤษแล้วนี่นา" เขาล้อผม แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่วายสงสัยว่าทำไมกลับมาอีก คำอธิบายของผมดูเหมือนจะพังไม่ค่อยเข้าเรื่องนักสำหรับเขา แต่เผอิญประจวบเหมาะจวนจะถึงวันเข้าพรรษาอยู่แล้ว พอผมบอกว่าอยากจะมาดูพิธีการต่าง ๆ ของเทศกาลนั้น ทุกคนตกลงเห็นด้วยดีแน่

ที่วัดโนนศรีสวัสดิ์ ใกล้ ๆ โรงเรียน ผู้ชายคนหนึ่งนั่งทำอิฐอยู่ใต้ต้นไม้ เขาขุดดินลงไปจนถึงดินเหนียว เทปูนผสมน้ำให้เด็ก ๒–๓ คนเดินย่ำจนไม่มีฟองเหลือ แล้วตักลงใส่ในกรอบไม้สี่เหลี่ยมผืนผ้าทีละแผ่น ๆ เพิ่มขึ้นเป็นร้อย เป็นพันเป็นหมื่น ทั่วทั้งบริเวณลานวัดตาษตาไปด้วยอิฐที่ตากไว้ให้แห้งในแสงแดด

อาจารย์สนั่นถือไม้เท้าใส่หมวกฟาง เดินจากโรงเรียนไปตรวจตราการผลิตอิฐ "เราจ้างเขาทำแผ่นละ ๙ สตางค์" อาจารย์บอก "จะแยกไว้จำนวนหนึ่ง เอาไว้ขายแผ่นละ ๑๒ สตางค์ เอารายได้มาสมทบทุนสร้างโบสถ์"

โครงการสร้างโบสถ์นี้ อาจารย์สนั่นดำเนินงานอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย เพื่อว่าสักวันหนึ่งแทนที่จะมีกุฏิไม้ไม่กี่หลังและพระภิกษุซึ่งไม่คงแก่เรียนนัก จะได้เห็นโบสถ์สูงตระหง่าน มีเจ้าอาวาสผู้ทรงวิชาความรู้ เป็นที่พึ่งพาของวิทยาลัยและหมู่บ้าน

แต่โบสถ์ไม่ใช่ของที่จะสร้างเสร็จได้ในเร็ววัน ทุกปีมีการจัดงานวัดค่อย ๆ เรียไรเงินทองทีละเล็กละน้อย เมื่อมีทุนพอสมควรแล้ว จึงเริ่มกะการวางแผนผัง ปีแรกอาจจะสำเร็จเพียงแค่พิธีวางศิลาฤกษ์และวางรากฐาน ต่อจากนั้นมากำแพงจะค่อยเริ่มสูงขึ้นจนเต็ม ระหว่างเสาคอนกรีตภายใต้โครงหลังคาซับซ้อนหลายชั้น ซึ่งแล้วก็อาจจะต้องรอต่อไปอีกเป็นแรมเดือน กว่าจะได้เห็นอร่ามระยิบระยับด้วยกระเบื้องหลากสีสลับลาย ถัดจากนี้ยังมีอีกมากมายหลายอย่างนักที่จะต้องทำ ไหนจะฉาบผนัง ปูพื้น สลักประตูและอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ครั้นเมื่อภายในโบสถ์เรียบร้อยแล้ว ก็จะได้อัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐาน มีพิธีผั่งลูกนิมิตให้เป็นโบสถ์อันครบถ้วนสมบูรณ์ การงานใหญ่อย่างนี้ที่จะริเริ่มขึ้นได้ต้องอาศัยความสนับสนุนของผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ต้องได้ความช่วยเหลือจากบรรดาท่านที่มีอิทธิพลต้องร่วมมือกันด้วยศรัทธาแก่กล้า และต้องใจเย็น จะเร่งร้อนไปก็ไม่เกิดประโยชน์ เพราะดังที่ได้พรรณนามาแล้ว กว่าความปรารถนาจะกลายเป็นอิฐเป็นปูนขึ้นมาได้ อาจจะกินเวลาหลายต่อหลายปี

ผู้ชายคนหนึ่งเดินทางมาแต่ไกล อาจารย์สนั่นถาม "ใครน่ะ" แล้วตอบเอง "อ๋อ พ่อจู"

พ่อจูเดินเคี้ยวหมากเหยิบ ๆ เข้ามาหาเรา ยกมือไหว้อาจารย์สนั่น "มาดูทำอิฐหรือครับอาจารย์ ได้เยอะแยะแล้วนะครับ"

"เมื่อไหร่จะเผากันเสียทีล่ะ จวนเข้าหน้าฝนแล้วนะ" อาจารย์สนั่นว่า "กลัวจะละลายไปในฝนเสียก่อนน่ะซีพ่อจู"

พ่อจูคนนี้รูปร่างสูงใหญ่ หน้าผากกว้าง ขากรรไกรแข็งแกร่งเป็นผู้มีอายุสูงสุดคนหนึ่งในละแวกนั้น ไม่มีตำแหน่งเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน แต่งานพิธีทุกอย่างถ้าไม่ได้พ่อจูเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงก็เห็นจะดำเนินไปไม่ได้ดี พ่อจูชำชองรู้เรื่องเกี่ยวกับวัดและและพระภิกษุสงฆ์อย่างหาตัวจับยาก

"อาจารย์ไสวกับอาจารย์อุทิศจะมาบวชที่วัดนี้" อาจารย์สนั่นหันมาบอกผม "เราจะจัดทำเป็นงานใหญ่ คงจะหาเงินสร้างโบสถ์ได้อีก พระไสวกับพระอุทิศมาอยู่ที่นี่แล้ว การติดต่อจะใกล้ชิดสนิทสนมขึ้นทั้งสามฝ่าย ฝ่ายโรงเรียน ฝ่ายวัด ฝ่ายชาวบ้าน"

อาจารย์ทั้งสองจะบวชเพียงพรรษาเดียว คำว่า "เข้าพรรษา" เวลาแปลเป็นอังกฤษใช้คำว่า "Lent" แต่อันที่จริงผมรู้สึกว่าเทศกาลเข้าพรรษา เป็นระยะเวลาของการศึกษาเล่าเรียนมากกว่า Lent ของศาสนาคริสเตียน ระหว่างฤดูฝน ๓ เดือน ตั้งแต่ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑๑ นี้ การศึกษาพระธรรมคึกคักเข้มแข็งยิ่งขึ้น จำนวนภิกษุสงฆ์ก็เพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก ด้วย พอออกพรรษา บรรดาพระที่บวชเพียงพรรษาเดียวจะลาสึก กลับไปประกอบอาชีพของคนตามเดิม พระภิกษุในเมืองไทยไม่มีการสาบานตนตั้งแต่เริ่มแรกว่าจะอยู่ในสมณเพศตลอดชีวิต แม้บางท่านจะปฏิบัติเช่นนั้นก็ตาม ทั้งนี้ เพราะรู้ตัวว่าความคิดอาจจะเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นไปได้ ผู้ชายไทยส่วนใหญ่โดยเฉพาะในอีสาน และตามท้องถิ่นชนบทภาคอื่นล้วนแต่ได้เคยบวชเรียนกันมาแล้วทั้งนั้น สังคมของชาวบ้านวนเวียนใกล้ชิดอยู่กับวัด ก่อนแต่งงาน ชายหนุ่มมักจะได้อุปสมบทเสียก่อน เพื่อเตรียมตัวเข้าสู่ภาระรับผิดชอบ พระภิกษุได้รับความเคารพนับถือสูงสุดจากปวงชน และประชากรชายแทบทุกคนในสังคมมีสิทธิ มีโอกาสที่จะบวชเป็นพระได้

"เย็นนี้มาดูซีครับ" อาจารย์วิวัฒน์ชวนผม "เราจะใส่พระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ลงในบาตร"

คนไทยแขวนพระองค์เล็ก ๆ รอบคอ สำหรับเป็นเครื่องคุ้มครองป้องกันตัว และสำหรับนำมาซึ่งโชคลาภ บางองค์หายากที่สุด เพราะเก่าแก่มาก ท่านอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงได้สร้างขึ้นนานมาแล้ว เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งใคร ๆ ก็อยากได้ไว้เคารพบูชา

อาจารย์วิวัฒน์บอกว่า พระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ เหล่านี้เมื่อนำไปใส่ลงในบาตรระหว่างพิธีอุปสมบท ก็จะเพิ่มพูนอานุภาพยิ่งขึ้นอีก "เชื่อกันอย่างนั้น ถ้าไม่เชื่อก็คงไม่เอามาให้ผมใส่ลงในบาตรจริงไหมครับ"

วันนั้นมีการขนย้ายโต๊ะเก้าอี้ออกจากห้องเรียนห้องหนึ่ง เอาม้ามาเรียงต่อกันเข้า ปูเสื่อวางหมอนเป็นอาสนะ กระทงบายศรีเจ็ดชั้นยังห่อผ้าขาวตั้งอยู่กับพื้น อีกประเดี๋ยวจะได้มีการผูกข้อมไสวและอุทิศ เพื่อว่าพรุ่งนี้จะได้ทำทุกอย่างถูกต้องคล่องแคล่วไม่ผิดพลาดเก้อเขิน พราหมณ์ซึ่งจะทำพิธีก็มารออยู่แล้ว อาจารย์สนั่น อาจารย์วิวัฒน์และคนอื่น ๆ อยู่พร้อมหน้ากัน

พอได้เวลา นักเรียนเริ่มทยอยเข้ามาในห้อง พร้อมด้วยพระเครื่องซึ่งต่างคนห่อและติดชื่อของตนมาอย่างเรียบร้อยไม่ให้สับสนกัน ครูคนหนึ่งเอ่ยขึ้นว่า "บาตรนี่ควรจะห่อผ้าขาว เย็บเป็นรูป "พญานาค"

"ไม่จำเป็น" วิวัฒน์เถียง "วัดที่ผมบวชไม่เห็นต้องห่อบาตร"

"คุณเคยฟังนิทานเรื่องคนตาบอด ๕ คน พบช้างหรือเปล่า" อาจารย์สนั่นว่า "คนหนึ่งจับหางแล้วร้องว่าอ๋อ ช้างนี้เหมือนเชือกนั่นเอง อีกคนหนึ่งจับขา เลยคิดว่าเหมือนต้นไม้ใหญ่ อีกคนหนึ่งคว้าได้งวง บอกว่าปู่โธ่เอ๋ย งูเราดี ๆ นี่เอง คนจัดงานบวชก็ทำนองเดียวกันนี่แหละ มาจากที่ต่าง ๆ กัน มีความเห็นกันต่าง ๆ บางทีเขานึกว่าศาสนาขึ้นอยู่กับพิธีเหล่านี้ที่จริงแล้วความสำคัญอยู่ที่ว่า เราจะต้องจัดงานให้เป็นที่พึงพอใจของผู้ที่จะมาในงาน"

พราหมณ์เริ่มต้นซักซ้อม ท่องคาถาภาษาบาลีชัดถ้อยชัดคำเป็นครูที่สอนเก่งมาก ช่วยให้นักเรียนจดจำได้เร็ว วันนี้เป็นวันซ้อม พราหมณ์นุ่งกางเกงสีเทาใส่เชิ้ตขาวธรรมดา พรุ่งนี้จึงจะนุ่งผ้าใส่เสื้อขาวล้วนตามระเบียบพราหมณ์

"เราจะทำบายศรีกันพรุ่งนี้" พราหมณ์อธิบายให้ผมฟัง "การทำบายศรีเป็นการเตือนใจผู้ที่จะอุปสมบทให้ระลึกถึงพระคุณบิดามารดา เขาอยู่ในครรภ์มารดามาเป็นเวลา ๙ เดือน คิดดูซีครับว่าถ้าอยู่โรงแรมนานเท่านี้จะต้องเสียเงินเท่าใด เขาดูดน้ำนมจากอกแม่ ค่าน้ำนมคิดเป็นเงินทองได้ไหม แม่เอาขึ้นสะเอวกะเตงไปไหนไปด้วยกัน คิดเป็นหนทางไกลเท่าไหร่ ครั้นเจริญวัยขึ้นมาก็ยังทำให้พ่อแม่กลุ้มอกกลุ้มใจไม่เรื่องนั้นก็เรื่องนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อประกอบความดีก็เป็นบุญกุศลของพ่อแม่ด้วย โดยเฉพาะเมื่อลูกครองผ้ากาสาวพัสตร์เป็นพระสงฆ์องคเจ้า บิดามารดาก็ย่อมจะได้กุศลเป็นพิเศษ"

"แล้ว 'ขวัญ' ล่ะครับ" ผมถาม "บางคนเรียก 'บายศรี' ว่า 'เรียกขวัญ' ใช่ไหมครับ"

"ขวัญก็คล้าย ๆ กับวิญญาณ" พราหมณ์ว่า "เช่นเวลาคุณนอนหลับฝันไป มโนภาพของคุณท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ ตื่นขึ้นมารู้สึกร่างกายเหน็ดเหนื่อย ถ้าถูกเขย่าให้ตื่นจะสะดุ้งเฮือก เพราะขวัญสะเทือน ที่ถูกเรียกกลับมากะทันหัน เวลาร่างกายสิ้นสุดกำลังไม่เหลือแล้ว ขวัญจะออกจากร่างโดยไม่กลับมาอีก เมื่อถึงจุดนี้ เจ้าของร่างตาย"

"ผมรู้จักพ่อค้าควายคนหนึ่งเดินทางกับพรรคพวก พาควายลงไปขายทางภาคกลาง ระหว่างทางถูกปล้น ตัวเองถูกฆ่าตาย แต่วิญญาณเดินทางกับคณะต่อไปจนถึงกรุงเทพฯ ทีแรกคุยกับคนอื่นเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น แต่ก็ไม่มีใครเขาคุยด้วย ไม่มีใครได้ยิน ไม่มีใครมองเห็น ถึงได้รู้ว่าตัวเองตายแล้ว"

"ต่อมาวิญญาณไปเข้าร่างใหม่ มาเกิดที่ใกล้ ๆ บ้านเก่า พอโตขึ้นมากลับไปบ้านเดิมที่เคยอยู่ จำลูกตัวเองได้ รำลึกความหลังได้หมด"

"ถ้าเราบริสุทธิ์จริงแท้ เราสามารถล่วงรู้สิ่งเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้กว่า ๑๐๐ ชาติ แต่ไม่มีพระพุทธดำรัสว่าแรกเริ่มเดิมทีเป็นมาอย่างไร ตรัสว่าไม่ใช่สิ่งสำคัญ พระองค์สั่งสอนให้เราเพ่งเล็งปัญหายุ่งยากของชีวิตปัจจุบัน"

"บายศรีหรือเรียกขวัญ เป็นวิธีหนึ่งที่ช่วยให้จิตใจผ่องแผ้วมั่นคง ร่างกายที่เจ็บไข้ไม่ปรกติจะได้คืนดี ถ้าใจคอหวั่นกลัวหรือหม่นหมอง ขวัญไม่อยู่กับตัว อาการก็จะทรุดลง"

"ของพรรค์นี้มีอำนาจมากถ้าเราเชื่อ ถ้าเราไม่เชื่อก็ไม่มีผลอย่างเดียวกับที่ใส่พระเครื่องลงในบาตรน่ะครับ พอบวชแล้วคนแขวนพระรู้สึกปลื้มปีติใจคอดีขึ้น เช่นนี้แล้วก็อาจพูดได้ว่า พระท่านศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ใช่ไหมครับ"

วันอุปสมบทอากาศสดชื่นแจ่มใส ตอนเช้าไสวกับอุทิศนุ่งผ้าขาวม้า นั่งบนเก้าอี้กลางแจ้ง ให้อาจารย์นวลกับช่างตัดผมทำหน้าที่โกนศีรษะ โดยใช้มีดโกนชนิดที่ฝรั่งเรียกว่า "มีดเฉือนคอ" ประเดี๋ยวเดียวศีรษะเกลี้ยงเกลา มองเห็นหูกางและกะโหลกปุ่มป่ำชัดเจน ลักษณะเหมือนพระเข้าไปมากแล้ว ทั้ง ๆ ที่ยังนุ่งผ้าขาวม้าอยู่ การโกนผมนี้มีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงและลูกศิษย์มาห้อมล้อมเฝ้าดูอยู่ด้วย เสร็จจากโกนผม บิดามารดารดน้ำทำความสะอาดให้แล้วทาขมิ้นให้ผิวเหลืองงาม นุ่งผ้าพื้นสีเขียว เสื้อเชิ้ตขาว สวมเสื้อคลุมบางประดับดาวทอง ยืนให้ทุกคนดู ดีหน้าคล้ายเด็ก ๆ ที่ผู้ใหญ่แต่งตัวให้ไปงานแฟนซี

จากกลางแจ้งไปสู่พิธีบายศรี ห้องเรียนขณะนี้คนเข้าไปนั่งกันเต็มแล้ว นาคทั้งสองถือกระทงใบตองใส่ดอกไม้ธูปเทียนนำไปเคารพ ขออโหสิกรรมกับบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ แล้วคุกเข่าบนหมอน มือถือดอกบัวขาว

พราหมณ์เริ่มต้นสวด อัญเชิญเทพยดาทั้งปวง จากทุกทวีป ทุกประเทศ ทุกนครใหญ่น้อย มาประสาทพรแด่นาคทั้งสอง พราหมณ์ส่งเสียงโห่โหยหวน ๓ ครั้ง แต่ละครั้งขึ้นต้นแผ่ว ๆ ก่อน แล้วค่อย ๆ แรงขึ้น แหลมขึ้น จนถึงจุดซึ่งผู้คนในห้องร้องรับว่า "ฮิ้-ว" ตามด้วยเสียงคิกคักกลั้นหัวร่อกันเล็กน้อยด้วยความประหม่า เสียงโห่ดูเหมือนจะทำให้นาคหน้าตางุนงงลงไปอีก แต่ทำให้บรรดาผู้ที่มาชุมนุมตื่นเต้นสนใจยิ่งขึ้น

บี่พาทย์ ซอ และกลองรัวบรรเลงขณะที่เปิดห่อผ้าเผยให้เห็นบายศรีชั้น ๗ สัญญลักขณ์แห่งเขาพระสุเมรุ ซึ่งตามลัทธิฮินดูว่าเป็นแก่นกลางของโลก ข้างในนั้นมีกล้วยมีมันและขนมต่าง ๆ จัดสลักเป็นนาค เป็นกินรี และสิงสาราสัตว์อื่น ๆ จากตำนานเก่าแก่ผู้ที่มาในพิธีส่งเทียนเวียนรอบ ๓ ครั้ง ทำท่าแกว่ง บั๊ด ขับไล่ความทุกข์ร้อนให้หมดสิ้นไปเสีย เทียนบางเล่มร้อนละลาย บางเล่มดับรีบจุดกันใหม่ แล้วส่งต่อไปโดยเร็ว-รับ-ส่ง-รับ-ส่ง-รับ จนลืมไปว่าผ่านไปแล้วกี่ครั้ง ระหว่างนั้นนาคนั่งตัวแข็งเกร็ง พราหมณ์อุดส่าห์กระซิบให้เปลี่ยนท่าเสียบ้างจะได้สบายขึ้น แต่ก็ไม่แสดงว่าจะสามารถหย่อนคลายความเคร่งเครียดลงได้เลย

พราหมณ์ถือเทียนปราดเข้าไปที่บายศรี ชูแขนขึ้นสูงแล้วส่ายเป็นท่านองเทวดากำลังเหาะเหิน . ครั้นแล้วเจิมหน้าผากนาคด้วยขี้ผึ้ง ปอกไข่ต้มให้รับประทาน ส่งน้ำมะพร้าวให้จิบ พอจิบไปได้สองสามอึก พราหมณ์จึงหยิบด้ายสีขาวจากเขาพระสุเมรุ ท่องคาถาแล้วเปล่งเสียงกู่ก้องร้องเรียกขวัญเป็นครั้งสุดท้าย พึ่งแล้วอดขนลุกไม่ได้ เมื่อขวัญเข้าสู่กายนาคแล้ว พราหมณ์ก็เอาด้ายผูกข้อมือนาคไว้แน่น ไม่ให้ขวัญหนีไปได้อีก

พิธีบายศรีสิ้นสุดลงแล้ว เมื่อคืนนั้นพราหมณ์พูดให้ผมพึ่งถึง "ความเชื่อ" เช้าวันนั้นพราหมณ์แสดงให้ผมดูความสำคัญทางจิตใจ ซึ่งพราหมณ์ว่าไว้เมื่อคืนนั้นถูกต้องทุกประการ

ถัดจากนี้มีพระสวดและถวายภัตตาหาร แต่แขกส่วนมากกลับกันไปก่อน เหลือแต่ญาติพี่น้องของนาค พอใคร ๆ ออกไปจากห้องกันหมดแล้ว เหลือแต่เด็กเล็ก ๆ สองคน ทำท่าเหมือนยังไม่อยากกลับ ยืนเอียงคอจ้องดูสิงสาราสัตว์ บนเขาพระสุเมรุอย่างพิศวงต่อไป อาจารย์สนั่นเลยหยิบพญานาคและกินรีให้ไปคนละตัว

ตกบ่าย ครู ๆ หลายคนขี่รถจักรยานยนต์ออกหน้า นำขบวนแห่นาคจากโรงเรียนไปยังวัดโนนศรีสวัสดิ์ เด็ก ๆ ผู้ชายแต่งตัวเป็นอินเดียนแดง ตีกลองร้องรำไปในขบวน นาคนั่งตัวแข็งตรงอยู่บนแคร่สูงแค่บ่า พอใกล้จะถึงวัดขบวนของเราพบกับอีกขบวนหนึ่งของชาวบ้าน นาคของชาวบ้านสวมมงกุฎหรูหราทำด้วยกระดาษ

เสาคอนกรีตของโบสถ์ ซึ่งสร้างไปได้ครึ่งหนึ่งแล้วยืนสง่าทาบกับท้องฟ้า กำแพงสร้างขึ้นมาได้ถึงพื้นโบสถ์ ระหว่างเสาขึงผ้าเป็นหลังคาชั่วคราว พระภิกษุนั่งเรียงเป็นแถว ๒๕ รูป อยู่เบื้องหน้าองค์พระประธาน ซึ่งสองข้างตั้งโต๊ะบีดทองวางดอกไม้ธูปเทียนครบครัน

นาคทั้งสามเข้าไปคุกเข่า กล่าวคำขออนุญาตต่อเจ้าอาวาสให้รับตนเข้าไว้ในคณะสงฆ์ แล้วออกไปครองผ้าเหลือง กลับเข้ามาฟังคำสั่งสอนของเจ้าอาวาสถึงความไม่จีรังยั่งยืนของร่างกาย แม้แต่พั้น เล็บ กระดูก ก็จะต้องเสื่อมโทรมดับสิ้นไปในที่สุด ท่านอธิบายให้ฟังถึงไตรสรณะ คือที่พึ่งทั้งสาม ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นาครับศีล ๑๐ ข้อ แล้วออกไปคอยข้างนอก พระสององค์ออกไปซักถามเพื่อให้เป็นที่แน่นอนว่า เป็นผู้มีลักษณะที่จะบวชเป็นพระได้ "เป็นมนุษย์ใช่หรือไม่" (ตราวหนึ่งพญานาคปลอมตัวเข้ามาจะบวช พระพุทธเจ้าจึงทรงตั้งกฎไว้ว่า ผู้ที่จะบวชได้ต้องเป็นมนุษย์) "เป็นผู้ชายใช่หรือไม่" "เป็นโรคติดต่อหรือเปล่า" "ที่มาบวชนี่บิดามารดาอนุญาตแล้วหรือ" "ชื่ออะไร"

ครั้นแล้วรู้พระผู้ชักถามก็กลับไปรายงานเจ้าอาวาส หลังจากนั้นเจ้าอาวาสให้เชิญพระบวชใหม่นานั่งข้างหน้าท่าน

พวกแขกที่นั่งอยู่ข้างนอกคุยกันสนุก พอพิธีจบแล้ว มีการจุดประทัดและดอกไม้ไฟฉลอง อาจารย์วิวัฒน์ปรารภว่า เคราะห์ดีที่ฝนไม่ตก "วันลงเสาโบสถ์ ฝนตกจั๊ก ๆ มีคนถามว่าบีนี้ผ้าใบจะรั่วเหมือนบีนั้นหรือเปล่า แต่ไม่มีใครกล้าตอบ"

ภายใต้ผ้าใบของโบสถ์ เจ้าอาวาสกำลังสั่งสอนกิจธุระหน้าที่รับผิดชอบสำหรับพระบวชใหม่ ภาษาบาลีพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลักสูตร ซึ่งพระจะได้เล่าเรียนผึกฝนระหว่างพรรษานี้ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่ และหยูกยา สี่อย่างอันจำเป็นนี้เท่านั้นที่จะพึงมีได้ พระไม่มีสมบัติอื่นใดอีก ทุก ๆ เช้าพระจะออกเดินไปตามที่ต่าง ๆ ให้ผู้คนถวายข้าวปลาอาหาร

ผู้ที่มาในพิธีถวายผ้าไตรแด่เจ้าอาวาส ถวายเงินใส่ซองแด่พระองค์อื่น ๆ พระบวชใหม่ตอนนี้หน้าตาอิ่มแย้มขึ้นแล้ว คงจะโล่งใจที่ผ่านพิธีมาได้โดยเรียบร้อย กลับเข้าประจำที่คอยรับของถวายจากญาติพี่น้องเพื่อนฝูง มีผ้าห่ม หมอน สบู่ ยาสีฟัน ไม้ขีด บุหรี่ ยา น้ำตาล รองเท้า ใบชา ร่ม และพัด ซึ่งบักด้วยด้นและไหม เป็นลวดลายประดับพุทธภาษิตว่า "นตฺถิ สนฺติ ปรं สุขं" (ความสุขอื่นใดไม่ยิ่งใหญ่เท่าความสงบ)

ตอนที่พระบวชใหม่เดินลงจากโบสถ์ มีคนเอาขนมโยนแจกให้เด็ก ๆ ที่มายืนดูพิธีอยู่แถวนั้น เด็ก ๆ วิ่งรับขนมกันเกรียวกราวเพิ่มความครื้นเครงขึ้นอีก

พระบวชใหม่เดินกลับไปกุฏิ ซึ่งจะเป็นที่พักอาศัยตลอดพรรษานี้ นั่งสูบบุหรี่คุยกับพระองค์อื่น ๆ พักให้หายเหนื่อยจากประสพการณ์เคร่งเครียดซึ่งได้ผ่านมาเมื่อตะกี้

เจ้าคณะจากวัดในเมืองอยู่สนทนากับอาจารย์สนั่น และพ่อจูอีกพักใหญ่ อาจารย์สนั่นเรียนท่านว่า "โบสถ์ใหม่ตอนนี้ยังไม่เสร็จก็ดูว่าสว่างดี แต่เมื่อผนังขึ้นมาเต็มแล้วเกรงว่าจะอุดอู้ไปหน่อย"

"ขยายประตูให้ใหญ่ขึ้นเห็นจะได้กระมัง" ท่านเจ้าคณะออกความเห็น

"ผมก็คิดว่าอย่างนั้นแหละครับ" อาจารย์ตอบ "อยากจะให้เบิดได้กว้างเต็มที่เหมือนหน้าร้านขายของ คนที่นั่งข้างนอกจะได้มองเห็นถนัดด้วย"

พ่อจูนับถืออาจารย์สนั่น แต่การสร้างโบสถ์เป็นเรื่องสำคัญนัก ต้องระวังไม่ให้ผิดแม้แต่น้อย มิฉะนั้นชาวบ้านที่ร่วมกันบำเพ็ญกุศลจะพลอยได้บุญน้อยลงไปด้วย

ท่านเจ้าคณะบอกพ่อจูว่า "ไม่มีกฎเกณฑ์ห้ามทำประตูกว้าง ปัญหาอยู่ที่ความรู้สึกของชาวบ้าน ถ้าเขารู้สึกตะขิดตะขวงก็ไม่ควรทำ ถ้าเขายอมรับความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี ก็จะเกิดประโยชน์ส่วนรวม"

พ่อจูพึ่งแล้วสบายใจ ต่อจากนี้ต้องแล้วแต่ชาวบ้านจะเห็นชอบอย่างไร

พอกลับไปถึงโรงเรียน ผมต้องสารภาพกับวิรัชว่าเหนื่อย วิรัชไปบวชมา ๒ อาทิตย์ เมื่อเดือนเมษายนนี่เอง ผมถามเขาว่าตอนเขาบวชรู้สึกเกร็งเนื้อเกร็งตัวไปหมดอย่างพระวันนี้หรือเปล่า

"ใจตุ้ม ๆ ต้อม ๆ พอใช้แหละ" วิรัชว่า "กลัวจะทำผิด กลัวจะลืมคำบาลีที่ท่องไว้ แล้วทีนี้พอเสร็จพิธีก็ไม่ใช่จะโล่งใจนะ เกิดความรู้สึกว้าเหว่อย่างประหลาด บวชอยู่สองอาทิตย์เท่านั้นเอง แต่ดูเหมือนนานแสนนาน"

เริ่มเทศกาลเข้าพรรษา มีงานประกวดเทียน พอถึงวันนั้นเทียนจะแห่เข้ามาทุกวัด ผ่านเมืองเข้าไปยังบริเวณสถานที่ราชการ แล้วมีคณะกรรมการตัดสินให้รางวัล พวกเราก็จะเข้าแข่งขันกับเขาเหมือนกัน มีการร่วมมือกันอย่างเต็มที่ระหว่างโรงเรียนเรากับวัดโนนศรีสวัสดิ์ และชาวบ้านแถวนั้น

อาจารย์สนั่นหวังอย่างยิ่งว่าจะได้รางวัลมาสมทบทุน การสร้างโบสถ์ให้ก้าวไปสู่ความสำเร็จอีกขั้นหนึ่ง

เราไปอยู่กันที่ศาลาวัด อาจารย์เฉลิมเป็นหัวหน้าฝ่ายตกแต่งเทียน สูงถึง ๔ ฟุต สีเหลืองอร่าม ส่วนหนึ่งของลำเทียนหล่อเป็นรูปหกเหลี่ยม สลักลวดลายกนก

ทองจันทร์ จำปา กับนักเรียนอีกหลายคนได้รับมอบหมายหน้าที่สร้างแท่นสำหรับวางเทียน ช่วยกันตัดกระดาษสีต่างๆ ออกเป็นรูปกระเบื้องเล็กๆ หลายพันแผ่นสำหรับมุงหลังคา หลายชั้นหลายระดับของแท่น ซึ่งออกแบบเป็นรูปพลับพลา ทุกคนทำงานกันไม่หยุดมือเลย มองไปอีกทางหนึ่งเห็นชาวบ้านสองคนกำลังบรรจงแต่งพระรูปเจ้าชายสิทธัตถะประทับบนหลังม้า มีนายฉันนะผู้ซื่อสัตย์เกาะหางม้าไม่ยอมปล่อย

กลุ่มใหญ่ที่สุดบนศาลา ได้แก่บรรดาคุณย่า คุณยาย คุณป้า คุณน้า ที่มาช่วยกันเย็บดอกไม้ ร้อยลูกปัดและทำอื่น ๆ อีกสารพัดอย่าง สำหรับจะประดับประดาเทียนให้หรูวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้นไปอีก นั่งพับเพียบหรือชันเข่ากันอยู่ในท่ามกลางเชี่ยนหมาก กระโถน กาน้ำชา และปิ่นโตถ้วยชามที่เตรียมมารับประทานกลางวัน เพราะวันนี้ไม่กลับบ้านกันเลย อยู่ช่วยงานทั้งวัน เสียงคุยกันจ้อกแจ้กจอแจน่าสนุก

พ่อจูก็เดินคุมงาน ไม่หยุดนิ่งเหมือนกัน ไปเที่ยวเดินดูตามกลุ่มโน้นกลุ่มนั้น บางทีก็ผงกศีรษะอย่างชอบอกชอบใจ บางทีก็ให้คำแนะนำหรือลงมือแก้ไขเสียเอง บนศาลานี้มีภาพผนังบรรยายเรื่องราวจากพระพุทธประวัติ พ่อจูชี้ให้ดูตอนพระพุทธเจ้าประทับอยู่เบื้องหน้าบัว ๓ ดอก ทรงคำนึงว่าที่จะเสด็จออกไปแสวงหาความเข้าใจโลก และชีวิตนี้จะประสบความสำเร็จหรือไม่ "ดอกบัวที่พระองค์เลือกบานสล้าง เห็นไหมล่ะ เป็นเครื่องหมายว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า"

วันนั้น นอกจากจะได้พังพ่อจูเล่าพระพุทธประวัติแล้ว ยังได้พังทองจันทร์คุยเรื่องตำนานบ้องไฟอีกด้วย

"บ้องไฟนี่เป็นประเพณีอีสาน" ทองจันทร์เริ่ม "แถวภาคกลางไม่มีดอก เรื่องเดิมมีว่าพระยาขอมที่เป็นเจ้าเมืองสกลนครมีธิดาสาวสวย ชื่อว่านางไอ่ พระเอกของเรื่องคือ ท้าวผาแดง อยากได้นางไอ่ แต่พญานาคซึ่งเป็นเจ้าแม่น้ำก็อยากได้นางเหมือนกัน เลยตกลงมีการแข่งขันสร้างบ้องไฟ ใครสร้างได้เก่งกว่าก็จะได้นางไอ่เป็นคู่ครอง"

"บ้องไฟของผาแดงมีฤทธิเดช พุ่งขึ้นสูงลิบ ชนะของพญานาค แต่ทั้ง ๆ ที่พ่ายแพ้ไปแล้ว พญานาคก็ไม่วายอิจฉาริษยา จึงแปลงตัวเป็นกระรอกเผือกมาเกาะกิ่งไม้ให้นางไอ่ชม นางไอ่เห็นกระรอกสีขาวน่ารักเหลือเกินก็อยากได้ตัวสั่น เรียกคนให้ไปจับมาให้ได้ ฝ่ายเจ้ากระรอกความที่หลงรักนางไอ่ คนออกมาจับก็ไม่คิดหนี นั่งมองนางไอ่อย่างเพลิดเพลินเลยในที่สุดถูกยิงตาย"

"ทีนี้ก็มีการแล่เนื้อกระรอกแจกจ่ายให้ชาวเมือง เอ๊ะ ยิ่งแล่เนื้อก็ยิ่งมีมากขึ้น แจกทั่วกันหมดทุกคนแล้ว ยังมีเหลือเป็นกองต้องบ่าวร้องให้ผู้คนจากเมืองอื่น ๆ มาช่วยกินด้วย"

"ทีนี้จะกล่าวถึงพ่อของพญานาค พอรู้ข่าวลูกตาย กริ้วโกรธเป็นการใหญ่ บุกรุกขึ้นมาจากแม่น้ำ แผลงอิทธิฤทธิ์ สะบัดหัวฟาดหางสนั่นหวั่นไหวไปตลอดทาง เล่นเอาบ่าเรียบราบไปหลายแห่ง ต้นไม้ล้มกันครืน ๆ ภูเขาสูงกลายเป็นเหวลึก แผ่นดินทลายกลายเป็นโคลนเป็นน้ำ บึงพลาญชัยที่ร้อยเอ็ดก็เกิดขึ้นมาตอนนั้นแหละครับ"

"นางไอ่กับท้าวผาแดงขี่ม้าหนี แผ่นดินแยกตามผีเท้าม้าติด ๆ ไปทีเดียว พ่อพญานาคควงหางคล้องได้ตัวนางไอ่ เพราะนางได้กินเนื้อกระรอกเข้าไปเสียแล้ว จึงไม่มีวันหนีพ้น ผาแดงนั้นไม่ยอมกินเนื้อกระรอก เลยรอดไปได้

"คุณเคยพังหมอลำขับร้องแล้วไม่ใช่หรือ ใคร ๆ ก็รู้จักกันทั้งนั้น เรื่องผาแดงกับนางไอ่ แต่รายละเอียดบางทีก็เล่ากันไปคนละอย่างสองอย่าง"

ผมไม่ยอมให้ทองจันทร์หยุดเล่า พยายามซักต่อไป แต่เขาหัวร่อเอ็กอ้ากบอกว่า "นี่จะรู้เอาไปทำไมนะ เล่ากันสนุก ๆ ยังงั้นเอง อย่าไปเชื่อเลยน่า"

คืนวันนั้นเราเข้าเมืองไปเวียนเทียนที่วัดมหาชัย ขาไปแวะซื้อเทียนที่ร้านรวมสิน เด็กผู้ชายลูกเจ้าของร้านเลยขออนุญาตพ่อแม่ไปเที่ยวกับเราด้วย ดูเหมือนว่าเกือบทั้งเมืองจะไปเดินรอบโบสถ์กันในคืนวันนั้น ที่วัดมหาชัยนี่ก็เหมือนกัน ผู้คนตระเตรียมการเข้าประกวดเทียนกันมาทั้งวัน ต้นโพธิ์จำลองต้นใหญ่ พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่โคนต้น สร้างเสร็จแล้ว แต่ยังตกแต่งกันอยู่จนวินาทีสุดท้าย เหมือนกับพวกเราที่วัดโนนศรีสวัสดิ์

วัดมหาชัยเป็นวัดใหญ่ของมหาสารคาม ท่านเจ้าคณะจังหวัดก็อยู่ที่วัดนี้ บริเวณวัดกว้างขวาง ปลูกต้นมะพร้าวไว้เต็ม ตอนกลางวันแม้แดดจะร้อนจัด แต่ภายในวัดร่มเย็นเสมอ มีพระและเณรจำวัดรวมด้วยกันประมาณ ๕๐ รูป กุฏิทุกหลังเป็นไม้ แต่ขณะนี้ผู้มีจิตศรัทธากำลังร่วมมือกันสร้างกุฏิคอนกรีตสำหรับเจ้าคณะและพระภิกษุอาวุโส ศาลาเปรียญของวัดนี้ใหญ่โตโอ่โถง โบสถ์ก็งาม หลังคาสีแดงสลับน้ำเงิน มีเสียอยู่อย่างเดียวในสายตาของผม คือหน้าต่างกระจก ซึ่งทำให้หมดสวยลงไปถนัด

คืนนั้นโบสถ์ติดไฟพรึบพรับสว่างไสว พระสงฆ์นั่งรายเรียงเป็นแถว ข้าราชการมากหน้าหลายตา นั่งรอ ๆ กันอยู่หน้าประตู เด็กนักเรียนเป็นร้อย ๆ ยืนถือเทียนอยู่ในความมืด ครั้นแล้วก็ได้ยินเสียงพระสวด แล้วนายกเทศมนตรีลุกขึ้นยืนอ่านภาษาบาลี ซึ่งไม่มีใครพึงออกสักคำเดียว ต่อจากนี้เราก็ไปจุดธูปเทียนกัน แล้วออกเดินเวียนรอบโบสถ์

ลมพัดเทียนดับ จุดกันใหม่ แล้วก็ดับอีก ต้องคอยจุดต่อกันเรื่อย ๆ พอเวียนจบครบ ๓ รอบแล้ว ธูปเทียนทุกเล่มพร้อมด้วยดอกไม้นำไปติดตั้งวางไว้ที่แท่นรอบ ๆ ประตูโบสถ์ แสงเทียนวอบแวบระยิบระยับ กลิ่นธูป กลิ่นดอกไม้หอมตลบไปทั่วบริเวณ ข้าราชการบางคนที่ไม่แน่ใจนักว่าตนควรจะมาเวียนเทียนกับเขาด้วยหรือไม่ ก็ร่ำลากลับบ้านกันตอนนี้ ผู้บังคับการตำรวจรีบไปที่โรงพยาบาลดูอาการทหารอเมริกัน ซึ่งโดนต้นไม้ล้มทับอาการสาหัส ท่านนายกเทศมนตรี ซึ่งเมื่อตะกี้ถูกเกณฑ์ให้อ่านภาษาบาลีโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว บัดนี้ก็กลับบ้านได้แล้วเหมือนกัน บ้านท่านอยู่ใกล้วัดนิดเดียวข้ามถนนไปเดี๋ยวก็ถึง

กลับจากวัดมหาชัย เราแวะไปดูเหตุการณ์ที่วัดโนนศรีสวัสดิ์กันอีกครั้งหนึ่ง อาจารย์สนั่นยังคงควบคุมการประดับเทียนอยู่ที่ศาลา พระมีประชุมกันในโบสถ์ กำหนดเขตจำพรรษาซึ่งตลอดสามเดือนข้างหน้านี้ พระจะเดินทางออกไปนอกเขตนั้นไม่ได้ เรื่องสำคัญที่ประชุมกันอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องเทศน์มหาชาติ กำหนดกันว่าองค์ไหนจะเทศน์ตอนใด เมื่อไหร่ ทั้งนี้เป็นธรรมเนียมประเพณีระหว่างเข้าพรรษา ตามวัดจะได้นำตำนาน ๑๐ ชาติ คุณงามความดี ๑๐ ประการ ของพระพุทธเจ้ามาเทศนาให้ชาวบ้านฟังติดต่อกันไปทุกคืน

อาจารย์สนั่นอธิบายอาสาฬหบูชาให้ผมฟัง

"วันเพ็ญเดือนแปดเป็นวันอาสาฬหบูชา เป็นวันที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาสั่งสอนพระธรรมของพระองค์เป็นครั้งแรก เมื่อ ๒๕๐๐ ปีที่แล้วมานี่"

"เมื่อตอนที่ประสูตินั้น มีดาบสมาถวายคำพยากรณ์แด่พระราชบิดาว่าราชโอรสคือเจ้าชายสิทธัตถะพระองค์นี้ ทรงไว้ซึ่งลักษณะมหาบุรุษ ถ้ามิได้เป็นมหาจักรพรรดิ ก็จะได้เป็นพระบรมศาสดาอย่างแน่นอน ต่อมาเมื่อ

เจ้าชายสิทธัตถะทรงสละสมบัติทางโลก ออกไปแสวงหาความจริงของชีวิต พระองค์เสด็จไปศึกษากับครูบาอาจารย์หลายคน ตอนหนึ่งทรงทดลองทรมานร่างกายในอาการต่าง ๆ เพื่อเป็นทางบรรลุธรรม แต่แล้วก็ทรงเห็นว่านั่นไม่ใช่หนทางที่ถูกต้อง

"ระหว่างที่บำเพ็ญทุกรกิริยาอยู่นั้น มีพราหมณ์ ๕ รูปมาคอยเฝ้าปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา แต่เมื่อพระองค์ทรงเลิกทรมานตน พราหมณ์ทั้ง ๕ เลยเสื่อมความนิยม ละทิ้งพระองค์ไปเสีย ครั้นเมื่อบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงดำริถึงครูอาจารย์ที่เคยศึกษาด้วย แต่ส่วนมากตายไปเสียแล้ว เหลืออยู่แต่พราหมณ์ ๕ รูป พระองค์จึงเสด็จไปประกาศสิ่งซึ่งได้ทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เองให้ท่านเหล่านี้รู้แจ้งเห็นจริง วันที่ประกาศคือวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะจึงนับว่าเป็นจุดตั้งต้นของคณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ เราเริ่มฤดูกาลเข้าพรรษาด้วยการระลึกถึงเหตุการณ์ครั้งนั้น"

"การแห่เทียนพรุ่งนี้มีประวัติเดิมมาว่าหน้าฝนอากาศมืดมัว ภิกษุจำเป็นต้องมีเทียนมีประทีปไว้จุดให้มีแสงสว่าง เพื่อศึกษาเล่าเรียน แล้วก็จะต้องมีธูปหอมไว้บูชาพระพุทธรูปด้วย ผู้คนจึงนำสิ่งเหล่านี้มาถวาย ต่อมากลายเป็นงานใหญ่มีขบวนแห่ มีการประกวดประขันกัน เป็นสัญญาณว่าตั้งต้นฤดูกาลใหม่กันแล้ว"

บ่ายวันรุ่งขึ้น คนแน่นหลามสองข้างถนนไปจนถึงหน้าศาลากลาง ธงทิวปลิวไสว ร้านของกินขายดีเป็นเทน้ำเทท่า แม่ค้าหาบลำไยมานั่งขายกัน สลอนก๋วยเตี๋ยว บะหมี่ ข้าวแกง ข้าวโพดต้ม ไอศกรีมและอื่น ๆ นับไม่ถ้วน คนมาเที่ยวงานไม่ต้องกลัวหิว ข้าราชการจากจังหวัดอื่น ๆ ก็มาร่วมสนุกด้วย ผมพบนายช่างชลประทานจากกาฬสินธุ์ เจ้าหน้าที่เกษตรจากร้อยเอ็ด และ

ใครต่อใครอีกมากหน้าหลายตา รถจักรยานยนต์ของครูและข้าราชการแล่นบึ่งไปมาไม่ขาดสาย

ขบวนแห่เทียนเคลื่อนผ่านเรือนจำเข้ามายังหอนาฬิกา นำด้วยทีมของวัดปจิมทัต ใดเทียนมาบนรถเข็น ไม่ใหญ่โตโก้เก๋เท่าใดนัก ตามด้วยเทียนของพวกเราจากวัดโนนศรีสวัสดิ์ ขบวนยาวเหยียด นักเรียนแต่งตัวขาด ๆ วิ่น ๆ เดินโขยกเขยก เหมือนพวกคนเจ็บ คนแก่ ที่เคยก่อความสลดพระทัยให้กับเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้บรรยายพุทธประวัตินั่งรถแลนด์โรเวอร์ ติดไมโครโฟนเครื่องขยายเสียงครบครัน ขับช้า ๆ นำหน้าพลับพลาเทียน ซึ่งลากด้วยรถบรรทุกขอยืมมาจากหน่วยสร้างถนน เจ้าชายสิทธัตถะทรงม้าตามด้วยนายฉันนะ หมุนรอบอยู่ข้างหน้าเทียน ซึ่งสูงเลยเสาไฟฟ้าหลายคนต้องรีบวิ่งไปจัดการยกขึ้นให้รถลอดได้ทำกันอย่างว่องไวทันท่วงทีไม่ต้องหยุดขบวน และไม่ทันเสียวไส้ว่าจะชน

ถัดจากบ้านโนนศรีสวัสดิ์ ถึงขบวนของวัดธัญญา ทำเป็นรูปเรือสูง ๑๒ ฟุต ยาวอย่างน้อย ๓๐ ฟุต นักเรียนโรงเรียนอุดมเดชทำหน้าที่เป็น 'ผีพาย'

"นั่นไงล่ะนายเขียว" เสียงใครคนหนึ่งร้องขึ้น "เขาละ-อดีตผู้แทน"

"เรื่องโฆษณาไม่มีใครสู้ได้" อีกคนหนึ่งว่า "โฆษณาทั้งตัวเองทั้งโรงเรียนพร้อม ๆ กันไปเลย"

"ดูเรือซี รูปร่างเหมือนเจ้าของดีมั้ย ลำอ้วน คอสั้น หัวหลิม"

"แล้วมันเรื่องอะไรกัน ลุกขึ้นพายเรือ ชอบกลจริง ๆ"

เรือผ่านไป เทียนรายอื่น ๆ ตามมาอีก จนในที่สุดทั้งขบวนผ่านประตูเข้าไปชุมนุมกันที่สนามหน้าศาลากลาง ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดนั่งเป็นประธานอยู่พร้อมด้วยคณะกรรมการ ประกอบด้วยข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายคน

พอคณะคนเจ็บคนป่วยจากบ้านโนนศรีสวัสดิ์เดินกระโผลกกระเผลกครวญครางเข้ามาถึง ก็ได้ยินเสียงหัวร่อต่อกันรับ ซึ่งแล้วก็กลายเป็นเสียง

ปรบมือชมเชย เมื่อปลายเทียนของเราปล่อยแสงออกมาอย่างสวย ลมพัดก็ไม่ดับ เนื่องจากข้างในทำกลวง แล้วใส่น้ำมันเข้าไว้ อันเป็นวิธีซึ่งทำแต้มให้มากทีเดียว

พอถึงคราวคุณเขียว ท่านอดีตผู้แทน ท่านกล่าวสุนทรพจน์เรื่องความงามของเทียน ซึ่งนำมาแสดงสำนวนโวหารอันภาคภูมิ ขบวนของท่านมาหยุดที่พลับพลา แต่สุนทรพจน์ดูเหมือนไม่มีทางจะยุติได้เลย อีก ๕ นาทีผ่านไป ขบวนก็ยังติดอยู่ตรงนั้นเองไม่มีใครทราบว่าด้วยเหตุบังเอิญหรือจงใจ บางคนว่าจงใจ" แย่มากเล่นยังงี้" เทียนของคณะอื่น ๆ ต้องรออยู่เกือบครึ่งชั่วโมงจึงได้เคลื่อนเข้ามาแสดงหน้าพลับพลา

ผมกลับไปที่วัดโนนศรีสวัสดิ์ พระบวชใหม่นั่งอ่านหนังสือกันเงียบ ๆ ที่ศาลา พอเห็นผมก็ไต่ถามถึงการประกวดเทียน ผมเดาให้พ่งว่าของเรามีหวังชนะ เพราะท่านอดีตผู้แทนท่านทำความเหนื่อยหน่ายให้กับทุกคนด้วยสุนทรพจน์อันยืดยาวของท่าน

พระไสวนั้นชอบคุยกับคนที่มาเยี่ยมท่านที่วัด การอุปสมบทหนึ่งพรรษามิใช่จะเป็นการตัดขาดจากเหตุการณ์ในโลกภายนอกทีเดียว แต่พระอุทิศเคร่งมากกิริยาท่าทางสงบสำรวม พูดน้อย ตอนเป็นฆราวาสนั้นเป็นครูพลศึกษามีนิสัยสนุกและอึกทึก เพื่อนฝูงบางคนอาจจะเห็นเป็นเรื่องตลกที่อาจารย์อุทิศจะบวช แต่พอครองผ้าเหลืองแล้ว บุคลิกลักษณะกลายเป็นเคร่งขรึมไปถนัด

ข่าวการประกวดเทียนแพร่มาถึงที่วัดอย่างรวดเร็ว "ของเราชนะ ของเราได้ที่หนึ่ง" ครูอาจารย์โห่ร้องดีใจกันใหญ่ "สมแล้วที่คุณเขียวไม่ได้รางวัล ความจริงน่ะแกควรจะสนับสนุนวัดปจิมทัดแท้ ๆ เพราะอยู่ใกล้โรงเรียนแต่แกไปช่วยวัดธัญญา เพราะนึกว่ามีหวังมากกว่า"

ตกค่ำ ชาวบ้านเอาของมาถวาย ที่วัดโนนศรีสวัสดิ์ ผู้ใหญ่บ้านกุลีกุจอจุดเทียน พระภิกษุนั่งเรียงกัน รับธูป เทียน ดอกไม้ บุหรี่ ไม้ขีดไฟ สบงจีวร จากชาวบ้าน พอพระสวดเสร็จ ส่วนมากกลับบ้านกันไปหมด เหลือไม่กี่คนนั่งคุยกันต่อ

อาจารย์สนั่นปลื้มใจมากที่โครงการวันนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี อาจารย์ยิ้มแป้น ปรารภกับพ่อจูว่า "ไม่เคยเห็นมาทำบุญกันคับคั่งอย่างนี้เลย นี่ถ้าเราไม่ชนะอาจจะไม่มากันมากเช่นนี้ก็ได้ รางวัลที่หนึ่งพันบาทนะพ่อจู ไม่ใช่น้อยเลย งานบวชนาคก็ได้มากเหมือนกัน พี่น้องครอบครัวพระบวชใหม่สัญญาว่าจะให้เงินสร้างเสาโบสถ์ ผู้การตำรวจก็อุทิศเงินให้แล้วเหมือนกัน"

ผมนึกถึงพนม ซึ่งมักจะชอบตั้งปัญหาเสมอ ๆ ว่า ทำไมนะผู้คนถึงร่วมมือสนับสนุนบำรุงวัดง่ายกว่าบำรุงโรงเรียน "บางคนให้เป็นแสนสำหรับไปสร้างวัด" พนมรำพรรณ "แต่พอเราขอมาสร้างโรงเรียนมันช่างยากเย็นเข็ญใจ ทั้ง ๆ ที่สร้างโรงเรียนถูกกว่าตั้งเยอะ" ผู้คนจะตอบว่า บำรุงวัดและถวายของพระนั้นได้บุญมาก พนมจะถามต่อไปว่า เขาไม่หวังจะได้บุญบ้างแหละหรือจากการบำรุงโรงเรียน และส่งเสริมสังคมอันเป็นที่อยู่ของเขา

บทที่เจ็ด

สองหมู่บ้าน

"ไปบ้านหัวหนองกันไหมคริป" อาจารย์สถิตย์ชวนผม

เขามีชื่อเล่นว่า "เป๊ปซี่" ตัวเล็กนิดเดียว แต่ท่วาแคล่วคล่องว่องไว พูดจาฉาดฉาน ยามว่างเป็นต้องนั่งเล่นหมากรุกที่ร้านขายของของโรงเรียนเป็นประจำ

บ้านหัวหนองอยู่เลยบรบือไปหน่อย นักเรียนของเราไปผึกหัดสอนที่นั่น ผมรับคำชวนของเป๊ปซี่แล้วนัดหมายกันว่า อีก ๒—๓ วันไปแน่

เย็นวันเดียวกันนั้นเอง ผมไปเยี่ยมขุนสุวรรณที่บรบือ บ้านท่านขุนอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอ ตอนที่ผมไปถึงท่านขุนยังจดทะเบียนอยู่ในห้องข้างล่าง มีชาวบ้านนั่งบนม้ายาวตั้งชิดฝาด้านหนึ่ง แล้วยังมีอีกหลายคนที่จับกลุ่มแลกเปลี่ยนข่าวคราวยามเย็นกันอยู่ข้างนอก

พอโพล้เพล้ท่านขุนบิดประตูบ้าน ชวนผมขึ้นไปนั่งเล่นที่เฉลียงชั้นบน มองลงมาเห็นเด็กๆ วิ่งเล่นกันเกรียวกราว พวกผู้หญิงหาบน้ำเดินตามกันเป็นแถว นานๆ มีรถจักรยานบ้าง รถกุดังบ้างแล่นผ่านไปมาบนท้องถนน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทางหลวงจากบ้านไผ่

ท่านขุนมวนยาใบตองตัวเบ้อเริ่มให้ผมสูบ คอยจุดไฟแช็คให้ทุกคราวที่บุหรี่ดับ ผมดูดได้ประเดี๋ยวเดียวก็มึนหัวเมาโคลงเคลง

ขุนสุวรรณอายุกว่า ๖๐ แล้ว แต่ยังเป็น "ตาแสง" กำนันตำบลบรบือ อันเป็นตำแหน่งซึ่งได้ครองมากว่า ๔๐ ปีแล้ว "เมื่อเด็กๆ เคยไปอยู่กรุงเทพฯ พักหนึ่ง" ท่านขุนเล่า "เคยอ่านภาษาอังกฤษได้นิดๆ หน่อยๆ พวกพี่น้องเขาไปตั้งรกรากกันที่สิงคโปร์ เขียนจดหมายมาเป็นภาษาอังกฤษ"

สมัยท่านขุนแรกมาอยู่บรบือนั้น ยังไม่ได้ตัดถนนหนทางเหมือนเดี๋ยวนี้ บ้านเรือนก็มีอยู่ไม่กี่หลัง อาคารแห่งแรกปลูกสร้างขึ้นเมื่อ ๕๐ ปีมานี่เอง ตั้งอยู่บนเนินระหว่างบ้านค้อกับบ้านซำแฮด แต่เป็นบริเวณคับแคบ ต่อมาจึงย้ายเมืองใหม่มาตั้งใกล้ๆ บ้านซำแฮด ริมเส้นทางจากมหาสารคามไปโคราช มีพ่อค้าแม่ค้ามาตั้งร้านขายของใกล้ๆ ที่ทำการรัฐบาล ใช้เกวียนเป็นยานพาหนะเดินทางระหว่างบรบือกับโคราช ที่ชื่อบรบือนั้น หมายความว่าบ่อมีชื่อเสียง ครั้งกระโน้นมีบึงอยู่ทางทิศตะวันออก อุดมด้วยหินชนวน (หรือหินเหล็กไฟ) ซื้อขายเป็นที่รู้จักกันกว้างขวางทั่วไปทั้งภูมิภาค บ้านเมืองแถวบรบือนี้ไม่มีที่ไหนที่ขุนสุวรรณจะไม่รู้จัก บ้านหัวหนองที่สถิตย์กับผมนัดจะไปเที่ยวกัน ท่านขุนก็เล่าท้าวความไปได้ถึงเมื่อครั้งเริ่มตั้ง "แรกทีเดียวเป็นบ้านโคกจำแนก กับบ้านโนนนิคม" ท่านขุนอธิบาย "แล้วผีปอบมารังควาน แม่ออกลูกตายทั้งกลมเป็น ๑๐ ราย ๒๐ ราย จะเป็นเพราะเหตุใด จึงเกิดมีผีขึ้นก็ไม่มีใครทราบ ค้นหาเหตุกันไม่ได้ ไม่รู้จะแก้ไขยังไง เลยทิ้งบ้านทิ้งช่องกันหมด เราต้องหาที่ให้เขาอยู่ใหม่ บังเอิญไปเจอที่ดีเข้า เลยบ้านหนองกุงไปไม่เท่าไร เป็นที่เนิน น้ำไม่ท่วม ต้นไม้ขึ้นเขียวดี เราจักการกรุยทาง แล้วตัดที่ดินแบ่งออกเป็นแปลงๆ ให้ผู้คนมาปลูกบ้าน-นี่แหละครับ คือบ้านหัวหนอง"

ภูตผีปีศาจนับว่าเป็นแม่งานใหญ่ ในการแผ่ขยายหมู่บ้านตำบลไปตามท้องที่ต่าง ๆ ของภาคพื้นชนบท ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นป่าดงพงพีที่พำนักอาศัยของกวาง จระเข้ แรด และอื่น ๆ (บ้านซำแฮดแปลว่า หมู่บ้านที่แรดมาดำน้ำเล่น) หมู่บ้านสมัยก่อนมีน้อยแห่ง ตั้งอยู่ห่าง ๆ จากกัน แต่ในแง่ขนาด ต้องนับว่าใหญ่ จัดตั้งขึ้นเป็นกลุ่มกำลังเพื่อป้องกันโจรขโมย ที่อาจจะยกพวกเข้ามาปล้นสะดมเมื่อใดก็ได้

ภูตผีปีศาจช่วยโยกย้ายผู้คนจากแหล่งเก่าบ้านเดิม ไปแสวงหาถิ่นใหม่ ต้องไปตัดป่าเอาไม้มาปลูกบ้าน แล้วหักร้างถางพง เพื่อทำไร่ไถนาหาเลี้ยงชีวิต มนุษย์ตัดไม้กันเสียจนป่าโล่ง และล่าสัตว์กันด้วยอุตสาหวิริยะจนกระทั่งไม่มีอะไรเหลือ บัดนี้ ในท่ามกลางพุ่มไม้และต้นพลวง ในท่ามกลางต้นผ้าย มันหวาน ปอ และพืชผักต่าง ๆ ยังคงเหลือแต่แย้และงู ซึ่งจะรีบเลื้อยลงรูทันทีที่เด็กเดินมาใกล้ ๆ

"ผีเดี๋ยวนี้เกือบไม่มีแล้ว" ขุนสุวรรณว่า "สมัยนี้คนไม่สนใจเรื่องผี ผีเลยไม่ค่อยมี"

แล้วเล่าต่อไปถึง "สมัยผมเป็นหนุ่ม ๆ" ว่า "พวกผู้ชายเราสักขาดำมือกันทั้งนั้น หนุ่มสมัยนี้ใจเสาะ ทนเจ็บไม่ไหว"

"สมัยก่อนเวลาจะทำอะไร เป็นต้นว่าจะสร้างถนน ผมก็ไปปรึกษาหารือผู้ใหญ่บ้าน พอตกลงกันแล้วเราก็สั่งการเกณฑ์ผู้คนมาช่วยกันทำงานคนละไม้ละมือ สมัยนี้รัฐบาลท่านส่งพัฒนากรออกมาจัดตั้งคณะกรรมการท้องถิ่น แต่ผมว่าชาวบ้านก็ยังอยากให้เราสั่งการอยู่นั่นแหละ ถ้าปล่อยให้เขาปรึกษากันเอง กลัวว่าจะไม่ตัดสินทำอะไรลงไปให้มันแน่นอน เพราะเจ้านิสัยชอบให้ผู้ใหญ่คอยบอกคอยสั่งนี่ยังฝังติดตัว ไม่หายง่าย ๆ"

ขุนสุวรรณเป็นคนเข้าวัดเข้าวาสมกับที่อายุมากแล้ว และเป็นที่นับถือของชาวบ้าน วันพระท่านขุนไปถือศีลกินเพลและอยู่ที่วัดทั้งวัน ไม่มีขาด อยาก

จะให้ผมติดตามไปด้วยในวันขึ้น ๑๕ ค่ำที่จะมาถึงนี้ แล้วค้างที่บ้านเสียสักคืน ผมสูบยาใบตองเข้าไปจนงุนงงไม่คิดอยากทำอะไรอื่น อยากแต่จะนั่งอยู่ตรงนั้นเรื่อย ๆ เอื่อย ๆ ต่อไป พั่งขุนสุวรรณคุยเรื่องเก่าแก่อย่างไม่รีบร้อน ปล่อยให้เวลาค่อย ๆ ผ่านไปตามเรื่องตามราว แต่มืดแล้วจำใจต้องลาท่านขุน มิฉะนั้นจะไม่มีรถกลับมหาสารคาม

ผมออกจากบ้านท่านขุน เดินผ่านร้านอาหารเห็นข้าราชการหลายคนที่ผมรู้จัก พอดีรถบรรทุกคันหนึ่งแล่นมาจอดข้างหน้าร้านชายหนุ่มโดดจากรถลงมาซื้อบุหรี่ ข้าราชการคนหนึ่งเลยร้องถามไปว่า "พาฝรั่งกลับไปมหาสารคามสักคนหนึ่งได้ไหม" เป็นอันว่าได้ ผมจึงบึ่นขึ้นข้างหลังไปนั่งกับชายหนุ่มสี่คน ผิวขาว พูดคล่องแบบหนุ่มเชื้อจีนธุรกิจอีกมากหลายที่ได้เคยพบมาแล้ว หนุ่มทั้งสี่นี้เขาจะไปร้อยเอ็ดกัน ภายในรถนั้นว่างเปล่า แต่ในกระเป๋าเงนเต็ม จะเอาไปซื้อปอแถว ๆ ร้อยเอ็ด แล้วขนขึ้นรถกลับไปเข้ากุดังที่บ้านไผ่

คนหนึ่งถามผมว่า เดินทางคนเดียวไม่กลัวหรือ

ผมตอบว่า เห็นจะไม่สู้กระไร เพราะมีเงินติดตัวเพียงไม่กี่บาท

"ตามบ้านนอกความจริงก็ไม่อันตรายนัก" เขาพูดต่อไป "คนซื่อ ใจคอก็เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ใกล้เมืองใหญ่ ๆ ซี ไม่ค่อยน่าไว้ใจเงินมันมาก การตีรันพันแทงมันก็มากด้วย จะไปไหนมาไหนต้องระวังหน่อย"

ไม่ถึงครึ่งชั่วโมงต่อมา เขาปล่อยผมลงที่หอนาฬิกากลางเมืองมหาสารคาม ผมยืนมองตามแสงไฟของรถจนลับจากสายตา จึงได้เดินกลับบ้าน

หลังจากนั้นอีก ๒—๓วัน ผมไปยืนเคียงคู่อยู่กับอาจารย์สถิตย์ที่ประตูศาลาประชาคมของตำบลที่บ้านหัวหนอง พื้นเป็นดิน ฝาขัดแตะ แสงสว่างลอดเข้ามาจากข้างนอก ส่องให้เห็นยกพื้นซึ่งสร้างไว้ปลายสุด เป็นที่ที่นัก

เรียนนอนค้างแรมระหว่างมาผึกหัดสอนที่นี่ ขณะนี้ว่างเปล่าไม่ มีใครอยู่สักคนเดียว

ชายคนหนึ่งมาจากบ้านตรงข้าม รายงานซ้ำว่า "ไม่มีใครอยู่ดอกครับอาจารย์ ไปสอนที่โรงเรียนกันหมด หรือไม่งั้นก็ไปเผาถ่าน" เขาพูดภาษาไทยได้ชัดเจน คงจะได้เล่าเรียนมามากกว่าชาวนาธรรมดาแถว ๆ นี้

อาจารย์สถิตย์ออกหน้าพาผมเดินเข้าช่องรั้ว ไปยังร้านขายของซึ่งเพิ่งสร้างใหม่ พื้นลาดคอนกรีต ผิดกับบ้านหลังอื่น ๆ ซึ่งเป็นเรือนไม้ยกพื้นเสาสูง ตอนที่เราเดินผ่าน ใครต่อใครชะโงกหน้าจ้องดูเราอย่างฉงนสนใจ เราเดินอ้อมไปข้าง ๆ ร้านขายของ แล้วขึ้นไปบนนอกชานไม้กระดานห่าง ๆ ต้นกล้วยสูงจากพื้นดินแทรกขึ้นมาระหว่างช่องไม้ แผ่ใบอยู่เหนือตุ่มน้ำใบเขื่อง ตั้งเรียงกันไว้เป็นแถว ด้านหนึ่งของนอกชานเป็นห้อง ๆ เดียว หลังคามุงสังกะสีประตูห้องเปิดอ้าอยู่ สถิตย์รีบถอยออกจากบริเวณประตูโดยเร็วขณะที่ผู้หญิงในห้องฉวยเสื้อสวมใส่ไม่รอช้า เด็กผู้หญิงคนหนึ่งขนเสื่อออกมาปูให้เรานั่ง อีกประเดี๋ยวเดียวเท่านั้นเอง ผู้คนมาจากไหนไม่ทราบเต็มนอกชานไปหมด พวกผู้ชายล้อมวงสนทนากับเราคาดผ้าขาวม้าตาหมากรุกกันเกือบทุกคน บ้างนั่งขัดสมาธิ บ้างชันเข่า พวกผู้หญิงไม่เข้าวงด้วย นั่งอยู่ห่าง ๆ ข้างหลัง ส่วนเด็ก ๆ นั้นที่แรกเข้ามายืนปากอ้าตาโตจ้องดูเราสักพักหนึ่ง แต่พอชินแล้วก็หายเห่อ ทอดสายตาเหม่อมองไปที่อื่น

การสนทนาเริ่มต้นทีละนิดละหน่อย ด้วยประโยคกระท่อนกระแท่น ด้วยคำถามซึ่งกล่าวออกมาลอย ๆ และคำตอบอันไม่สู้จะตรงจุด แต่แล้วพอคุยไป ๆ ก็เข้าเรื่องเข้าราวขึ้นมาเอง เขาพูดภาษาสำเนียงลาว ซึ่งผมฟังไม่ค่อยคุ้นหูแต่ก็พอจะเดาเรื่องถูก ฟังดูไม่เห็นมีใครเอ่ยถึงนักเรียนที่สถิตย์มาเยี่ยมได้ยินแต่ถามสถิตย์กันถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว— "อาจารย์เห็นในหลวงหรือเปล่าครับ"

เมื่อสัปดาห์ก่อน ในหลวงเสด็จเฮลิคอปเตอร์มาลงที่ใกล้ ๆ ถนนไปบ้านไผ่ ทรงมีพระราชดำรัสกับทหารหลายชาติที่มาตั้งค่ายซ้อมรบที่นั่น ประทับอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมงจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ พอเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งขึ้นสู่อากาศแล้ว พวกที่มาเฝ้ารับเสด็จก็แยกย้ายกลับเข้าเมืองหรือหมู่บ้านของตน ในหลวงเสด็จกลับแล้ว แต่ชาวบ้านยังตื่นเต้นกันไม่หาย คนหนึ่งในวงของเราติดใจเรื่อบินพระที่นั่งเป็นพิเศษ สงสัยมาเรื่อยว่าเฮลิคอปเตอร์นี่คืออะไรกันแน่"ขรวดใช่ ไหม" เขาถาม

อีกคนหนึ่งชักไซ้เรื่องพระราชดำรัส อยากรู้ว่ามีเนื้อความว่ากระไร พอทราบว่ารับสั่งเป็นภาษาฝรั่งก็ส่ายหน้าว่าพังไม่รู้เรื่อง

พอพูดถึงภาษาฝรั่ง เขาเลยมองหน้าผม แล้วถามกันเองว่า"คนนี้เคยมาแล้วไม่ใช่หรือ"

"ไม่เคย" สถิตย์ช่วยตอบให้ "คนที่เคยมาเป็นอเมริกัน คนนี้เป็นอังกฤษ วันหลังจะมาเที่ยวที่นี่อีกใช่ไหมล่ะ คริปส์"

"ดี—ดี" ชายชราผู้หนึ่งต้อนรับขับสู้ "ส่งฝรั่งมาเถอะ จะให้อยู่ด้วย"

ขากลับสถิตย์บอกผมว่า บ้านหัวหนองเป็นหมู่บ้านใหญ่ มีถึง ๑๐๐ หลังคาเรือน กำนันตำบลวังชัยก็อยู่ที่หมู่บ้านนี้ วังชัยมีหมดด้วยกันแปดหรือสิบหมู่บ้าน

"เดี๋ยวนี้มีนางผดุงครรภ์ด้วยนะ"สถิตย์บอก "ชื่อว่าแสงจันทร์หรือ คุณมูนไลท์ พอรู้ข่าวว่าจะมา ชาววังชัยก็จัดแจงช่วยกันปลูกบ้านต้อนรับ นักเรียนของเราเคยได้เข้าไปอยู่หน่อยหนึ่ง แต่พอเจ้าของบ้านมาถึง ก็เลยต้องรีบย้ายออก ความจริงก็ไม่น่าเสียดายดอก เพราะคุณแสงจันทร์คนนี้น่าเอ็นดูมาก"

จากเรื่องคุณแสงจันทร์ สถิตย์โดดไปอีกเรื่องหนึ่ง "แล้วคุณต้องไปหาท่านสมภารที่หัวหนองด้วยนะ ใคร ๆ ก็รู้จักท่านทั้งนั้นแหละ แผนพัฒนาชุมชนยังต้องพึ่งพาท่านเลย จะบอกให้"

หลังจากนั้นอีกไม่กี่วัน เรากลับไปหัวหนองกันอีก ออกจากอำเภอบรบือไปทางทิศใต้ แสงแดดเดือนมิถุนายนแรงกล้า จนทุกสิ่งทุกอย่างดูสีเผือดไปหมด มองเห็นแต่แดดยิบ ๆ แผ่นดินแห้งและต้นไม้จับฝุ่น

พอพ้นบรบือ เราเลี้ยวออกจากทางใหญ่ที่จะไปบ้านไผ่ ผ่านโรงเรียนราษฎร์ซึ่งลักษณะแสดงว่าโดนฝนชะแดดเผา ถึงเวลาที่ควรจะต้องทาสีกันเสียใหม่ในเร็ว ๆ นี้ เสาธงโดดเดี่ยวหน้าโรงเรียนก็เอนเอียง ทำท่าจะหักมิหักแหล่อยู่เหมือนกัน ถนนตอนนี้เป็นทางกว้างใหญ่ แล่นไปสู่หมู่บ้านเก่าแก่สองแห่ง บ้านเรือนหนาแน่นต่อไปอีกนานจึงได้กลายเป็นท้องทุ่ง มีบ้านประปรายตั้งอยู่ห่าง ๆ จากกัน มีร้านขายของตั้งอยู่ท้าย ๆ หมู่บ้าน แล้วก็ถึงไร่นาของหมู่บ้านถัดไปแถวนี้เวลาหน้าฝน คนเดินทางอาจจะต้องท่องน้ำแค่เอว แต่วันนี้มีแต่ทรายที่ร้อนและแห้ง พอถึงเนินสูงแห่งหนึ่ง มองเห็นอ่างเก็บน้ำชลประทานอยู่ข้างหน้า ทางซ้ายมือเป็นกลุ่มบ้านรูปร่างสีเหลี่ยมผืนผ้า สร้างเป็นแถวอย่างเรียบร้อย สีหลังคาและตัวบ้านกลืนเข้ากับสีเปลือกต้นพลวง ซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไปในบริเวณอ้างว้างแถวนี้ จากตรงนี้ไปอีกราวหนึ่งไมล์ก็จะถึงหัวหนอง

แลนด์โรเวอร์ของเราเอียงกระเท่เร่ไปบนหนทางลุ่ม ๆ ดอน ๆ "เพิ่งทำใหม่นะนี่" สถิตย์พูดอย่างภูมิใจ "ช่วยกันทำเมื่อปีก่อนนี่เอง จะได้เอาแลนด์โรเวอร์ออกมาเยี่ยมนักเรียนได้ยังไงล่ะ"

พอถึงหัวหนอง ร่มเย็น ต้นไม้ขึ้นเขียว บ้านเรือนกั้นรั้วไม้ไผ่ประตูกันไม่ให้วัวควายเข้ามาเกะกะ แต่ละบ้านปลูกต้นกล้วยต้นมะละกอมียุ้งข้าวอยู่ในบริเวณบ้าน มีข้าวโพดกองพะเนินอยู่มุมหนึ่งของบ้าน

ครูที่โรงเรียนหัวหนองชื่อทวี รูปหล่อ ผิวดำ ตาเบ๋นประกาย "นักเรียนยังสอนอยู่ครับ อาจารย์" เขาว่า "ไปบ้านผมกันก่อนดีกว่า อาจารย์ยังไม่เคยไปเที่ยวบ้านโคกก่อไม่ใช่หรือ"

บ้านโคกก่ออยู่ห่างหัวหนองไปหนึ่งไมล์ เราขึ้นไปนั่งบนเรือนไม้ของทวี ระหว่างที่เขาออกไปเก็บมะพร้าวมาเลี้ยง บู่ของทวีโผล่ออกมาจากห้องมืด ๆ ในกางเกงขาก๊วยสีน้ำเงิน เสื้อชาวนาไม่กลัดกระดุม และผ้าขาวม้าพาดไหล่ เผยให้เห็นโครงกระดูกแห่งความชรา

"๘๐ กว่าแล้วนะ" คุณบู่แนะนำตัวเองด้วยความภาคภูมิ "แต่ก่อนนี้อยู่ที่ศรีภูมิ เลยร้อยเอ็ดไปโน่น แต่ไม่ได้ไปนานเต็มทีแล้ว"

คุณบู่ถือกระป๋องยาสูบออกมาด้วย จัดแจงวางใบตองแห้ง หยิบยาใส่บนใบตอง แล้วมวนอย่างเชี่ยวชาญออกมาเป็นมวนโตหนากว่าซิการ์ พอถึงตอนจุดไฟ งัดกระบอกไม้ไผ่ท่อนสั้น ๆ ข้างในบรรจุนุ่นสีดำ และเอาเหล็กตอกหินให้ลูกไฟตกลงไปในนุ่น เป่านุ่นจนแดงทั่ว แล้วก้มดูดบุหรี่กับไฟ ผมจ้องดูด้วยความเพลิดเพลิน ไม่เคยเห็นวิธีจุดบุหรี่อย่างนี้มาก่อน สถิตย์เลยเล่าให้พ่งว่าสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ไม่มีไม้ขีด ไม่มีน้ำมันไช้ เลยหันมาตอกหินกันเช่นนี้

ในที่สุดทวียกมะพร้าวขึ้นมาเฉาะให้เราดื่มน้ำ "หายไปไหนมาตั้งนาน" สถิตย์ถาม

"ผ้าขะม้าหลุดครับ" ทวีรายงาน "คิดว่านุ่งไว้ดีแล้ว ทำไมถึงหลุดได้ก็ไม่รู้ กำลังเก็บมะพร้าวอยู่ดี ๆ ทีเดียว เลยลงมาไม่ได้ คุณคริปลองนุ่งผ้าขะม้าถือมีดบีนต้นมะพร้าวดูมั่งไหมครับ ไม่ใช่ของง่ายนะครับ"

พอได้เวลาเรากลับไปหัวหนองพร้อมด้วยทวี คราวนี้ได้พบท่านกำนันเป็นคนร่างเล็ก ไม่ค่อยช่างพูดอย่างบางคนที่ผมได้เคยพบมาแล้ว รู้สึกว่า

ออกจะขี้เกรงใจด้วย เวลาพาเราเดินดูหมู่บ้าน ชอบเดินห่าง ๆ สถิตย์กำชับว่า "กำนันช่วยดูแลคริปด้วยนะครับ"

ท่านกำนันตอบว่า "ไม่ต้องเป็นห่วง ที่นี่ไม่เคยมีเรื่อง อยากจะอยู่นานเท่าไหร่ก็ได้ ตามใจเถอะครับ"

หมู่บ้านนี้วางแผนผังดี ถนนตัดตรงแล่นระหว่างบ้านเรือนตัดกันเป็นมุมฉาก รั้วบ้านซ่อมแซมไว้ดีไม่โหว่เหว่โงนเงนเหมือนบางแห่ง ป้ายเลขบ้านพื้นเขียว ตัวเลขขาว คงจะติดไว้พร้อม ๆ กัน จึงสีจางทัดเทียมเท่ากันไปทุกบ้าน ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องหมายว่าได้เริ่มการพัฒนากันแล้ว เครื่องหมายอื่น ๆ ก็มีอีก เป็นต้นว่าถนนซึ่งเป็นทางหญ้าเหล่านี้ล้วนแต่มีชื่อหรูหรา เช่น "ถนนพิบูลย์ประชาราษฎร์" "ถนนเกษตรสัมฤทธิผล" ตรงสี่แยกก็มีคำขวัญ "งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข" และ "ศึกษาดี มีเงินใช้ ไร้โรคา พาให้สุขสมบูรณ์" ตอนนั้นตามที่ทำการจังหวัดต่าง ๆ กำลังให้ความสนใจเป็นพิเศษกับคติพจน์ล่าสุดของท่านนายกรัฐมนตรีที่ว่า "ทุกคนต้องทำงานแข่งเวลาเพื่อพัฒนาชาติไทย" ที่หมู่บ้านเรานี้ก็มีเหมือนกัน เพิ่งเขียนขึ้นใหม่เอี่ยมสีสดกว่าที่ตัวจังหวัด

ผมตั้งค่ายนอนบนยกพื้นในศาลา รวมกลุ่มกับนักเรียนที่ไปผึกหัดสอนตอนเย็นเด็ก ๆ มาวิ่งเล่นกันที่ลานดินข้างหน้าเวที หรือไม่ก็ขึ้นมาดูนักเรียนอย่างทึ่ง พอมืดนักเรียนจุดตะเกียงเจ้าพายุ ทำการบ้าน เขียนรายงาน เตรียมการสอน บางทีก็เล่นหมากฮอสกับชาวบ้านรุ่นหนุ่ม ๆ ด้วยกันที่เข้ามาสังสรรค์ด้วยประมาณ ๓ ทุ่มครึ่ง ๔ ทุ่ม หลังจากบ้านอื่น ๆ เขาดับไฟกันเกือบหมดแล้ว พวกเราจึงได้ลากที่นอนบาง ๆ กับผ้าห่มออกมาปูนอนเต็มเวที

ชาวหัวหนองคนหนึ่งที่ผมได้รู้จักคือ นายเวิน

นายเวินอายุประมาณ ๕๐ ศีรษะเกือบล้าน ผมที่มีเหลืออยู่เริ่มจะหงอกประปราย และเป็นคนเดียวในหมู่บ้านที่ใส่แว่นตา ซึ่งเมื่อประกอบกับสีหน้า

อันยิ้มแฉ่งอยู่เป็นนิจ กับศีรษะเถิกเข้าด้วยแล้วทำให้ดูเป็นคนใจดี สุขุมเยือกเย็นและพิสดาร เช้าวันแรกที่ได้พบกัน นายเวินคะยั้นคะยอเอาผมไปกินข้าวเช้าด้วยจนได้

ในบริเวณบ้านมีกระท่อมร้างซึ่งเวินใช้เป็นที่เก็บเครื่องมือหัก ๆ หม้อแตก ๆ ส่วนต่าง ๆ จากเกวียน และวัตถุอุปกรณ์อีกสารพัดอย่างไม่ทราบว่าไปได้มาจากไหน และสะสมเอาไว้ทำไม บ้านของเวินสร้างแข็งแรงพอใช้ มีสองห้องกับนอกชานที่เรานั่งกินข้าวกันใส่เสื้อเช้ดไม่ได้รีด คาดผ้าขาวม้าชายห้อยลงมาอยู่ที่ตัก คุยเรื่องดินฟ้าอากาศ

"บีนี้ฝนแล้ง ผมว่าจะแล้งเอาการทีเดียว ผู้คนนั่งรอจะให้ฝนตก แต่ฝนก็ไม่ตกสักที เลยทำงานกันไม่ได้"

สำหรับเวินเอง ไม่เคยเก็บเอาความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศมาเป็นเรื่องเดือดร้อนกังวลแต่ประการใด "ฝนแล้ง ผู้แก่ผู้เฒ่าก็บ่นกันว่าไม่สบายอากาศมันแห้ง" เขาพูดพลางหัวร่อพลาง "เมื่อบีกลายฝนชุก คนแก่ก็บ่นพึมกันอีก ว่าชื้นแฉะจริง ๆ เรื่องของความชรามันก็ยังงี้แหละ"

เราหยิบข้าวเหนียวร้อน ๆ จากกระติบ กินกับพริกแห้งบ่นและเนื้อเค็มลูกคนเล็ก ๆ ของเวินที่แรกแอบอยู่ในห้อง แต่แล้วคงจะอยากรู้ว่าฝรั่งกินข้าวเหนียวหน้าตาเป็นอย่างไร เลยออกมาดู

อาหารเช้ามื้อนั้นอร่อยมาก เสร็จจากข้าวเหนียวแล้วเวินยกแตงลูกยาวออกมาวางกับพื้น เอามีดผ่าออกเป็นชิ้น ๆ ด้วยท่าทางพึงพอใจในแตงและในทุกสิ่งทุกอย่าง

"ฝนตกไม่เคยพบดี ๆ ซีน่า" เวินหัวเราะหึ ๆ (เขาหัวเราะกับทุกอย่าง) "บีกลายฝนตกหนัก ชาวนาที่นี่ปลาบปลื้ม แต่ทางใต้อ่างเก็บน้ำ เกิดน้ำท่วมข้าวปลาเสียหาย ชาวนายากจน พวกบ้านหัวฝายขายนาขนข้าว ขนของใส่เกวียนขึ้นมาทางเหนือ

"แต่ที่นี้ถ้าฝนตกกำลังพอดีที่หัวฝาย ชาวนาทางบ้านเราก็ลำบาก น้ำไม่พอ เบื่นเสียยังงี้แหละ"

เมื่อการรับประทานสิ้นสุดลงแล้วก็ถึงเวลาเคี้ยวหมาก ก่อนกินหมากเวินตัดไม้แก่งคูนให้ผมชิ้นหนึ่ง เราเคี้ยวไม้นั้นไปพลางระหว่างที่เวินบ้ายปูนบนใบพลู ปูนนั้นทำจากเปลือกหอย ถ้าเบื่นแผลในปากละแสบดีนัก พลู ปูน หมาก ไม้แก่งคูนเคี้ยวเข้ากันเบื่นรสขมแหลม น้ำหมากเต็มปากต้องคอยบ้วนบ่อย ๆ ผมบ้วนลงกระโถน เวินบ้วนลงร่องระหว่างไม้กระดาน สีเหมือนเลือดไหลรินออกจากปาก

ลูกสาวคนโตของเวินไม่ได้ออกมาดูผมอย่างน้อง ๆ ทำอะไรกุกกักอยู่ในห้องก็ไม่ทราบ เวินหัวเราะหึ ๆ อีกแล้วว่า "อาย ไม่กล้าออกมา หนุ่มสาวละก้อเบื่นเสียเช่นนี้ ชอบลับ ๆ ล่อ ๆ ไม่รู้ว่าจะอายไปทำไมกัน"

"เจ้าลูกชายอีกคนหนึ่งของผมไปเที่ยวงานบ้องไฟ แล้วเลยหนีหายไปไม่กลับบ้าน" เวินยิ้มอย่างนึกขัน "ดูเหมือนไปอยู่ร้อยเอ็ด ทำไมถึงหนีรู้ไหมครับ มันอยากจะแต่งงาน แต่ไม่ยักกะบอกออกมาตรง ๆ ต้องหนี ไม่ช้าก็คงกลับมาเอง"

เวินร้องเรียกลูก ๆ ให้มาถ่ายรูปหมู่ แม้แต่ลูกสาวขี้อายก็ยอมออกจากห้องมาถ่ายด้วย หน้าตาละม้ายคล้ายคลึงคุณพ่อรวมทั้งวิธียิ้มแฉ่งด้วย จะผิดกันก็ตรงที่ผมดกดำเท่านั้น

ถ่ายรูปเสร็จสรรพ เวินพาผมไปหาท่านกำนันตา ซึ่งเป็นคนมีหลักฐานคนหนึ่งของย่านนี้ ท่านกำนันนั่งอยู่ข้างบนเรือนพร้อมด้วยชายสูงอายุอีกห้าคน นี่คือสมาชิกคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กำลังประชุมปรึกษาหารือเรื่องการก่อสร้างศูนย์ชุมนุมชน ซึ่งขณะนี้ยังไม่ได้ใส่ฝากระดาน ซุงนั้นมีพร้อมแล้วมีถึงสองต้น เรื่องอยู่ที่ว่าจะต้องจัดการเลื่อยมันออกเบื่นแผ่น ๆ มีผู้เสนอว่า "บ่าวร้องเรียกคนมาเยอะ ๆ มะรืนนี้ให้มาช่วยกันเลื่อย" คณะกรรม

การลงมติเห็นชอบอย่างไม่สู้แน่ใจนักว่าจะดำเนินการได้แค่ไหน แต่ในที่สุดก็ไปเลื่อยสำเร็จเอาตอนที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัด จะมาเยี่ยมเยียนหมู่บ้าน

เมื่อประชุมกันเสร็จแล้ว คณะกรรมการต่างก็แยกต่างกันไป ทำกิจธุระของตน ระยะนี้ยังไม่มีงานหนัก แต่ก็ต้องเตรียมการไว้ให้พร้อม พอฝนมาจะได้ลงมือทันที

นายตานั้นเป็นชาวนาร่ำรวย และร่วมมือกับทางราชการเป็นอย่างดี เป็นคนเงียบ ๆ ไม่ค่อยสุงสิงกับใคร มักจะชอบยิ้มเฉย ๆ แทนคำพูด ตอนที่ผมไปหัวหนอง กำนันตาเพิ่งจะทำส้วมข้างหลังบ้านเสร็จ มีประตูใส่กุญแจมิดชิด ข้าราชการที่ไปเยือนหมู่บ้าน อาศัยเข้าไปใช้ได้

กำนันตาพาผมเดินดูหมู่บ้าน ผ่านวัดเห็นม้าผูกอยู่หลายตัว ผมถามอย่างไม่เชื่อใจว่าม้าเหล่านี้เป็นของวัดทั้งนั้นหรือ นายตาบอกว่าใช่ "แต่ตัวหนึ่งของผม เอาไว้ขี่ไปบรบือ"

พอพ้นตัวหมู่บ้านออกไปพบต้นไม้ใหญ่ปราศจากใบ แต่มีกระไดพาดอยู่กับต้น "สำหรับบ้องไฟ" ท่านกำนันบอก "ตรงนี้เป็นที่ชุมนุมบ้องไฟจากหลายหมู่บ้าน"

ผมถามว่าปีนี้ท่านกำนันปลูกปอหรือเปล่า และแสดงความเห็นต่อไปว่าถ้าปลูกกันทุกคน เห็นจะล้นตลาดจนขายไม่ออกแน่

"ครับ" เป็นคำตอบ "แต่เมื่อปีกลายผมปลูก ๒๕ ไร่ ขายได้หมื่นบาท คนปลูกกันน้อย เพราะ ๒ ปีก่อนราคาไม่ดี มันเอาแน่ไม่ได้ ผมเลยปลูกมันทุกปี"

เราเดินบนทางแคบ ๆ ระหว่างพุ่มไม้ พอสุดทางก็ถึงที่ของท่านกำนัน เด็กผู้ชายสองคนกำลังขุดดินรอบ ๆ บริเวณที่ได้หว่านปอเอาไว้ และควายสามตัวกำลังเดินอุ้ยอ้ายหาหญ้ากินอยู่แถวนั้น ต่ำจากตรงนี้ลงไปเป็นนาข้าว

กำนันตามีนากว่า ๕๐ ไร่ นับว่าใหญ่สำหรับครอบครัวเดียว แต่ทั้งกำนันและลูกชายขยันขันแข็งทำงานตัวเป็นเกลียวกันทุกคน

เรานั่งคุยกันที่กระต๊อบมุงแฝก ได้ยินเสียง 'ฮ่วย' ดังมาจากข้างนอก "ควายมากินปออีกแล้ว" ออกไปช่วยกันขว้างไม้ไล่ควาย ควายหันมามองอย่างรำคาญๆ รูปร่างอืดถีดบึกบัก หนังหยาบขรุขระ เขายาวโง้ง ถ้าพูดถึงความสวยหายากเต็มทน แต่ถ้าพูดถึงประโยชน์ ชาวนาต้องพึ่งพาทุกอย่าง ไม่มีควายก็ทำไร่ไถนาไม่ได้ ตามบ้านนอกเราจะได้เห็นเด็กๆ บางทีอายุ ๓—๔ ขวบ เอาไม้ไล่ตีควาย ตีเอาๆ แต่จะกระหน่ำลงไปสักเท่าไรควายก็ไม่สะทกสะเทือน ควายที่ถูกไล่ถูกล้อมากที่สุดเห็นจะได้แก่ควายเขาสั้น ซึ่งทางอีสานเรียกว่า "อีตู้" กับควายเผือก ซึ่งเขาเรียกว่า "ควายด่อน" บางครั้งบางคราวเราจะได้ยินข่าวใหญ่ว่าควายชวิดกันจนตาย หรือไม่ก็ชนกับรถไฟตามข่าวว่าพนักงานขับรถไฟโมโหเตือด ไม่ยอมพิจารณาข้อที่ว่าควายไม่รู้จักกฎจราจร

"หิวน้ำไหมครับ" นายตาถามผม แล้วเอากระบอกตักน้ำจากถังที่แขวนไว้กับคานไม้ส่งให้ผมดื่ม น้ำนั้นมาจากบ่อสีเป็นโคลน แต่ทว่ารับประทานอร่อยชื่นใจ

ลูกสาวท่านกำนัน แก้มยุ้ยหน้าแบน เดินหาบของมาจากหมู่บ้าน เราช่วยกันจุดไฟ แล้วเก็บเห็ดจากต้นไม้แถวๆ นั้น อีกประเดี๋ยวภรรยาท่านกำนันพร้อมด้วยลูกรุ่นเล็กสองคน กับลูกสาวอีกคนหนึ่งก็ตามมาถึง ลูกสาวเอาสวิงติดมือมาด้วย จะเอาไปช้อนปลาที่อ่างเก็บน้ำ เรานั่งเบียดกันที่กระต๊อบ รับประทานข้าวเหนียว แกงเห็ดหมากเผื่อสับกับพริกและเกลือ ซึ่งพอใส่เข้าปากก็แปลบซ่านประสาทจนเพดานแทบหด นอกจากนี้มีปลาแดกหรือปลาร้ามีชื่อเสียงโด่งดังของภาคอีสาน

เรากินด้วยมือ ปั้นข้าวเหนียวเป็นถ้วยกลมเล็ก ๆ ใช้ตักน้ำแกงหรือปลาแดกเข้าปากได้ ลูกชายเล็กของนายตากินเสร็จก่อนเรา ฉวยไม้เบ็ดลงจากกระต๊อบออกไปวิ่งเล่น สักครู่เดียวก็กลับมาพร้อมด้วยจิ้งหรีดกับลูกนกสองตัว เอาเบ็ดสอดเข้าไปใต้ปีกจิ้งหรีดพยายามผูกขานกเข้ากับสายเบ็ด เพื่อจะได้ดูกระพือปีกผับ ๆ

ผู้ใหญ่มักจะคอยห้ามปราม เมื่อเห็นเด็กเล่นแกล้งสัตว์อย่างนี้ได้ยินเสียงตะโกนเอ็ดกันว่า "อย่าไปแกล้งมัน มันก็มีชีวิตจิตใจเหมือนกัน" แต่ส่วนมากไม่เอาใจใส่ รู้แต่ว่าการฆ่าสัตว์โดยไม่มีความจำเป็นเป็นบาป ไม่ดี ไม่ควรทำ

นกดิ้นหลุดขึ้นไปเกาะอยู่ใต้หลังคา เด็ก ๆ เต้นแร้งเต้นการ้องเรียกให้ช่วยกันจับ แต่นกบินออกจากกระต๊อบได้แล้วหายไปเลย เด็ก ๆ วิ่งหาอย่างอื่นเล่นต่อไป

ขากลับหมู่บ้านเราเดินตามถนนที่มาจากบรบือ พบผู้ชายกลุ่มหนึ่งนั่งอยู่ใต้ต้นไม้ โพกผ้าขาวม้ากันทุกคน รูปร่างกำยำล่ำสันผิวคล้ำเป็นมัน ดวงตาส่องแสงแวววาว ถ้าบอกว่าเป็นโจรก็เชื่อ

"ไปไหนกัน" เขาร้องถามเรา

"กลับบ้าน พวกคุณล่ะ จะเข้าไปทำอะไรในเมือง" ผมย้อนถามบ้าง

"ซื้อเบอร์" เขายิ้มตอบ "ลอตเตอรี่จะออกแล้ว ขอเบอร์ดี ๆ สักเบอร์ซีเพื่อน" เขาจะให้ผมช่วยแทงเลขท้ายสองตัว ผมให้เลข "๙๙" ชาวบ้านโห่ฮาว่า "ไม่ออกแน่ เบอร์นี้"

"ทำไมจะไม่ออก" ผมเถียง "๙๙ ก็มีหวังเท่ากับเบอร์อื่น ๆ ทั้งนั้นแหละ เสียสตางค์เหมือนกัน ไม่มีวันถูกดอก"

"ทำไมจะไม่ถูก" ชาวบ้านย้อนให้ "คนเขาถูกกันถมเถไป" แล้วเล่าให้พังถึงหลายคนที่รู้จักถูกกันตั้งหลายพันบาท และถึงจะถูกหรือไม่ถูกก็ตาม อย่างน้อยก็เป็นโอกาสได้เข้าไปเที่ยวเตร่หย่อนใจในเมือง

เช้าวันรุ่งขึ้น ผมชวนสิงห์ไปหาท่านสมภารที่วัด สิงห์เป็นนักเรียนคนหนึ่งที่มาผึกหัดสอน เช้าวันนั้นเขาว่าง พาผมไปเที่ยวได้

วัดหัวหนองอยู่ติดโรงเรียน ข้างหน้าเป็นลานหญ้ากว้างขวางรั้วไม้แข็งแรง วัวควายเพ่นพ่านเข้ามาไม่ได้ ต้นไม้สูงใหญ่ใบหนาแลดูร่มรื่น โบสถ์สีขาวตั้งอยู่ตรงกลางบริเวณ เลยโบสถ์เข้าไปเป็นศาลาที่ชาวบ้านมาชุมนุมกันในวันพระ กุฏิพระสร้างเป็นแถวยาวขนานกับรั้วด้านที่ติดกับโรงเรียน ศาลาการเปรียญทาสีเหลืองแดง หลังคามุงกระเบื้อง พระภิกษุมาศึกษาพระธรรมที่ศาลานี้ทุกเช้า ทุกบ่าย ผมเคยเห็นศาลาการเปรียญตามหมู่บ้านอื่น ๆ มาบ้างแล้วรู้สึกว่าที่วัดหัวหนองนี้สง่าผ่าเผยเป็นพิเศษกว่าเพื่อน

ทางด้านนอกของบริเวณ มีบ่อน้ำลึกสองบ่อ คงจะต้องขุดลึกมากทีเดียว จึงยังไม่แห้ง ทั้ง ๆ ที่หน้านี้ระดับน้ำลดลงไปถึง ๘ ฟุตจากพื้นดิน หรือจะกว่านั้นเสียอีก พระและเณรหลายองค์นั่งผสมซิเมนต์ใต้ต้นไม้ใกล้บ่อ เลยไปทางขวามือเป็นต้นไม้เก่า ๆ เตี้ย ๆ

สิงห์ผงกหัวไปทางนั้นแล้วบอกว่า "กุฏิท่านสมภาร"

พระที่กำลังผสมปูนเงยหน้าดูเรา ถามว่า "จะไปไหนกัน"

"พบท่านสมภารได้ไหมครับ" สิงห์พูดอย่างสุภาพเรียบร้อย

"คนมาหาท่านกันเต็ม นั่งรอที่นี่ก่อนซี"

เรานั่งลงบนขอบหญ้า พระวางจอบกับพื้น พระองค์อื่น ๆ และเณรนั่งลงดูเราเหมือนกัน ผมเรียนถามว่าผสมปูนทำอะไร

"ทำที่นั่งใต้ต้นไม้ ให้คนนั่งพักในร่ม" แล้วถามต่อไปด้วยเสียงภาษาไทยไม่มีลาวปนเลยว่า "ฝรั่งมาที่กันดารอย่างนี้ทำไม คงจะต้องมีเหตุผลแรงกล้าอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นแน่" พอผมอธิบายให้ฟังว่า เป็นนักศึกษาอยากเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากการเดินทางท่องเที่ยวและจากการได้พบปะสนทนากับคนไทย ท่านบอกว่าผมต้องมาคุยกับท่านอีก เผื่อว่าอยากจะซักถามเรื่องราวจากท่านบ้าง

พอเราลาจากท่านมา สิงห์กระซิบว่า "นั่นพระมหาบัวลี ท่านจำวัดอยู่ที่นี่ทั้งปี พระมหาสุธี ท่านสมภารเจ้าอาวาสท่านมาอยู่ปีละ ๓ – ๕ เดือน นอกนั้นอยู่กรุงเทพฯ ระหว่างที่ไม่อยู่ พระมหาบัวลีรักษาการแทน"

พระมหาสุธีเป็นชาวหัวหนอง บวชเณรที่นี่ ระหว่างยังเป็นเณรได้เข้าไปศึกษาในเมือง แล้วไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ ไปอยู่ที่วัดเทพธิดา ต่อมามีชื่อเสียงทางโหราศาสตร์ เลื่องลือกันทั่วไปว่าท่านเก่งเหลือเกิน เศรษฐีชาวกรุงพากันมาถวายของและรับฟังคำแนะนำของท่านเนืองแน่นกุฏิแทบไม่ว่างเว้นแต่ละวัน

แต่พระมหาสุธีก็ไม่ได้ลืมถิ่นเดิม ยังคงกลับมาอยู่วัดหัวหนองเสมอ ไม่ได้เคยทอดทิ้งเลย ครั้นอยู่มาปีหนึ่ง ชาวกรุงเทพฯ ไปปรึกษากับท่านเรื่องจะทอดกฐิน ท่านก็เลยแนะให้มาทอดที่วัดนี้ วัดบ้านนอกตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างไกลจากนครหลวงหลายร้อยไมล์ ท่านแนะให้ผู้มีจิตศรัทธาเหล่านั้นพร้อมใจช่วยกันสร้างศาลาการเปรียญเสียด้วย

พ่อค้านักธุรกิจหลายคนอุทิศไม้ ซิเมนต์ เหล็ก รวมทั้งรถขนส่งนำวัสดุก่อสร้างมายังหัวหนอง ต่อจากนั้นก็มาทอดกฐินที่นี่ทุกปีติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี จนสร้างกุฏิและศาลาการเปรียญเสร็จ เป็นวัดที่มั่งคั่งบริบูรณ์พร้อม เมื่อใดพระมหาสุธีมาเยี่ยมหัวหนอง ผู้คนจากตำบลหมู่บ้านใกล้ไกลจะเดิน

ทางมาเคารพท่านกันไม่ขาดสาย เอาของมาถวายและมีเรื่องต่าง ๆ มาปรึกษาหารือ

เราถอดรองเท้า ข้ามธรณีประตูชั้นแรกเข้าไปในกุฏิหลังเตี้ย ชาวบ้านมากหน้าหลายตานั่งพับเพียบกับพื้น ล้อมรอบกันเต็มจนทีแรกเรามองไม่เห็นท่านมหาสุธี

"เข้ามา เชิญเข้ามา" แล้วชี้ที่ให้นั่งข้างหลังชาวบ้าน เราลงนั่งกระทำความเคารพพระพุทธรูปและท่านเจ้าอาวาส พนมมือขึ้นถึงหน้าผาก แล้วเบนตัวไปข้างหน้าพร้อมกับก้มลงจนศีรษะชิดกับมือซึ่งแบทาบกับพื้น ทำเหมือนกันดังนี้สามครั้ง เป็นอาการแสดงความเคารพ ซึ่งหากทำลก ๆ เร็ว ๆ จะแลดูโก้งเก้งไม่เข้าท่า แต่ถ้าทำอย่างสำรวมช้า ๆ นุ่มนวล ก็จะเป็นอิริยาบถที่งดงามน่าดูที่สุด

ท่านมหาสุธีถามหญิงคนหนึ่งว่า เกิดปีอะไร

"ปีมะเมียเจ้าค่ะ เดือนห้า ขึ้นแปดค่ำ"

"อายุ ๔๐ กว่าใช่ไหม ถ้างั้น...." ท่านคิดอายุและวันเดือนปีเกิดตามปฏิทินสุริยคติออกมาให้อย่างถูกต้อง แล้วพูดว่า "ระยะสองสามปีนี้จะต้องระวังตัวหน่อยนะ อย่าประมาท อายุมากขึ้นทุกวัน ร่างกายก็ไม่ค่อยแข็งแรง หมั่นถือศีลทำบุญทำทาน สำคัญมากแต่ก็อย่าปล่อยปละละเลยกิจการในบ้านเรือน เรายังอยู่ในโลก จะเพิกเฉยละเลยโลกไม่ได้ บ้านเรือนเราแถวนี้ไม่ใช่ว่าร่ำรวย โรคภัยก็ชุกชุม ข้าวปลาอาหารอัตคัดขัดสน ต้องระมัดระวังอุตส่าห์ดูแลครอบครัวให้มีกินมีใช้พอสมควร"

ท่านมหาสุธีพยากรณ์ และสั่งสอนดังนี้ให้กับอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ซึ่งบางคนก็ได้ประสบโชคดี บางคนก็อาจต้องเผชิญบั่นหายุ่งยาก ท่านแนะนำว่าควรประพฤติตนเช่นไรในกรณีต่าง ๆ ข้างหน้าท่านมีหมาพันธุ์ฝรั่งตัวใหญ่

ถนัด นอนพิ่งอยู่ด้วย บางทีก็ผงกหัวหรืออ้าปากเพื่อผ่อนคลายความร้อน ในที่สุดก็อดรนทนไม่ไหว ลุกขึ้นเดินรอบ ๆ ชาวบ้าน ท่านสมภารต้องเอ็ดเอา หมาทำตาละห้อยกลับมานอนยังที่เดิม

สิงห์กระซิบบอกผมว่า ท่านสมภารรักสัตว์มาก เลี้ยงทั้งหมาทั้งแมว แถมมีนกยูงตัวหนึ่งด้วย กล่าวโดยทั่วไป หมาตามวัดมักจะผอมโซ ขี้เรื้อนกิน ไม่มีใครรัก และก็ไม่อยากที่จะรักใคร่ แต่หมาของท่านมหาสุธีนี้ สะอาด สะอ้าน อ้วนพี ขนสีเทาเป็นมันปลาบ กิริยาท่าทางเรียบร้อย รู้จักรักและเชื่อพิ่งเจ้าของ

หลังจากชาวบ้านลากลับกันแล้ว สิงห์กับผมอยู่คุยกับท่านต่อ

"ที่กรุงเทพฯ มีฝรั่งมาหาอาตมาหลายคนเหมือนกัน" ท่านมหาสุธีเล่า "บางคนก็บวชเป็นพระ คุณเคยได้พบบ้างไหม"

ผมนึกถึงวัดนอกกรุงเทพฯ ที่เคยไปเยี่ยมเยียนมาสองครั้ง นึกถึงแขนขาอันยาวขาว และผิวหน้าสีจาง ๆ ของพระภิกษุฝรั่งที่ผมได้พบที่นั่น จำได้ถึงความรู้สึกของตนเองว่า ที่ท่านมาอุปสมบทนี้ คงต้องมีความเชื่อในตัวเองเหลือหลาย คงต้องมีความมั่นคงเด็ดเดี่ยวกว่าฝรั่งธรรมดาสามัญอย่างมาก ๆ ทีเดียว จึงได้สามารถต่อต้านเอาชนะความลังเลใจที่ว่า จะเลือกเดินวิถีชีวิตทำนองนี้ถูกต้องแน่แล้วหรือ คุยต่อไปอีกสักครู่แล้วก็กราบลาท่าน แขกรุ่นแรกกลับกันไปหมดแล้ว รุ่นที่สองกำลังทยอยกันเข้ามาอีก

ขากลับสิงห์เดินเงียบ ๆ ไม่ออกความเห็นว่ากระไร นักเรียนอีกหลายคนก็เหมือนกับสิงห์ ไม่ค่อยจะไปวัดกันบ่อยนัก ดูเขาไม่สู้แน่ใจตัวเองว่ารู้สึกอย่างไรเกี่ยวกับพระ ดู ๆ ก็เหมือนเขาจะคิดไปว่า วิชาความรู้เรื่องโลกสมัยใหม่ซึ่งเขาได้เล่าเรียนมาจากโรงเรียนมัธยม ไม่เป็นที่สนใจของพระ แต่ในขณะเดียวกันเขารู้กันทั้งนั้นว่า พระเป็นพลังอำนาจในสังคม และการบวชเรียนเป็นประเพณีอันสำคัญยิ่งในความเป็นอยู่ของคนไทย

อีกวันหนึ่ง สิงห์กับผมชวนกันเดินจากบ้านหัวหนองไปบ้านหนองโคน สุดบ้านหัวหนองมีมะม่วงหลายต้น สูงตระหง่านใบหนาเป็นหลังคาปกคลุมทางเกวียน พอพ้นร่มมะม่วงไปแล้วเป็นที่โล่ง ความร้อนโอบอ้อมเราอยู่รอบข้าง กล่อมให้เราเดินช้า ๆ เนิบ ๆ เดินไปบนคันนา เลี้ยวลดคดเคี้ยวประเดี๋ยวไปทางขวา ประเดี๋ยวไปทางซ้าย ช่วยกันเดาว่าไปทางไหนจึงจะใกล้ที่สุด เหมือนเดินอยู่ในเขาวงกต ภูมิประเทศเป็นโคกเป็นเนิน ลุ่ม ๆ ดอน ๆ พอลงไปถึงตอนราบลุ่มที่สุด พบเด็กชาวบ้านนั่งเล่นใต้ต้นไม้ ใกล้ ๆ บ่อซึ่งควายนอนแช่น้ำสงบนิ่ง เด็กคนหนึ่งถือไม้ซาง ตาสอดส่าย เตรียมพร้อมที่จะทดลองความแม่นยำ ถ้ามีอะไรบินหรือเลื้อยเข้ามาให้เห็น เดินขึ้นเนินต่อไป พบผู้ชายกำลังง่วนอยู่กับการทำคันไถ ทำวันเดียวก็เสร็จ ใช้ไม้สามชิ้นประกอบกับเหล็ก ซึ่งหาซื้อได้จากร้านในเมืองตระเตรียมไว้สำหรับฤดูกาลที่จะมาถึง แทนอันเก่าซึ่งคดงอใช้ไม่ได้แล้ว

"ไปไหนกัน" เขาร้องทักเรา

"ไปบ้านหนองโคน"

"ไปทำไม"

"ไม่มีธุระอะไรดอก เดินเล่น"

มองข้ามเนินข้างหน้าไปเห็นท้องนากว้างใหญ่ สุดท้องนาเห็นดงไผ่ดงมะพร้าวของบ้านหนองโคนโอนเอียงอยู่ในสายลม เราเดินเนิบ ๆ ต่อไปจวนจะถึงหมู่บ้านมีบึงตื้น ๆ เราท่องน้ำข้ามบึงเข้าไปในวัด ออกจากวัดก็ถึงถนนดินตัดระหว่างบ้านเรือนของชาวหนองโคน

สิงห์พาผมตรงไปเยี่ยมคำนับผู้ใหญ่บ้าน ชื่อพ่อสี อายุ ๖๐ กว่าผมขาวแล้ว แต่หน้าตากลมอิ่มเอิบ ทั้งบ้านตอนนี้ไม่มีใครอยู่ มีแต่พ่อสีนั่งลอกพระเวสสันดรอยู่คนเดียว ใช้เหล็กแหลมจารตัวอักษรลงไปบนใบลานทีละ

ตัว ๆ ความจริงหนังสือเวสสันดรชาดกที่ตีพิมพ์ราคาไม่แพงมีขายถมไปตามร้านในเมือง แต่พ่อสีชอบเวสสันดรคำรับลาว และอักษรขอมโบราณที่ได้เล่าเรียนมาจากวัดแถวภาคพื้นนี้

พ่อสีย้ำอย่างขัน ๆ ที่ผมบุกบั่นมาหาจนถึงที่นี่ และพอใจที่ผมซักถามเรื่องการจารหนังสือบนใบลาน แต่ก็เห็นชัดว่าไม่สนใจคนแปลกหน้าหรือเรื่องราวต่าง ๆ ของโลกปัจจุบันเท่าใดนัก เมื่อสนทนากันพอสมควรแล้วเราก็ลากลับ ปล่อยให้ท่านผู้ใหญ่บ้านทำงานของท่านต่อไป

ถึงใจกลางหมู่บ้าน ผู้คนขวักไขว่ ส่วนมากเป็นผู้หญิง และทุกคนกำลังทำงานกันขะมักเขม้น ผมเข้าไปดูใกล้ ๆ แล้วบอกกับตัวเองว่า อ๋อ ทำสปาเก็ตตี้ของอีสานเรียกว่าข้าวปุ้น เขาเทแป้งที่ผสมจากข้าวเจ้าซึ่งต้มสุกแล้วลงในถุงผ้าขาว ซึ่งมีจานทองเจาะรูเอาไว้ให้แป้งไหลเป็นเส้นสายลงไปในน้ำเดือด ๆ แล้วทีหลังเอาเส้นไปขดตากบนไม้กระดานปูด้วยใบตอง ข้าวปุ้นที่กำลังผลิตกันอยู่นี้ดูมากมายก่ายกอง ยังกับจะเขาไปเลี้ยงดูกันทั้งหมู่บ้าน

และก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ "คุณมากินด้วยนะ" เด็กหนุ่มที่ยืนอยู่ใกล้ ๆ พูดกับผม แล้วชี้ไปที่ผู้ชายท่าทางสงบเสงี่ยม แต่งตัวเรียบร้อยกว่าคนอื่น "คนนั้นเขาเป็นเจ้าของงาน"

"เชิญนะครับ" เจ้าของงานหันมาบอกเรา "ไม่ต้องเกรงใจ ประเดี๋ยวไปบ้านผม เชิญทุกคน ประเดี๋ยวข้าวก็เสร็จ"

ภรรยาของชายผู้นี้ถึงแก่กรรมเมื่อเดือนก่อน วันนี้มีงานไว้อาลัยเป็นเกียรติแก่ผู้ตาย

สิงห์กับผมรับคำเชิญแล้วเดินเที่ยวกันต่อไป คราวนี้ได้พบกลุ่มชาวบ้านเลื่อยไม้ ก็เลยเข้าไปยืนดูกับเขาด้วย ชาวบ้านยืนสองข้างท่อนซุง ซึ่งได้ยกขึ้นวางไว้ระดับกำลังพอดี ผลัดกันชักเลื่อยไปข้างหน้าทีข้างหลังที ตามแนว

ที่ได้ขีดบนซุงไว้แล้วด้วยเชือกชุบเขม่าดำ พอผู้เลื่อยคู่แรกเลื่อยไปได้ครึ่งหนึ่ง คู่ที่สองก็เข้าลงมือกับกระดานแผ่นใต้ลงมาโดยไม่ต้องรอช้า พอใครเมื่อยพวกที่ยืนดูอยู่ก็เข้าไปผลัดเวร เปลี่ยนมือกันไปดังนี้จนกระทั่งเสร็จ

ชายคนหนึ่งในกลุ่มชี้แจงว่า ฝาที่บ้านผุพัง จะเอาไม้กระดานไปซ่อมแซมแล้วจะบีดให้มิดชิดขึ้นกว่าเก่า เพราะฝนสาดเหลือทน จะต้องทำเสียให้เสร็จก่อนฝนมา จึงบอกกล่าวเพื่อนฝูงให้มาช่วยกัน ไม่ได้จะให้สินจ้างอะไรดอก แต่เมื่องานเสร็จแล้วจะเลี้ยงกันให้อิ่มหนำสำราญ

สำหรับตอนนี้ ไปเลี้ยงกันที่บ้านชายผู้ภรรยาตายเมื่อเดือนที่แล้วเสียก่อน พอได้เวลาเราทั้งหลายต่างก็ไปชุมนุมกันที่นั่น ยกขวดเหล้าออกมาวางข้างหน้า ใช้ถ้วยแก้วใบเดียวรินให้ดื่มกันทั่วทุกคน บีบเลือดวัวสด ๆ ลงไปในเหล้าด้วย เพื่อให้มีรสขมถูกคอชาวบ้าน กับแกล้มก็เหมือนกัน เนื้อสด ๆ จิ้มลงไปในน้ำไส้อ่อนหรือ 'เพี้ย' ถึงจะอร่อย เพราะขมดี

บ้านนี้หลังคาเป็นไม้ ซึ่งในสายตาของผมเห็นว่าน่าดูกว่าสังกะสี งามกว่า แลดูเรียบร้อย มุงก็ง่าย หลังคาไม่ต้องประคิดประคอย เสียเวลาไม่เข้าเรื่อง

การสนทนาของเราเริ่มต้นด้วยเรื่องเมืองฝรั่ง – เมืองไทย

"จริงไหมที่เขาว่า ถ้าจะไปเมืองฝรั่งละน้อ ต้องไปทางนี้" ผู้ถามชี้มือลงไปยังพื้นดิน คนอื่น ๆ หัวร่อ ไม่ค่อยแน่ใจนักว่าพูดอย่างนี้ถูกหรือผิด

"นั่นอเมริกา" ผมตอบ "บ้านผมอยู่ทิศนั้น" ว่าแล้วก็ชี้ไปยังจุด ๆ หนึ่งใต้ขอบฟ้า

"เอ จะไปถึงได้ยังไงหว่า มิต้องเดินหัวกลับเหรอ" เสียงถามกันพึมพำเกือบไม่ได้ยิน

"เฮ้อ อย่าโง่ไปหน่อยเลยน่า" คนที่พูดเป็นคนค่อนข้างหนุ่ม "ก็เดินข้ามทุ่งไปตรง ๆ ยังงั้นแหละ แล้วมันก็โค้งต่ำลงไปต่ำลงไปรู้ไม้ล่ะ" แล้วทำท่าให้ดู โดยยื่นมือโค้งต่ำไปข้างหน้า

เขาแปลกใจกันมากที่เมืองไทยกับเมืองฝรั่ง มีอะไรแตกต่างกันหลายต่อหลายอย่าง จริง ๆ หรือที่ว่าบ้านผมไม่กินข้าวกันทุกมื้ออย่างบ้านหนองโดนไม่น่าเชื่อเลย พอผมเล่าว่า หน้าหนาวบ้านผมหนาวจนน้ำกลายเป็นน้ำแข็ง เขาร้องกันลั่นว่า "ถ้าไปเป็นตายแน่"

"ไปแค่กรุงเทพฯ ยังแย่แล้ว" ผู้พูดเป็นคนแก่ "ข้าวอะไรก็ไม่รู้ กินไม่ลง"

เขาซักไซร้ไล่เลียงผมว่า ถ้าฝรั่งไม่ต้องปลูกข้าวแล้ว ทำอะไรกันล่ะ ผมอธิบายให้พังว่าคนส่วนมากทางแถวบ้านผมไม่ได้เป็นชาวนา และก็ไม่ได้เป็นข้าราชการอยู่กระทรวงทบวงกรม ผมพยายามบรรยายอย่างดีที่สุดว่าทำอะไรกันบ้าง แต่รู้สึกว่าไม่ค่อยจะเพิ่มความกระจ่างแจ้งให้กับผู้ฟังเท่าใดนัก

แล้วเขาถามผมถึงเรื่องฝรั่งแต่งงาน ต้องเอาเงินไปให้พ่อแม่ผู้หญิงหรือเปล่า ต้องให้กันสักเท่าไหร่ แต่งแล้วไปอยู่ที่ไหน

ฝรั่งมีพิธีเผาศพกันอย่างไร

ผีฝรั่งดุไหม

แล้วทหารฝรั่งตัวดำเมียมที่มากับพวกผิวขาว มาช้อมรบแถว ๆ นี้น่ะมาจากไหนกัน ชาวบ้านเดินทางมาจากไกล ๆ ไปดูค่ายพักทหารฝรั่ง ได้ไปเห็นกันมาด้วยตาตนเองว่ากินอยู่กันอย่างไร ตลอดจนกระทั่งวิธีฝรั่งอาบน้ำชาวบ้านก็ได้เห็น

"หมู่บ้านของเรานี่ คุณว่าจะเจริญใหญ่โตขึ้นได้ไหม" ชายหนุ่มอีกคนหนึ่งถามขึ้น "มีหวังว่าจะตัดถนน มีน้ำประปา มีไฟฟ้าใช้กับเขาไหม"

คนแก่อีกคนหนึ่งออกความเห็นว่า มันจะเปลี่ยนกันเร็ว ๆ ไม่ได้ดอก เรื่องที่จะขยับขยายหมู่บ้านให้กลายเป็นเมืองขึ้นมานั้นเห็นจะไม่สำเร็จแน่ แต่ความจริงนั้น สภาพหมู่บ้านได้เปลี่ยนแปลงไปเสมอ จะเปลี่ยนไปในทางดีขึ้น

หรือไม่ก็ขึ้นนั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่เปลี่ยนไปอย่างแน่นอน ในบางกรณี ความเปลี่ยนแปลงทำให้ของงาม ๆ ที่เคยมีอยู่เดิมต้องสูญหายไป ได้ประโยชน์ใหม่ ๆ เข้ามาแทนที่และในบางกรณี ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังไม่ปรากฏผลเด่นชัดว่า สำคัญแค่ไหนอย่างไร

ชาวบ้านบางคนบ่นเรื่องลูกมาก มีตั้ง ๗ - ๘ คน ไม่รู้จะทำอย่างไรดี สามีบางคนคิดอยู่ว่า จะไปผ่าตัดเสียไม่ให้มีลูกได้อีก แต่แล้วก็กลัวว่าจะกลายเป็นคนอ้วนเผละอ่อนเปลี้ยทำงานไม่ไหว มีลูกมากสิ้นเปลืองมาก ที่ทางทำมาหากินนับวันก็จะหายากขึ้นทุกที แต่จะทำอย่างไรได้มันมีขึ้นมาแล้ว ปัญหาลูกมากกับปัญหาอัตคัดที่ดินนี้เป็นเรื่องเดือดร้อนไม่ใช่เล่น ตามหมู่บ้านอย่างหนองโดน

พอกินเลี้ยงเสร็จร่ำลากันแล้วชาวบ้านสามคนรับอาสาเป็นมัคคุเทศก์ นำสิงห์กับผมทัศนาจรต่อไป บ่ายแล้วชาวบ้านนั่งคุยกัน หรือไม่ก็นอนกลางวัน แต่ส่วนมากดูมีเรื่องทำโน่นทำนี่มือไม่ว่างกันสักคนเดียว บางคนกำลังสานกับดักปลา บางคนถักร่างแหจะเอาไปจับปลาเหมือนกัน บางบ้านมองเข้าไปใต้ถุน เห็นพวกผู้หญิงนั่งบิ่นด้ายหรือทอผ้า ระหว่างสงครามคนอีสานส่งผ้าทอด้วยมือไปขายภาคอื่น ๆ ได้รายได้ดีมาก เดี๋ยวนี้ผ้าทอด้วยเครื่องจักรมีขายเต็มตลาด ราคาถูก ๆ แต่ก็มีชาวอีสานอีกไม่น้อยที่ยังทอผ้าไว้ใช้เองในบ้าน หรือสำหรับเอาไว้ให้คนอื่นเป็นของขวัญ

เราลงนั่งใต้ต้นไม้ดูชายชาวนาผู้หนึ่งแสดงการตำข้าว ด้วยวิธีกระโดดขึ้นกระโดดลงบนปลายไม้ท่อนยาว อีกปลายหนึ่งเป็นสากกระแทกลงไปบนข้าวเปลือกในรางซึ่งรองรับอยู่ข้างล่าง รางนี้คือซุงซึ่งได้ขุดเป็นร่องลึกใช้ทำหน้าที่ครกได้อย่างดี เมล็ดข้าวพุ่งเป็นฝอยขึ้นมาจากราง แล้วพร่วงพรูกลับลงไปใหม่ บางเม็ดกระเด็นหล่นไปข้างนอก เป็นลาภปากของไก่ที่มาหากินอยู่แถวนั้น

"เขาชื่อบุญเดช" สิงห์บอกผม "จบจากโรงเรียนเกษตรที่ร้อยเอ็ด"

บุญเดชหยุดพักจากตำข้าวมานั่งข้าง ๆ เรา แล้วร้องเรียกเด็กให้เอาเสื่อมาปูใต้ต้นไม้ เขาถามผมว่าชอบหนองโดนไหม และตอบเองเสร็จว่า เป็นหมู่บ้านที่ดีทีเดียว "แต่สำหรับผมไม่ดีหรอกครับ ไกลเหลือเกิน ผมอยากอยู่ใกล้ ๆ เมือง แต่ที่ราคาสูงจนสู้ไม่ไหว" เขาพูดภาษาไทยชัดเจน ไม่มีเหน่อเลย

ข้าง ๆ บ้านบุญเดชมีป้ายสีเหลืองเขียนว่า "โครงการเกษตรกรรมที่ราบสูง" ผมถามว่า ปลูกอะไรตามโครงการนี้ บุญเดชตอบว่า "แตงโมเท่านั้นแหละครับ ปลูกน่ะ ปลูกได้ดี ไม่มีอุปสรรคอะไรเลย ปัญหามันเกิดขั้นตอนจะเอาไปขายในเมืองน่าซีครับ ไม่รู้จะเอาไปยังไง"

"มีรถบัสมาที่หัวหนองไม่ใช่หรือ"

"มีครับ แต่ไม่รู้ว่าจะมาเมื่อไหร่ แล้วถนนอย่างนี้กว่าจะไปถึงก็แตกหมด"

"แล้วหมูละครับ ไม่เลี้ยงบ้างหรือ"

"ก็เลี้ยงเหมือนกันครับ แต่ถ้าจะทำเป็นกอบเป็นกำเห็นจะไม่มีทาง นอกจากจะเป็นเจ้าของโรงสีเสียเอง หรืออะไรพรรค์นั้น ไม่รู้จะไปหาอาหารที่ไหนมาให้หมูกิน"

บุญเดชพูดอย่างขมขื่นพอใช้ เขาอุตส่าห์ไปได้รับการศึกษามาทั้งที อยากจะใช้เทคนิคใหม่ ๆ ที่ได้เล่าเรียนมา แต่ในที่สุดก็เห็นจะต้องลงเอยด้วยการทำเหมือนกับที่คนอื่น ๆ ทำกันนั่นเอง ไม่ช้าเขาก็อาจจะปลงตก แต่ตอนนี้ยังไม่สิ้นหวังเสียทีเดียว เขาลุกกลับไปตำข้าวต่อด้วยท่าทางทะมัดทะแมง เต็มไปด้วยกำลังวังชา

ผ่านบ้านบุญเตชไปไม่เท่าไหร่ มัคคุเทศก์คนหนึ่งในคณะเราก็ร้องขึ้นว่าถึงบ้านเขาแล้ว แวะดูหน่อยซี เขานำหน้าเราเดินเข้าช่องระหว่างรั้ว ทางขวามือเป็นไร่ข้าวโพดน้อย ๆ ซูต้นเขียวอ่อนสดใสอยู่ในแสงแดด ทางซ้ายเป็นยุ้งหลายหลัง สร้างเรียงเป็นแถวขนานกับรั้ว ใต้ชายคามีคอนไม้ให้ไก่เกาะนอนตอนกลางคืน ตามประตูยุ้งเอาทางมะพร้าวแห้งวางขวางไว้ ถ้าใครแอบเบิดเข้าไปอย่างน้อยก็จะได้มีเสียงดังกรอบแกรบ

คนที่มากับเราอีกคนหนึ่งบอกว่า ครอบครัวนี้ใหญ่ที่สุด และร่ำรวยที่สุดมีเรือนถึงสามหลัง ลูกเลยนับแทบไม่ถ้วน ส่วนยุ้งนั้นผมนับได้ถึงหกหลัง บริเวณบ้านก็กว้างขวาง มีที่ผูกวัวควายเหลือเฟือ มองไปที่ปลายรั้วหลังบ้านเห็นหมูอ้วนพลุ้ยห้าตัวนอนกลิ้งเกลือกอาบโคลนอย่างสบายอยู่ในเล้า

เราขึ้นกระไดไปบนเรือนหลังใหญ่ที่สุด พบเด็ก ๆ เล่นกันอยู่หลายคน และหญิงแก่มากคนหนึ่งนั่งอยู่กับเชี่ยนหมาก "นั่นแม่ยายผม" มัคคุเทศก์ของเราประกาศให้ทราบ "ผัวแกตายแล้ว พ่อของผัวแกเป็นขุน มั่งมีที่สุดในละแวกนี้ มีวัวถึง ๓๐๐ ตัว ม้าเกือบร้อยตัว เขาเลยตั้งให้เป็นขุน"

คุณแม่แก่ลุกหายเข้าไปในห้อง ประเดี๋ยวกลับออกมาพร้อมด้วยห่อผ้าห่อใหญ่ ลงนั่งแก้ห่อแล้วหยิบผ้าไหมขึ้นมาคลี่ให้เราดูทีละผืน "ทอที่บ้านนี่ทั้งนั้น" มีผืนหนึ่งหรือสองผืนที่ให้สีแปร๋นมากสีเกินไปไม่กลมกลืนกันเลย แต่นอกนั้นสวยมาก ทอเป็นตาใหญ่ ๆ สีแดงเข้ม สีน้ำเงิน สีเขียว ไหมมันเลี่ยนด้วย โสร่งไหมอย่างนี้ผมเคยเห็นผู้ชายบางคนนุ่งอยู่กับบ้านตอนเย็น ๆ คุณแม่เล่าว่า แถวนี้พอลูกเขยคนใหม่ย้ายเข้ามาอยู่ในบ้าน แม่ยายก็จะเตรียมโสร่งไหมไว้ต้อนรับ

สิงห์หยิบผืนหนึ่งขึ้นมาพิจารณา "สวยจังดูเนื้อซีครับละเอียดยิบไปเลย"

คุณแม่อธิบายว่า ทอด้วยไหมอย่างดีที่สุด มีอยู่ส่วนเดียวเท่านั้นของตัวหม่อนที่จะให้ไหมคุณภาพนี้ได้ ส่วนอื่น ๆ ก็เป็นไหมธรรมดาไป แล้วการ

ทอไหมละเอียดอย่างนี้ลำบากมาก "ต้องมือดีจริง ๆ ถึงจะทอได้" คุณแม่บอก "ตาก็ต้องดีด้วย"

คุณแม่อธิบายต่อไปถึงวิธีเลี้ยงตัวหม่อน ตั้งแต่เพาะพันธุ์ ฟักไข่ เลี้ยงด้วยใบหม่อน แล้วเฝ้าดูมันระหว่างระยะเวลาหลับนอนวันหรือสองวัน ตามด้วยระยะการกินอีก ๔-๕ วัน จนกระทั่งเติบโตเป็น "ผ่กหลอด" ดึงใยไหมขึ้นได้จากหม้อน้ำต้มเดือด ๆ เมื่อไหมหมดแล้ว ก็ยังตักตวดักแด้ขึ้นมาให้คนกินได้เสียอีก หลังจากนี้ก็ถึงเรื่องเอาไปกรอบั่นเป็นเส้นไหม เสร็จแล้วก็ถึงตอนย้อมสี สีนี้ก็เหมือนกัน ผสมเองจากวัตถุธรรมชาติ ไม่ได้ซื้อสีสำเร็จรูป คุณแม่บรรยายถึงตัวหม่อนพันธุ์ต่าง ๆ ว่ามีลักษณะ สีสันผิดเพี้ยนกันอย่างไร พูดถึงขั้นส่วนมากหลายของเครื่องทอผ้าอันสลับซับซ้อน ต้องใช้ไม้กี่อัน ด้าย กี่เส้น สำหรับจะให้ออกมาเป็นลวดลายอย่างนั้นอย่างนี้ ผมฟังคำบรรยายแล้วซาบซึ้งมาก ชักจะเข้าใจขึ้นมาแล้วว่า สำหรับหัตถกรรมประเภทนี้ ลูกสาวชาวอีสานต้องได้รับการฝึกอบรมให้มีความสันทัดจัดเจนและประณีตมากเพียงไร

บ่ายมากแล้ว ผมกับสิงห์เดินข้ามทุ่งบ่ายหน้ากลับหัวหนองเดินคุยกันมาหลายเรื่องต่อหลายเรื่อง สิงห์เป็นคนเรื่อย ๆ อารมณ์ดี ถ้าไม่ยิ้มก็มักจะหัวร่อ และแทบจะไม่เคยพูดอะไรที่สลักสำคัญเป็นจริงเป็นจังเลย แต่ในหมู่เพื่อนนักเรียนด้วยกัน เขาสุขุมกว่าใครหมด รู้ว่าอะไรเป็นอะไร และตัวเองควรจะทำอย่างไร ระหว่างทางเขาให้ผมดูสมุดบันทึกที่เอาติดตัวมาด้วย ในนั้นจดไว้หมดทุกอย่าง เนื้อเพลงก็มี ศัพท์ภาษาอังกฤษก็มี บันทึกเกี่ยวกับวิชาประวัติศาสตร์ก็มี หน้าหนึ่งของสมุดเขียนหัวเรื่องไว้ว่า "บาดทะยัก" ข้างล่างมีคำอธิบายอาการโรค ซึ่งได้คัดลอกเอามาจากหนังสือการแพทย์เล่มหนึ่ง

"เมื่อปีก่อนผมเป็นบาดทะยักเกือบตาย" เขาเล่า "ถึงกับต้องไปนอนโรงพยาบาล อาจารย์สนั่นมาเยี่ยมทุกวัน อาจารย์อื่น ๆ ก็มากันเต็ม พ่อแม่ก็มาจากบ้านนอก ใคร ๆ นึกว่าตายแน่แล้ว"

เรากลับถึงหัวหนองตะวันจวนตกดิน รีบไปที่ที่พักฉวยผ้าขาวม้าได้ เดินข้ำต่อไปถึงบ่อน้ำชายหมู่บ้าน ที่ตรงนี้เป็นตอนลุ่มต่ำที่สุดของหัวหนอง มีบ่อธรรมชาติอยู่บ่อหนึ่ง บ่อที่คนขุดขึ้นเองหลายบ่อ ลึกประมาณ ๑๐ ถึง ๑๒ ฟุต ชาวบ้านมาอยู่ที่นั่นกันเต็ม บางคนมาตักน้ำ บางคนมาอาบน้ำ บางคนมาสังคม บรรยากาศกรุ่นไปด้วยเสียงล้อเลียน และเสียงหัวร่อต่อกระซิก ผู้หญิงหลายคนรับอาสาตักน้ำขึ้นมาให้เราอาบ คนหนึ่งชวนผมไปเที่ยวบ้าน "มาให้ได้นะ ฉันอยากให้มาอยู่นาน ๆ ฉันมีลูกสาวหลายคนจ้ะ"

นักเรียนคนหนึ่ง ลงจากเนินมายืนดูหญิงสาวชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง แล้วตั้งคำถามว่า "ใครอยากตักน้ำให้เราอาบบ้างเอ่ย"

แต่คำตอบว่ากระไรนั้น บังเอิญผมไม่ได้ยิน

คืนนั้นชาวหัวหนองมาพบปะกันในโรงศาลา ท่ามกลางความสว่างและเสียงพู่ ๆ ของตะเกียงเจ้าพายุ พวกผู้ชายที่อายุมากหน่อยนั่งกินเหล้าอยู่กับครู ดื่มจากแก้วซึ่งครูแสงคอยรินเติมไม่ให้พร่องไม่ให้ขาดได้เลย ครูแสงเคยเป็นครูใหญ่ เดี๋ยวนี้ปลดเกษียณแล้ว เหล้าที่ดื่มกันอยู่นั้นราคาถูก มีฤทธิ์เดชแรงและเร็ว พอเข้าถึงคอ ๆ จะร้อนผ่าว ถ้าเป็นตอนกลางวันด้วยแล้ว เหงื่อจะไหลโทรม หัวหมุนจี๋ยังกับเป็นไข้ แต่ประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น ความร้อนและความงงจะหายสิ้นไป เหลือแต่ความรู้สึกสบายและกระปรี้กระเปร่า

ครูแสงส่งแก้วมาให้ผม "เอ้า ดวดให้หมดทั้งแก้วเลย" ผมส่ายหน้าปฏิเสธว่าสู้ไม่ไหว

"ไม่ได้ต้องกินให้หมด" ใคร ๆ ร้องบอก "ไม่หมดจะหาว่าดูถูกผู้หลักผู้ใหญ่นะ"

ผมยกแก้วขึ้นจดปาก เงยหัวค่อย ๆ ดื่มเข้าไปจนไม่เหลือสักหยดเดียว ผมดีหน้าเหย แต่ครูแสงยิ้มอย่างอาจารย์ที่ปลื้มใจลูกศิษย์ คนอื่น ๆ พากันตกตะลึงสมรรถภาพของผมไปตามกัน ความจริงนั้นในถ้วยมีแต่น้ำเปล่า

ระหว่างนี้ นักเรียนกำลังช่วยกันขึงฉากทำเป็นโรงละครชั่วคราว สำหรับการซ้อมของคณะหมอลำ ซึ่งมีหัวหน้าคณะชื่อว่าหมอลิ่ว ชื่อเสียงโด่งดังมาก คนอำเภออื่น ๆ ก็รู้จัก แต่บ้านเรือนของหมอนั้นซอมซ่อเป็นที่หนึ่งในหัวหนอง เนื่องจากรักแต่จะพเนจรไปเที่ยวร้องรำตามที่ต่าง ๆ จนไม่เป็นอันทำไร่ไถนา หมอลิ่วรูปร่างผอมบาง ผมหยิกหยอง ที่หน้าอกมีลายสักเป็นคำเชื้อเชิญอุจาด ซึ่งทั้งนี้ก็มิใช่ว่าจะยับยั้งหมอลิ่วมิให้เดินไปไหนมาไหนในหมู่บ้านโดยไม่ใส่เสื้อ

การแสดงกำลังจะเริ่มต้นแล้ว นักเรียนบางคนหาที่นั่งได้ใกล้เคียงสาว ๆ ซึ่งมีลูกครูแสงรวมอยู่ด้วยคนหนึ่ง เธอคนนี้หน้ากลม ผิวขาว ตาโต เพิ่งจบจากโรงเรียนประถมมาเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง นักเรียนชายพยายามหาเรื่องคุยด้วย แต่สาวพูดไทยไม่ได้ ภาษาลาวก็เกือบจะไม่พูด เธอนั่งของเธอเฉย ๆ เงียบ ๆ ดวงตาโตของเธอมองไปข้างหน้าอย่างลึกล้ำ กำลังใช้ความคิดอยู่หรือสมองว่างเปล่าเราก็ไม่มีทางทราบได้

หมอลิ่วเบิกโรงด้วยการเดี่ยวแคน จังหวะก้องกังวานของเครื่องดนตรีชนิดนี้ทำให้นึกถึงเสียงออร์แกน โน้ตแต่ละตัวดังออกมาแจ่มใสชัดเจน และจะระรัวต่อเนื่องกันไปไม่ว่าผู้เป่าจะหายใจเข้าหรือออก เสียงต่ำสูงทุ้มแหลมจากกระบอกระดับต่าง ๆ ผสมผสานเข้ากันอย่างกลมกล่อม เป็นทำนองหวานเจ้อยแจ้ว มีเสน่ห์รัดรึงใจชาวยุโรปตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ตั้งแต่สมัยฝรั่ง

วิลันดาพวกแรกเดินเรือมาถึงดินแดนแม่โขงจวบจนกระทั่งทุกวันนี้ หมอลิ้วของเรานั้น ได้ไปเล่าเรียนวิชาเบ่าแคนมาจากจังหวัดขอนแก่น ครูผู้สอนเป็นอาจารย์เอกคนหนึ่ง ออกรายการโทรทัศน์เป็นประจำ

ลำดับต่อไป เป็นการบรรยายเรื่องที่จะแสดงคืนนี้ให้คนดูทราบเป็นเลา ๆ เสียก่อน หมอลิ้วเป็นผู้บรรยายในลีลาครึ่งร้องครึ่งพูดสลับกันไป พอจบแล้วลงนั่งเก้าอี้ คราวนี้ทำหน้าที่เบ่าแคนคลอและควบคุมการร้องรำของตัวละครห้าตัว ชายสามหญิงสอง ผลัดกันออกโรงทีละคนบ้าง พร้อม ๆ กันหลายคนบ้าง บางตอนมีการตอบโต้คารมกันด้วยโวหารอันเผ็ดร้อนและด้วยเสียงอันดัง ทั้งหมดนี้ชาวบ้านนั่งดูอย่างเอางานเอาการ แต่ก็มีเหมือนกันที่ไม่เอาใจใส่เลยว่าหมอลำจะทำอะไร มัวแต่เหลียวซ้ายแลขวาดูโน่นนี่รอบ ๆ โรงตลอดรายการ แต่อย่างไรก็ตาม ผู้แสดงทุกตัวตั้งหน้าตั้งตาวาดลวดลายอย่างสุดฝีมือ บทบาทของแต่ละตัวที่สร้างสรรค์ขึ้นมานั้นเข้มข้นล้นเหลือยิ่งกว่าของจริงเป็นไหน ๆ ผู้ร้ายก็ร้ายยิ่งกว่าร้าย ภูตผีก็หลอกหลอนเก่งกว่าผีของชาวบ้าน และเมียก็โง่ที่มกว่าเมียของใคร ๆ ทั้งสิ้น รวมแล้วเป็นการแสดงซึ่งยากนักที่คนดูจะอดหมั่นไส้และพลอยสนุกไปด้วยไม่ได้

ผมดูไปดูมาง่วงหงุบหลับไปบ้าง แต่ทุกคราวที่หลับตาครูแสงเป็นต้องปลุกขึ้นทุกที "อย่าหลับนะ นี่หมอลำหมู่ของบ้านหัวหนองต้องดูกันให้เต็มที่"

ดึกเข้าทุกทีแล้ว แม้ผู้แสดงก็ดูเมื่อยล้าลงไปมาก ผู้หญิงที่นั่งอยู่ข้างหลังฉากคนหนึ่งเกิดปวดท้องขึ้นมา ทำให้การแสดงต้องชะงักลงชั่วครู่ พออีกประเดี๋ยวมีคนวิ่งมาตามชาวบ้านชื่อนายนา บอกว่าน้องสาวป่วยมากอาการไม่ดี นายนารีบออกจากโรงไปพร้อมด้วยหมอตำแย

ฝ่ายหมอลิ้วแสดงเดี่ยวแคนเป็นการลาโรง ชาวบ้านหันมาสนใจกับเสียงเจ้อยแจ้วอีกพักหนึ่ง พอจบเพลงครูแสงปรบมือดัง คนอื่น ๆ ปรบมือตาม

เป็นอันสิ้นสุดรายการ บรรดาพ่อแม่จัดแจงปลุกลูก ๆ ให้ตื่นขึ้นจะได้กลับบ้านกันเสียที เวลานี้สองยามล่วงแล้ว ชาวบ้านพากันเดินกลับเป็นกลุ่ม ๆ บางคนแกว่งตะเกียงส่องทาง บางคนถือไต้ควันโขมง ชายหนุ่มสองคนเดินตามสุดใจลูกสาวครูแสง ข้ามถนนไปที่บ้านคุณครู และคงจะนั่งในแสงไฟริบหรี่คุยกันต่อไปอีกจนตีหนึ่งตีสอง

แต่คืนนั้น ดูรู้สึกว่าธรรมชาติกระสับกระส่ายอย่างแปลกประหลาด อึงคะนึงไปด้วยสุ้มเสียงต่าง ๆ ไม่ใช่แต่เสียงจิ้งหรีดจักจั่นเท่านั้น ผมนอนหลับไปงีบหนึ่งแล้วสะดุ้งตื่นขึ้นมาอีก นักเรียนที่ค้างแรมอยู่ด้วยกันบนเวทีก็ตื่นกันทุกคน ท่ามกลางเสียงธรรมชาติ ได้ยินเสียงคนหวดไม้ผับ ๆ กับฝาบ้านติดต่อกันไม่ขาดระยะเลย เสียงนี้ดังมาจากบ้านนายนา กำลังทำพิธีขับไล่ผีสางที่นำเอาความเจ็บไข้มาให้น้องสาว บ้านนี้ทั่วทั้งหัวหนองคงรู้กันว่าความตายกำลังเคลื่อนเข้ามาสู่หมู่บ้าน เสียงฟาดไม้ดังไม่ขาดระยะ เรื่อยไปจนใกล้จะสว่าง ครั้นแล้วก็เงียบลง แม้ว่าเสียงนั้นจะหนักหน่วงน่ากลัวสักเท่าใดก็ตาม แต่ความเงียบน่ากลัวกว่าหลายเท่า

บทที่แปด
เขื่อนที่ลำปาว

องค์การยูซอม เป็นสถาบันที่ใคร ๆ ก็รู้จัก ผู้เชี่ยวชาญยูซอมที่ปรึกษาและเจ้าหน้าที่แผนกต่าง ๆ ขี่รถจี๊ป บินเฮลิคอปเตอร์ตระเวนไปทั่วอีสาน เพื่อเสนอแนะให้สร้างเขื่อน ตัดถนนหนทางพัฒนาชุมชนและอื่น ๆ ซึ่งเป็นผลประโยชน์อันพึงได้รับจากการช่วยเหลือร่วมมือ ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา ข้าง ๆ รถจี๊ปมีภาพสองมือจับประสานซึ่งกันและกันประทับไว้ ให้เป็นเครื่องหมายแห่งความร่วมมือกันดังกล่าว ชื่อขององค์การเวลาเขียน ๆ ว่า ยูซอม แต่เวลาเรียกมักจะออกเสียงว่า "ยูซ่อม" พ้องดูออกจะคล้องจองดีกับความรู้สึกระคนปนกันหลายอย่าง ซึ่งคนไทยมีต่อความคึกคักแข็งขันในการแปลพันธกรณีอเมริกันออกเป็นการกระทำ คำว่า "ยูซ่อม" เวลาเปล่งออกมาดูเหมือนจะมีทั้งเสียงขอบคุณและเสียงขบขัน มีทั้งความนิยมชมชอบผสมกับความสงสัยอยู่ครัน ๆ

แก้ว เจ้าหน้าที่ชลประทานที่ผมได้พบเมื่อปีก่อน เป็นข้าราชการคนหนึ่งที่ทำงานประสานกับฝ่ายยูซอม และเป็นคนหนึ่งที่ยูซอมพูดด้วยรู้เรื่อง แก้วหัวร่อร่ากับผู้ร่วมงาน กินเหล้าเฮฮาด้วยอย่างสนุก และพร้อมกันนั้นก็จะ

ถกเถียง ชี้แจงหรือวิพากษ์วิจารณ์ออกมาตรง ๆ ไม่ขี้เกรงใจจนบอกว่าทุกอย่างถูกต้องดีไปหมดเหมือนบางคน

ผมเคยเล่าแล้วว่า แก้วปลูกบ้านพักอยู่ที่หน่วยชลประทานห้วยสีทนใกล้ ๆ กาฬสินธุ์ คราวนี้เขาพาผมชมเรือนรับแขก ซึ่งมีต้นนุ่นสูงสง่าโผล่ขึ้นมากลางเรือน แก้วบอกว่า "ผมชอบให้มีต้นไม้ขึ้นกลางบ้านอย่างนี้แหละ"

หน้าที่การงานของแก้ว ช่างเหมาะสมกับเรี่ยวแรงแข็งขัน และอุปนิสัยใจคอของเขาเสียจริง เขานั่งโต๊ะไม่ค่อยเป็นและอยู่เฉย ๆ ไม่ค่อยได้ ชอบขี่ม้าเข้าบ่าไปลงมือปลูกบ้านตั้งค่ายด้วยตนเอง งานหนักอยู่ที่ไหนแก้วอยู่ที่นั่น ปัญหาใหญ่ที่แก้วครุ่นคิดอยู่ก็คือว่า "ทำอย่างไรถึงจะให้ชาวนา รู้จักหาประโยชน์จากการชลประทาน"

แก้วเล่าให้ฟังถึงกลุ่มชาวนา ซึ่งเขาช่วยจัดตั้งขึ้น ที่บริเวณอ่างเก็บน้ำหนองหญ้าม้าแต่ละกลุ่ม ใช้น้ำจากคลองชลประทานคลองเดียวกัน "ผมพยายามชี้แจงให้เขาฟังว่า การชลประทานนี่นะ ไม่ใช่ว่าทางราชการเอามาบังคับให้นะ การชลประทานเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของเขา เหมือนกับบ้านหรือเกวียนนั่นแหละ

"แล้วผมชักชวนให้ปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ หลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ปอนะเขาปลูกกันมากเพราะมันปลูกง่าย แต่ผมอยากให้ปลูกจำพวกหอม กระเทียม ถั่ว เพราะเก็บรักษาไว้ได้ แล้วขายก็ราคาดี ผมพูดอยู่ตั้งอาทิตย์จนเขาเบื่อหน้า ขี้เกียจฟังซ้ำ ๆ ซาก ๆ"

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่ากิจกรรมกลุ่มชาวนาที่หนองหญ้าม้า ได้ดึงดูดความสนใจของวงการต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลอยู่พักหนึ่ง

"ใครต่อใครเดินทางมาดูว่า เราทำอะไรกันบ้าง พวกที่อยากชมก็ชมกันใหญ่ พวกที่อยากโม้ก็โม้กันไป แต่จะทำให้ได้ผลเลิศเลอสมกับที่ชมหรือที่โม้กันไว้ เห็นจะลำบากครับ"

"คนใหญ่คนโตของยูซอมจากวอชิงตันก็มากับเขาเหมือนกัน บินเฮลิ-คอปเตอร์มาเยือนกลุ่มชาวนาหนองหญ้าม้า เราจัดงานเลี้ยงให้เป็นเกียรติผมหาชาวบ้านมาลำ แล้วขอให้ฝรั่งขับร้องเพลงอเมริกันให้ชาวบ้านฟังเป็นการตอบแทน แขกผู้มีเกียรติจากวอชิงตันเอาล่ามมาด้วยคนหนึ่ง ออกเที่ยวสัมภาษณ์ชาวบ้านทั่วไปหมด รู้สึกว่าแกตื้นตันอยากช่วยเหลือชาวบ้านด้วยน้ำใสใจจริง"

"แต่ยูซอมนี่เสียอย่างเดียวชอบเขียนรายงานกันเหลือเกิน ดู ๆ ไปบางทีก็เหมือนกับว่าทำทุกอย่าง เพื่อจะผลิตสถิติตัวเลขเอาไปใส่ในรายงาน ถังเก็บน้ำที่หนองหญ้าม้าน่ะครับ ควรจะจ่ายน้ำให้กับเนื้อที่เท่านั้นเท่านี้ แต่ระบบการจ่ายน้ำทำไว้ไม่ถูก จะต้องเปลี่ยนเป็นระบบยูซอม ผมบอกว่าถังเล็ก ๆ พวกนั้นน่ะใส่น้ำไม่พอสำหรับจะจ่ายออกไปดอก แต่เขาก็อยากจะใช้เงินอยู่ดีแหละ แล้วจะได้เขียนออกมาเป็นรายงานสวยดี"

ผมกลับมาเยี่ยมคราวนี้ แก้วกำลังอำนวยการขุดคลองใหญ่ลำปาว แผนการที่ได้วางไว้แต่เดิมต้องเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เพราะถ้าสร้างตามนั้น เขื่อนจะอยู่เหนือขึ้นไปจากเขตที่จะจัดสรรการชลประทานมากเกินต้องการ ตกลงเลยย้ายลงมาทางทิศใต้ของบ้านนาเขียวประมาณ ๓๐ ไมล์ แต่ยังไม่ได้กำหนดแน่นอนลงไปว่าตัวเขื่อนจะอยู่ตรงไหนแน่

เลี้ยวออกจากทางหลวงสายมหาสารคาม–กาฬสินธุ์ เข้าถนนตัดใหม่ซึ่งจะพาขึ้นเหนือไปยังบริเวณเขื่อน พอถึงค่ายผาแดงเห็นชื่อ "หน่วยสร้างคลอง" เขียนด้วยสีขาวเด่นขึ้นมาจากกระท่อมไม้ ซึ่งใช้เป็นทั้งห้องทำงานและกุดังเก็บของพร้อมเสร็จไปในตัว แผนที่แผ่นใหญ่แขวนข้างฝา แสดงให้เห็นผืนแผ่นดินยาว ๑๕ ไมล์ขนานกับแม่น้ำจากถนนสายใหญ่ขึ้นไปหาเขื่อน บนแผนที่ปักธงเล็ก ๆ ไว้สลอน บอกให้ทราบว่าตรงไหนกำลังทำอะไร ตรงนั้นขั้นจั่นแดรกไลน์กำลังขุดส่วนหนึ่งของคลอง ตรงนี้เจ้าพนักงานกำลัง

สำรวจดินชั้นล่าง ตรงโน้นวิศวกรกำลังสร้างถนน และไซพ่อนอยู่ที่ห้วยกุดจี ฯลฯ ส่วนที่ทำเงาดำ ๆ ไว้บนแผนที่นั้น คือที่ที่อาจจะสร้างตัวเขื่อนข้ามลำปาวและห้วยยาง ซึ่งจะกั้นน้ำขึ้นไปได้หลายไมล์และจะท่วมตำบลหมู่บ้านบางแห่ง ระหว่างถนนกับแม่น้ำจะมีคลองยาว ๑๕ ไมล์ นำน้ำลงมาให้ทุ่งนารอบ ๆ เมืองกาฬสินธุ์ เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว แผ่นดินอีสานแถบลุ่มแม่น้ำนี้จะได้รับประโยชน์จากโครงการ ทั้งในแง่เพาะปลูกและในแง่ปลอดภัยจากน้ำท่วมควรจะมีจำนวนเนื้อที่ได้ถึง ๒๕๐,๐๐๐ ไร่

"จะว่าไปแล้วกรมเราต้องนับว่าเคราะห์ดี" แก้วปรารภ "คนส่วนมากชอบโครงการชลประทาน ชาวนาก็รู้ว่าที่ดินจะมีราคาขึ้นถึงแม้ว่าบางคนต้องเวนคืนบ้างหรือโดนน้ำท่วมที่ไปเสียบ้าง เจ้าหน้าที่บำไม้ที่กาฬสินธุ์ซีครับอยู่ในฐานะลำบากกว่าเราเยอะ ชาวบ้านจะตัดต้นไม้ เจ้าหน้าที่ต้องคอยห้ามปราม ยิ่งเข้มงวดกวดขันชาวบ้านก็ชักไม่ชอบหน้า แล้วจะทำยังไง"

"แต่ของเราก็ไม่ใช่ว่าไม่มีปัญหานะครับ เมื่อวันก่อนมีคนร้องไห้ฟูมฟายมาหาผม ถนนกับคลองของเราตัดเข้าไปในนาของแกตลอด ๑๐ ไร่จนเกือบไม่มีอะไรเหลือเลย คนเหล่านี้แหละครับ ที่เราจะต้องหาทางช่วยอย่างเต็มที่"

ไม่ใช่แต่แก้วเท่านั้นที่ทำงานอย่างกระตือรือร้นไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ผมได้พบเจ้าหน้าที่โครงการเขื่อนลำปาวอีกหลายคน ล้วนแต่พลังใจสูงกันทั้งนั้น

"โครงการนี้เป็นโครงการไทยล้วน ๆ นะครับ" นายช่างใหญ่ที่ห้วยกุดจีบอกกล่าวให้ผมทราบ "ไม่มีฝรั่งปนเลย"

แก้วเองเป็นชาวกาฬสินธุ์ เขามองเห็นชัดถึงความเปลี่ยนแปลงอันจะเป็นผลสืบเนื่องจากการสร้างเขื่อนลำปาว ความเปลี่ยนแปลงในสภาพ

ท้องถิ่นและในสภาพชีวิตของฝูงคนเจ้าของถิ่น ซึ่งขณะนี้มารับจ้างสร้างเขื่อน และซึ่งวันข้างหน้าจะได้เรียนรู้วิธีใช้น้ำให้เกิดประโยชน์กับพวกเขาเอง

ผมได้ยินเขาพูดกับท่านกำนันคนหนึ่งว่า "ลูกชายคนเล็กจบโรงเรียนมัธยมแล้วใช่ไหมครับ อย่าให้ไปเป็นเสมียนเสียล่ะ ส่งมาอยู่กับเราดีกว่า ทำงานด้วยมือหาความชำนาญกับเหล็กกับคอนกรีต ต่อไปจะมีประโยชน์นะครับ"

แก้วไปไหนต้องมีจารีตตามไปด้วย จารีตสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วย เป็นเลขานุการ ผู้ถือสาส์น เด็กซักผ้า พ่อครัว และอื่น ๆ อีกหลายตำแหน่ง เขาเป็นชาวนครศรีธรรมราช ไม่ได้กลับไปบ้านเกิดหลายปีแล้ว แต่ก็เพิ่งจะได้เคยมาอีสานคราวนี้เอง มาอยู่ได้ ๒-๓ เดือนเท่านั้น แต่โดนถามไม่หยุดว่า อยู่ได้อย่างไร ทนไหวหรือ

"โธ่ ถามกันไปได้ ผมชอบอยู่ที่นี่ จริง ๆ นะครับ" จารีตบอกผม "คนอีสานใจดี คบง่ายไม่ต้องมีพิธีรีตอง ผมชอบ" แต่เหตุผลแห่งความพอใจของจารีตมีมากกว่านั้น เวลาแก้วไปค้างมหาสารคาม จารีตไปด้วย และจะต้องแวะเยี่ยมเยียนที่บ้านแห่งหนึ่งเสมอ "บางทีผมอาจจะโชคดีก็ได้.....แม่เขาอยากจะช่วยผม"

"'เขา' น่ะใครกัน"

"'เขา' น่ะเป็นครูอยู่ที่บรบือครับ วันนั้นผมขี่รถจักรยานไปพบเขาเข้าเขาเกาะท้ายจักรยานของเพื่อน แล้วยางแตก ผมเลยรับขึ้นคันของผม เอาไปส่งถึงที่บ้าน ตั้งแต่นั้นมาคุณแม่เขาก็รู้ว่าผมไม่มีที่อยู่บางทีผมอาจโชคดีก็ได้" จารีตกล่าวซ้ำ

เรานั่งคุยกันบนระเบียงบ้านแก้วที่ค่ายผาแดง กินข้าวต้มกับไข่เจียวเป็นอาหารเช้า ข้างนอกถนนเริ่มกิจกรรมวันใหม่กันแล้ว แต่รถแทรคเตอร์คันแดงสตาร์ทไม่ติด รถเกรดเดอร์สีเหลืองอ่อยต้องเข้าไปช่วยดันท้ายพ่นควัน

คำปุด ๆ ออกมาจากท่อไอเสีย ระหว่างที่คนงานยืนเข้าคิวหน้าสำนักงานรอคำสั่งประจำวัน และผู้หญิงจากหมู่บ้านใกล้เคียงหาบหิ้วผลหมากรากไม้ มาเที่ยวเดินขายตามบ้านพักเจ้าหน้าที่พนักงาน

ยังเช้าอยู่ แต่จารีตถามผมว่า "คุณร้อง 'คืนหนึ่งกับเธอ' ได้ไหม 'One night with you' ของเอลวิส เพรสลีย์ยังไงล่ะ ผมร้องเป็น" ไม่ใช่แต่เพลงของเอลวิสเท่านั้นที่จารีตชอบร้อง เพลงไทยสากลที่ดังออกมาไม่ขาดสายระหว่างประกาศขายยาทางวิทยุ จารีตก็ชอบและร้องได้ทั้งนั้น "ฆ่าฉันฆ่าฉัน ให้ตายดีกว่า" ร้องด้วยเสียงสะอึกสะอื้นหรือไม่ก็ "จูบคุณคิดว่าไม่สำคัญ" ซึ่งต้องร้องแบบเล่นตัวและท้าทายจึงจะน่าฟัง จารีตให้ผมดูหนังสือปกอ่อนเล่มเล็ก ๆ ข้างในพิมพ์เนื้อเพลงประเภทนี้ตลอดเล่ม มีทั้งเพลงไทยและเทศ นักเรียนของเราที่มหาสารคามก็เหมือนกัน จดลอกเนื้อเพลงใส่สมุดกันเป็นเล่ม ๆ ไปไหนมาไหนเห็นเอาติดตัวไปด้วยเสมอ

เราลงจากเรือนไปที่สำนักงาน แก้วร้องเรียกให้ผมเข้าไปพบเจ้าหน้าที่คนหนึ่ง "คุณคริปส์ ผมขอแนะนำให้รู้จักยอดเมคานิคแห่งผาแดง เครื่องจักรอะไรก็ตามส่งเข้ามาเถอะ จัดการได้ทั้งสิ้น แดรกไลน์อันแรกเขาส่งมาให้เราเป็นชิ้น ๆ ยอดเมคานิคต้องเอามาประกอบเองโดยใช้เชือกผูกโยงข้ามกิ่งไม้ ทีหลังง่ายแล้ว มีปั้นจั่น"

แก้วพูดกับผมเป็นภาษาอังกฤษ 'ยอดเมคานิค' พึ่งเข้าใจนิดหน่อย เขายิ้มแป้นจับมือผมเขย่า แล้วปล่อยให้แก้วสาธยายต่อไปว่าถ้าใครอยากได้ที่ทับกระดาษหน้าตาแปลก ๆ ละก้อ เชิญมาที่นี่ได้ ยอดเมคานิคมีท่อนเหล็กและชิ้นส่วนอะไรบ้างไม่ทราบ ซึ่งแก้วแอบขโมยไปบ่อย ๆ อีกวันสองวันต่อมายอดเมคานิคเอาสะเก็ดดาวมากำนัลผมชิ้นหนึ่ง บอกว่าเก็บได้จากข้างถนน และกำชับผมให้รักษาไว้ดี ๆ เพื่อจะได้นำโชคลาภมาให้

ยอดเมคานิคเป็นผู้หนึ่ง ซึ่งมีส่วนช่วยทำให้ทิวทัศน์ของแผ่นดินแถวนี้เปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างรวดเร็ว ทุกวันเราจะได้เห็นพยานหลักฐานของกำลังวังชา ซึ่งทีมชายฉกรรจ์เหล่านี้ทุ่มเทให้กับงานของเขาเราได้เห็นเมฆฝุ่นคลุ้งตระหลบ ขณะที่รถบรรทุกกรวดทรายเอาไปสร้างถนนแล่นบึ่งผ่านไปมาไม่ขาดระยะ พอเข้าไปใกล้บริเวณเขื่อนจะได้เห็นบรรดาบุลโดเซอร์ สำแดงการบุกเบิกเข้าไปในป่าโค่นล้มตัดตะล่อมให้เป็นรูปทางหลวง ซึ่งในขั้นต่อไปจะต้องก่อสร้างอย่างมั่นคงแข็งแรง เพื่อรองรับความแรงของน้ำฝนและความหนักของอุปกรณ์ขนาดยักษ์ ถ้าขับรถขึ้นเหนือต่อไปอีก จะผ่านเสาทาสีใหม่ ๆ เป็นเครื่องหมายทางโค้ง ผ่านสะพานข้ามทุ่งนาริมลำน้ำ พบคนยามคอยเปิดประตู ซึ่งกั้นระหว่างถนนกับทางเกวียนอันเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างหมู่บ้านสองแห่ง เลยไปอีกหน่อยก็จะได้เห็นเหล่าพนักงานแดรกไลน์ กำลังควบคุมเครื่องเครามเหาพารของเขา เราเฝ้าดูกิริยาอาการเชื่องช้าอย่างน่าเกรงขามของเครื่อง ขณะที่มันเคลื่อนเข้าไปขุดหลุมใหญ่ลึกพรวดลงไปในพื้นดิน มันเคลื่อนคืบหน้าตรงเผงไปตามแนวซึ่งได้บักหลักเอาไว้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงเลยว่าตรงไหนเป็นต้นไม้ ตรงไหนเป็นไร่นา ตรงไหนเคยมีรอยเกวียนรอยเท้าของชาวบ้าน มันไม่สนใจในรูปลักษณะดั้งเดิมของลำเนานี้เลย

ถึงห้วยกุดชี ได้เห็นลำน้ำที่เขาเปลี่ยนทางให้ไหลเบี่ยงเข้าไปใต้สะพานซึ่งสร้างขึ้นชั่วคราว ขณะเดียวกันนั้นเขาก็กำลังเทคอนกรีตปูพื้นหลุมใหญ่ที่จะเป็นอุโมงค์ให้น้ำไหลลอดใต้ลำธารสายเดิม คนงานกำลังช่วยกันตักน้ำออกจากหลุมให้คอนกรีตแห้งเร็วขึ้น วิศวกรผู้หนึ่งแถลงกับผมว่า "เราขุดกันเสร็จภายใน ๑๐ วันครับ"

อีกผู้หนึ่งซึ่งแก้วแนะนำให้ผมรู้จักได้แก่คำนึง "คุณคำนึงประจำอยู่ในเมืองครับ" แก้วอธิบาย "เป็นผู้ตรวจงาน และเป็นผู้คอยตั้งปัญหาว่านี่อะไรนี่ทำไม แต่ไม่ค่อยจะช่วยแก้ปัญหาเสียเลย"

เช้าวันหนึ่ง คำนึงขับรถจี๊ปพาผมไปดูที่ที่จะสร้างเขื่อน นายช่างคนหนึ่งชื่อบุญจันทร์ กับหญิงสาวสองคนนั่งมากับเราด้วย "แม่ครัวของผมครับ" คำนึงชี้แจง "พาไปเบิดหูเบิดตาเสียหน่อย"

พอสุดถนนใหม่ตอนที่ทำเสร็จก็เข้าสู่หนทางเกวียนที่มีอยู่เก่า รถจี๊ปกระดอนขึ้นลงไปตามหลุมบ่อและตอไม้ จนกระทั่งถึงหน่วยควบคุมการสร้างเขื่อน ณ ที่นี้เครื่องผสมคอนกรีตมาชุมนุมกันอยู่บ้างแล้ว โกดังพัสดุและบ้านพักก็กำลังอยู่ในระยะการก่อสร้าง จวนจะเสร็จให้คนย้ายเข้ามาประจำได้ พนักงานวิทยุมีงานทำไม่ขาดมือ เพราะทางหน่วยต้องติดต่อกิจธุระการงานกับทางกรุงเทพ ฯ อยู่เรื่อย

ริมฝั่งแม่น้ำใกล้ ๆ ที่ทำการ มีกระท่อมไม้ซุงเป็นบ้านพักของคณะเจาะดิน หีบตัวอย่างดินจำนวนหลายหีบบีดบ้ายเป็นระเบียบเรียบร้อยวางซ้อนกันอยู่ในโรงเก็บของ ผู้ชายสองคนช่วยกันหมุนเครื่องเจาะ อยู่ในบ่าตรงแถวที่วางแผนไว้ว่าอาจจะสร้างตัวเขื่อน เพื่อนร่วมงานอีกคนหนึ่ง กำลังกดคานเครื่องบังคับหัวเจาะให้ดิ่งลึกลงไปอีก น้ำล้นพุ่งขึ้นมาจากพื้นดินที่ถูกเจาะไหลรินไปตามพุ่มไม้ใบไม้รอบ ๆ นั้น

ข้ามลำน้ำไปอีกฝั่งหนึ่ง ถึงกระท่อมของนายช่างใหญ่ฝ่ายสำรวจซึ่งกำลังนั่งพิจารณาแผนผังแสดงส่วนตัดของดินใต้ก้นแม่น้ำ "อยู่ที่นี่แย่หน่อยครับ" เขาบอกเมื่อผมถาม "ยุงชุมอย่างไม่เคยพบเคยเห็น พอค่ำลงผมต้องหยุดทำงานไม่งั้นยุงหามแน่หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ที่สุดต้องเดินตั้งชั่วโมงกว่าจะถึง น้ำก็ไม่มีใช้ครับ ต้องตักเอาจากแม่น้ำ"

ตามแผนผังปรากฏว่าต้องขุดลงไปใต้ดินเกือบ ๑๐๐ ฟุต จึงจะพบฐานหิน บ้างเป็นตอน ๆ และแม้แต่หินชั้นบน ๆ ขึ้นมาก็เป็นหินเนื้ออ่อนและซุย นายช่างบอกว่าฐานไม่แน่นหนาอย่างนี้ บางทีอาจจะต้องย้ายที่สร้างเขื่อน

ขากลับเราเดินข้ามทุ่งกว้าง บุญจันทร์ชี้ให้ดูว่าเวลาแขกคนสำคัญ ๆ มาเยี่ยมเยือนโครงการ เขาเบินเฮลิคอปเตอร์มาลงกันในทุ่งนี้แหละ พ้นจากสนามเฮลิคอปเตอร์มาแล้ว เราเดินผ่านบึงแห่งหนึ่ง เห็นต้นข้าวขึ้นเขียว และชาวนานั่งพักร้อนกันอยู่ในร่ม บุญจันทร์เล่าต่อไปว่า "ตรงนี้เขาพากเพียรปลูกข้าวกันทุกปี ทั้ง ๆ ที่น้ำท่วมเสมอ แต่ถ้าปีไหนไม่ท่วมก็ได้ผลคุ้มค่า"

ครั้นได้เวลากลับ มีคนขอไปด้วยหลายคน กระโดดขึ้นมานั่งเบียดเสียดกันเต็มรถเกือบไม่มีช่องเหลือ คำนึงถามหญิงสาวสองคนที่มาด้วยว่า "นั่งใกล้คนไทยกับนั่งใกล้ฝรั่ง ไหนจะน่ากลัวกว่ากัน"

สาวคนหนึ่งตอบว่า "คนขับซีน่ากลัว อย่าดูกระจกนักซี เดี๋ยวรถคว่ำเลย" พูดแล้วมองดูมือคำนึงข้างที่วางอยู่บนพนักพิง แล้วพูดต่อว่า "เล็บยาวจังทำไมไม่ตัดเสียบ้างล่ะคะ"

"ก็ไม่มีใครตัดให้นี่นา" คำนึงตอบทันที "นี่ขอถามหน่อยเถอะ เวลาผมย้ายมานี่แล้ว จะมาเบ็นแม่ครัวให้ผมไหมล่ะ แต่ต้องขอบอกไว้ก่อนว่ามีห้องนอนห้องเดียวนะ ข้างล่างเบ็นคลังเก็บของ"

"ก็ต้องมีฝากั้นซีคะ"

"เอาผ้าขะม้ากั้นพอไหม หรือหาฉากไม้ไผ่มาตั้งไว้สักอันหนึ่ง"

"อย่าเลย" หญิงสาวหัวเราะ "สำคัญอยู่ที่เจตนาต่างหากล่ะ"

ตอนเย็นแก้วมักขับรถไปหาอุเทพที่ห้วยกุดซี อุเทพเบ็นผู้ควบคุมด้านระบบจ่ายน้ำของโครงการ ซึ่งหมายความว่ามีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการสร้างไซพ่อนที่ห้วยกุดซี การสร้างทาง ตลอดจนการขุดคลองของแก้ว

เย็นวันนั้น อุเทพคุยให้พังว่าได้เขียนจดหมายไปถึงหัวหน้าใหญ่ที่โคราช "ผมบอกว่า พวกเราที่ต้องการจะพิสูจน์ให้เห็นว่าชาวอีสานสามารถทำอะไรกันได้บ้าง เราแข่งกับโครงการลำพระเพลิงใกล้ ๆ โคราชว่าใครจะเสร็จก่อน

กัน ทางโน้นเขามีเครื่องไม้เครื่องมือมากกว่า มีคนมากกว่า แต่คอยดูเถอะของเราจะเสร็จก่อน"

เกือบทุกคนในโครงการเขื่อนลำปาว รวมทั้งพนักงานแดรกไลน์และนายช่างต่าง ๆ มีพื้นเพเป็นชาวตะวันออกเฉียงเหนือ "เมื่อ ๒๐ ปีก่อน" แก้วเล่า "มีการสร้างเขื่อนบ้องกันน้ำท่วมแถวลำชีที่มหาสารคามกับที่ร้อยเอ็ด ชาวกาฬสินธุ์ไปรับจ้างทำงานกันเยอะแยะ แล้วต่อมาพวกนี้ก็กระจัดกระจายไปเที่ยวหากินตามจังหวัดอื่น ๆ ทั่วประเทศ เริ่มต้นด้วยเป็นกรรมกร พอชำนาญแล้วก็ได้เลื่อนเป็นตำแหน่งดี ๆ ขึ้นไปเรื่อย ๆ พวกนี้แหละตอนนี้ทำงานกับโครงการเรา ได้กลับมาอยู่ในจังหวัดบ้านเดิมของเขาอีก"

นายช่างมีปัญหาจะต้องช่วยกันขบคิดมากมาย เย็นวันนั้นพูดกันถึงเรื่องแดรกไลน์อันใหม่ เพิ่งจะประกอบเสร็จ แต่เกิดอุปสรรคถอยหลังไม่ได้ นายช่างไม่กล้าเอาออกใช้งานเกรงว่าน้ำหนัก ๙๐ ตันของมันจะเลื่อนลงเนินไปเสียหรือมิฉะนั้นก็จะลื่นไถลอยู่กลางฝนบนผึ่งคลอง ส่วนประดาชาวบ้านก็กำลังวิตกกันว่า จะมีสะพานข้ามคลองเพียงหกแห่งเท่านั้นเอง เดี๋ยวจะต้องเดินอ้อมไกลกว่าจะถึงที่นาของเขา "แถวภาคกลางยอมให้สร้างกันทุกกิโลเมตร" แก้วบ่น "พอถึงหลักกิโลเป็นต้องสร้างสะพาน เอากะเขาซี"

เรื่องคนงานก็มีจุดสำคัญ ๆ ให้ถกกันไม่ใช่น้อย

"เด็กจบโรงเรียนมัธยมมาขอทำงาน เราให้ค่าจ้างมากกว่าคนอื่น" อุเทพว่า "ไม่งั้นจะขายหน้าเพื่อนฝูง ยังเด็กอยู่ครับ ทำอะไรกันไม่ค่อยเป็น แต่มันเป็นเรื่องของเราที่จะช่วยผึกฝนอบรมให้เขาทำเป็น ต่อไปภายหน้าเขาจะได้เป็นแขนเป็นมือของจังหวัด ผมถึงได้รับไว้ทั้งนั้น ขออย่างเดียว อย่าให้คนโน้นคนนี้ฝากผึ่งมาก็แล้วกัน"

แก้วเห็นว่าอุเทพควรจะดีใจ "เคราะห์ดีน่า หาคนงานได้ง่าย ๆ อย่างนี้ ที่หนองหญ้าม้าต้องอ้อนวอนกับแทบตาย เขากลัวยุงกันหมด แรก ๆ มี

คนงาน ๒๐ คน ทำไปได้หน่อยฝนตกลงมา วันรุ่งขึ้นเหลือ ๑๐ คน พออีกวันหนึ่งเลยเหลือสอง"

รถบัสขนาดย่อม ๆ แล่นมาจอดหน้าบ้านที่เรานั่งคุยกัน คนขับกับสหายผู้หนึ่งขึ้นมาบนเรือนแล้วลงนั่งกับพื้น จะพูดธุระกับอุเทพ

"นั่งเสียข้างบนซีครับ" อุเทพร้องเชิญให้นั่งบนม้ายาวที่ปลายระเบียง "คุณใช่ไหมที่จะเดินรถโดยสารถนนเรา เรามีเงื่อนไขนะครับ ว่าต้องแล่นตามกำหนดเวลา ผู้โดยสารจะมากน้อยกี่คนก็ตามต้องออกตรงตามเวลา ส่วนเรื่องการขอนั่งฟรีคุณไม่ต้องเบ็นห่วงจะมีกฎห้าม เราอยากให้ความสะดวกกับคนทำงานโครงการนี้ แต่ไม่ต้องการเอาเปรียบคุณ แล้วจะไม่ปล่อยให้มีรถเบ็นร้อย ๆ มาวิ่งแย่งรับผู้โดยสารกันด้วยครับ"

เจ้าของรถเล่าให้พังว่าหากินอยู่ในเมืองเดือดร้อน เพราะบริษัทใหญ่คอยกีดกัน ต้องเสียเงินให้บริษัท ๆ จึงจะยอมให้เข้าคิวรับผู้โดยสาร แต่แล้วจะไปหยุดรับส่งตามทางก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน คนพังที่นั่งอยู่บนระเบียง พากันร้องเอะอะว่าทำอย่างนี้ใช้ไม่ได้ จะต้องเรียนให้ท่านข้าหลวงทราบ

นั่งคุยกันต่อไปได้สักหน่อย คำนึงกับบุญจันทร์ก็ขึ้นมาเข้าวงสนทนาด้วย ตอนนี้ขวดแม่โขงยกเอาออกมาตั้งไว้บนโต๊ะแล้ว พร้อมด้วยไส้ในหมูต้มร้อน ๆ ปลาหมึกและเนื้อวัวผัดน้ำมันหอย คำนึงและบุญจันทร์นั้น เพิ่งออกมาจากกระท่อมหลังหนึ่งซึ่งข้างในมีโต๊ะบิลเลียดเก่า ๆ แต่ยังใช้การได้ดี เจ้าหน้าที่แผนกพัสดุของห้วยกุดชีเดินพุงพลุ้ยตามคำนึงขึ้นมาด้วย ยังไม่ทันจะนั่งลงก็ถูกถามว่า "นี่ลุง ดอกไม้ที่ลุงเก็บไว้น่ะเบ็นไงบ้าง"

"พรุ่งนี้จะมีมาใหม่อีกสองดอกครับ" เจ้าหน้าที่พัสดุตอบเสียงเนือย ๆ อย่างไม่สนใจ

คนที่สนใจได้แก่คำนึง "วันที่ ๒๐ นี้เราจะมีเลี้ยงกันนะลุงต้องสั่งมาอีกอย่างน้อย ๑๐ ดอก ผมขอบุ๊กไว้สองอย่าลืมล่ะ!"

ใครคนหนึ่งหัวเราะหึ ๆ ออกความเห็นว่า "จะทำยังไงได้ ถ้าไม่มีดอกไม้ให้ชื่นใจ นายช่างทั้งหลายก็จะเหี่ยวแห้งไปตามกัน"

รับประทานเสร็จแล้ว คำนึงกับบุญจันทร์ออกเดินทางกลับเข้าเมือง พรรคพวกหลายคนโดดขึ้นหลังรถขออาศัยไปด้วย

"ทีหลังเวลาเราปรึกษาหารือกัน ต้องเรียกบุญจันทร์เข้ามาประชุมด้วย" อุเทพว่า "เขาจะได้รู้เรื่องว่าเราทำอะไรกันบ้าง ต้องทำวิธีนี้งานถึงจะไปได้เร็วตามกำหนด"

พูดถึงบุญจันทร์ยังไม่ทันขาดคำ เจ้าตัวก็โผล่ขึ้นมาอีก พร้อมด้วยคนอื่น ๆ หลายคน

"กลัวรถคว่ำครับ เลยลงกันหมด" บุญจันทร์รายงาน "ขับเอียงกระเท่เร่ไปทางซ้ายทีทางขวาที เล่นเอาประสาทเสียไปเลย"

"อะไรกัน คุณคำนึงเมาถึงแค่นั้นเทียวหรือ ไม่จริงดอกน่า แกลังทำเป็นเมาว่าไม่ถูก พวกคุณลงกันหมดแล้ว แกจะได้พาสาว ๆ กลับบ้าน ไม่ต้องมีใครคอยชักคอ"

เราคุยต่อไปอีกสักครู่แล้วก็ลาอุเทพ ขึ้นรถกลับผาแดงกันเสียที ระหว่างทางมองจากถนนไปทางแถวคลอง แลเห็นไฟอาร์คไลท์สว่างหล้า แดรกไลน์ยังทำงานกันอยู่และจะทำตลอดไปทั้งคืน คนงานสองชุดผลัดกันเข้าเวรตลอด ๒๔ ชั่วโมง ต้องเร่งมืออย่างเต็มที่ระหว่างที่ฝนยังไม่ตกหนัก พอฝนมาแล้วงานขุดก็จะต้องชะงักลง

ทางขวามือ แลเห็นกองไฟลุกโชนอยู่บนยอดไม้แดงเด่นขึ้นมาจากนาข้าว เป็นภาพที่สวยลึกลับดี แต่แก้วอธิบายว่าไม่มีอะไรลึกลับเลย ชาวนาเขาลนไฟจะเอารังผึ้งบ่า อย่างที่ผมเคยเห็นวางขายในตลาดและที่เคยรับประทานกับข้าวตังหรือข้าวหลามนั่นเอง เคี้ยวปนกันไปทั้งน้ำเหนียว ซึ่งหวานจนเกือบขมและทั้งตัวผึ้งอ่อน ๆ ซึ่งยังติดยั้วเยี้ยอยู่ตามรวง

พอถึงประตูกั้น ไม่มีใครออกมาเปิด ยามคงจะนอนหลับสนิท รถพิคอัพของเราเลยดันประตูเข้าไปเอง แต่ดันแรงไปหน่อย ประตูเกือบหลุดจากเสา คนเฝ้ายามงัวเงียลุกจากกระต๊อบออกมา ยืนโบกไม้โบกมือตามหลังเราจนลับตา รถแวะส่งคณะเราลงที่ผาแดง แล้วพาบุญจันทร์กับพวก ที่บ้านอยู่กาพสินธุ์เดินทางต่อไปในความมืด

ผาแดงตั้งอยู่ใกล้ ๆ บ้านตูม ห่างกันเพียงไม่กี่ไมล์ คนงานหนุ่มรูปหล่อคนหนึ่งชื่อสุกิจเป็นชาวบ้านนี้ เขาชวนผมไปเที่ยวบ้านพาไปพบคุณพ่อ ซึ่งเป็นครูใหญ่ของโรงเรียนบ้านตูมมา ๑๓ ปีแล้ว ขณะนี้กำลังปลูกสร้างโรงเรียนกันใหม่ ใช้ไม้ซึ่งรื้อจากโรงเรียนเก่า ใช้แรงงานของครู ๆ และของภารโรงซึ่งได้บ่าวร้องเรียกตัวกันมาจากโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วอำเภอ

สุกิจพาผมไปรู้จักกับเพื่อน ๆ และญาติพี่น้องของเขา ญาติผู้หญิงคนหนึ่งไปเรียนการผดุงมาจากในเมือง เดี๋ยวนี้รับจ้างเย็บเสื้อให้ชาวบ้าน พี่ชายของสุกิจฉลาดเฉลียวมาก น่าเสียดายที่ร่างกายอ่อนแอเพราะเคยเป็นวัณโรค แต่ถึงกระนั้นก็ทำหน้าที่เป็นแพทย์อย่างไม่ใช่ทางการ ประจำหมู่บ้าน ชาวนาคนหนึ่งคุยจ้อให้ผมฟังถึงเมื่อครั้งเป็นทหารไปรบกับฝรั่งเศสที่เขมร แล้วต่อมายังได้เคยไปอยู่ลาวและพม่า ใคร ๆ ที่มาเที่ยวบ้านตูมมักจะต้องแวะเยี่ยมเยียนชาวนาผู้นี้ด้วยความหวังว่าลูกสาวสามคนจะออกมานั่งคุยด้วย

ผมถามเขาว่าบ้านตูมนี่มีด้วยกันสักกี่หลัง

"อย่างน้อย ๒๒๐" เขาตอบ "เป็นหมู่บ้านสำคัญทีเดียว คนที่นี่เดิมเคยอยู่บ่อใหญ่ เป็นบ้านเมืองขอม พอไทยรุกเข้าไปก็เลยย้ายไปอยู่แถวลำปาว ไม่ไกลจากนี่เท่าไรนัก แต่ที่แถวนั้นมันเล็กอยู่กันไม่พอ เลยย้ายมานี่"

บัดนี้หมู่บ้านเติบโตขึ้น ที่ทางก็ชักจะคับแคบไปอีกแล้ว บานตูมตั้งอยู่บนเนินมีลักษณะเหมือนเกาะกลางนา ต้นไม้ในหมู่บ้านล้วนแต่ต้นโตใบหนา แสดงว่าเป็นแหล่งที่มีคนอยู่มานานแล้ว ต้นโพธิ์สองต้นในวัดใหญ่ไพ

ศาล แผ่ความร่มเย็นอยู่ข้างหน้าโบสถ์ซึ่งสร้างงดงามมาก ลมพัดใบโพธิและยอดไผ่ใกล้ ๆ กำแพงวัด แลดูเขียวสวยตัดกับกระเบื้องหลายสีของหลังคาโบสถ์ที่กำลังสะท้อนแสงแดดเป็นเงาระยับ

ที่ลานทรายหน้าวัด มีก้านมะพร้าวบั๊กเป็นซุ้มประตู มีพุ่มไม้ใบกล้วยประดับประดาทั่ว ๆ ไป สุกิจบอกว่าบีนี้ฝนล่า ชาวบ้านกลัวน้ำจะขาดแคลน พอฉลองอาสาฬหบูชากันแล้วก็เลยนิมนต์พระมาทำพิธีขอฝน

เช้าตรู่อีกวันหนึ่ง สุกิจพาผมไปหาท่านผู้เฒ่าซึ่งเป็นคนดูแลรักษาศาลเจ้าบู่ตาของที่นี่ ท่านผู้เฒ่าตักข้าวเหนียวใส่บาตรพระภิกษุสี่รูปเสร็จแล้วจึงพาเราเดินไปดูดอนอันเป็นที่สิงสถิตของบู่ตา บรรยากาศที่นี่ ไม่มืดครึ้มวังเวงเหมือนศาลบู่ตาในบ่าลึกแถวบ้านนาเชียว ซึ่งผมได้ไปเห็นมาเมื่อปีก่อน แต่ก็น่ายำเกรงเอาเรื่องเหมือนกัน ตั้งอยู่ใต้ต้นไทรสูงเกือบ ๒๐๐ ฟุตเห็นจะได้ ท่านผู้เฒ่าชี้ให้ดูคราบหนังงูเห่าติดแห้งอยู่กับโคนไทร แล้วเล่าว่ารากย้อยห้อยลงมาล้อมรอบมะม่วงต้นใหญ่จนในที่สุดกลืนเข้าไว้ข้างในทั้งต้น เมื่อสองเดือนก่อนนี้ ชาวบ้านเอาหมูไก่และเหล้ามาสังเวยบู่ตา เพื่อขอให้ส่งฝนลงมาบ้าง "บู่ตาดมกลืนเท่านั้นแหละ" ผู้เฒ่าชี้แจงด้วยกลัวผมจะไม่เข้าใจ "พอดมแล้ว คนก็เอาไปกินต่อ"

คลองใหญ่ของโครงการชลประทานลำปาว จะต้องอ้อมชานหมู่บ้านแล้วมาผ่านบ่านี้ ฝ่ายโครงการกับฝ่ายชาวบ้านจึงร่วมกันอัญเชิญบู่ตา ให้ย้ายไปยังศาลใหม่ซึ่งได้จัดเตรียมไว้ให้แล้ว บู่ตาไม่ยอมไปอยู่เป็นเวลานาน แม้นายช่างจะได้ประกาศว่า แดรกไลน์หนัก ๖๐ ตันจะเข้ามาทำการขุดในเร็ว ๆ นี้ บู่ตาก็ไม่สะทกสะท้าน แต่ครั้นได้ข่าวว่า มีแดรกไลน์มาใหม่ หนักถึง ๙๐ ตันมิหนำซ้ำจะเดินไปแต่ข้างหน้าท่าเดียว ไม่ยอมถอยหลังให้ใครทั้งสิ้น บู่ตาจึงปลงตกยอมรับว่าแดรกไลน์นี้เก่งจริง แล้วยอมให้อัญเชิญไปสถิตที่ดอนใหม่โดยดุษฎี

บทที่เก้า

กุฉินารายณ์

"หยุดงานกันสักสองวันเป็นไง" แก้วเสนอ "ไปเที่ยวอำเภอกุฉินารายณ์เอาไหมล่ะ ทำงานหนักมาเป็นเดือน ๆ แล้วนี่ พักผ่อนเสียบ้างรัฐบาลท่านคงไม่ว่านะ"

ประชากรกาฬสินธุ์ประกอบด้วยผู้คนหลายกลุ่มหลายเผ่า พูดภาษาพื้นเมืองกันคนละภาษา มีประวัติมาว่า หลังจากกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ เหตุการณ์ในอีสานวุ่นวายหนักขึ้น รัฐบาลจึงวางนโยบายปรับปรุงการปกครอง เพื่อความมั่นคงของภาคพื้น ส่งนายพลมาตั้งค่ายริมแม่โขง รวบรวมผู้คนจากหัวเมืองลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนที่ราบสูงแห่งนี้ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๐ ท้าววรบุตรได้เป็นเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ มีหน้าที่ควบคุมดูแลสี่อำเภอบนเทือกเขาใกล้พรมแดนญวน รกรากมีมาเช่นนี้ ตามเขาตามบ่าของจังหวัดกาฬสินธุ์ จึงเป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยหลายสาขา สืบสายมาจากบรรพบุรุษซึ่งมีขนบประเพณีและความเป็นอยู่ต่าง ๆ กัน

อำเภอกุฉินารายณ์ อยู่ไกลจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันออกเป็นถิ่นของพวกผู้ไทยจากเมืองวัง มีชื่อเสียงว่าพูดภาษาแปลกมากและผิวพรรณ

ขาวผ่อง ตามที่พ่งเขาเล่า ๆ กันนั้น ข้าราชการไทยสมัยหนึ่ง รังเกียจคนเหล่านี้หาว่านิสัยหยาบโลน คือใช้ถ้อยคำไทยโบราณ ซึ่งได้กลายเป็นวาจาต่ำทอไปเสียแล้ว นอกจากนั้นยังไม่รู้จักอับอาย แก้ผ้าอาบน้ำโทง ๆ พอถึงหน้าเกี่ยวข้าว ดวงจันทร์สว่างอากาศเย็นดี หนุ่มสาวชาวผู้ไทยก็จะออกมาหลับนอนกลางทุ่งอย่างอิสระเสรีไม่มีใครเหมือน แต่พอถึงการแต่งงานต้องทำพิธีเซ่นไหว้สังเวยผีกันอย่างสลับซับซ้อนมาก กินเวลาถึง ๔๘ ปีกว่าจะเรียกได้ว่าเป็นผัวเมียกันโดยแท้จริง

"คนไทยมีหลายสาขา" แก้วว่า "ระหว่างสงครามพ่อผมไปเชียงตุงนั่นก็ไทยอีกเหมือนกัน พ่อไปอยู่ได้ไม่กี่วันพ่งภาษาเข้าใจหมด"

"คุณพ่อเป็นทหารใช่ไหมครับ"

"ครับ ก่อนสงครามอยู่โคราช ตอนนั้นที่โคราชมีญี่ปุ่นคนหนึ่งมาตั้งร้านถ่ายรูปอยู่ตั้งหลายปี คุ้นเคยกับพ่อผมและเพื่อน ๆ นายทหารดีมาก ถ่ายรูปก็ลดราคาให้เป็นพิเศษ พอญี่ปุ่นเข้าเมืองไทยเลยมีรูปนายทหารใหญ่ ๆ ของโคราชครบทุกคน เตรียมการรอบคอบแน่ไหมครับ"

"ระหว่างสงครามผมได้รู้จักเสรีไทยหลายคนเหมือนกัน ตอนผมจบจากโรงเรียน คิดจะไปเข้าโรงเรียนนายร้อยที่คุนมิง แต่เขาแนะนำว่าอย่าไปเลย พวกที่ไปคราวนั้นส่วนมากไม่ได้กลับมา เสรีไทยที่ผมรู้จักตายไปเกือบหมดแล้ว" แกวพูดแล้วถอนใจน้อย ๆ

วันรุ่งขึ้น แก้ว จารีต กับผมขนวิสก้ โซดากับปลามั้มขึ้นรถพิคอัพขับเข้าอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ จารีตรู้จักผู้หญิงสาวไทยคนหนึ่งชื่อดวงจันทร์ เป็นชาวบ้านหนองยาง มาอยู่กับบ่าที่กาฬสินธุ์และทำงานที่แผนกบ่าไม้จังหวัด วันนั้นเราไปแวะหาดวงจันทร์ที่บ้าน พบเธอกำลังช่วยบ่าคัดเลือกแคงกวาจะเอาไปขายที่ตลาด เราถามเธอว่าตอนนี้จะขับรถไปบ้านหนองยางได้หรือ

ไม่ เธอบอกว่ารถเข้าไม่ถึงแน่ เพราะพอฝนตกลงมาหน่อยเดียวทางก็ขาดหมด ถ้าอยากเดินไปละก็ได้

จารีตจึงต้องเลิกล้มแผนการ ที่จะขอให้เธอช่วยพาเราไปหนองยาง พอกลับขึ้นรถก็รำพึงว่า "ดวงจันทร์งามพักตร์พิศเพียงพระจันทร์ น่าเสียดายไม่ได้ไปด้วยกัน"

สองข้างทางจากกาฬสินธุ์ไปสีแยก ยังมีต้นไม้สวย ๆ ให้ชื่นชมอยู่อีกมาก โดยเฉพาะต้นตะแบกซึ่งกำลังออกดอกสีม่วงสะพรั่งไปทั้งต้น ถ้าขับไปตอนกลางคืนบางครั้งบางคราว แสงไฟหน้ารถจะส่องให้เห็นเสือดาวเดินโหย่งย่องข้ามถนนไปเงียบ ๆ พอเลยสี่แยกไปแล้ว ถนนลูกรังได้ขึ้นเขาเข้าป่าของภูพาน เลี้ยวลดวกวนไปตามไหล่เขาสูงชัน สองข้างครึ้มไปด้วยต้นไม้มหึมา ยังไม่มีมนุษย์มาตัดมาถาง นาน ๆ ทีจึงจะผ่านหมู่บ้านสักแห่งหนึ่งอยู่ในหุบเขาแคบ ๆ มีกระต๊อบ ๒ หลังกับดงกล้วยเท่านั้นเอง บางครั้งเลี้ยวไปเลี้ยวมาอาจจะได้พบคนกับช้างเดินทางจะไปกาฬสินธุ์ หรืออาจจะสวนทางกับเกวียนที่บรรทุกปลาแดกมาจากสกลนคร หรือถ้าไม่พบอะไรเลย มองไปตามต้นไม้ก็จะได้ดูลิงและกระรอกเบื้นที่เพลิดเพลิน คราวหนึ่งผมนั่งไปกับหมอผู้เชี่ยวชาญโรคเรื้อน อีเก้งตัวหนึ่งโดดแผล็วจากข้างทางเข้ามาอยู่ใต้ล้อรถ เราลงไปถลกหนังกันที่แก่งกลางลำธาร แล้วแล่เนื้อสด ๆ ใส่พริกและใบอะไรต่ออะไรลงไป จนกลายเบื้นลาบขึ้นมาหม้อหนึ่งรับประทานกันเดี๋ยวนั้น

คราวที่ผมไปกับแก้วและจารีตเที่ยวนี้ เราหยุดจอดรถที่สี่แยกลงไปกินอาหารกันในร้านกาแฟ ได้พบกลุ่มข้าราชการในเครื่องแบบสีกากีมีภรรยาวัยกลางคนมาด้วยสองท่าน ศีรษะโพกผ้ากันฝุ่น สวมแว่นตาดำกันแดด หน้าตาซึ่งได้ตกแต่งไว้นั้นแลดูอิดโรย แต่ก็แสดงว่าอดทนไม่ท้อถอยต่อการเดินทางสำบุกสำบันอย่างนี้

คณะเขากับคณะเรามีการเชื้อเชิญให้กินเหล้าของกันและกันตามระเบียบ เสียงร้อง "เชิญครับ เชิญครับ" ดังสลับไปกับการสนทนา

"จะไปดูการชลประทานที่ห้วยผึ้งกันรึครับ" คนหนึ่งถามเรา คณะเขาเพิ่งกลับจากอำเภอกุฉินารายณ์ ได้ไปถึงบ้านนาคู ซึ่งเราก็หวังว่าจะได้ไปเยี่ยมเยียนเหมือนกัน

"ถนนตัดใหม่ดีมาก" เขาบอก "ถ้าฝนไม่ตกยิ่งขับสบายใหญ่จากบ้านนาคูชั่วโมงเดียวเท่านั้นละครับ"

แก้วหยิบซองกระดาษขึ้นมาเขียนรูปแสดงผัง การชลประทานที่ห้วยผึ้งให้ดู

ข้าราชการคนหนึ่งเป็นวิศวกรโยธา และเป็นญาติกับหัวหน้าผู้พิพากษา เขาพิจารณาผังที่แก้วเขียนด้วยความสนใจ แล้วว่า "เราไปหาซื้อที่กันมาครับ คิดจะเลี้ยงวัวขาย" เขาพรรณนาถึงโครงการปศุสัตว์ซึ่งสร้างไว้ในความฝันให้เราฟังอย่างกระตือรือร้น

แก้วอยู่ในอารมณ์สนุกสนานเช่นเคย หัวร่อร่าและในขณะเดียวกันก็คอยท้วงติงไม่ให้เจ้าของโครงการกระตือรือร้นจนเกินควร ทั้งนี้ตามประสาคนที่อดขัดคอไม่ได้ ถ้าเห็นใครมองดูเหตุการณ์แต่ในด้านดีมากเกินไป "ระวังนะครับ จะเลี้ยงวัวต้องมีที่ให้พอ" แก้วเตือน "ที่ห้วยสีทนผมมี ๑๐๐ ไร่ เลี้ยงวัว ๑๒ ตัวเท่านั้นยังเกือบไม่พอ แต่ถ้าเป็นในป่าอย่างที่ดงมูนใกล้ ๆ หนองแสงหญ้าดีเหลือเกิน เลี้ยงวัวได้ผลดีทีเดียว"

"หญ้าที่ขึ้นตามธรรมชาติในป่าอย่างนั้น เป็นอาหารวัวที่ดีมาก" วิศวกรโยธากล่าวในสำเนียงเคร่งขรึม

"ดีเป็นแห่ง ๆ ไปเท่านั้นแหละครับ" แก้วรีบท้วงโดยเร็ว "บางแห่งใช้ไม่ได้เลย เท่าที่ผมพบมานะ วัวสั่งจากต่างประเทศเอามาเลี้ยงบ้านเรา บัญหามันมาก ขนาดจะเลี้ยงพอให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ยังแทบแย่แล้วเลยครับ"

ถึงเวลาต่างคนต่างออกเดินทางกันต่อไป หลังจากที่ได้ยกมือไหว้ร่ำลากันอย่างสุภาพ แต่รู้สึกว่าก็ยังไม่นิยมนับถือความคิดเห็นของกันและกันอยู่นั่นเอง

รถแล่นผ่านไร่ยาสูบและไร่ปอ แก้วชี้ไปทั่ว ๆ อย่างพออกพอใจ "ดินแถวนี้ดีจัง ปลูกอะไรก็งาม ใกล้ ๆ เทือกเขาทางโน้นก็ดี ฝนตกสม่ำเสมอด้วย ถ้าตัดถนนเข้าไปถึงละก็เป็นเจริญแน่"

ถึงบ้านห้วยผึ้ง เราเลี้ยวเข้าถนนซึ่งเพิ่งตัดใหม่ไปทางบ้านนาคู ขณะนี้ยังต้องใช้ทางเบี่ยงอยู่หลายตอน รถแล่นข้ามห้วยข้ามบึงไปบนสะพานไม้ชั่วคราว ยิ่งไป ๆ ภูเขาก็ยิ่งสูงขึ้นทุกที ต้นไม้ก็ใหญ่ขึ้นหนาขึ้น รถแล่นไปในความมืดสลัวเหมือนพายุฝนกำลังจะมา ครั้นแล้วแนวต้นไม้จบลงอย่างกะทันหัน มองเห็นทุ่งนาราบเขียวอยู่ข้างหน้าเรา มองเห็นภูเขาล้อมรอบอยู่ไกล ๆ เห็นยอดสูงในระดับและรูปร่างต่าง ๆ กันทาบอยู่กับขอบฟ้าไกลลิบ ๆ "ถึงแล้วบ้านนาคู" แก้วชี้ไปที่เสาโทรทัศน์ "เห็นไหม—ไม่ใช่เล่นนะ"

เราขับผ่านวัดร้างแห่งหนึ่ง มีเต็นท์ทหารกางอยู่เต็มลาน รถนั่งรถบรรทุกจอดเรียงรายอยู่หลายคัน ระหว่างที่ขับเรื่อยเข้าไปนั้นก็สังเกตได้แล้วว่า บ้านนาคูเป็นหมู่บ้านใหญ่พอดูทีเดียว เราเข้าไปจอดหน้าร้านขายของใต้ถุนเป็นทราย มีโต๊ะตั้งและมีคนนั่งอยู่ที่โต๊ะหลายคนด้วยกัน คนหนึ่งใส่หมวกทรงสูง ๆ หน้าตาเป็นคนสนุกร่าเริง พอเห็นเราก็ยิ้มแต้ร้องทักว่า "นั่นแน่ มากันแล้ว! เชิญนั่ง เชิญนั่ง"

"เอามั้มมาฝากจากกาฬสินธุ์ครับ" แก้วร้องตอบ "จารึต ขนวิสกี้โซดาลงมาด้วยนะ"

บนโต๊ะมีขวดและถ้วยแก้ววางอยู่แล้ว จารึตยกของเรามาวางบ้าง ผมได้รับการแนะนำให้รู้จักนายอำเภอแห่งกุฉินารายณ์ นายแพทย์ซึ่งมาช่วยงาน

ด้านสาธารณสุข เจ้าหน้าที่เผยแพร่การเกษตร คุณครูผู้หนึ่ง และผู้ใหญ่บ้านนาคูซึ่งเป็นเจ้าของร้านนั้น

คนที่ใส่หมวกหน้ายิ้มแต้และพูดจาตลกคนองนั้นคือนายอำเภอ "โปรดทราบไว้นะครับว่าบ้านนาคูนี้ เป็นที่โปรดปรานของท่านนายกฯ เป็นอย่างยิ่ง ที่นี่เรามีสนามบิน ท่านขึ้นเครื่องบินมาเยี่ยมเราบ่อย ๆ"

"แหม มั้มของคุณแก้วนี้อร่อยจริง ๆ มั้มกาพสินธุ์เจ้านายจากกรุงเทพฯ ติดอกติดใจกันนัก พอมาถึงเป็นต้องเรียกหาทันที แล้วถูก ๆ เสียเมื่อไหร่ล่ะ พวงละตั้ง ๕๐ บาทแน่ะ"

แก้วถามข่าวคราวว่า "พัฒนากันไปถึงไหนแล้วครับ"

"ต้องใช้เวลานานอีกสักหน่อย" เจ้าหน้าที่เกษตรตอบแบ่งรับแบ่งสู้

"อ๋อ ต้องอีกนานทีเดียว" นายอำเภอตอบหนักแน่น "ดูตัวอย่างเมียผมก็ได้ เวลาตั้งท้องไม่ยอมกินหมู ผมพูดให้พังเท่าไหร่ ๆ แกก็ไม่ยอมกินอยู่นั่นเอง เขาเชื่อของเขาอย่างนั้นมาแต่ไหนแต่ไรเราจะไปบังคับให้เปลี่ยนเร็ว ๆ ตามใจเราไม่ได้ดอก!"

เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเล่าว่า "ที่นี่มีเครื่องกำเนิดไฟฟ้านะครับ แต่บ้านที่ติดไฟฟ้าใช้มีไม่ถึง ๖๐ บ้าน อีก ๓๐๐ กว่าบ้านยังกลัวอยู่ เรื่องน้ำก็เหมือนกัน มีบ่อน้ำบาดาลลึกถึง ๕๐๐ ฟุต แต่ชาวบ้านก็ไม่ชอบกิน"

"ดื้อกันชะมัด" เจ้าหน้าที่เกษตรว่า "ผมแจกไก่ให้ฟรี ๆ ยังไม่เอาเลย"

"แต่เขารักคุณหมอของเขานะ มาหากันทุกวัน ๆ ละ ๖๐—๗๐ คน คุณหมอก็ดีใจหายซีน่า" นายอำเภอชม "ชาวบ้านจะกลุ้มรุมกันยังไงไม่เห็นบ่นสักคำ ผมน่ะอยากให้ถนอมเนื้อถนอมตัวเสียบ้าง ทำงานเกือบไม่มีเวลาหายใจประเดี๋ยวจะเจ็บไปเสียเอง"

คุณหมออายที่โดนชมยืดยาว เลยลุกขึ้นชวนว่าถึงเวลาไปบ้านคุณครูกันแล้ว คณะเราได้รับเชิญให้พักที่นั่น

ฝนซึ่งทำท่าจะตกมาตั้งแต่ตอนเย็น บัดนี้เริ่มปรอยปรายลงมาแล้ว เราเดินสูดกลิ่นไอความสดชื่นไปจนถึงบ้านคุณครู ขึ้นไปออกันอยู่บนเฉลียงแคบ ๆ ในแสงตะเกียง บางคนยืนพิงราวลูกกรงมองดูฝน บางคนขอยืมผ้าขาวม้าผลัดอาบน้ำ ส่วนเจ้าของบ้านรีบไปหาอาหารมาเลี้ยงแขก พร้อมกับร้องสั่งลูก ๆ ให้ขนเสื่อกับที่นอนมาปูเตรียมไว้สำหรับคืนนี้

ฝนกระหน่ำหนักขึ้น เสียงฟ้าครืน ๆ ดังมาจากแถบภูเขา ยิ่งดึกเข้าอากาศก็ยิ่งหนาวเย็น พอกินข้าวเสร็จแล้วเล่นไพ่รัมมี คนที่ไม่ได้เล่นคอยส่งเสียงแนะนำคนเล่น เสียงคุยเสียงหัวร่อปนกับเสียงฝนและเสียงฟ้าซึ่งเปรี้ยงปร้างลงมาเป็นครั้งคราว

ฝนหยุดไปเอาหลังเที่ยงคืน แสงตะเกียงส่องให้เห็นทางเดินเปียกแฉะน้ำเป็นหย่อม ๆ ทั่วไปหมด พัฒนากรแขนงต่าง ๆ พร้อมด้วยนายอำเภอเดินย่ำโคนกลับที่พักอย่างเป็นของธรรมดา เขากางเต็นท์นอนกันที่ลานวัดซึ่งเราขับผ่านมาเมื่อเย็นนั้น

เราตื่นกันแต่มืด เห็นจารีตแต่งตัวเสร็จแล้วกำลังง่วนอยู่กับการชงกาแฟ เราช่วยกันเก็บที่นอนแล้วไปยืนล้างหน้าสีฟันที่ระเบียง วันนี้แก้วจะพาผมไปดูสนามบินบ้านนาคู แล้วจะได้เห็นพระอาทิตย์ขึ้นระหว่างภูเขาด้วย

เราขับรถไปตามถนนดินปนทราย ถึงเนินราบกว้างใหญ่มีไม้พุ่มเตี้ย ๆ ขึ้นอยู่ทั่วไป จนทีแรกมองเกือบไม่เห็นทางลาดยางมะตอย หมอกยังปกคลุมอยู่ทั่วบริเวณ อากาศเย็นชื้น มองดูภูเขาลูกต่ำ ๆ ซึ่งถ้าเป็นตอนกลางวันจะไม่มีทรวดทรงเด่นชัดอะไรนัก แต่ในยามมืดมัวก่อนสว่างเช่นนี้ ดูแล้วรู้สึกว่าขมึงทึง ไม่เต็มใจต้อนรับเราเลย

แก้วชี้ไปที่หน้าผา "เมื่อ ๑๕ ปีที่แล้วมานี้ผมไปยืนอยู่ตรงนั้นแหละ สมัยนั้นยังไม่มีถนนเราต้องเดินข้ามภูเขามาสำรวจกัน ตอนนั้นเป็นป่าจริง ๆ"

"พวกเสรีไทยเขามาสร้างสนามบินกันที่นี่ ขนลูกรังจากภูเขามาทำรันเวย์ เดินจากนี่ไปสองวันถึงค่ายของนายเตียง ศิริขันธ์ ตั้งอยู่บนภูเขา"

แก้วเล่าว่า ทางแถวอีสานเสรีไทยส่วนมากเป็นครู หลักสูตรพิเศษ ซึ่งดูเผิน ๆ เป็นเรื่องวิชาการศึกษานั้น แท้จริงเป็นการฝึกเสรีไทย ครูตามตำบลหมู่บ้านได้รับการฝึกกันทั้งนั้น

"เครื่องบินญี่ปุ่นสังเกตเห็นขบวนคนขี่ม้าขับเกวียนขนลูกรังมาจากภูเขา เลยส่งทหาร ๓๐ คนออกมาสืบสวน แต่กว่าจะหาทางข้ามภูเขามาได้เสียเวลาตั้งสองอาทิตย์ ระหว่างนั้นทางกรุงเทพฯ ส่งข่าวให้เสรีไทยที่นี่รู้ตัวไว้ก่อน มีเวลาเอาดินกลบรันเวย์ แล้วปลูกผ้ายเสียด้วย พอทหารญี่ปุ่นมาถึง ต้นผ้ายกำลังเริ่มแตกใบอ่อนพอดี"

"ครู ๆ เลี้ยงดูทหารญี่ปุ่นอย่างดี เตรียมบีนไว้ด้วยเผื่อฉุกเฉิน แต่ญี่ปุ่นสุภาพเรียบร้อยมาก ไม่จำเป็นต้องทำอะไรเลย"

"บางทีก็มีฝรั่งมาเหมือนกัน ฝรั่งอังกฤษคนหนึ่งเกิดเป็นบ้า อยู่ดี ๆ จุดไฟจะเผาตัวเองให้ได้ เลยต้องจับตัวส่งขึ้นเครื่องบินกันตอนตีสาม"

ตอนหลังญี่ปุ่นขอบินมาตรวจเพื่อให้แน่ลงไปว่ามีสนามบินลับในตะวันออกเฉียงเหนือหรือไม่ ทั้ง ๆ ที่รู้ว่ามีแน่ ญี่ปุ่นนำเครื่องบินมาลงที่สนามของกองทัพไทยที่ภูเขียว ทหารไทยคุยกับญี่ปุ่นอย่างครึกครื้นถึงบ้านเมืองแถวนี้ว่ามีแต่ป่ากับเสือ คนหนึ่งเล่าให้พังว่า "เสือกินคนไปห้าคนแล้ว" อีกคนพูดถึงความชุกชุมของงู "ชุมจนตอนกลางคืนพวกเราไม่กล้าขยับออกไปข้างนอกกันเลย"

ญี่ปุ่นมองดูน้ำขุ่น ๆ ในถ้วยที่เจ้าของบ้านยกออกมาเลี้ยง แล้วได้ฟังคำอธิบายให้เป็นที่แน่ใจว่า "ชาวบ้านแถวนี้เป็นนิ่วในกะเพาะปัสสาวะกันมากจากน้ำนี้"

ญี่ปุ่นมีทหารอยู่ในเมืองไทยแสนห้าหมื่นคน ผู้ใหญ่บ้านที่หัวหนองเคยพูดกับผมว่า "อยู่กันแต่ในเมืองเสียละมาก ตามบ้านนอกไม่ค่อยมี แล้วก็เด็กหนุ่มๆ ทั้งนั้น พวกเสรีไทยเป็นครูอายุมากๆ กันแล้ว เด็กหรือจะมาสู้คนแก่ได้"

กลับจากสนามบิน เราแวะไปดูเจ้าหน้าที่เกษตรให้อาหารไก่ ชาวบ้านสองคนเดินผ่านมา เจ้าหน้าที่ทักทายว่าจะไปไหนกัน ชาวบ้านชมเชยไก่ว่าเลี้ยงได้ตัวโตดี แต่ไม่แสดงความสนใจมากไปกว่านั้น

ในลานวัดตั้งเสาโทรทัศน์สูงทาสีแดงขาว แต่เครื่องรับดูเหมือนจะเก็บใส่กุญแจไว้ที่ศาลา ข้างๆ วัดมีชิงช้าและไม้หก ติดป้ายไว้ว่าสนามเด็กเล่นเป็นของขวัญจากท่านนายกฯ สำหรับงานวันเด็กเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ เลยรั้วสนามเด็กเล่นออกไป ภูมิประเทศเป็นทุ่งเป็นป่าไปจนถึงภูเขาที่มองเห็นอยู่ไกลๆ

บ้านนาคูเช้าวันนี้แลดูซบเซา แต่ขบวนเกวียนที่ขนข้าวจะไปสีแยกกันนั้น ช่วยให้เป็นภาพที่มีสีสันขึ้นมากนัก อากาศมืดๆ ชื้นๆ อย่างนี้ การเคลื่อนไหวซึ่งเต็มไปด้วยเสียงอันดังของขบวนเกวียนเป็นเครื่องบรรเทาความหดหู่ได้ดีทีเดียว

รถจี๊ปของนายอำเภอเกิดเสีย เราเลยรับขึ้นพิคอัพของเรา ขับจากบ้านนาคูไปตัวอำเภอกุฉินารายณ์ด้วยกัน ถนนวันนี้เฉอะแฉะหน่อยเพราะเมื่อคืนฝนตกหนัก แต่เราก็ไปถึงห้วยผึ้งโดยสวัสดิภาพ "ดูร้านพวกนี้ซีครับ" นายอำเภอพูด "สร้างใหม่ทั้งนั้น แล้วทำไมถึงสร้าง ก็เพราะว่ามีถนนน่ะซี ลงทุนตัดถนนได้ผลนะคุณนะ ผมว่าจะคุ้มกว่าส่งนักพัฒนาชุมนุมชนมาเสียอีกหรือไง"

ถึงกุฉินารายณ์ เราขึ้นไปนั่งพักบนบ้านนายอำเภอก่อนเดินทางต่อไปยังคุ้มใหม่และคุ้มเก่าแห่งบ้านกุดสิม ตอนที่รถผ่านเรือนสร้างใหม่ ซึ่งเป็นทั้งร้านขายของและเป็นบ้านของศึกษาธิการที่นี่ นายอำเภอเอ่ยขึ้นว่า "พวกครู

เขาสามัคคีกันดีนะ แล้วก็มีลูกศิษย์ลูกหาคอยช่วยเหลือด้วย เป็นนายอำเภอนี่แย่หน่อย สมัยก่อนอาจจะใหญ่โต ไปไหนมาไหนผู้คนเอาข้าวปลามาเลี้ยงดู แต่เดี๋ยวนี้อ้ายเราเองเป็นฝ่ายเลี้ยงเขา ออกบ้านนอกทีไรต้องหาไก่หาเหล้าติดมือไปด้วย" ว่าแล้วหัวร่ออย่างขบขันในโชคชะตาของตนเอง

หนทางไปกุดสิมมีทั้งทราย หิน และโคลนเป็นตอน ๆ ไปตลอด ผ่านหมู่บ้านเก่าแก่หลายแห่ง มีโบสถ์สลักลวดลาดสวยงามและมีเสียงวิทยุท้องถิ่นเปิดดังลั่นกันทุกแห่ง

กุดสิมเป็นหมู่บ้านแฝดตั้งอยู่สองฟากลำบ่ายาง ฟากหนึ่งมี ๔๐๐ หลังคาเรือน อีกฟากหนึ่งมี ๖๐๐ ครั้งหนึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของชาวไทยในกาฬสินธุ์ บัดนี้เป็นถิ่นห่างไกลการพัฒนา แม้ว่าฝนจะอุดมและปลูกข้าวได้งาม ราคาถูก แต่ค่าขนส่งสูงมาก ทำการค้าไม่ไหวเพราะขาดการคมนาคมกับโลกภายนอก

นายอำเภอพาเราไปดูเล้าไก่ตัวอย่างของหญิงชราผู้หนึ่ง แต่แล้วต้องเอ็ดเอาเล็กน้อย ว่าดูแลอย่างไรไก่จึงผ่ายผอมเช่นนี้ จับขึ้นมาให้คุณยายดูแล้วว่า "เห็นไหมจ๊ะ มีแต่กระดูกจ้ะ"

ที่กุดสิมมีโรงเรียนของเอกชนสองแห่ง สร้างยังไม่เสร็จดีและจะสามารถดำเนินกิจการต่อไปอีกได้นานสักเพียงใดก็ยังเป็นปัญหาอยู่ เพราะโรงเรียนรัฐบาลก็มีและชาวบ้านก็มิใช่ว่าจะร่ำรวยนัก อย่างไรก็ตาม เจ้าของโรงเรียนคนหนึ่งพูดอย่างภูมิใจว่า "ครูของเราไม่ยอมรับเงินเดือนเต็มกันครับ สละส่วนหนึ่งให้กับโรงเรียน เพื่อเราจะได้อยู่กันต่อไป เป็นการทำบุญกันอย่างหนึ่ง" เราค่อย ๆ ก้าวเดินดูโรงเรียนอย่างระมัดระวัง เพราะเขาต้องประหยัดไม้พื้นจึงปูไว้ห่าง ๆ เท่าที่จำเป็นจริง ๆ

กลับถึงกุฉินารายณ์ ได้พบเจ้าหน้าที่จากกรมที่ดินนั่งดื่มอย่างมีความสุขอยู่บนเรือนนายอำเภอ "เช่ารถมา ๑๐๐ บาทครับ" เขาบอก "แต่เห็นจะลงว่า ๕๐๐ เป็นไง งบประมาณมีตั้งห้าหมื่น ไม่ใช้เดี๋ยวไม่หมด"

นายอำเภอพูดถึงข้าราชการที่สนใจเรื่องที่ดิน แล้วถามว่า "คุณจะให้ที่เขาหรือ"

คนที่มาจากกรมที่ดินร้อง "อ๋อ น้องชายผู้พิพากษา" แล้วพูดต่อไปว่า "เรื่องที่เรื่องทางนี่มันลำบาก เราจะไปจัดสรรให้เสียทุกคนยังไงได้ แต่คุณก็รู้อยู่แล้ว บางท่านน่ะมองไปในแง่ที่ว่า เอามาให้ท่านสัก ๒—๓ ไร่จะเป็นไรไป ที่ดินมีเป็นหมื่น ๆ ไร่ปล่อยอยู่เฉย ๆ ไม่มีประโยชน์ ให้ท่านมาจับจองเสียบ้างดีกว่า"

"เรากลับกันเสียทีเถอะ" แก้วว่า

ฝนตกลงมาอีกแล้ว และอากาศก็มืดลงทุกที "เดี๋ยวสะพานชำรุด ต้องเสียเวลาเปล่า ๆ"

เราลานายอำเภอขึ้นรถไปที่สโมสร ทั้งในห้องมีคนเล่นบิลเลียดอยู่หลายคน และที่ยืนรออยากเล่นเต็มแก่ก็อีกหลายคน เขาร้องเชิญให้เราเข้าเล่นแทน ซึ่งเห็นได้ชัดว่าจำใจเชิญ แก้วจึงปฏิเสธเด็ดขาดว่าไม่เล่น แล้วคุยอยู่สักประเดี๋ยวจึงลากลับ พอดีมีชายแก่คนหนึ่งเดินเข้ามาในห้อง กลายเป็นคนที่แก้วตั้งใจจะมาพบที่สโมสรนั่นเอง เขาดีใจและตะโกนลั่นว่า "ครูจันทเสน! แหมนึกว่าไม่ได้พบเสียแล้ว!"

ครูจันทเสนเป็นครูใหญ่ที่กุดสิม สมัยสงครามเคยเป็นเสรีไทยสำคัญคนหนึ่งของบ้านนาคู คุณครูรูปร่างเล็กบาง พูดเสียงค่อย ท่าทางขี้อาย เมื่อจะลาจากกันยิ้มเรียบ ๆ แล้วส่งภาษาฝรั่งเศสชัดถ้อยชัดคำว่า

"บอน นุย เมอซิเออร์"

แก้วหัวร่อชอบอกชอบใจ "เห็นไหมล่ะ เรียนตอนสงครามนะนี่"

การไปเยือนอำเภอไกลโพ้นของเราคราวนั้น เห็นจะเรียกได้ว่าสิ้นสุดลงในท่ามกลางสายฝน ขากลับผ่าแดง ฝนตกตลอดทาง เทจั้ก ๆ ลงมาไม่มีสร่างเลย ขับรถในฝนชั่วโมงแล้วชั่วโมงเล่าคล้ายกับว่าไม่มีเมืองสักเมืองเดียวอยู่ที่จุดหมายปลายทาง และคืนนี้ก็จะเป็นกลางคืนอยู่เรื่อยไป ไม่มีวันสว่าง

บทที่สิบ

จตุรพักตรพิมาน

ปลายเดือนสิงหาคมโรงเรียนหยุด สง่าพาผมไปอยู่บ้าน ซึ่งเลี้ยงดูเขาเหมือนลูกที่อำเภอจตุรพักตรพิมาน เจ้าของบ้านชื่อสุขุม เป็นเจ้าของและครูใหญ่ของโรงเรียนที่นั่น และเป็นคนออกทุนให้สง่าไปศึกษาต่อที่โรงเรียนผึ้กหัดครูมหาสารคาม สง่าพูดเสมอว่า "ท่านดีกับผมเหมือนพ่อแท้ ๆ"

แต่คุณสุขุมถึงแก่กรรมเสียแล้ว หลังจากป่วยอยู่หลายเดือน ทิ้งโรงเรียนและลูกสี่คนให้อยู่ในความดูแลของภรรยา ผู้ซึ่งไม่เคยต้องเกี่ยวข้องกับธุระทางโรงเรียนมาก่อนเลย ลูกคนหัวปีชื่ออ่อนอายุคราวเดียวกับสง่า แต่เป็นผู้หญิง ภรรยาคุณสุขุมจึงอุ่นใจที่มีสง่าคอยช่วยแนะนำเป็นหูเป็นตาโดยเฉพาะขณะนี้ฐานะโรงเรียนไม่สู้จะดีนัก จำนวนนักเรียนลดลงไปมาก ครั้นจะปลดครูออกเสียบ้างเพื่อทุ่นค่าใช้จ่าย ก็ทำไม่ได้ง่าย ๆ เพราะเห็นใจครู

สง่ามีพ่อแม่พี่น้องอยู่ที่หมู่บ้านนอกอำเภอจตุ ๆ ซึ่งจะต้องช่วยเหลือเหมือนกัน บางครั้งก็ปรับทุกข์กับผมว่าไม่ทราบจะทำอย่างไรดี เพราะทางนี้ก็มีบุญคุณล้นเหลือ ทุกคนที่นี่เร่งวันเร่งคืนให้เขาสำเร็จจากมหาสารคาม จะได้มาช่วยกันปรับปรุงกิจการโรงเรียน บีหน้าเขาเห็นจะต้องกลับมาสอนเป็นแน่ทั้ง ๆ ที่อนาคตจะไม่ค่อยสุกใสนัก

แม้ว่าโรงเรียนจะอยู่ในฐานะด้อยลงไปกว่าเดิม แต่สำหรับบ้านคุณสุขุมนั้นยังนับว่าเป็นบ้านสำคัญที่สุดของอำเภอ มีคนบอกผมว่าทั้งนี้เพราะนายม่อมบิดาของเขาเคยเป็นกำนัน และเป็นญาติของพระธาดาอำนวยเดช

"ใครกันครับ พระธาดา" ผมถาม

"อ้าว ยังไม่รู้จักอีก พระธาดาเป็นคนสร้างจตุ ๆ เป็นเจ้าเมือง ที่ดินทั้งอำเภอเคยเป็นของท่าน"

"อยากรู้เรื่องก็ไปถามยายซีคุณ" ภรรยาคุณสุขุมแนะนำ "ยายแกเคยอยู่บ้านพระธาดา ขุนสุพรหมที่อยู่หลังบ้านยายก็เป็นลูกเขยพระธาดา ฉันน่ะจำได้แต่ว่าท่านคิดผีนงอมแงม ต้องขายที่จนหมดเนื้อหมดตัว ไม่มีมรดกเหลือให้ลูก ๆ เลย" แล้วลุกขึ้นไปหยิบเสื้อแพรสีแดงติดกระดุมชุบทองเม็ดโตออกมาให้ดู "นี่ไงเสื้อของพระธาดา ภรรยาคนสุดท้ายของท่านยกให้ฉันตอนก่อนแกตาย"

ขุนสุพรหมลูกเขยพระธาดา ทำราชการอำเภออยู่ ๓๐ กว่าปีแล้วปลดเกษียณท่านขุนเป็นคนแก่ที่ไม่งอกแงกเลย จะนั่งจะเดินหลังยังตรงอยู่เสมอ สง่าเล่าให้ผมฟังว่า ทุกคนในจตุ ๆ ยกย่องนับถือว่าท่านขุนเป็นคนดี ครองตนอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริตมาตั้งแต่หนุ่มจนแก่

"คุณเคยรู้เรื่องหรือเปล่า" สง่าถาม "ขุนสุพรหมเขียนจดหมายถึงท่านนายก ๆ แนะนำว่าควรจะส่งทหารมาเป็นผู้ว่าราชการตามจังหวัดชายแดน คณะรัฐมนตรีเห็นชอบด้วย และปฏิบัติตามด้วยนะ"

ท่านขุนอยู่บ้านเล็ก ๆ มีญาติอยู่ด้วยสองคน พอขึ้นไปบนเรือน ก็ได้เห็นรูปเก่า ๆ แขวนไว้เต็มฝา เป็นภาพถ่ายสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ข้าราชการในภาพนุ่งผ้าใส่เสื้อราชปะแตน ติดกระดุม ๕ เม็ดกันทั้งนั้น

นอกจากให้ดูภาพเก่า ๆ แล้ว ท่านขุนยังได้หยิบเอกสารซึ่งเก่าแก่ไปยิ่งกว่าภาพออกมาให้เราดูด้วยหลายฉบับ ฉบับหนึ่งเป็นร่างหนังสือซึ่งพระธาดาเขียนไว้เองด้วยหมึกดำ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ขณะนั้นประทับที่อุบลราชธานี พระธาดาลงนามไว้ท้ายร่างว่า ท้าวสุพรหม อายุ ๔๗ ปี เป็นบุตรพระรัตนวงศา เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ มารดาชื่อเพ

"พระธาดาชื่อเดิมว่าท้าวสุพรหม จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งชื่อเมืองว่าจตุรพักตรพิมาน" ขุนสุพรหมอธิบาย "แปลว่าที่อยู่ของเทพเจ้าผู้มีสี่หน้า พระธาดาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๕ แต่พอถึง ๒๔๔๓ จัดระบบการปกครองใหม่ จตุรพักตรพิมานกลายเป็นอำเภอ พระธาดาก็เลยลดฐานะลงเป็นนายอำเภอ"

ในซองเก่าอีกใบหนึ่ง มีลายลักษณ์อักษรจารึกบนแพร ความว่าได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ท้าวสุพรหมเป็นพระธาดาอำนวยเดช เจ้าเมืองจตุรพักตรพิมาน ลงวันที่สี่พันเก้าร้อยสี่สิบแปด ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระปรมาภิไทยและตราประทับมาด้วย

นอกจากนั้นมีหนังสือมหาดไทย เรื่องได้โปรดเกล้า ฯให้ตั้งเมืองจตุรพักตรพิมานขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ พร้อมกับกำหนดอาณาเขตของเมือง ตลอดจนการเก็บภาษีอากร การลงโทษผู้กระทำผิด การไปถือน้ำพิพัฒนสัตยาที่วัดปีละ ๒ ครั้ง ในหนังสือบอกไว้ด้วยว่า ให้เมืองจตุรพักตรพิมานขึ้นกับเมืองสุวรรณภูมิ

ขุนสุพรหมเล่าว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงพระธาดา เรื่องภาษีผืน ว่าควรเก็บให้หนักจากชาวจีนที่นำมาค้าขายและซื้อสูบกันเอง ส่วนคนลาวและคนไทยนั้นให้ห้ามปรามไว้ อย่าให้

เข้าไปเกี่ยวพันกับการซื้อขายและสูบผืนเป็นอันขาด ผู้ใดประพฤติผิดในเรื่องนี้ให้ลงโทษให้เข็ดหลาบแต่แม้จะได้ทรงตักเตือนมาดังนี้แล้วก็ตาม พระธาดาก็ไม่วายไปหลงผืนเข้าเสียเอง "คนที่มาเป็นนายอำเภอหลังจากพระธาดาก็สูบเหมือนกัน" ขุนสุพรหมกล่าวในตอนท้าย แล้วถามเราต่อไปว่ารู้จักขุนสุวรรณที่บรบือหรือเปล่า

"ขุนสุวรรณเป็นลูกภรรยาคนที่สองของพระธาดา ส่วนภรรยาของฉันเป็นลูกสาวภรรยาที่ห้าของพระธาดา อายุยืนถึง ๑๐๒ แน่ะ! ก่อนตายบวชเป็นชีอยู่ ๑๐ ปี แข็งแรงมาก อยู่คนเดียวได้ ไม่ต้องมีใครปรนนิบัติดูแล"

"ขุนสุธรรมนายอำเภอกันทรวิชัยล่ะ เคยพบไหม เขาเคยเป็นนายอำเภอที่นี่เหมือนกัน เขากับฉันเป็นเพื่อนเก่าแก่กันมานาน รู้จักกันตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ตอนนั้นเขาเป็นเสมียนอยู่ที่พยัคฆภูมิพิสัย ฉันเป็นทหาร คราวนั้นเครื่องบินตกแถวพยัคฆภูมิพิสัย ฉันขับรถส่งเศษเครื่องบิน ไปพักอยู่กับขุนสุธรรมอยู่ตั้งนาน"

เช้าอีกวันหนึ่ง สง่ากับผมไปเยี่ยมญาติผู้ใหญ่ของคุณสุขุม ซึ่งภรรยาและลูก ๆ คุณสุขุมเรียกว่า "ยาย" สง่าชวนผมไปแต่เช้า เพราะวันนั้นเป็นวันพระกลัวยายจะไปวัดเสียก่อน

เราขึ้นบันไดไปบนเรือนเล็กของยาย ซึ่งมีแต่นอกชานกับห้อง ๆ เดียว พอสง่าถามเด็กที่นั่งอยู่ข้างนอกว่ายายอยู่ไหม ยายก็เดินออกมาจากข้างในผมสีดอกเลาหวีเลยเรียบไปข้างหลัง ผิวหน้าขาวสะอาดแม้จะเต็มไปด้วยริ้วรอยย่นลึก นุ่งผ้าซีนสีเขียว ท่อนบนใส่เสื้อสีขาว เคี้ยวหมากปากแดงทั้งข้างในข้างนอก ระหว่างที่พูดกับเราก็เคี้ยวหยับ ๆ โดยไม่ต้องหยุดเลย ยายพูดลาว ผมฟังเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้าง ตอนหลังถามสง่า ได้ความว่าเขาเองก็จับเรื่องได้เพียงกระท่อนกระแท่นเหมือนกัน

สง่าไหว้ยายอย่างอ่อนน้อม และตอบคำถามของยายทุกข้อ เมื่อซักถามเราจนพอใจแล้ว ยายพูดขึ้นเองว่า "ยายไปวัดทุกวันพระ แต่วันนี้แม่ของเด็กนี่เขาไม่อยู่ ยายต้องเฝ้าบ้าน"

เมื่อคืนนี้ฝนตกหนัก เพิ่งมาหยุดเอาตอนเช้ามืด ต้นไม้รอบ ๆ บ้านกึ่งลู่หยดน้ำฝนยังร่วงเผาะแผะจากช่อใบตลอดเวลาที่เรานั่งคุยกันบนพื้นกระดานซึ่งยังไม่แห้งสนิท สง่าถามยายว่า "ยายเคยอยู่บ้านพระธาดาใช่ไหมครับ"

ยายผงกศีรษะ หน้าตายิ้มแย้มระหว่างที่ระลึกถึงความหลังครั้ง ๔๐—๕๐ ปี มาแล้ว

เราพั่งสำเนียงลาวของยายพอจะปะติดปะต่อเรื่องได้ว่า "พระธาดาเป็นคนดุมาก ตัวเล็กก็จริงแต่น่ากลัว เดินผ่านไปทางไหน ผู้คนหมอบราบกันหมด สมัยนั้นไม่มีตำรวจ แต่ถ้าเกิดปล้นชโมยกันขึ้น ลูกน้องของพระธาดาก็รวบรวมราษฎรถือบื้นไปตามล่า...."

"พระธาดากินข้าวเหนียวอย่างวิเศษ เรียกว่าข้าวเสวย ....พระธาดาจะทำอะไรก็ทำได้ เพราะเป็นเจ้าของทั้งบ้านทั้งเมือง วัดในเมืองพระธาดาก็เป็นคนสร้าง บ้านของท่านก็อยู่กลางเมือง มีห้าหลังใหญ่ ๆ ลูกหลานอยู่กันเต็ม กลัวกันลาน ไม่มีใครกล้าสู้หน้าท่านสักคนเดียว...."

"หน้าฝน ชาวเมืองจตุ ๆ ทำโคมไฟใบใหญ่ ๆ ด้วยกระดาษที่ทำจากใบสับปะรด บรรจุเงินและสบงจีวรไว้ในโคม แล้วจุดไฟข้างใต้อัดลมร้อนเข้าไปเต็มโคม ให้ลอยขึ้นฟ้า บางทีลอยข้ามไปเมืองอื่นก็มี ตกลงไปที่ไหนใครเก็บได้ก็เอาเงินเอาจีวรไปถวายพระที่วัด ได้บุญกุศลมากมาย

"พระธาดาจุดโคมไฟจากวัดของท่านใกล้ ๆ บึง โคมลอยลิ่วทีเดียว เด็กๆ วิ่งกันพรู อยากได้กระดาษไปทำว่าว แต่พอโคมลอยไปถึงกลางเมือง ไฟไหม้ตกลงมา...." พอยายเล่าถึงตอนนี้ ตื่นเต้นจนน้ำหมากไหล"

"ตกลงมาบนบ้านพระธาดานั่นเอง ไฟลุกพลุ่ง ๆ เผาบ้านวอดลงไปเป็นหลัง ๆ แม่ของสุขุมกำลังท้องแก่ ความตกใจเลยคลอดลูกออกมาเดี๋ยวนั้น ทั้งแม่ทั้งลูกไม่เป็นไร แต่บ้านพระธาดาไหม้เกลี้ยง ไม่มีอะไรเหลือ...."

ชีวิตของพระธาดา เริ่มต้นด้วยการเป็นบุตรเจ้าเมืองสุวรรณภูมิต่อมาได้มีอำนาจวาสนาเป็นเจ้าเมืองจตุรพักตรพิมาน แล้วเคราะห์ร้ายไฟเผาผลาญบ้านช่องหมดไปหลายหลัง มิหนำซ้ำยังต้องลดตำแหน่งหน้าที่ลงไปเป็นนายอำเภอ จนกระทั่งในที่สุดหันไปหาผืนต้องขายทรัพย์สมบัติจนหมดตัว เมื่อตอนชีวิตสิ้นสุดลงนั้น ผู้คนก็ยังนับถือเกรงกลัวอยู่ แต่ไม่มีใครรัก แม้แต่ในหมู่ภรรยาหลายคนนั้นก็เถิด อาจจะไม่มีใครเคยรักท่านสักคนเดียวก็เป็นได้

ขุนสุวรรณที่บรบือเคยพูดว่า "ผมไม่ถูกกันกับบิดา ท่านดุมากพอผมอายุ ๑๖ ก็ออกจากบ้านไปอยู่ที่อื่น ตอนหลัง ๆ นี้ผมนับไม่ถ้วนว่าท่านมีเมียกี่คน"

ตามสถิติของทางการ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด แบ่งออกเป็น ๘ ตำบล ๑๐๐ หมู่บ้าน ประชากรเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ มี ๔๙,๐๐๐ คน มีที่ทำนาประมาณ ๖๒,๐๐๐ เอเคอร์ หรือราว ๑๕๕,๐๐๐ ไร่ ผลิตข้าวได้ประมาณ ๓๒ ถัง ต่อ ๑ เอเคอร์ ซึ่งพอสำหรับคน ๆ หนึ่งกินได้ทั้งปี นอกเหนือไปจากนี้ ตามทะเบียนที่อำเภอ ยังปรากฏว่ามีผู้ฝากเงินกับธนาคารออมสินเกือบ ๖๐๐ ราย รวมเงินฝากกว่า ๓๕๐,๐๐๐ บาท (ราว ๖,๐๐๐ ปอนด์-สเตอร์ลิง)

แต่สำหรับสรรพากรอำเภอนั้น—"ที่นี่เก็บภาษียากครับ ทั้งปีเราเก็บได้ ๑๓๐,๐๐๐ บาทเท่านั้นเอง ถ้าเจ้าของร้านทำบัญชีหลอกเราจะไปโต้เถียงกับเขาก็ลำบากมาก ภาษีสลับซับซ้อนเขาไม่เข้าใจ

บางทีผมเคยคิดว่า หรือเราจะเข้าไปกะเกณฑ์เอาดื้อ ๆ ว่าต้องเสียเท่านั้นเท่านี้ แล้วก็ต่อรองกันไปเหมือนเวลาเราเข้าไปซื้อของรวมความแล้วเก็บได้เท่าไรก็เอาเท่านั้นแหละครับ....

"อ๋อ พวกกำนันน่ะ ได้เรื่องได้ราวกว่าคนอื่น ๆ—แต่ภาษีที่ดินไม่เท่าไหร่นี่ครับ ตอนนี้เรากำลังสำรวจกันใหม่ จะมีวิธีประเมินโดยพิจารณาจากการใช้ที่ดินให้เป็นประโยชน์ ถ้าปล่อยรกร้างเอาไว้เฉย ๆ จะต้องเสียภาษีสูงขึ้นไม่ทราบว่าจะทำได้สำเร็จแค่ไหน"

สรรพากรร่างเล็กพูดอย่างทอดอาลัยพอประมาณ ผมนึกในใจว่าชีวิตเงียบ ๆ ของชนบทจตุรพักตรพิมานไม่เหมาะนักสำหรับเขาเขาสนใจข่าวคราวกรุงเทพ ฯ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ของโลก พยายามขวนขวายศึกษาภาษาอังกฤษเพิ่มเติมอยู่เสมอ แต่บอกว่ามาอยู่เสียไกลอย่างน้อยก็รู้สึกท้อถอยไม่ได้ ความพากเพียรลดน้อยลงไป จนในที่สุดไม่ได้แตะหนังสือภาษาอังกฤษมาหลายเดือนแล้ว ส่วนมากนั่งอ่านหนังสือพิมพ์ซึ่งเดินทางมาถึงที่นี่ช้าไปวันสองวันแผนกสรรพากรมีด้วยกัน ๓ คน สมุดบัญชีต่าง ๆ ช่วยกันเก็บทำอย่างประณีตบรรจงที่สุด แต่กระนั้นก็มีเวลาเหลือเพื่อสำหรับที่จะทำให้หมดไปด้วยการนั่งอ่านหนังสือพิมพ์

ที่ว่าการอำเภอสร้างเป็นเรือนไม้สองชั้น แบ่งออกเป็นหลายแผนกแต่ละแผนกมีโต๊ะ เก้าอี้สองสามตัว กับตู้กระจกใส่เอกสาร กำนันจากตำบลต่าง ๆ นำจดหมายมาส่งที่นี่สัปดาห์ละสองครั้ง นายไปรษณีย์บีดแสตมป์ควงละ ๕๐ สตางค์ลงบนซอง แล้วรับเงินที่กำนันนำมาจ่ายให้ส่วนนายอำเภอมีห้องทำงานอยู่ชั้นบน นั่งเซ็นหนังสือซึ่งเสมียนจัดวางมาให้อย่างเรียบร้อยในแฟ้มเล่มโตมีกระดาษซับขั้นไว้เป็นเรื่อง ๆ ไป

แผนกศึกษาธิการประกอบด้วยข้าราชการ ๔—๕ คน ศึกษาธิการอำเภอมีหน้าที่ดูแลโรงเรียนชั้นประถม ๕๑ แห่ง ๘ แห่งในจำนวนนี้มีตัวอาคารเป็นโรงเรียนจริง ๆ นอกนั้นยังอยู่ตามศาลาวัดดังที่ได้เคยอยู่มาเป็นเวลา ๓๐ หรือ ๔๐ ปีมิได้เปลี่ยนแปลง งบประมาณประจำปี ๓๕,๐๐๐ ปอนด์นั้น

หลังจากใช้จ่ายเบี้นเงินเดือน และบำนาญแล้ว ก็ไม่เหลือมากนักสำหรับงานซ่อมสร้างหรือซื้ออุปกรณ์การสอน

"ถ้าประชาชนสมทบทุนด้วย เราก็สร้างโรงเรียนได้" ศึกษาธิการกล่าว "นี่เราก็กำลังสร้างโรงเรียนใหม่ที่บ้านดงแดง ประชาชนอุทิศเงินให้สามหมื่น รัฐบาลให้สามหมื่น แล้วได้จากงบประมาณพัฒนาตำบลอีกเก้าพัน—พอสร้างได้หลังใหญ่พอใช้"

ศึกษาธิการจตุรพักตรพิมานอายุมากแล้ว ได้เคยประจำอยู่ที่อำเภอใหญ่ ๆ กว่านี้ตามภาคต่าง ๆ ของประเทศมาหลายแห่ง ยอมรับบัญหาใหญ่น้อยในหน้าที่การงานด้วยอารมณ์เยือกเย็นเสมอ "ครู ๆ ที่หัวโบราณยังมีมากครับ เช่นจะสอนหนังสือกันท่าเดียวเรื่องอาชีวศึกษาไม่คำนึงถึง ไม่อยากรู้เรื่องส่วนบางคนก็อาจจะไม่ใยดีกับอะไรทั้งสิ้นนอกจากเงินเดือน"

นอกจากเรื่องโรงเรียน ศึกษาธิการมีหน้าที่เกี่ยวข้องในการดูแลวัด ๖๓ แห่ง ตามสถิติว่า มีพระภิกษุ ๓๓๓ รูป และสามเณร ๒๘๕ รูป

"คุณไปเยี่ยมห้องสมุดหรือยัง" เขาถาม "อยู่ติดกับอำเภอนี่เอง ข้าราชการกับประชาชนช่วยกันออกเงินสร้าง มีหนังสือพันกว่าเล่มแล้วนะครับ"

นาฬิกาข้างฝาบอกเวลาเที่ยง ๑๕ นาทีแล้ว แต่เจ้าหน้าที่ศึกษาธิการบางคนยังนั่งตรวจแฟ้มกันอยู่ หัวหน้าต้องร้องชวนให้หยุด แล้วหันมาบอกผมว่า "แผนกศึกษา ฯ ทำงานเลยเวลาเสมอ"

บ่ายวันนั้นผมถีบรถจักรยานติดตามศึกษาธิการและนายอำเภอ ไปดูเขาสร้างโรงเรียนที่บ้านดงแดง ซึ่งเป็นหมู่บ้านพัฒนาแห่งหนึ่งของอำเภอนี้ งานก่อสร้างเพิ่งเริ่มมาได้สามวันเท่านั้น แต่วางโครงเสา มุงหลังคาและปูพื้นกันเสร็จแล้ว ผลงานพัฒนาในจตุรพักตรพิมานเป็นที่น่ายินดีจนท่านผู้ว่าราชการจังหวัดให้รางวัลโดยส่งรถแทรคเตอร์มาให้ใช้สองคัน และเมื่อ ๓–๔

วันมานี่เอง ปลัดอำเภอลงไปราชการกรุงเทพ ฯ ส่งรูปรถแทรคเตอร์พร้อมด้วยข้อความไปให้หนังสือพิมพ์ทำข่าวลงกันเกรียวกราว แต่นายอำเภอพูดอย่างถ่อมตัวว่า " ชมเชยกันมากไปหน่อย แต่เอาเถอะ ถ้าภายในปีนี้สร้างสามอย่างนี่เสร็จ ผมก็พอใจแล้ว " สามอย่างที่กล่าวถึงได้แก่โรงเรียน ถนนสายใหม่ กับศูนย์ชุมชน

งานที่สำเร็จลุล่วงไปแล้วได้แก่บ่อน้ำบาดาลบ่อหนึ่ง กับเขื่อน และอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กซึ่งเลี้ยงปลาเอาไว้เต็ม ส่วนรถแทรคเตอร์ที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดส่งมาให้นั้น คันหนึ่งใช้บดถนน อีกคันหนึ่งใช้ลากรถบรรทุกลูกรังจากแหล่งหินธรรมชาติอยู่ไม่ไกลนักจากบ้านดงแดง

แต่บ่ายวันนั้นนายอำเภอไม่ค่อยสบายใจ เพราะมองหารถแทรคเตอร์ไม่พบ จนกระทั่งไปถึงบ้านเพียคาน จึงได้เห็นคันที่ใช้ลากรถบรรทุกลูกรังแล่นสวนออกมา คนงานมีข้อแก้ตัวว่ารถไปตกหล่มจึงต้องเสียเวลาชักช้าอยู่เป็นนาน นายอำเภอพูดเสียงค่อย ๆ แต่หนักแน่นว่า " วันหนึ่งควรจะขนได้ตั้งเจ็ดเที่ยว วันนี้ทำไมถึงได้เพียงสองเที่ยวเท่านั้นล่ะ ถึงเวลางานก็ต้องทำจริง ๆ ซี พอหมดเวลาแล้วก็หยุดได้ ไม่ใช่พอทำไปได้หน่อยนึกอยากจะนอนก็นอนตื่นขึ้นมาทำใหม่ ขืนทำ ๆ หยุด ๆ อย่างนี้ ไม่มีวันเสร็จแน่ "

แต่ความหนักใจของนายอำเภอยังน้อยกว่าของศึกษาธิการ เมื่อตอนไปเยี่ยมโรงเรียนบ้านเพียคาน ซึ่งใช้ศาลาเล็ก ๆ ในวัดร้างแห่งหนึ่งเป็นห้องเรียน พื้นห้องปกคลุมด้วยใบไม้และผุ่นทราย หลังคามุงแฝกเต็มไปด้วยช่องโหว่ ที่เห็นได้ชัดว่า เวลาฝนตกจะต้องงดการเรียนชั่วคราว และหน้านี้ก็หน้าฝน

"โรงเรียนนี้จะต้องปิดเสียแล้ว " ศึกษาธิการอำเภอถอนใจใหญ่ "ให้เด็กเดินไปเรียนที่บ้านดงแดงดีกว่า ความจริงก็ไม่ไกลนัก ราวครึ่งกิโลเมตรเท่า

นั้น เรื่องนี้ผมว่าไม่ต้องเรียกชาวบ้านมาประชุมดอกนะครับ เห็นชัด ๆ อยู่แล้วว่าเปิดต่อไปไม่ไหว เด็ก ๆ จะแย่เอา"

ครูคนหนึ่งจากโรงเรียนบ้านดงแดงที่มากับเราด้วย กล่าวขึ้นว่า "ผมคิดจะบอกหลายหนแล้วครับ ว่าเห็นจะไปไม่รอด แต่ก็สองจิตสองใจ ไม่อยากให้ครูที่นี่เดือดร้อน"

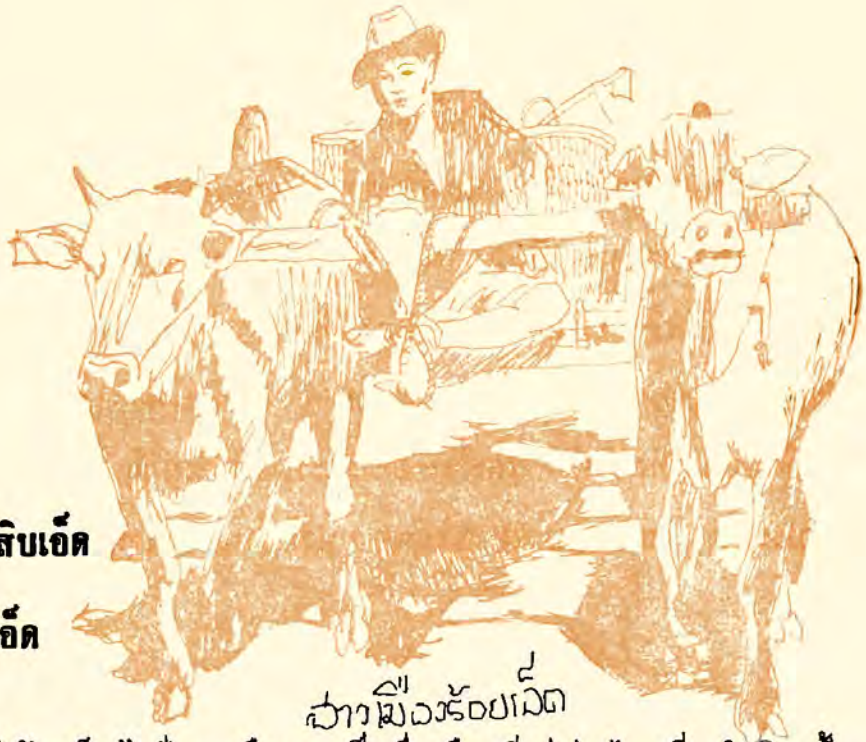
"ที่นี่มีครูสองคน" ศึกษาธิการ ฯ บอกผม "จวนครบเกษียณแล้วนี่แหละครับ จะไปโทษแกมากนักก็ไม่ได้เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปเร็วจนแกตามไม่ทัน ผมเองก็ไม่มีเวลาไปเที่ยวตรวจโรงเรียนทุกแห่งให้บ่อยกว่านี้" พูดแล้วอดต่อท้ายไม่ได้ว่า "ผมยังไม่เคยเห็นที่ไหนทรุดโทรมเท่าที่นี่เลย"

เป็นอันว่า บ่ายวันนั้น คณะเจ้าหน้าที่และผู้ติดตามต้องประสบความผิดหวังหลายเรื่องด้วยกัน ตอนที่ไปเยี่ยมวัดที่ดงแดงก็อดรู้สึกเสียดายไม่ได้ เมื่อเห็นตุ่มเขมรโบราณหลายร้อยบีวางอยู่เกลื่อน ๆ ใครจะทิ้งอะไรลงไปก็ได้แล้วแต่สะดวก ใบหนึ่งขนาดใหญ่มาก รูปร่างลักษณะสวยกว่าเพื่อน ใช้เป็นตุ่มน้ำสำหรับตักอาบและซกล้างทั่ว ๆ ไป ท่านสมภารเล่าว่าเคยมีเทวรูปสมัยขอมด้วย แต่โดนขโมยไปหมดแล้ว

ถึงรถกลับถึงจตุรพักตรพิมานเหงื่อโทรมตัวแห้งกันทุกคน นายอำเภอจึงชวนเข้าไปนั่งพักในร้านกาแฟใกล้ ๆ ตลาด เรียกเปปซี่มาเลี้ยงแล้วชวนต่อไปว่า "คืนนี้ไปกินข้าวด้วยกันนะครับ ที่นี่ไม่มีร้านอาหาร ไปกินกันบ้านผม"

คืนนั้น ที่บ้านนายอำเภอ เรานั่งคุยกันในแสงตะเกียงจนดึกจตุรพักตรพิมานกำลังจะมีไฟฟ้าใช้ในเร็ว ๆ นี้ และนี่ก็เป็นผลงานอีกชิ้นหนึ่งของนายอำเภอผู้เป็นต้นคิดดำเนินการขอร้องความร่วมมือในหมู่ข้าราชการพ่อค้า

ประชาชน ให้ช่วยกันออกทุนซื้อเครื่องกำเนิดไฟฟ้าและสายไฟ ส่วนเสาไฟฟ้าเป็นส่วนสมทบของชาวบ้านแต่ละตำบล นอกจากนั้นนายอำเภอยังได้หาวิธีทางจัดส่งแตงโมจากท้องถิ่นแถวนี้ไปขายตามจังหวัดทางภาคตะวันออกและทางใต้ ซึ่งเป็นความช่วยเหลือที่ตรงกับความต้องการของชาวไร่แตงเป็นอย่างยิ่ง ผมออกจะปลื้มใจแทนนายอำเภอ แต่ตัวนายอำเภอบ่นว่ายังมีโครงการอีกมากนักที่ควรทำ และก็คิดอยากจะทำแต่ทำไม่ได้ เนื่องจากเหตุผลหลายประการ เช่น งบประมาณไม่พอ หรืออำนาจหน้าที่น้อยไป ดังนี้เป็นต้น

"ร้อยเอ็ด" ฟังดูเหมือนจะเป็นชื่อเมืองที่อยู่ห่างไกลที่สุดในโลกนี้

บทที่สิบเอ็ด

ร้อยเอ็ด

เด็กนักเรียนคนหนึ่งเคยเขียนเรียงความภาษาอังกฤษให้ผม แปลเป็นไทยพอได้ว่า "ร้อยเอ็ดเป็นนครงามแห่งประเทศไทย ร้อยเอ็ดเป็นถิ่นฐานบ้านเดิมของข้าพเจ้า มีสถานที่งดงามน่าดูหลายแห่ง เช่นโรงพยาบาล โรงเรียนร้อยเอ็ดวิทยาลัย และอื่น ๆ มีบึงพลาญชัยอยู่กลางเมืองด้วย..."

และมีสะพานข้ามบึงไปถึงเกาะ ซึ่งลมพัดเย็นไม่ขาดสาย มีกำแพงเมืองและคูเมืองแล่นรอบนอกบริเวณ อันเป็นที่ตั้งของสถานที่รัฐบาล โรงเรียน วัดวาอาราม ร้านค้า และบ้านพักข้าราชการ ร้อยเอ็ดเป็นเมืองกว้างใหญ่ คงจะเคยเป็นเมืองชายแดนของราชอาณาจักรขอม ใครเป็นผู้สร้างตั้งแต่โบราณกาลครั้งไหนก็เป็นเรื่องที่สันนิษฐานกันอยู่ ชาวบ้านชอบเล่ากันว่า ครั้งกระโน้นเคยมี ๑๑ เมืองอยู่ใต้เจ้าเมืองคนเดียว คนสมัยก่อนเขียนเลขสิบเอ็ดว่า ๑๐ กับ ๑ ต่อมาก็เลยเรียกว่าร้อยเอ็ด เมื่อราว ๕๐ ปีมานี้ ร้อยเอ็ดเป็นเมืองหลวงของมณฑลร้อยเอ็ด ซึ่งรวมทั้งกาฬสินธุ์และมหาสารคามด้วย ซึ่งสร้างไว้ตามแผนผังสมัยใหม่นั้น งดงามน่าดูเหมือนกับที่นักเรียนเขียน

เรียงความให้ผม สำหรับชาวเมืองใกล้เคียง การมาเที่ยวร้อยเอ็ดเป็นการเข้าเมืองใหญ่ ถ้าเป็นวันตรุษ เช่นตรุษสงกรานต์ หรือเข้าพรรษา ก็คึกคักกว่าที่อื่น แต่ถึงแม้ในยามปกติธรรมดา เข้ามาเดินเที่ยวดูร้านรวงก็เพลินดีเหมือนกัน

มหาสารคามอยู่ห่างจากร้อยเอ็ด ๒๕ ไมล์ นั่งรถชั่วโมงเดียวก็ถึง วันนั้นผู้แทนบริษัทบูรพาประกันชีวิต ชื่อชาญชัย จะไปทำธุระที่ร้อยเอ็ด เลยชวนผมขึ้นรถจี๊ปไปด้วย ผมเพิ่งมาทราบจากชาญชัยว่า ในร้อยเอ็ดมีการประกันชีวิตกันแพร่หลายพอใช้ นอกจากนั้นเขายังพูดถึงครู ๆ ตามหมู่บ้าน และชาวนาฐานะดีว่ามีจำนวนไม่น้อย ที่สนใจหรืออาจจะหันมาสนใจกับการสะสมเงินแบบนี้ "มันอยู่ที่การติดต่อครับ" เขาว่า " หน้าแล้งออกไปติดต่อกับชาวบ้านได้เสมอ ๆ ก็ดีไป ปัญหาอยู่ที่ตอนหน้าฝน เจ้าหน้าที่มักจะเฉื่อยชา กิจการก็เลยตกต่ำไปด้วย"

ย่านการค้าของร้อยเอ็ด มีตึกโอ่โถงเย็นสบายหลายหลัง เป็นของบริษัทขายส่งสินค้าจำพวกเวชภัณฑ์ เครื่องจักร น้ำอัดลม หนังสือและเครื่องเขียน เราเข้าไปที่ร้านขายยาของคุณหมอคนหนึ่ง ไม่โอ่โถงอย่างห้างใหญ่ ๆ เหล่านั้น แต่ก็มีรถเก๋งจอดอยู่ในร้านมองผ่านประตูหลังเข้าไป แลเห็นสวนน้อย ๆ อยู่ในแสงแดด ชาญชัยมีธุระจะเจรจากับคุณหมอ และมาตามหาผู้แทนของบริษัทด้วย ส่วนผมมีนัดกับอาจารย์แสง เมื่อได้พบกันแล้วก็เลยลงนั่งคุยกันที่ม้ายาวหน้าร้านนั่นเอง อาจารย์แสงเคยเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนชายประจำจังหวัดมา ๔๒ กว่าปี เคยโตขึ้นมาในเมืองร้อยเอ็ด ใช้ชีวิตหนุ่มและผ่านวัยกลางคนจนย่างเข้าสู่ความชราก็ที่เมืองนี้ นิสัยซื่อตรงและอารมณ์เยือกเย็นของอาจารย์ ทำให้เพื่อนฝูงชอบล้อเล่นมาตั้งแต่หนุ่มจนแก่ อาจารย์เองเวลาถูกล้อก็มักจะยิ้มอย่างสนุกกับเขาไปด้วย

อาจารย์ปลดเกษียณเมื่อสองปีก่อน เพื่อนฝูงและลูกศิษย์จัดงานเลี้ยงลาให้เป็นเกียรติ และได้ตีพิมพ์หนังสือที่ระลึกสำหรับแจกเนื่องในโอกาสนั้นด้วย ในหนังสือมีคำสดุดี โคลงอวยพรรายชื่อกรรมการจัดงาน และประวัติสั้น ๆ เมืองร้อยเอ็ดซึ่งอาจารย์แสงเป็นผู้เขียนไว้เอง

"...จุลศักราช ๑๐๗๕ (พ.ศ. ๒๒๕๖) สมัยเจ้าสร้อยศรีสมุทพุทธางกูร ครองนครจำปาศักดิ์ ขณะนั้นเป็นเอกราช ได้โปรดให้อาจารย์แก้วมาปกครองบ้านทง ต่อมายกขึ้นเป็นเมืองทง (ภาษาไทยกลางเรียกว่าเมืองทุ่ง) ...เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอสุวรรณภูมิ

"...สมัยกรุงธนบุรีได้ยกบ้านกุ่ม ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองร้อยเอ็ดเก่าขึ้นเป็นเมืองร้อยเอ็ดตามชื่อเดิม แล้วโปรดให้ท้าวทนต์เป็นพระขัติยวงศา เจ้าเมืองร้อยเอ็ดคนแรก..."

ผมถามอาจารย์แสงถึงชื่อเมืองว่ามาจากไหนกันแน่

อาจารย์หัวเราะ "มีหลายตำราด้วยกันครับ บางคนก็ว่าเจ้าเมืองมีเมีย ๑๐๑ คน ว่ากันไปต่าง ๆ แต่ไม่มีใครรู้แน่ดอก"

สมัยเมื่ออาจารย์ยังเด็ก เมืองร้อยเอ็ดเล็กนิดเดียว บ้านช่องมีไม่กี่หลัง สถานที่ราชการก็มีอยู่แห่งเดียว คือศาล ซึ่งพื้นเป็นดินหลังคามุงแฝก ฝาไม้ไผ่ เสมียนนั่งบันทึกเหตุการณ์และคดีต่าง ๆ ด้วยดินสอขาวบนผ้าสีดำ แล้วม้วนเก็บในกระบอกไม้ไผ่หลาย ๆ บีก็เอาออกมาลบเสียให้หมดเพื่อจะได้ใช้เขียนใหม่ อาจารย์แสงเองก็เคยจดเรื่องราวเก่า ๆ ไว้บนผ้าดำเหมือนกัน แต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ไฟไหม้บ้าน กระบอกบรรจุประวัติถูกเผาสิ้นไปด้วย

"สมัยโน้นถ้าจะไปโคราชก็ขึ้นเกวียนกันไป ถ้าเป็นหน้าแล้งใช้เวลาเดินทางราว ๑๕ วัน ขนเขาสัตว์ หนังสัตว์ลูกกระวานไปขายที่โคราช เอาข้าวเหนียว เนื้อเค็ม ปลาแดกไปกินกลางทาง น้ำท่าต้องเตรียมไปให้พร้อม..."

"เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ผมจำได้ดี ทางกรุงเทพ ฯ ส่งเครื่องบินมาให้เราชม เป็นขวัญตา ๑๑ ลำ ไปรษณีย์อากาศมาลงที่นี่ก่อนจะไปอุดร แล้วพอปี ๒๔๖๙ รถบัสคันแรกวิ่งมาถึงร้อยเอ็ด หลังจากนั้นการเดินทางค่อยสะดวกขึ้นหน่อย แต่ถึงยังงั้นจากร้อยเอ็ดไปมหาสารคามก็เกือบวันหนึ่งเต็ม ๆ แหละครับ"

ร่ำลาอาจารย์แสงแล้ว ชาญชัยชวนผมไปหาเถ้าแก่ร้านไชยาพาณิชย์กันต่อไป อากาศตอนนี้ร้อนจัด ถนนว่าง ผู้คนหลบเข้าไปอยู่ในร่มกันหมด เราเดินผ่านร้านถ่ายรูป ซึ่งข้างในเงียบเชียบไม่มีลูกค้าสักคนเดียว แต่รูปขยายใหญ่ซึ่งติดตั้งไว้ในตู้กระจกข้างหน้าร้านเป็นพยานอยู่ดีถึงความรุ่งเรืองของกิจการ มีรูปผู้ว่าราชการจังหวัด เทพีสงกรานต์ ทหารหนุ่มหน้าตาหล่อ พระภิกษุบวชใหม่กับอาจารย์ใหญ่ในเครื่องแบบข้าราชการ ติดเหรียญตราเต็มหน้าอก เราข้ามถนนไปชมโรงภาพยนตร์ ทำด้วยไม้แต่ว่าใหญ่โต ข้างหน้ามีโรงตั้งร้านขายอาหารคาวหวานทุกอย่าง เรามองดูเด็กผู้หญิงไสน้ำแข็งลงในถ้วยแตงโม แล้วโรยนมหวานลงบนน้ำแข็งอีกทีหนึ่ง สีสันน่ารับประทาน! โดยเฉพาะในยามแดดจัดอย่างนี้

แต่พอเข้าไปข้างในไชยาพาณิชย์ มองไม่เห็นแสงแดดเลย มืดสลัวไปทั้งร้าน และมองไม่เห็นสินค้าอะไรนอกจากขวดน้ำยาใส่ผมสีชมพูวางเรียงบนชั้นข้างฝา กับจักรเย็บผ้าอีกแถวหนึ่งเท่านั้นเอง ภรรยาเถ้าแก่นุ่งกางเกงแพรดำหลวม ๆ ลุกขึ้นมาต้อนรับเราอย่างอบอุ่น และเรียกชาญชัยว่า "อาจารย์" อย่างหน้าเฉยตาเฉยทั้ง ๆ ที่รู้จักดีว่าเขาเป็นผู้แทนบริษัทประกันชีวิต

เราลงนั่งเก้าอี้ตามคำเชื้อเชิญ จิบน้ำหวานใส่น้ำแข็งที่เขายกมาเลี้ยง รับบุหรี่มาจุดสูบอย่างว่าง่าย แล้วในที่สุดภรรยาเถ้าแก่จึงได้แย้มออกมาว่าสามีไม่อยู่ แต่ขอให้เรานั่งคุยกันก่อนตามสบายไม่ต้องรีบร้อนไปข้างไหน หน้า

ฝนอย่างนี้ไม่มีธุระอะไรมาก สินค้าก็ไม่ต้องสั่ง เพราะยังเหลืออยู่อีกเยอะ เวลาสั่งก็สะดวก บริษัทจัดให้หมดตั้งแต่การขนส่งไปจนถึงสินเชื่อ

ผมสงสัยว่าขายจักรเย็บผ้าเท่านั้นจะพอหรือ ภรรยาเถ้าแก่ขจัดความสงสัยให้ทันที "อ๋อ ขายไม่ค่อยออกหรอกฮ่ะ"

"แต่ยาใส่ผมคงขายดีนะครับ" ชาญชัยออกความเห็นบ้าง

ภรรยาเถ้าแก่ยิ้มพลางส่ายศีรษะ "หน้าฝนขายไม่ดีฮ่ะ ไม่รู้ทำไม บางวันบีคร้านนั่งเฉย ๆ"

ชาญชัยถามถึงเถ้าแก่ ได้รับคำตอบว่าออกไปดูคนงานที่จ้างให้ทำไร่อยู่นอกเมือง

"เถ้าแก่มีนาด้วยหรือเปล่าครับ" ผมถาม

"นาก็มีฮ่ะ แต่ให้เขาเช่า เวลานี้เถ้าแก่ปลูกกุดังอีกหลังหนึ่งฮ่ะเอาไว้เก็บข้าว เราซื้อข้าวส่งไปขายกรุงเทพฯ"

"ถ้ายังงั้นละกำไรแน่ครับ" ชาญชัยพูดยิ้ม ๆ "ไม่มีใครซื้อจักรเย็บผ้าก็ไม่เป็นไร"

"ฮ่ะ ฮ่ะ" ภรรยาเถ้าแก่ยิ้มเหมือนกัน

จากร้านไชยาพาณิชย์ เราเดินไปจนสุดถนนใหญ่ ถึงวัดกลางซึ่งเป็นวัดสำคัญของร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บนเนินราบ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประตูเข้าวัดค่อนข้างจะเอกเกริกแวววาวเกินรสนิยมของผมไปสักหน่อย ทางขวามือของลานมีตึกสองชั้นทาสีขาว สง่าสมกับที่จะเป็นกุฏิของท่านเจ้าคณะจังหวัด แต่ไม่หรูหราจนขัดกับวินัยและความเป็นอยู่อย่างสมถะของสงฆ์

มองไม่เห็นภิกษุสามเณรสักรูปเดียว คงจะกำลังเล่าเรียนพระธรรมกันอยู่อีกทางหนึ่ง ชาญชัยเข้าไปพูดกับเด็กวัดที่วิ่งเล่นกันอยู่แถวนั้น ให้ช่วยไปเรียนท่านเจ้าคณะว่าเรามาหา เด็ก ๆ สั่นหัวไม่ยอมรับผิดชอบ บางคนวิ่ง

หนีไปเลย ชาญชัยกับผมจึงถอดรองเท้า แล้วเดินย่องเข้าชั้นล่างของกุฏิ ลงคุกเข่ากราบพระพุทธรูป ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่มุมหนึ่งของห้อง ก่อนที่จะย่องขึ้นบันไดต่อไปยังชั้นบน พอสุดบันได พบประตูเหล็กกั้นอยู่ข้างหน้า ท่านเจ้าคณะอยู่ข้างหลังประตู มองดูเราระหว่างช่องลูกกรง ขณะที่กล่าวว่า "ใครมา เชิญนั่งข้างล่างก่อน เดี๋ยวอาตมาจะลงไป"

ลูกศิษย์วัดเอาเสื่อมาปูให้เรานั่ง สักประเดี๋ยวเจ้าพระคุณก็เดินเข้ามาในห้องเราก้มลงกราบท่านสามครั้ง ท่านขยับจีวรให้กระชับแล้วลงนั่งขัดสมาธิข้างหน้าเราพร้อมกับทักทายด้วยสีหน้าแสดงถึงความอ่อนโยนและไม่ค่อยเคร่งขรึมนักว่า "มีธุระอะไรหรือ" ชาญชัยเรียนตอบว่า "มาเยี่ยมเคารพและถือโอกาสพาเพื่อนฝรั่งอยากรู้อยากเห็นมาด้วย"

ในความคิดของท่านเจ้าคณะเท่าที่คุยให้ผมฟังวันนั้น พระพุทธศาสนา "เป็นศาสนาที่สั่งสอนกันอย่างตรงไปตรงมา สอนให้เรารู้ถึงผลดีของกรรมดี ผลร้ายของกรรมร้าย" ตามความเห็นของท่าน ชาวอินเดีย "เขาชอบปริศนา ชอบความลึกลับต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ละกระมัง พระพุทธศาสนาจึงสูญจากอินเดีย"

สำหรับชาวจีนนั้น ท่านเจ้าคณะสังเกตว่าเป็นผู้ที่ถือขนบธรรมเนียมโชคลางเคร่งครัดยิ่งกว่าใครทั้งสิ้น ชาวจีนในประเทศไทยเคร่งประเพณีที่เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษของเขาเอง แล้วยังได้รับเอาของไทยเข้าไว้อีกด้วย พอถึงเทศกาลกลางเดือน ๑๐ วัดกลางจะเนืองแน่นไปด้วยชาวจีนที่มาเซ่นไหว้บู๋ย่าตายาย "มากันจากไกล ๆ ทีเดียว จากกรุงเทพ ฯ ก็มี เขาเชื่อกันว่าญาติล่วงลับไปแล้วจะอด ๆ หยาก ๆ จะต้องลำบากยากแค้น ถ้าเขาไม่มาปรนนิบัติอย่างนั้น"

ท่านเจ้าคณะชมฝรั่งที่มีเมียคนเดียว ไม่ต้องพาเมียน้อยไปนั่งในงานสาธารณะอย่างบางคนที่ร้อยเอ็ด

ท่านถามชาญชัยว่า รู้เรื่องศึกษาธิการคนที่หนีไปลาวหรือเปล่านัยว่ายักยอกเอาเงินเดือนครูไปด้วยใช่หรือไม่ แล้วพูดกันถึงนายอำเภอใจดีคนหนึ่ง ลูกน้องคนไหนขัดสนเงินทอง ก็เอื้อเฟื้อให้ขอยืมเสมอ ไว้เนื้อเชื่อใจกัน ไม่ต้องทำสัญญากู้ ในที่สุดเลยหมดไปสองแสน จะไปฟ้องร้องเอากับใครก็ไม่ได้

"เรื่องเงินเป็นบัญหายุ่งยาก มีก็เป็นบัญหา ไม่มียิ่งเป็นบัญหาใหญ่ คนมีเงินมาบ่นว่าลูกน้องคนนั้นคนนี้ไม่ซื่อ ไว้ใจไม่ได้ แต่คนใหญ่คนโตร่ำรวยเงินทองที่ไว้ใจไม่ได้ก็มีถมไป จริงไหมล่ะ คนจนไปเข้าคิวตรวจโรคที่โรงพยาบาล เห็นเพื่อนเอาเงินให้หมอแล้วได้ตรวจก่อน ก็อดบ่นไม่ได้ว่ามีเงินละได้เปรียบยังงี้แหละ บางคนก็บอกว่า ถ้าจะสอบเข้ามหาวิทยาลัยหรือเข้าทำราชการ มีเงินดีกว่ามีสมอง ถ้าคุณมาบวชเป็นพระ คุณจะได้พังเรื่องราวต่าง ๆ สารพัดเรื่อง"

ลูกศิษย์ท่านอาจารย์คนหนึ่ง คลานเข้ามาพร้อมด้วยปั้นชา มีนวมหุ้มสำหรับเก็บความร้อนไว้นาน ๆ ชาญชัยรินน้ำชาถวายพระแล้วรินให้ผมกับตัวเขาเอง ผมนึกในใจว่า ความสุขอย่างหนึ่งของคนเราได้แก่การจิบน้ำชาร้อน ๆ กลิ่นหอมชื่นใจ หลังจากที่นั่งพับเพียบกับพื้นแข็ง ๆ มาเป็นเวลานานพอสมควร

ผมเรียนถามถึงงานด้านบริหารของการเป็นเจ้าคณะจังหวัด ได้รับคำตอบว่าไม่หนักหนาอะไรนักดอก มีเรื่องติดต่อกับกระทรวงเป็นครั้งคราว ทุกปีมีประชุมเจ้าคณะอำเภอ มีการสอบนักธรรมถึงประโยคสี่ แต่ส่วนมากส่งข้อสอบไปให้ตรวจที่กรุงเทพ ฯ พระภิกษุบางองค์ศึกษาประโยค ๕ เอาเอง แต่ถ้ามีความประสงค์สูงขึ้นไปกว่านั้น ก็จะต้องไปแสวงหาครูบาอาจารย์ในเมืองหลวง

ท่านเล่าต่อไปว่า ระยะนี้กำลังมีการวางโครงจะรวมคณะสงฆ์หลายจังหวัดเข้าไปด้วยกัน ทำนองเดียวกับมณฑลสมัยก่อนร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ขอนแก่น รวมเป็นมณฑลเดียวกันแต่ยังไม่แน่ว่าเจ้าคณะมนฑลจะอยู่วัดไหน จังหวัดไหน พึ่งท่านพูดแล้วรู้สึกว่าท่านจะไม่รังเกียจ ถ้าหากจะต้องรับผิดชอบงานด้านบริหารมากกว่าที่กำลังปฏิบัติอยู่ขณะนี้

ชาญชัยตอนนี้ชักจะเปลี่ยนท่านั่งพับเพียบบ่อยขึ้น ท่านเจ้าคณะจึงกล่าวว่า "เวลาโยมจะกลับกันละก้อ อย่าลืมไปชมพระอุโบสถกันเสียก่อน ชายคากว้างใหญ่เดินข้างใต้ได้รอบ แรกสร้างหลังคาไม้ แล้วเปลี่ยนเป็นสังกะสี เดี๋ยวนี้มุงกระเบื้อง งามขึ้นอีกมาก ไปดูศาลาหลังเก่าเสียด้วย สร้าง ๕๐ กว่าปีแล้ว"

"สมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าราชการไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากันที่นั่น พระสงฆ์สวดมนต์ ข้าราชการสาบานตนต่อพระรัตนตรัย ผีสางเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกว่าถ้าคืนน้ำนี้ไปแล้ว หากไม่จงรักภักดีต่อในหลวง ก็ขอจงได้นำความพินาศมาสู่ตนเถิด แล้วก็คืนน้ำจากบาตร"

ก่อนที่เราจะกราบลา ท่านเจ้าคณะขึ้นไปหยิบหนังสือจากข้างบนลงมาแจกให้คนละเล่ม เป็นหนังสือรวมบทความหลายเรื่องของพระธัมมาธีรรัตนมหามุนี รองประธานสภาสงฆ์ ลูกศิษย์ช่วยกันจัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกเมื่อท่านอายุครบ ๕๐ ปี ท่านเจ้าคณะเกรินว่า

"มีเรื่องคนลาวกับคนไทย ท่านชี้ให้เห็นว่าแตกต่างกันจริง ๆ ที่ตรงไหน และมีเรื่องประเพณีดี ๆ ของชาวอีสาน เช่น ๑) ลูกผู้ชายมีเสรีภาพในการเลือกภรรยา ๒) ชาวอีสานรักนับถือกันเหมือนญาติพี่น้อง ๓) ชาวอีสานมีฝีมือในศิลปหัตถกรรมหลายอย่าง ตลอดจนการเพาะปลูก ๔) มีธรรมเนียมเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันไม่ว่าจะไถนา เกี่ยวข้าวหรือสร้างบ้าน"

เรากมลงกราบท่านอาจารย์สามครั้ง แล้วขยับตัวลุกขึ้นคลาน ๆ โค้ง ๆ อย่างสงบเสงี่ยมลาท่านออกจากกุฏิ แวะชมหน้าโบสถ์ ซึ่งกำลังเฉิดฉายสีแสดสลับน้ำเงินอร่ามอยู่ในแสงแดดเวลาบ่าย พระภิกษุ ๒—๓ รูปเดินอยู่ไกล ๆ หันมามองดูเราเหมือนจะถามว่า นี่มาทำไมกัน แต่ก็ไม่ได้เข้ามาพูดด้วย

พอกลับถึงร้านขายยาของคุณหมอ ความเย็นใจที่เพิ่งได้มาจากวัดกลางกลายเป็นความตื่นเต้นไปโดยฉับพลัน เสียงไต่ถามกันให้เซ็งแซ่เรื่องไฟไหม้กลางเมืองอุดร ข่าวเพิ่งจะมาถึงร้อยเอ็ด "เขาว่าไหม้มาตั้งแต่ตีสี่แน่ะ ตอนนี้ก็ยังลุกโพลงอยู่เลย หมดไปเป็นถนน ๆ ทหารต้องขับรถถังเข้าพังบ้านไม่งั้นจะยิ่งลามไปใหญ่"

ตอนหลังจึงได้ทราบว่าไม่เสียหายมากเท่าที่โจษกัน แต่ทหารผู้หนึ่งถูกบ้านล้มทับ ต้องเสียชีวิตไปในกองเพลิง

วันรุ่งขึ้นชาญชัยกับผมขึ้นรถไฟไปหนองคาย ถึงอุดรมองเห็นควันโขมงแต่ผู้โดยสารหายตื่นไฟกันแล้ว เพราะมีเหตุการณ์อื่นเข้ามาทันที ทั้งรถถกกันถึงคนญวนที่เอาไก่มาขายจากสกลนครแล้วมานอนตายอยู่ในตรอกหลังถนนใหญ่ ถูกเชือดคอ นอนคลุมผ้าขาวม้าอยู่กับผุ่นและฝูงแมลง

วันนั้นโรงเรียนหยุด สง่ายืนเกาะรถถีบหัวร่ออยู่กับสาวสองคนที่หน้าร้านขายของ ๆ โรงเรียน พอสาวจากไปสง่าก็ชวนผมเดินเล่นไปจนถึงบ้านอาจารย์สวัสดิ์ ใคร ๆ อยู่ที่นั่นกันหลายคน นั่งกินขนุนกันไปพลางคุยกันไปพลาง

"เออนี่ คุณคริป" อาจารย์สวัสดิ์เอ่ยขึ้น "คุณเคยไปหาพ่อคำพีบ้างหรือยัง พ่อคำพีที่อำเภอธวัชบุรีน่ะ เลยร้อยเอ็ดไปหน่อย แกเป็นคนน่าสนใจนะ แกมีพิพิธภัณฑ์ของแกเอง คุณต้องชอบแน่"

"ไปกันไหมล่ะ สง่า" ผมชวน "วันนี้ก็ได้"

สง่าพยักหน้า "ไปก็ไป ต้องเดี๋ยวนี้น่ะ ไม่งั้นกลับมาไม่ทัน"

เราถีบรถกลับไปที่บ้านหญิงหม้าย ซึ่งสง่าเช่าห้องอยู่ด้วยที่โนนศรีสวัสดิ์ ระหว่างที่เขาหาของในห้อง ผมนั่งอยู่กับพื้นข้างนอก พิจารณาความโย้เย้ของบ้าน และความผุพังของพื้นกระดานจนเพลินไป เงยหน้าขึ้นมาอีกทีเกือบสะดุ้ง หญิงแก่คนหนึ่งโผล่ขึ้นมาที่หัวกระได แก่มากแล้ว ผมยาวขาว ผิวหน้าหยาบกร้านและตาโตอย่างประหลาด

"เมื่อเช้านี้พายเรือไปทางอ่างน้ำ" แกเล่าให้เราฟัง "เห็นพระอาทิตย์สองดวงอยู่เคียงกัน แดงจ้าทั้งสองดวง โบราณท่านว่าจะมีเหตุร้าย บ้านเมืองจะแห้งแล้ง เคยเห็นไหม พระอาทิตย์สองดวง" แกถามอย่างเคร่งขรึม

ระหว่างถีบรถกลับเข้าเมือง สง่าพูดกับผมว่า "แปลกนะคนแก่นี่ พระอาทิตย์สองดวง ! ฟังดูทีแรกเหลวไหลชะมัด แต่ฟังไป ๆ รู้สึกลึกซึ้งชอบกลยังกับมีความหมายจริง ๆ หรือว่ามีแต่เราไม่เข้าใจก็ไม่รู้ซี"

สุ้มเสียงเคร่งขรึมของแม่เฒ่า ดูเหมือนจะติดตามเรามาด้วยเป็นสุ้มเสียงที่บอกกับเราว่า พระอาทิตย์สองดวงก็คือ พระอาทิตย์สองดวง เป็นข้อเท็จจริงที่มีอยู่ ไม่ได้เป็นวิธีพูดแบบเปรียบเทียบหรือพูดให้ไพเราะเพราะพริ้งไปอย่างนั้นเอง

เราเลี้ยวรอบหอนาฬิกาไปถึงลานจอดรถโดยสาร ถ้าจับรถเร็วที่มาจากบ้านไผ่ได้ทัน อีกครึ่งชั่วโมงก็ถึงร้อยเอ็ด แต่คุณตำรวจคนหนึ่งที่ยืนอยู่แถวนั้นบอกกับเราว่า รถเร็วจะไม่มาจนบ่ายสองโมงหรือสามโมง ตอนนี้ก็เพิ่ง ๑๑ โมงครึ่งเท่านั้น จับรถเล็กไปดีกว่า 'รถเล็ก' ที่พูดถึงนี้ หมายถึงรถกะบะต่อตัวถังเอาเองตามสบายหลังคาใช้เป็นที่บรรทุกของ ข้างในรถมีม้าแคบ ๆ

สองแถว ผ้าใบคลุมสองข้าง ระหว่างแล่นไปในโคลน คนนั่งจะได้ไม่เลอะไปหมดทั้งตัว

ระหว่างที่ส่งจูงรถถีบของเราไปฝากไว้ที่ร้านรวมสิน ผมเดินไปรอบเขาที่ที่รถเล็กเหล่านี้ควรจะต้องมาเข้าคิวรอรับคน ประเดี๋ยวเดียวคุณตำรวจคนเก่าถีบรถตามมาแล้วร้องบอก "อาจารย์ครับ มีรถจะออกไปร้อยเอ็ดเดี๋ยวนี้แหละ โน่นแน่ะ ไปโน่นแล้ว"

ผมรีบจ้ำตามรถคันที่ว่า เห็นกำลังเลี้ยวไปอีกทางหนึ่ง แต่วิ่งช้าจนผมไล่ทัน ได้ยินเสียงกระซิบกระซาบมาจากข้างหลังรถว่า "ตำรวจอยู่นั่นหยุดไม่ได้ เลยไปทางโน้นหน่อยครับ"

ผมวิ่งเหยาะ ๆ ตามไปกระทั่งรถหยุด ส่งมาถึงพอดี เรากระโดดขึ้นรถไม่รอช้า แต่ความจริงไม่ต้องรีบร้อนเลย เพราะรถก็ยังคลานกระดิบ ๆ อยู่นั่นเอง คนขับรถคอยชะโงกออกไปตะโกนถามผู้คนตามถนนว่า "ไปร้อยเอ็ดไหมครับ" จนแน่ใจว่าหาผู้โดยสารอีกไม่ได้แล้ว จึงได้ยอมเร่งน้ำมันออกจากเมือง

เลยสะพานกุดนางใยไปหน่อย ชาวบ้านมารอขึ้นรถอยู่หลายคน พร้อมด้วยกระบุง ตะกร้า ตะเกียง ข้าวหนึ่งกระสอบและอื่น ๆ อีกมากมายหลายอย่าง เมื่อขนของขึ้นรถเสร็จแล้ว ชาวบ้านบางคนลงนั่งกับพื้น รถแล่นต่อไป พอถึงหมู่บ้านก็หยุดพักใต้ต้นไม้ ทุกคราวที่ดับเครื่อง พั่งเสียงเหมือนจะดับไปเลย ไม่มีวันสตาร์ทติดอีกเป็นแน่ แต่แล้วก็รอดพ้นมาได้ทุกคราว จนถึงปั๊มน้ำมันนอกเมืองร้อยเอ็ด รวมเวลาจากมหาสารถามเพียงหนึ่งชั่วโมงเท่านั้นเอง ส่งกับผมแสดงความยินดีกันใหญ่ เพราะคราวก่อนที่จับรถอย่างนี้มาร้อยเอ็ดด้วยกัน รถดี ๆ เสีย ๆ มาตลอดทาง

จากปั๊มน้ำมัน รถแล่นผ่านตัวเมืองไปจอดริมบึงพลาญชัยใกล้ ๆ คุก ซึ่งเป็นที่สำหรับรถบัสทุกคันมาจอดปล่อยผู้โดยสาร

ต่อจากนี้เราต้องขึ้นรถสามล้อกันอีกทอดหนึ่ง เพื่อไปขึ้นรถกุดังติดเครื่องดีเซล ที่จะเดินทางไปยังธวัชบุรี คนขับรับรองว่า "จะออกเดี๋ยวนี้แหละครับ ขึ้นมาเถอะ" และก็ออกทันทีเหมือนกัน แต่พอเลี้ยวมุมถนนไปแล้วก็หยุดรถดับเครื่องบอกกับเราว่า "รอเดี๋ยวเดียวเท่านั้นแหละครับ มีคนจะไปด้วยอีกคนหนึ่ง"

รออยู่จนกระทั่งเห็นเราชักจะหัวเสียขึ้นมาแล้ว คนขับจึงขัดแจงส่งเด็กในรถให้นั่งสามล้อไปตามตัวคน ๆ นั้นมาให้ได้ และแล้วในที่สุดจึงได้ฤกษ์บึ่งรถออกจากร้อยเอ็ด บ่ายหน้าไปยังธวัชบุรี

หลังจากนั้นไม่กี่นาที รถก็วิ่งออกจากเมืองไปอย่างรวดเร็ว เพราะรถว่างและเครื่องดีเซลทำให้วิ่งคล่อง ทางนี้เป็นสายไปอุบล แต่กรมทางหลวงแผ่นดินยังไม่ได้สร้างขึ้นอย่างเป็นกิจลักษณะ ตรงกลางเป็นร่องตมลึก มีแต่ทางไว้ให้วิ่งได้สำหรับล้อสองข้างเท่านั้น เวลารถสวนมาต้องวิ่งลงแอบข้างทางรถเราเองบางครั้งก็วิ่งพลาดลงไปในหลุม เล่นเอารถแฉลบไปเหมือนกัน

พ้นร้อยเอ็ดไปเจ็ดไมล์เท่านั้นก็ถึงธวัชบุรี เราถึงที่นั่นกันราว ๆ เก้านาฬิกาเศษ ถนนในตัวอำเภอปลูกต้นไม้ไว้สองข้าง ฟากข้างซ้ายมีร้านรวงและตอนปลายถนนทั้งสองด้านเป็นบ้านเรือนข้าราชการ พ้นถนนสายนี้ออกไป เป็นทางทรายตัดเป็นมุมฉากไปจากตัวอำเภอสู่หมู่บ้านใหญ่ ที่ชาวบ้านอาศัยอยู่กัน ชาวนาชาวสวนปลูกเรือนอยู่ข้างบน เลี้ยงควายไว้ใต้ถุน ปลูกต้นกล้วยต้นมะพร้าวในบริเวณบ้าน ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่บนถนนใหญ่ตรงกันข้ามกับหมู่บ้านนี้ เป็นอาคารหลังใหม่ ทาสีเขียวและส้ม ถัดไปเป็นสถานีตำรวจและโรงเรียนสองแห่ง มีสนามสีเขียวกว้างเป็นบริเวณ เราไปถามที่ร้านอาหารว่าเขารู้จักพ่อคำพีไหม

ผู้หญิงในร้านย้อนกลับมาว่า "ฝรั่งจะมาหาพ่อคำพีหรือ แกอยู่ที่บ้านสันติวิเวก ไปถูกไหม" ว่าแล้วก็บอกทางให้เรา

เราเดินข้ามถนนไปทางหลังที่ทำการรัฐบาล ไปตามทางที่มีหญ้าขึ้นรก ตรงกลางมีไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ต้นหนึ่งด้วย ส่าพูดขึ้นว่า "แต่ตั้งชื่อบ้านแกด้วย" ซึ่งดูออกจะแปลกประหลาดอยู่สักหน่อย แต่ผมกลับเริ่มรู้สึกว่าพ่อคำพีคงไม่มอะไรพิสดาร แกเป็นคนรุ่นเก่าสืบเชื้อต่อมาแต่สมัยที่ยังเชื่อพ่อมดหมอผีที่ทำให้คนแต่ก่อนนับถือกลัวเกรง ทั่วทุกหมู่บ้านและอำเภอ

ถนนทำไว้ดี แต่ดูจะไม่ค่อยมีใครใช้ สองข้างทางมีกอไม้สูง ๆ ยังไผ่กอโต ๆ ก็มาก และไม่เห็นมีบ้านเรือนเลยสักหลังเดียว ต้นยางโต ๆ ต้นสองต้นแสดงว่าดินอุดม นี่อาจเป็นดอนบุ่ตาของหมู่บ้านเดิมก็ได้

ส่าว่า "นี่เหมือนบ่ามากกว่าจะเป็นเมือง พอเราเจอะชาวบ้านที่เอาจอบเกลี่ยดินกลบโคลนบนทางเดิน เราจึงถามขึ้นว่า "บ้านสันติวิเวกไปทางไหน" เขาบอกว่า "ทางนี้ ใกล้แล้ว นี่เราก็มาทำทางให้พ่อคำพีอีกสองวันจะเป็นวันเกิดท่าน อายุ ๖๐ เห็นจะมีคนมาเยี่ยมกันมาก"

ส่าชี้มือไปข้างหน้า พลางพูดว่า "นั่นวัด" เราแลเห็นยอดเจดีย์โผล่พ้นต้นไม้ขึ้นมา ยอดแหลมขาว ตัดกับสีท้องฟ้า ครั้นเราเดินใกล้เข้าไปจึงแลเห็นตัวหนังสือ ซึ่งเขียนไว้ที่ประตูรั้วว่า "บ้านสันติวิเวก" ครั้นเดินเข้าประตูไป จึงถึงเรือนสองชั้น มีเพิงมุงไว้ตอนข้างหน้า ผู้หญิงคนที่นั่งอยู่บนนอกชานโบกมือไปทางซ้าย ซึ่งมีศาลาประหลาดอยู่หลังหนึ่ง ปลูกคร่อมบ่อน้ำ ข้าง ๆ เจดีย์

ทางเดินไปสู่ศาลาก่อด้วยอิฐ ปลูกต้นไม้ดอกไว้สองข้าง ตัวศาลายกพื้นจากบ่อถึงสามชั้น พอเราไปถึงทางเข้าศาลา ก็เห็นพ่อคำพีนั่งอยู่ที่โต๊ะอย่างเคร่งขรึม เขียนหนังสือ และขยับแว่นอ่านข้อความจากแผ่นกระดาษ ดูไม่ใช่คนตัวโต ห่มผ้าขาวอย่างหลวม ๆ แม้จะท่าทางบอบบาง แต่การกระทำก็ดูเด็ดขาดและมั่นคง

ขณะที่เรายืนอยู่นั้น พ่อคำพีก็พูดขึ้นว่า "ที่นี่ไม่มีอะไรหรอกไม่มีอะไรดู มีแต่กระเบื้องถ้วยกะลาแตกเต็มไปทั้งศาลา คนมันไปลือเกี่ยวกับที่นี่ แต่ที่จริงแล้ว ไม่มีอะไรให้ดูเลย" แต่แล้วหลังจากนั้นพ่อคำพีก็มีแก่ใจพาเราดูข้าวของต่าง ๆ ที่สะสมไว้ และเล่าอย่างสนุกว่าเราเห็นอะไรที่ไหน แล้วเก็บเอามาไว้ที่นี่ได้อย่างไร "ของพวกนี้ส่วนมากใหม่ ไม่น่าสนใจอะไรกับคนสมัยนี้ แต่ของใหม่ก็จะกลายเป็นของเก่า ถ้าไม่มีใครเก็บไว้ ก็จะไม่มีอะไรเหลือไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้รู้เกี่ยวกับสมัยนี้"

พระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ เป็นร้อย ๆ มีทั้งทำด้วยไม้ ด้วยเหล็กและสำริด ตั้งไว้บนหิ้ง บนโต๊ะ และในตู้กระจก พระพุทธรูปเหล่านี้ผีมือหยาบ ทำกันตามหมู่บ้าน ไว้สำหรับถวายวัด นอกจากนี้ก็มีหม้อน้ำมนต์สำริดใบโต ๆ ทำด้วยลวดลายหลายอย่าง เป็นรูปพญานาคก็มี เทวรูปก็มี แม้จนพระพุทธรูปขณะเทศนาจากปราสาทสามยอดก็มี ธนบัตรและเหรียญตราสมัยรัชกาลก่อน ๆ ก็มี ทั้งของลาว จีน กัมพูชา แม้จนเงินแท่งของโบราณก็มีด้วย อีกแผนกหนึ่งเป็นที่เก็บซากสัตว์ นกที่ฉีดยาไว้ ยังพังพอน หนังงู กระดูกกบ ลิงค่าง กระดองเต่า โครงนก โครงหมู และกางกกที่บั๊นขึ้นไว้ด้วยดินเหนียว ส่วนที่ใหญ่ยิ่งที่สุดคือพระพุทธรูปองค์โตติดเพดาน ตั้งบนบัลลังก์ที่ประดับด้วยผ้าสีฉูดฉาดบาดตา นอกจากนี้แล้วยังมีธงชาติและพระบรมรูปพระเจ้าอยู่หัวและพระราชินีอีกด้วย ที่ในศาลานี้ พ่อคำพีเก็บสมบัติไว้ทุกชนิด สมุดหนังสือและกระดาษเก่า ๆ วางเขละอยู่กลางฝุ่น ตัวพ่อคำพีเองก็นั่งเขียนอะไรหรือทำอะไรต่อมิอะไรที่ในศาลา ถ้าไม่ออกแบบเจดีย์ต่อ ก็ซ่อมของต่าง ๆ เหล่านี้

เดิมพ่อคำพีเคยรับราชการทางด้านการศึกษา แต่ลาออกมานานแล้ว อยู่ด้วยเงินที่เก็บหอมรอมริบไว้ กับมีคนนำมาให้ด้วย แต่การสะสมหรือก่อสร้างเหล่านี้ก็ไม่สิ้นเปลืองมาก เพราะทำเองทั้งนั้น

พระเจดีย์เป็นจุดศูนย์กลางแห่งงานทั้งหมดของพ่อคำพี อิฐที่ก่อก็ทำเอง องค์เจดีย์เดี๋ยวนี้สูงราว ๆ ๔๐ ฟุตแล้ว ยอดขยายขึ้นไปเป็นพุ่มแล้วเรียวลงจนแหลม ตั้งอยู่บนฐานซึ่งทำเป็นห้อง ข้างนอกฉาบปูนขาว ประดับกระจกสีที่กระเทาะมาจากขวดชนิดต่าง ๆ ข้างในพ่อคำพีเขียนภาพประดับ ผนังหนึ่งแสดงการประหารชีวิตในอดีตด้วยวิธีต่าง ๆ โดยการทุบด้วยไม้ แทงด้วยหอก จนถึงยิงเป้า อีกผนังหนึ่งแสดงประวัติความเป็นมาของชนชาติไทย ซึ่งอพยพโยกแยกย้ายจากใจกลางทวีปเอเชียมาจนถึงประเทศไทยในเวลานี้ ซึ่งรวมทั้งการตั้งรัฐสมัยปัจจุบัน อันประกอบไปด้วยรถถัง เรือบินและร่มชูชีพ รูปเขียนต่าง ๆ เหล่านี้เห็นได้ชัดว่า ลอกมาจากภาพถ่ายในหนังสือ หรือแมกกาซีนต่าง ๆ

ความคิดของพ่อคำพีในเรื่องของคุณงามความดี ก็แสดงออกโดยภาพที่เขียนถึงโรงพยาบาลสำหรับคนไข้ ศาลาพักร้อนสำหรับคนเดินทาง โรงเรียน และบ่อน้ำ "คนควรจะรู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นของดีไม่ใช่แต่จะสร้างวัดกันอย่างเดียว" พ่อคำพีกล่าว สวรรค์นั้นเขียนเป็นรูปพระอินทร์ แวดล้อมไปด้วยภรรยาทั้งสี ประตูที่จะเข้าห้องบูชา ทำด้วยไม้สัก ลงรักไว้พร้อมที่จะปิดทองตามรอยสลักต่าง ๆ ไว้แล้ว

พ่อคำพีบอกให้เราไปดูศาลาที่หน้าเรือน ที่ในเพิงตรงหน้าเรือนนั้น มีวัตถุที่น่ากลัวอยู่สักหน่อย

"ไม่ต้องกลัว" พ่อคำพีบอก "โลงฉันเอง เตรียมไว้ใส่ศพตัวเอง" หลังโลงเปล่าที่ตั้งอยู่บนเวที มีกะโหลกช้างอยู่สองหัวรอบ ๆ เพิง มีกะโหลกวัว กะโหลกควาย และม้าลิงติดอยู่ตามเสา เกือบจะเรียกได้ว่า มีสิงห์สาราสัตว์ทุกชนิด ระหว่างเสา มีคำคมเขียนไว้ว่า "เลี้ยงควายสิบตัวยังง่ายกว่าเลี้ยงลูกสาวคนเดียว" "การศึกษาทำให้คนเบื่นบ้า" "คนที่เห็นคนเป็นคนนั่นแหละคน" "อย่าเชื่อคำที่ครูสอน" พ่อคำพีบอกเราว่า "เวลาคนมาเที่ยว มักจะเด็ดดอก

ไม้ไปด้วยเสมอ ชาวบ้านพวกนี้มีนิสัยอย่างนี้ไม่รู้จะแก้อย่างไร ถ้าเราติดประกาศว่าระวังสุนัขดุ รู้ไหม เขาแปลกันว่าอะไร เขาแปลกันว่า หมอนี่มีลูกสาวสวย ฉะนั้น ถ้าติดป้ายว่าห้ามเก็บดอกไม้ ไม่รู้เขาจะแปลกันไปว่ายังไง"

ผมบอกว่า "เขาจะถือว่าเราว่าเขา"

"นั่นน่ะซี" พ่อคำพีดีใจที่ผมเข้าใจคำสอนของท่านอย่างรวดเร็ว "เขาจะหาว่าเราไม่ไว้ใจเขา ยากนักที่จะเขียนอะไร แล้วให้คนอ่านคิดตามดังที่เราประสงค์ วิธีที่ดีที่สุดคือไม่เขียนอะไรเลย เธอรู้ไหม บางคนเขียนเป็นหน้า ๆ ว่าด้วยดินสอแท่งเดียว"

"ดีจริง เธออุตส่าห์มาถึงนี่ เมื่อตอนฉันยังหนุ่มก็เดินทางไปหลายจังหวัดเหมือนกัน สมัยนี้เจ๊กแย่มาก พี่แกนั่งชอบเอาตีนขึ้นไว้บนม้าเวลาโดยสารรถไฟ แล้วคุยเสียงดัง เดี๋ยวนี้ดีขึ้น คนอังกฤษสิสุภาพ ความสุภาพเป็นของดี"

"คนเขาหาว่าฉันบ้า ซึ่งก็จริง มันเป็นวิกลจริตชนิดหนึ่ง แต่ฉันชอบมีชีวิตเงียบ ๆ อย่างนี้ ค่อย ๆ ก่อพระเจดีย์นี้ให้เสร็จ แม้วันหนึ่งพระเจดีย์จะพังลงมา หรือมีใครมาลักขโมยอะไรไป ก็ไม่เป็นไร ของที่ใส่ไว้ในนี้อาจมีประโยชน์แก่ผู้ร้ายบ้างก็ได้ เจดีย์ น่ะแปลว่า ที่หมายทางใจ นี่คือสิ่งที่ฉันพยายามสร้าง คนเรากราบไหว้อิฐไหว้หิน แต่ฉันไม่ต้องการอย่างนั้น ฉันต้องการให้เขาเลิก แล้วหันมาคิดทำที่หมายไว้ทางใจ"

ออกจะเหนื่อยอยู่สักหน่อย ที่ต้องนั่งพึ่งคนแก่พร่ำพรรณนาท่ามกลางกะโหลกนานาชนิด และคำพังเพยต่าง ๆ ยังโลงผีก็อยู่บนเวทีพันศีรษะเราขึ้นไปนี้เอง ในที่สุดเราก็เลยออกปากลา หวังว่าจะเดินทางกลับถึงมหาสารคามเย็นวันนั้น พ่อคำพีว่า "ฉันพูดมากไป ส่วนเธอก็พูดน้อยไป ฉันอยากรู้เรื่องจากเธอด้วย วันหลังเธอคงจะกลับมาเยี่ยมฉันอีก"

เรากลับมาถึงตลาด ได้กินก๋วยเตี๋ยวกันก่อนบ่ายสามโมง ผู้หญิงคนหนึ่งบอกเราว่า "พ่อคำพีฉลาดมาก ท่านรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่แปลกประหลาด พวกเราที่นี่นับถือท่านมาก" เรารออยู่ตั้งชั่วโมงแล้วไม่มีรถมา มีแต่รถบรรทุกและรถจี๊ปที่แล่นผ่านไปจนฝุ่นคลุ้ง เราซื้อกล้วยมาหวีหนึ่ง ผู้หญิงคนนั้นบอกว่า ราคาที่ขายให้เราเท่ากับที่ซื้อมาจากในเมือง เราพยายามยัดเยียดเงินให้แกอีก แต่แกไม่เอา บอกว่า "ฉันไม่ต้องการกำไรจากคุณ"

อีกชั่วโมงต่อมา จึงมีรถเล็กมาจากร้อยเอ็ด คนขับบอกว่าจะไปรับคนที่ในหมู่บ้านก่อน อีกครู่จึงกลับมา ตอนนี้ที่นั่งเกือบเต็มหมดแล้ว แต่ผู้หญิงอ้วนคนหนึ่งบอกให้คนขับกลับไปรับป้าสองคนจากบ้านพ่อคำพี เราเลยสงสัยกันว่า คืนนี้เราจะได้กลับไปถึงมหาสารคามกันละหรือ

อีกครึ่งชั่วโมง รถนั้นจึงกลับมาอีก ที่นั่งข้างหน้ามีคุณป้าอ้วน ๆ นั่งเรียงกันสามคน จนคนขับเกือบไม่มีที่นั่ง เป็นอันว่าไม่มีที่นั่งเหลือไว้ให้เราเลย ยังเคราะห์ดีที่ตอนนั้นเผอิญมีรถขนส่งจากเสลภูมิวิ่งเข้ามาพอดี เราจึงขึ้นมาลงที่ร้อยเอ็ด ถึงเอาบ่ายห้าโมงครึ่ง เป็นอันว่าเกินกว่าจะหารถกลับมหาสารคามได้แล้ว แต่เขาเพิ่งเลิกเล่นแข่งม้ากันที่นั่น เลยมีรถคันสุดท้ายที่วิ่งกลับมหาสารคามตอนย่ำค่ำ

บทที่สิบสอง

หมู่บ้านในฤดูฝน

ฝนเริ่มตกหนักเอาเมื่อเดือนสิงหาคม หลังจากนั้นผมกลับไปเที่ยวหัวหนองอีกหลายครั้ง บางครั้งถีบจักรยานไป บางครั้งก็เดินจากบรบือ บางทีนั่งรถกุดังแล้วไปเดินต่อจากถนนตอนที่อยู่ใต้ลงมาจากพยัคฆภูมิฯ ตอนไหนที่ทางผ่านทุ่งนา น้ำท่วมเจิ่ง ต้องเดินท่องน้ำ พอถึงบริเวณซึ่งเป็นที่เนินสูงจะแลเห็นน้ำไหลเซาะลงมาเป็นทางๆ แต่ถ้าเป็นบริเวณราบเรียบ น้ำฝนทำให้ทรายเกาะกันแน่น เดินได้สบาย

บางครั้งผมไปกับนักเรียน บางทีไปกับครูแสง หรือไม่ก็ตาแสงลา กำนันบ้านหัวหนอง เวลาที่แกเอาจดหมายมาส่งในเมือง หรือมาเป็นพยานในคดีลักวัวลักควายที่มหาสารคาม ส่วนครูแสงนั้นก็เข้ามาซื้อของเอาไปใส่ร้านเป็นต้นว่าสบู่ แป้งผัดหน้า ไม้ขีด น้ำมันก๊าดและปลากระป๋อง

เวลาเราเดินไปด้วยกัน พวกผู้หญิงหาบของเดินตามมาข้างหลัง กำนันเดินนำหน้า นุ่งกางเกงกากีขาสั้นเก่าปุปะ ใส่หมวกกะโล่สีขาว และรักษาศักดิ์ศรีของตำแหน่งด้วยการเดินคุ่มๆ ไม่ค่อยพูดจากับใคร แต่ก็ไม่รังเกียจที่จะคุยให้ผมฟังเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ของหมู่บ้าน ถ้าผมแสดงว่าอยากฟัง ผมต้อง

คอยตั้งคำถามขึ้นไปเป็นครั้งคราว เพื่อให้ท่านกำนันแน่ใจว่า คำพูดของท่านนั้นมิได้เปล่งออกมาโดยเปล่าประโยชน์ มีคนคอยเงี่ยหูสดับตรับฟังกันอยู่ทุกขณะ

ระหว่างทาง ถ้าพบกับชาวบ้านแก่ ๆ ก็มักจะได้ยินเขาพึมพำถามกันเองว่า "ฝรั่งพูดเข้าใจหรือเปล่า" แต่โดยมากถ้าเป็นชาวหัวหนอง เขาจะยิ้มทักทายผมอย่างเป็นกันเอง ทั้ง ๆ ที่ยังไม่วายสงสัยว่าผมมีธุระอะไรแน่จึงได้มาที่นี่บ่อยเหลือเกิน

"คราวนี้จะมาอยู่นานไหม" เขาชอบถาม พอผมบอกว่าจะอยู่หลายวัน เขาก็ยิ้มพยักหน้าพยักตาอย่างปลื้ม แต่ทำท่าคล้าย ๆ กับว่ายังไม่อยากเชื่ออยู่นั่นเอง

บ่ายวันหนึ่ง ผู้หญิงที่เดินกลับหัวหนองกับเรา ออกปากตั้งคำถามซึ่งครุ่นคิดอยู่ในใจมาเป็นเวลานาน เพิ่งจะกล้าถามออกมาวันนี้

"ตัวในหนังการ์ตูนน่ะค่ะ มันเป็นชาวเมืองไหนกันแน่ เป็นคนจริง ๆ หรือเปล่า" ระหว่างที่เราหัวเราะกัน แกก็ถามต่อไปว่า "มันกินอะไรกันคะ มันพูดภาษาฝรั่งใช่ไหมล่ะ"

เราพยายามชี้แจงให้ฟังว่า ตัวการ์ตูนนั้น คนวาดขึ้นมาให้เป็นรูปต่าง ๆ ไม่มีชีวิตจิตใจดอก แต่แกไม่ยอมเชื่อ "อะไรกัน! ถ้าเป็นรูปวาด ทำไมถึงจะเดินได้ พูดได้ล่ะคะ อย่ามาหลอกกันเลยน่า ฉันว่ามีจริงแน่ ๆ"

คราวนั้นผมพักที่บ้านคุณครูแสง ซึ่งอยู่ข้างหลังร้านขายของของท่าน เรามีเวลาคุยบ้างตอนกลางคืน แต่ต้องรีบนอนหัวค่ำ เพราะระยะนี้ทุกคนมีงานกันเต็มมือ เช้าตรู่ไม่ว่าฝนจะตกหรือแดดจะออก ต้องรีบออกไปช่วยกันไถนา หรือตำข้าวให้ได้เร็วที่สุดที่จะทำได้ ประเดี๋ยวจะไม่ทันฝน เดือนตุลาคมซึ่งไม่แน่นักว่าจะอำนวยความชุ่มฉ่ำให้ได้สักขนาดไหน ตกค่ำกลับบ้านอาบน้ำทำกับข้าว กินเสร็จแล้วพักผ่อนเอาแรงไว้ทำงานต่อไปในวันพรุ่ง ตอนนี้

ข้าวปลาอาหารไม่ค่อยจะบริบูรณ์นัก แม้น้ำจะเต็มบึงแล้วก็ตาม แต่ปลายังไม่โตเต็มที่ เนื้อสัตว์หรือผักดี ๆ ก็หาไม่ค่อยได้ ส่วนมากรับประทานข้าวกับน้ำพริกและปลาแดก บางทีก็เอาปลากระป๋องจากที่ร้านมาเบิดคลุกกับข้าวเหนียว ปลากระป๋องนี้ ผมคิดว่าถ้าไม่จำเป็นอย่ากินดีกว่า แสนจะไม่มีรสมีชาติ ปร่า ๆ ชอบกล ทำให้เบื่อที่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้นว่า ด้วยเหตุใดชาวบ้านจึงชอบรับประทานของดิบ ของเผ็ด ของเปรี้ยวจัดเค็มจัด

ครูแสงพาผมไปเยี่ยมที่บ้านญาติ ชื่อบุญส่ง ลูกชายคนเล็กของบุญส่งเพิ่งตาย นิมนต์พระภิกษุสามรูปมาสวดที่บ้าน พระนั่งพนมมือถือสายสิญจน์ ซึ่งปลายข้างหนึ่งผูกไว้กับโถน้ำมนต์ ใกล้ ๆ โถมีถาดทองเหลือง ในถาดมีสิ่งของห้าอย่างวางอยู่บนใบไม้ คือเมล็ดข้าว เทียน ธูป ไหมดิบ และด้าย รวมเป็นสัญญลักขณ์ของประเพณี ซึ่งลืมกันไปแล้วว่ามีความหมายอย่างใด แต่ยังถือปฏิบัติกันอยู่ในพิธีทำศพเด็ก

ฝนเทจั๊ก ๆ ระหว่างพระสวด เมื่อสวดเสร็จแล้วท่านก็กางร่มสีเหลืองจ๋อยเดินกลับวัดผ่าฝนไปในความมืด แขกที่มาในงานศพรวมทั้งครูแสงและผมนั่งคุยเป็นเพื่อนบุญส่งต่อไป

"เป็นอะไรตาย" ครูแสงถาม

"ไม่รู้ซี" บุญส่งตอบเสียงแผ่ว ๆ "มันออกมาช่วยทำนาตอนกลางวัน แต่บ่นว่าเหนื่อย เห็นนอนหลับเกือบทั้งวัน ตอนค่ำกลับบ้านหายใจออกมากลีนเหม็นผิดปรกติ แล้วก็หลับต่อไปอีกจนเที่ยงคืน ทีนี้ยังไงไม่ทราบ ตื่นขึ้นมาชักตาตั้ง ยังไม่ทันจะได้แก้ไขอะไรก็หมดลมไปเฉย ๆ

"แปลกจริง ๆ" ครูแสงว่า" กินอะไรเข้าไปหนอ"

"ผมฟังวิทยุ เขาประกาศว่า เราต้องไปรายงาน ถ้ามีการตายกะทันหันไม่ว่าคนหรือสัตว์" ชาวบ้านหนุ่มคนหนึ่งพูดขึ้นด้วยสีหน้าเป็นห่วงใย "ยิ่ง

ถ้ามีเลือดออกทางปาก หรือทางผิวหนัง ก็จะต้องรีบไปบอกเจ้าหน้าที่โดยด่วน ศพก็ต้องรีบเผา หรือไม่งั้นต้องผังให้ลึกที่สุด"

"เมื่อวานนี้มีควายตาย" ชาวบ้านอีกคนหนึ่งเสริม "เขาว่ามีช้างตั้ง ๓๐ เชือกหนีโรคภัยไข้เจ็บขึ้นมาจากทางใต้ น่ากลัวอยู่นะ"

ครูแสงไม่เห็นด้วยเลยที่เล่าลือกันเช่นนี้ จัดแจงห้ามปรามใคร ๆ ไม่ให้ตระหนกตกใจกันไปโดยไม่มีเหตุผล "คนตายไปโดยที่เราไม่รู้สาเหตุมันมีอยู่เสมอแหละ เด็กที่ตายไม่มีเลือดออกมานี่นา เพราะฉะนั้นมันก็ไม่ใช่โรคที่เขาออกข่าววิทยุดอกน่า ไม่ต้องไปแจ้งความให้มันเป็นเรื่องพิเศษพิสดารอะไรดอก ไปบอกกำนันให้จดทะเบียนคนตายตามธรรมดาก็พอแล้ว"

ตอนค่ำ ๆ ผมไปเที่ยวเยี่ยมเยียนตามบ้านต่าง ๆ เจ้าของบ้านบางคนแก่มาก ทำงานหนักไม่ไหวแล้ว จึงมีเวลาพูดคุยกับผม ไม่จำเป็นต้องรีบเข้านอนแต่หัวค่ำ และถึงแม้ตอนนี้ผู้คนส่วนใหญ่จะไปอยู่ในทุ่งนากันหมด แต่ทุกบ้านต้องมีคนไว้อย่างน้อยคนหนึ่ง สำหรับเฝ้าบ้านและคอยดูแลเพื่อนฝูงที่จะไปมาหาสู่ มิให้ขาดคนรับรอง

ท่านกำนันนั้นผมไปหาทีไรก็เห็นอยู่บ้านเสมอ นอนเอ้เตอยู่บนที่นอนซึ่งปูไว้กับพื้นกระดาน หรือไม่ก็นั่งบันทึกการเกิดการตายที่ลูกน้องนำมารายงานจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลนี้ ท่านกำนันมีแฟ้มทะเบียนบ้านมากหลายมัดเข้าไว้ด้วยกันเป็นตั้ง ๆ ต้องแก้ออกดูทุกมัดจนกว่าจะพบครอบครัวที่ต้องการ ครั้นแล้วก็จะตั้งท่าเตรียมปากกาค่อย ๆ เขียนข้อความที่ได้มาใหม่เติมลงไปในทะเบียนอย่างระมัดระวัง

บ้านของท่านกำนันรกพอใช้ และค่อนข้างจะซวนเซ เป็นบ้านเบิดครับแขกโล่ง ๆ เกือบทั้งหลัง ที่เป็นห้องหับจริง ๆ มีห้องอยู่ห้องเดียวกั้นไว้ที่มุมห้อง แต่ท่านก็ไม่จำเป็นต้องมีคฤหาสน์สวยสง่าสำหรับที่จะยืนยันความเป็นกำนัน เพราะลักษณะท่าทางอันบ่งถึงความเป็นไทแก่ตัว ไม่ยอมลงให้ใคร

นั้น เป็นเครื่องหมายตำแหน่งหน้าที่ซึ่งเห็นได้ชัดเจนดีอยู่แล้ว นอกจากนั้นยังมีอารมณ์ขันแบบหน้าตายไว้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งด้วย ใครจะหัวร่อกางเกงกากีขาสั้นเก่าแก่หมวกกะโล่สีขาวใบนั้น ท่านก็ไม่เดือดร้อน เพราะท่านไม่กลัวใครจะว่า ๆ กระไร ท่านมีความเชื่อมั่นยึงยวดในตัวเอง จนสามารถเล่นตลกให้คนดูโดยไม่เสื่อมเสียความน่าเกรงขาม ข้างหลังบ้านท่านกำนันมีบ้านอีกหลังหนึ่ง เป็นที่อยู่ของสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวหลายคนด้วยกัน รวมทั้งบุตรธิดาที่มีกับภรรยาคนแรกด้วย ตอนเย็น ๆ ที่ผมแวะไปเยี่ยม บางทีก็ได้พบท่านกำนันนุ่งผ้าขาวม้า นั่งอยู่บนเก้าอี้ซึ่งมีอยู่ตัวเดียวในบ้าน เบ่าแคนอย่างเคลิบเคลิ้ม สร้างสรรค์ความเสนาะเพราะพริ้งอยู่ในแสงแดดยามโพล้เพล้อันเป็นภาพที่น่าดูภาพหนึ่งของหัวหนอง

บางทีตอนบ่าย ๆ ลูกศิษย์วัดวิ่งมาบอกผมว่า ท่านมหาบัวลีตอนนี้ว่าง ถ้าผมอยากจะไปคุยด้วยก็เชิญตามสบาย การไปเยี่ยมพระมหาบัวลีเป็นของชอบของผมอย่างหนึ่ง ท่านเป็นคนช่างคิดช่างสังเกต ท่านมีความอดกลั้นและมีเวลาเพียงพอที่จะได้พิจารณาชีวิตสังคมชาวบ้านรอบตัวท่านอย่างละเอียด ท่านแสดงความคิดเห็นของท่านด้วยถ้อยคำที่น่าฟัง นอกจากนั้นท่านยังให้ลูกศิษย์ชงกาแฟชงน้ำชาเลี้ยงผมเสมอ กาแฟหวานเจี๊ยบ ซึ่งเมื่อแรกผมรับประทานไม่อร่อยนั้น ได้กลายเป็นเครื่องดื่มซึ่งบางครั้งผมกระหายเอามาก ๆ ทีเดียว

ตอนนี้เข้าพรรษาแล้ว ท่านมหาสุทธิเจ้าอาวาสไปจำวัดกับลูกศิษย์ลูกหาที่กรุงเทพฯ ท่านมหาบัวลีรักษาการแทน ท่านวางระเบียบการศึกษาพระธรรมไว้เรียบร้อย ตอนบ่ายบางวันท่านจึงว่างมีเวลาคุยกับผม บางครั้งเราคุยกันตั้ง ๓ – ๔ ชั่วโมง บัดนี้ผมเชี่ยวชาญการนั่งพับเพียบกับพื้นไม้ หรือพื้นคอนกรีตเสียจนแทบจะไม่มีอาการเจ็บปวดเมื่อยล้าแต่อย่างใดเลย เสียงสวดมนต์เย็นของพระภิกษุสามเณรดังมาจากพระอุโบสถมาถึงที่ที่เรานั่งคุยกัน

พระมหาบัวลีคอยฟังอยู่ตลอดเวลาว่าการสวดถูกต้องคล่องแคล่ว หรือว่ามีติดขัดไม่ราบรื่นตรงไหนบ้าง

หลังจากวันพระ ที่วัดมีอาหารเหลือเพื่อ "รับประทานเสียที่นี่ก็ได้" ท่านมหาบัวลีชวนผม แต่พอค่ำแล้วสักประเดี๋ยว ผมก็มักจะกราบลาท่านกลับไปบ้านครูแสง เพราะถึงแม้จะไม่ถึงกับปวดเมื่อย แต่ก็ครั่นเครียดไม่ใช่เล่น ที่ต้องคอยระวังกิริยามารยาทให้สำรวมเรียบร้อยอยู่เป็นชั่วโมง ๆ

เรื่องที่เราคุยกันนั้น เป็นธรรมดาที่จะเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ พระมหาบัวลีแทบจะไม่กล่าวถึงศาสนาคริสต์เลย แต่ท่านพูดถึงศาสนาฮินดูบ่อย ๆ ข้อนี้ผมสังเกตเห็นว่า พระองค์อื่น ๆ ที่ผมเคยพบก็เช่นเดียวกัน ทำให้คิดว่าการเปรียบเทียบศาสนาฮินดูกับศาสนาพุทธ คงจะเป็นธรรมเนียมกันมาแต่โบราณกาลแล้ว พระมหาบัวลีพรรณนาเรื่องการแบ่งชั้นวรรณะของฮินดูให้ผมฟัง บางครั้งก็พูดถึงเทพเจ้ามากเศียรมากกรของศาสนานั้น ว่นบีนเครื่องดึงดูดศรัทธา ความเชื่อถือของผู้คน คราวหนึ่งแถมว่า "อเมริกันและคอมมิวนิสต์สมัยนี้ ชอบใช้สิ่งต่าง ๆ ดึงดูดความเชื่อถือของผู้คนเหมือนกัน"

ท่านอาจารย์พยายามใช้ภาษาง่าย ๆ เวลาพูดถึงพระพุทธศาสนา ท่านชอบกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในฐานะเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ หรือเป็นบุคคลคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ ดูท่านไม่ค่อยต้องการเล่าเรื่องปาฏิหาริย์ให้ผมฟังเท่าใดนัก พอใจที่จะบรรยายถึงคุณธรรมส่วนพระองค์มากกว่า "พระพยายามใช้ชีวิตตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าให้มากที่สุด กิจวัตรประจำวันของพระองค์มีสี่ประการ คือ ๑. ออกไปบิณฑบาตให้ผู้คนได้มีโอกาสทำบุญ ๒. สั่งสอนผู้คน ๓. สั่งสอนพระภิกษุ ๔. ตอนดึกทรงขบปัญหาซึ่งกษัตริย์และเทวดามาทูลขอให้ทรงช่วยแก้ไข"

โดยมากผมฟังท่านรู้เรื่องตลอด เช่นเวลาท่านว่า "เราต้องพิจารณานิสัยใจคอของคนที่เราพูดด้วย ว่าเขาจะรับฟังเราได้แค่ไหน เราจะใช้วิธีพูดทำนองไหน เขาจึงจะเข้าใจถูกต้อง" แต่ศัพท์บางคำผมยังไม่ทราบความหมาย

แจ่มแจ้งนัก เบื้นต้นคำว่าจิต ท่านมหาบัวลีจึงอธิบายเบื้นตัวอย่างว่า "ตามปรกติจิตก็เหมือนกับลิงที่เราผูกไว้กับเสา มันอยู่ไม่สุข ชอบกระโดดโลดเต้นไปรอบ ๆ ถ้าเราสามารถตั้งสมาธิควบคุมจิตให้แน่วแน่ ไม่พลุ่งพล่านไปทางโน้นทางนี้ การศึกษาและการจดจำของเราก็จะแน่นอนขึ้น ถ้าจิตมั่นคง เราอาจจะเดินไปบรบือได้โดยไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยแม้แต่น้อย"

ท่านมหาบัวลีเกิดที่หัวหนอง บวชเบื้นสามเณรที่นี่ ต่อมาได้เคยไปเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ เหมือนกัน แต่พอสอบได้หลายประโยคแล้ว ท่านตัดสินใจไม่เรียนต่อ เพราะอยากจะกลับมาจำวัดบ้านเกิดเมืองเดิม ชาวบ้านนับถือท่านมากว่าเคร่ง มีวิชาความรู้และความคิดความอ่านหลักแหลมนักนอกจากนี้เขายังยำเกรงบุคลิกลักษณะของท่านด้วย

"การบวชเบื้นพระ เบื้นการกระทำเพื่อประโยชน์ตนเอง" ท่านย้ำกับผมเสมอ "เมื่อบวชแล้วก็พยายามสั่งสอนและช่วยเหลือผู้อื่นด้วย แต่วัตถุประสงค์ข้อใหญ่คือ เพื่อช่วยตนเอง

"เด็กที่อยากบวชเบื้นเณร ต้องปรึกษาผู้ใหญ่และเจ้าอาวาสเสียก่อน ไม่ยากอะไร บางทีมีเพื่อนบวชอยู่ที่วัดแล้วด้วย และถ้าภายหลังอยู่วัดไม่เบื้นสุขจะลาบวชไปก็ได้ ไม่นับว่าเบื้นเรื่องเสียหาย

"ในการศึกษาพระธรรม โดยจะได้พบแต่ความมงคงาม ตั้งแต่เริ่มต้นทีเดียว ตั้งแต่การถือศีล การบำเพ็ญสมาธิ ตลอดไปถึงการผึกฝนขัดเกลาปัญญาจนบังเกิดความเข้าใจถ่องแท้ ๑)

"ที่หัวหนองนี่การเล่าเรียนไม่สะดวกเหมือนที่กรุงเทพฯ แต่พระไม่เคยต้องเบื้นห่วงเรื่องอาหารการกิน เมื่อบีก่อนไม่ต้องออกไปบิณฑบาตกันเลย เพราะคนเอาอาหารมาเลี้ยงที่วัดทุกวัน บีนี้เราออกไปให้ชาวบ้านเขาได้ตักบาตรกันบ้าง แต่เขาก็เอาของมาถวายที่วัดกันทุกวันอยู่ดี"

พระมหาบัวลีเป็นนักเทศน์ที่น่าฟัง และเป็นผู้ที่ใส่ใจไยดีกับชาวบ้านทุกรุ่นทุกวัย เวลาเย็นถ้าฝนไม่ตก วัดจะเต็มไปด้วยเด็ก ๆ ทั้งหญิงชายที่เข้าไปเรียนบทสวดมนต์ และพิธีการศาสนากับท่านอาจารย์ บางวันท่านเทศนาเรื่องศีลธรรม หรือไม่ก็เล่านิทานชาดกประกอบบทเรียน ท่านมีกิจกรรมของท่านทั้งวัน และท่านพูดเสมอว่า การเป็นพระของท่านนั้น ต้องเป็นมาจากข้างใน สิ่งแวดล้อมภายนอกไม่สำคัญ แต่กระนั้นผมก็อดคิดไปเองไม่ได้ว่า บางครั้งน้ำเสียงของท่านยังมีร่องรอยแห่งความปรารถนาของผู้เป็นพหูสูตที่ยังอยากรู้อยากเห็นให้ลึกซึ้งกว้างขวางต่อไปอีก และความคิดที่หลักแหลมนั้นก็พร้อมที่จะเผชิญกับการท้าทาย ซึ่งหมู่บ้านเล็ก ๆ อย่างหัวหนองไม่อาจอำนวยให้ได้

วันเพ็ญเดือน ๑๐ ผ่านไปแล้ว วันนั้นแรม ๒ ค่ำ ผมไปเที่ยวหัวหนองอีกครั้งหนึ่ง เพื่อนฝูงบ่นว่า "บั๊ดโธ่ ทำไมถึงมาช้าไปตั้ง ๒ วัน เลยอดดูโคมไฟวันบุญข้าวสาก"

"แต่แล้วผมก็ได้ดูโคมไฟ ผมไปเยี่ยมท่านมหาบัวลีที่วัด ท่านพาไปที่ศาลาเปรียญ พร้อมกับกล่าวว่า "มาดูกีพาของสงฆ์กันหน่อย"

ศาลาเกลื่อนไปด้วยกระดาษสีต่าง ๆ สบงจีวร ขวดกาว และตะไกร พระหนุ่มสององค์เป็นผู้กำกับการสร้างโคม โดยมีเณรทั้งวัดเป็นลูกมือ พระองค์อื่น ๆ ยืนยิ้มดูอยู่รอบนอก

ไม่ช้าก็สร้างเสร็จ ช่วยกันประครองลงมาข้างล่าง ยกขึ้นอังไฟซึ่งก่อไว้บนสนามหญ้า ควันร้อนทำให้กาวแห้ง ขณะที่โคมพองตัวออกเป็นลูกโป่งเชือกปอควั่นหยาบ ๆ อาบพาราฟีน บิดเข้ากับลวดขึงข้ามปากโคม เป็นอันว่าพร้อมแล้ว แต่ต้องรอดูทิศทางลมให้แน่เสียก่อนว่าไม่พัดเข้าไปในทางหมู่บ้าน

"เอาละ" พระมหาบัวลีเป็นผู้ตัดสินในที่สุด "ปล่อยได้แล้ว"

คราวนี้ดึงโคมลงมาอยู่เหนือกองไฟ เชื้อกติดไฟลุกผีบขึ้นโคมส่ายไปมาสักอึดใจ แล้วหลุดลอยขึ้นสู่อากาศ เศษเชื้อกกระเด็นเป็นเส้นสายไปตามลม เราแหงนหน้ามองตามโคมอยู่เป็นเวลานานจนขึ้นไปสูงลิบ เห็นเป็นลูกไฟก้อนจิ๋วปล่อยควันจาง ๆ อยู่ในหมู่เมฆ "เท่ากับเป็นการประกาศว่าวัดเราอยู่ที่นี่นะ จะได้อยากมากันมากขึ้นอีก" พระมหาบัวลีว่า

พระภิกษุองค์ที่มีอายุสูงสุดของวัด ก็ปลาบปลื้มมากเหมือนกัน ท่านร้องว่า "ดีมาก ดีมาก" ท่านองค์นี้เคยบวชเมื่อหนุ่ม ๆ แล้วสึกออกไปแต่งงาน มาเมื่อบีกลายนี้ ท่านยกทรัพย์สมบัติทุ่งนาให้เมียและลูกชาย ซึ่งมีครอบครัวกันไปแล้วทั้งนั้น แล้วท่านก็กลับเข้าสู่สมณเพศอีกครั้งหนึ่ง แสวงหาสันติสุข เป็นอิสระเสรีจากลูกเมียโดยสมบูรณ์

พระองค์ที่สร้างโคมไฟภูมิใจมาก ดูเหมือนจะภูมิใจในความเชี่ยวชาญการทำโคมยิ่งกว่าในความรู้ภาษาบาลีเสียอีก ท่านมองตามโคมอย่างชื่นบาน แล้วบอกว่า "อันที่จริงอาตมาชอบทำโคมลมมากกว่าโคมไฟ หน้าหนาวฝรั่งมาอีกซี จะทำโคมลมให้ดู ทำยากกว่าโคมไฟมาก"

โคมลมนั้นทำเป็นรูปกลม เจาะรูเล็กนิดไว้ที่ก้น และไม่มีการจุดไฟให้ลอย เพราะเป็นการละเล่นหน้าหนาว อากาศแห้ง ต้องคอยระวังเรื่องเพลิง จึงเพียงแต่ใส่ลมร้อนจากกองไฟ แล้วส่งขึ้นฟ้าซึ่งในฤดูหนาวใสแจ๋วไม่มีเมฆมองตามสีต่าง ๆ ของโคมได้ถนัดโคมลอยล่องประดับท้องฟ้า อยู่ได้นานทีเดียว บางทีตั้งเจ็ดวันและข้ามแดนไปตกที่จังหวัดอื่นก็มี ชาวนาคนไหนเก็บได้ อ่านชื่อวัดที่ติดอยู่กับโคม แล้วก็จะรีบแจ้งข่าวมาให้ที่วัดได้ทราบกันว่าผีมือของหลวงพี่ผู้นั้นผู้นี้เดินทางไปได้ไกลถึงแค่ไหน

ในบรรดาความสำเร็จของพระภิกษุและชาวบ้านที่หัวหนอง ต้องนับว่าพระอุโบสถเป็นงานชิ้นเอกที่สุด ช่วยกันสร้างอยู่สามปีตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๗ ถึง ๒๔๙๐ เป็นสถานที่แห่งเดียวในหมู่บ้านซึ่งสร้างด้วยอิฐฉาบปูน นอกนั้นไม่ว่าจะเป็นบ้านคนหรือกุฏิพระเป็นเรือนไม้ทั้งสิ้น โบสถ์สีขาวแห่งนี้ สูงเด่นเป็น

เครื่องหมายสำคัญของหมู่บ้าน มีต้นไม้ใหญ่ใบเขียวขึ้นอยู่รอบ ๆ มีภูฏิไม้เรียงรายอยู่ข้างหนึ่ง มีโรงเรียนสำหรับเด็กชาวบ้านตั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน รวมเป็นภาพชนบทที่สงบเงียบ แต่ก็มีชีวิตชีวาตามแบบฉบับของตนเอง

เจ้าอาวาสซึ่งเป็นหัวหน้าจัดการก่อสร้าง พระอุโบสถที่หัวหนองเดี่ยวนี้ไปอยู่ที่วัดชำแฮดหลังบรบือ ที่นั่นท่านก็ไปรวมกำลังชาวบ้านให้ช่วยกันสร้างพระอุโบสถจนแล้วเสร็จ นับเป็นแห่งที่สามของท่าน

พระมหาบัวลีเมื่อครั้งเป็นสามเณร มีหน้าที่ปั้นกระเบื้องหลังคาโบสถ์ที่หัวหนอง ทรายที่ใช้ก่อสร้างขนใส่เกวียนมาจากแม่น้ำชีซึ่งอยู่ห่างขึ้นไปทางเหนือ ๒๐ ไมล์ ปูนขาวได้จากเมืองพล อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหัวหนองไป ๓๐ กว่าไมล์ พระกับชาวบ้านช่วยกันเผาหนังควายใส่ลงไปในกระทะน้ำใบมหึมา พร้อมด้วยรากไม้ใบไม้หลายอย่าง แล้วเขาผสมกับทรายและปูนสำหรับฉาบอิฐต่อไป เทไม่ดีน้ำก็หกลวกมือเอา พระ ๒ – ๓ องค์ที่ผมได้พบมือยังมีแผลเป็นจากการผสมปูนสร้างพระอุโบสถครั้งนั้น

งานใหญ่ ๆ ขนาดนี้ ชาวบ้านจะได้ร่วมกันทำก็เห็นจะเพียงหนเดียวในชีวิต แต่อิทธิพลของโบสถ์ของวัดถึงอย่างไรก็คำรงอยู่สืบไปไม่มีเปลี่ยนแปลง เมื่อแปดปีที่แล้วมานี้ หัวหนองเกิดมีการทะเลาะเบาะแว้ง ลักเล็กขโมยน้อย ชุกชุมผิดธรรมดา ท่านสมภารจึงเรียกชาวบ้านทั้งหลายมาชุมนุมกัน สาบานตนว่าจะยุติความประพฤติเช่นนี้เพื่อความสุขความเจริญของหมู่บ้าน มาถึงบัดนี้ได้ยินผู้ใหญ่บ่นกันพึมว่า เด็ก ๆ เกะกะดึกดนองมากไปสักหน่อย และที่ร้ายยิ่งไปกว่านั้น คือมีอาการมือไว ชอบหยิบฉวยของของคนอื่น จึงขอร้องพระที่วัดให้จัดการเรียกมาทำพิธีอบรมบ่มนิสัยเสียอีกครั้งหนึ่ง

ระหว่างเดือนกรกฎาคม แผ่นดินยังแห้งผาก แต่บางวันเมฆดำเคลื่อนผ่านขอบฟ้าอย่างรวดเร็ว สักประเดี๋ยวฝนก็เทลงมาอย่างหนัก พวกเราตื่นเต้นออกวิ่งไปเล่นน้ำฝน หากระบอกไม้ไผ่หรือสังกะสีมารองน้ำใต้ชายคาให้ไหลลงไปในตุ่ม แต่พายุฝนที่มาอย่างกะทันหัน เวลาหยุดก็หยุดปุ๋จจุบัน

ทันส่วนพอๆ กัน ฝนหยุดแล้ว น้ำหยดร่วงลงจากใบไม้ ไม่ช้าไม่นาน ดินก็กลับแห้งแกรกความร้อนผ่าวกลับคืนมาอีก

พอถึงเดือนกันยายน หัวหนองถูกปกคลุมด้วยเมฆสีเทา ซึ่งหมุนวนลงมาต่ำเป็นม่านหมอกอยู่เหนือยอดไม้ ตกกลางคืนฟ้าที่มืดมิดจะคำรามขึ้นแล้วสำแดงอาการแตกแยกออกจากกันอย่างน่าพรั่นพรึง ฝนจะเทลงมาจากรอยแยกอย่างที่เขาเรียกกันว่า ลืมหูลืมตาไม่ขึ้น แสงฟ้าแลบ เสียงฟ้าร้องเปรี้ยงปร้าง สะเทือนไปทั่วทั้งหมู่บ้าน หลังคาจะรั่ว น้ำไหลโจ๊ก เราจะลุกขึ้นจุดตะเกียงออกไปช่วยกันหาอะไรมาค้ำจุนฝาไม่ให้น้ำมันพังเข้ามาได้ แล้วลมก็จะพัดวูบ ตะเกียงดับ น้ำจะนองไปตามพื้นกระดาน แล้วไหลลงร่องไปนองใต้ถุนบ้าน

ฤดูนี้เป็นฤดูดีที่สุดสำหรับออกไปตกปลาล่ากบกันในทุ่ง ในคงข่าวว่าคนนั้นคนนี้ออกไปหาปลาแล้วถูกฟ้าผ่าตาย ไม่ใช่ข่าวที่หายากนัก คนที่ถูกฟ้าผ่าตายนั้นชาวหัวหนองเขาไม่เผาศพกัน แต่จะเอาไปฝังไว้ในสถานที่เปล่าเปลี่ยวห่างไกลผู้คน และศพนั้นจะต้องจับให้ยืน ไม่ใช่นอนราษอย่างศพสามัญธรรมดา

ผมค้างที่บ้านครูแสง ตอนเช้าตรู่ลืมตามองจากผ้าห่ม เห็นลูกเขยสองคนของครูที่อยู่บ้านคิดกันออกเดินไปทุ่งนากันแล้ว ต้องรีบไปไถนาให้เสร็จเสียตอนหนึ่งพวกที่ตามออกไปทีหลังจะได้ลงมือปลูกได้ทันที อีกสักประเดี๋ยวต่อมา ครูแสงกับลูกสาวทั้งสามก็ออกจากบ้านเดินตามกันไปเป็นแถว ทิ้งคุณแม่แก่ให้เฝ้าร้านขายของอยู่คนเดียว

ระหว่างเดือนสิงหาคม กันยายน พอ ๗ โมงเช้า หมู่บ้านโหรงเหรงเกือบจะไม่มีใครอยู่ ออกไปทำนากันหมด

ทางเกวียนซึ่งเคยใช้ได้ในฤดูแล้ง พอถึงหน้านี้ไปได้หน่อยน้ำก็ท่วม เราต้องเดินอ้อมไปตามชายทุ่ง ไปได้สักหนึ่งไมล์ ถึงบริเวณที่พื้นดินแห้ง ปลูก

ข้าวไม่ได้ เดินต่อไปอีก ผ่านที่นาหลายแห่ง ผู้คนออกมาทำงานกันทั่วไปหมดแล้ว การเดินทางตามคันนานั้น ขอรับรองว่าเท้าเปล่าเป็นดีที่สุด สำหรับเหยียบลงไปบนโคลนที่ลื่นเหลว ตามทางมักจะได้เห็นเสาต้นโตๆ ปักกั้นเอาไว้ ไม่เช่นนั้นอาจจะมีใครเอาควายมาย่ำคันนาจนพังลงไป

ครูแสงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หัวหนองนานแล้ว แต่ถิ่นเดิมอยู่นอกออกไปจากหมู่บ้าน นาของคุณครูจึงอยู่ไกลพอใช้ เดินกันครึ่งชั่วโมงกว่าจะถึง ผมเคยไปหลายหนก็จริง แต่ถ้าไปคนเดียวพาลจะหลงเอาทุกที มองไปรอบๆ เห็นนาเขียวจดขอบฟ้า ไม่รู้ว่าของใครเป็นของใคร เวลาเลี้ยวลดไปตามคันนา ต้องคอยระวังจับตาดูเพิงให้ดีๆ มิฉะนั้นถ้าจะให้ถึงเพิงตามระยะทางสั้นที่สุด อาจจะต้องลงท่องน้ำเสียก่อน

เช้าวันนั้น กว่าผมจะออกไปถึงนาครูแสง ลูกเขยทั้งสองก็เสร็จธุระจนปล่อยควายไปหากินได้แล้ว พวกผู้หญิงหอบกล้ามาเป็นมัดๆ เตรียมสำหรับปลูก ครูแสงฉวยจอบสับลงไปที่ดินซึ่งสูงขึ้นมาเหนือระดับน้ำ แล้วตักดินเหวี่ยงลงไปตามที่ที่น้ำลึก คล่องแคล่วแข็งแรงเหมือนหนุ่มๆ

นักเรียนที่มาผึกหัดสอนคนหนึ่งชื่อปาน วันที่ว่าง เลยออกมาดูเขาทำนาบ้างเหมือนกัน เดินเอื่อยๆ มาตามคันนา ท่าทางกำลังผ่อนถึงอะไรสักอย่างหนึ่ง แต่พอเข้ามาใกล้ก็เผยยิ้ม พลางเหลียวดูภูมิประเทศอย่างเอางานเอาการ นอกจากเวลาแอบชำเลืองไปทางสุดใจลูกสาวคนเล็กของครูแสง

ครูแสงเมื่อเงยหน้าเห็นปานก็ร้องว่า “ดีแล้ว มาช่วยกันอีกคนหนึ่ง”

พวกผู้หญิงทำการปลูกกันอย่างทะมัดทะแมงน่าดู ตัดต้นออกจากมัด แล้วดำแขนลงไปใต้น้ำ ปักต้นลงในโคลนให้แน่นปล่อยให้ยอดชูอยู่เหนือน้ำ ก้าวถอยหลังปลูกต้นต่อไป เคลื่อนไหวตามกันเป็นจังหวะจะโคน เหลือช่องระหว่างต้นพอดีเท่ากันหมดโดยไม่ต้องใช้ไม้วัด

ผมกับปานแสดงกับเขาด้วย เก้งก้างพอ ๆ กันทั้งสองคน วิธีปลูกคือเอาหัวแม่มือกดโคลนลงไปให้ลึกเบื้นหลุม วางต้นลงไปในหลุม แล้วใช้นิ้วอื่นเกลี่ยโคลนกลบต้นให้มั่นคง ครูแสงและครอบครัวตวัดมือแผล็บเดียวปลูกได้ต้นหนึ่ง ปานกับผมไม่รู้จะจับโคลนวิธีไหนถึงจะไม่ให้มันเลยะเทอะ สงสัยว่าเวลาเราไปกันแล้ว เขาจะต้องดึงต้นขาด ๆ วิ่น ๆ ของเราทิ้งเสีย แล้วรีบปลูกใหม่ไม่ให้เรารู้ กลัวเราจะเสียใจ

พอปลูกเสร็จได้แปลงหนึ่ง พวกผู้ชายลงนั่งพักสูบบุหรี่ รอให้ผู้หญิงขนกล้ามาอีก แล้วตั้งต้นกันใหม่

กำลังก้มหน้าก้มตาปลูก ได้ยินเสียงตะโกนเรียกกันลั่น พวกผู้ชายวิ่งพรูไปทางพงไม้ ผมออกตามเขาไปบ้าง แต่วิ่งเท้าเปล่าผ่ากิ่งไม้แหลม ๆ ไม่ค่อยจะทันเพื่อน ต้องตามปานซึ่งเชื่องช้าพอ ๆ กัน ว่าอะไรเกิดขึ้น

"กระต่าย" ปานบอกอย่างไม่สู้แน่ใจนัก เราสองคนหยุดพั่งเขาไล่ตามกระต่าย เสียงกระซิบกระซาบสวบสาบลึกเข้าไปในพง

แต่แล้วก็ไม่ได้กระต่ายมาเบื้นอาหารกลางวัน ต้องรับประทานเห็ดที่สุดจิตกับสุดใจไปเก็บมาให้บ่าห่อใบไม้เผาแจกพวกเรา เหนียวหนึบไม่มีรสเลยแต่ก็กินได้กินเอา เพราะกำลังหิว และจะต้องทำงานกันต่อไปอีกทั้งบ่าย

ปานแหงนดูท้องฟ้าแล้วว่า "บ่ายนี้ฝนไม่ตกแน่ พาฝรั่งเข้าบ่าไปดูห้วยกันไหมล่ะ"

สุดใจยกมือบ่ายหน้าผาก ตอบสั้น ๆ ว่า "เหนื่อย"

สุดจิตซึ่งช่างพูดกว่าน้องสาวกล่าวว่า "ฉันต้องทำงาน คุณพาเขาไปซี"

ปานไม่ยอม "ผมไม่รู้จักทาง ต้องมีคนนำถึงจะได้ สุดใจไปกันหน่อยน่า"

สุดใจสั่นหัว

พวกผู้ชายกินข้าวเสร็จแล้ว สูบบุหรี่กันอีกตัวหนึ่ง พวกสาวๆ ออกไปช่วยกันเด็ดใบหม่อนสำหรับเอาไปเลี้ยงตัวไหมที่บ้าน "หลังบ้านเราก็ปลูกต้นหม่อนเอาไว้เต็ม" ครูแสงบอก "แต่ตอนนี้เก็บจากที่นี่ไปใช้เสียก่อน พอปลูกข้าวเสร็จแล้ว เราก็ไม่ออกมาทำนากันทุกวัน"

พวกผู้ชายโยนบุหรี่ทิ้ง พาควายไปไถนาตามที่ที่ยังไม่ได้ไถพวกผู้หญิงเข้าประจำที่ดำกล้ากันต่อไป พอจบแปลงนั้น ย้ายไปถอนต้นกล้าจากอีกแปลงหนึ่ง ผูกเข้าเป็นมัดๆ สำหรับการปลูกวันรุ่งขึ้น

ปานบ่นว่าปวดหัว แล้วเข้าไปนอนพักในเพิง ครูแสงกับผมเดินกลับบ้าน พวกผู้หญิงซึ่งช่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยกันเสียเลย จัดแจงรวบรวมใบหม่อนเข้าด้วยกัน ล้างถ้วยชามเก็บเข้าที่ให้เรียบร้อยแล้วก็ท่องน้ำต่อไปในทุ่งนา

"ชาวหัวหนองเชี่ยวชาญการปลูกข้าว" ครูแสงคุยระหว่างเดินกลับ "เรารู้ว่าจะต้องปลูกเมื่อไหร่ ใช้ข้าวพันธุ์อะไร ต้องการน้ำแค่ไหน ดูสุดใจชีคุณ เราถามคำมันตอบคำ คุยอะไรกับใครไม่เบื่อเลย แต่มันปลูกข้าวเก่งนายปานน่ะมีวิชาความรู้มาก เหมือนพวกนักเรียนที่มาผึกหัดสอนที่นี่แหละครับ รู้มากกันทั้งนั้น แต่เรื่องทำไร่ไถนาไม่กระดิกหูเลย"

เดินผ่านที่นาของท่านกำนันตาแสงลา ครูแสงชี้ให้ดูต้นข้าว "คุณดูเถอะว่าจะปลูกสำเร็จไม่ใช่ง่ายๆ นะ ต้นข้าวมีศัตรูรอบตัวไปหมดเทียวคุณ ปลูกลงไปแล้ว ถ้าฝนลงหนักเกินไป อ้าวน้ำท่วมนา ฝนน้อยรึ ดินก็แห้งแข็งใช้ไม่ได้ ถ้าโชคดีน้ำได้ระดับถูกต้อง ก็ยังจะต้องกลัวว่าเจ้าปูมันจะแห่กันมาหนีบต้นเสียหมดปลูกแล้วบางทีก็ต้องปลูกใหม่ ปลูกใหม่แล้วบางทีก็ไม่ได้ดีอยู่นั่นเอง แต่ก็ต้องปลูก ไม่งั้นก็ไม่มีกิน"

เย็นวันนั้น ทุกคนกลับบ้านแต่วัน มาช่วยกันห่อข้าว ขนมหมากพลูยาบุหรี่ สำหรับเอาไปวัดวันรุ่งขึ้น ซึ่งนอกจากจะเป็นวันพระ แล้วยังเป็น "บุญวันข้าวประดับดิน" อีกด้วย

สุดจิตกับสุดใจช่วยแม่เอาใบตองห่อข้าวเหนียว ข้างในใส่กล้วยใช้ไม้ไผ่เหลาแหลม ๆ เสียบห่อเข้าไว้ ครูแสงร้องเรียกลูกให้เอาที่สุกแล้วออกมาเลี้ยงกันบ้าง พอสุดใจคลานถือขนมมาตั้งให้เรา หลานบู่หลานตาของครูแสงปรากฏตนตามมาด้วยอย่างรวดเร็วช่วยเรารับประทาน ประเดี๋ยวเดียวก็หมดเกลี้ยงไม่มีอะไรเหลือ

วันรุ่งขึ้นไปวัดกันแต่เช้ามืด สาวแก่แม่หม้ายไปกันทุกคน แต่ในหมู่ผู้ชายมีแต่ที่สูงอายุเท่านั้น หนุ่ม ๆ ไม่ได้มาร่วมด้วย ประเพณี "บุญวันข้าวประดับดิน" นี้ ตามแถวในเมือง ผมไม่เคยเห็น แต่สำหรับชาวหัวหนองเบิ่นประเพณีสำคัญมาก ถือกันว่าถ้าครอบครัวไหนไม่ไปวัดในวันนั้น อาจจะต้องประสบเคราะห์ร้ายไปตลอดปี

เช้าวันนั้น มากันทุกครอบครัวแน่ ๆ ขึ้นมานั่งพร้อมพรั่งกันบนศาลาหญิงข้างหนึ่ง ชายข้างหนึ่ง ล้อมรอบด้วยข้าวของที่จะถวายพระและที่จะประดับดิน เสียงสนทนาคละเคล้าไปกับกลิ่นธูปที่โชยมาจากเบื้องหน้าพระ-พุทธรูป พ่อสีผู้ใหญ่บ้านหนองโดนก็มาเหมือนกัน สมุดใบลานอันมีค่าของพ่อสีวางอยู่ข้าง ๆ ตัว ในห่อผ้าก๋ามะหยี่สีแดง นั่งคุยกันสักครู่ พระท่านก็เดินขึ้นศาลามานั่งบนอาสนะเหนือเรา ครั้นได้เวลา ท่านมหาบัวลีให้สัญญาณชาวบ้านผู้หนึ่งอาราธนาศีล ขณะเดียวกันนั้น ข้างล่างจัดการปล่อยโคมไฟสองใบขึ้นสู่อากาศ ใครได้เห็นก็รู้ว่าวัดนี้เขามีงาน

พระสวดมนต์เสร็จแล้ว พวกผู้หญิงพากันหยิบห่อของที่เอามาประดับดิน เดินลงจากศาลาไปยังหลุมที่ได้ขุดเตรียมไว้เพื่อการนี้นั่งลงไปประนมมือภาวนา หย่อนของวางลงไปในหลุมแล้วบางคนก็กลับบ้าน บางคนก็กลับขึ้นศาลา ไปรอฟังเทศน์ของพระมหาบัวลีพวกที่กลับบ้านโดยมากเบิ่นผู้หญิงสาว ๆ คนแก่คนเฒ่าทั้งชายหญิงส่วนมากพอใจที่จะหาความสุขจากวัดกันต่อไป

ท่านมหาบัวลีนั่งสำรวมนิ่งอยู่บนธรรมาสน์ แสดงธรรมเทศนาด้วยสำเนียงชัดเจนและขึ้น ๆ ลง ๆ เหมือนทำนองเพลง ท่านเริ่มต้นด้วยการอธิบายให้เราฟังว่า เหตุใดคนเราจึงควรเคารพนับถือพื้นดินและบุพการีผู้ให้กำเนิดสืบเนื่องต่อ ๆ กันมาจนถึงเรา พื้นดินและบุพการีให้ชีวิตเรา สร้างเราขึ้นมาจนเราเป็นเราอย่างที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งแล้วที่จะต้องเทอดทูนเคารพบูชา ท่านอ่านจากสมุดใบลานให้เราฟังถึงเมื่อครั้งพระบรมศาสดา ทรงสั่งสอนกษัตริย์มาทูลขอความเห็นของพระองค์เกี่ยวกับคนฉลาดและคนอวิชชาว่ามีลักษณะแตกต่างกันอย่างไร ระหว่างที่ท่านมหาบัวลีแสดงธรรมเทศนา พระองค์อื่นที่หิว เริ่มต้นฉันกันไปบ้างแล้ว

พอเทศน์จบ ท่านมหาบัวลีมองมาทางผมแล้วบอกว่า บางคนเขาจะรับศีลไม่กินข้าวหลังเพล และจะนอนเสียที่วัดในคืนวันนี้ ถ้าผมไม่ต้องการถือศีลเช่นนั้นก็ไม่เป็นไร

ตาแสงลา ท่านกำนันของเรา รวมอยู่ในกลุ่มที่ไม่เข้าไปรับศีลซึ่งหลวงตาแก่ที่สุดของวัดเป็นผู้ให้ หลวงตาว่าไม่ค่อยคล่องนักบางตอนก็ลืมไป ผู้รับศีลต้องช่วยบอกบทให้บ้าง ตาแสงลานั้นตั้งหน้าตั้งตากินข้าวอย่างอร่อย ไม่เอาใจใส่ว่าใครเขาจะให้ศีลรับศีลกันไปถึงไหน แต่ก็อุตส่าห์เป็นห่วงผม เงยหน้าจากจานข้าว พูดเสียงดังว่า "อ้าวกินเสียซี ไม่ต้องมัวอายว่าเขากำลังสวดกัน นั่นมันไม่เกี่ยวกับเรา กินเข้าไปเถอะ" ว่าแล้วกัดสายบัวดังกร้วม ๆ พระมหาบัวลีย้มอย่างไม่ถือสา รู้สึกว่าจะเอ็นดูด้วยซ้ำไป

ผมนั่งจนปวดตาตุ่ม แล้วจึงกลับบ้านไปเสียที ตกค่ำกลับมาใหม่ ได้พบคุณประสกทั้งหลายยังอยู่กันเต็ม นั่งอ่านหนังสือบ้าง คุยกันบ้าง มีกลุ่มหนึ่งกำลังช่วยพ่อสีแก้ไขต่อเติมตัวอักษรที่จารลงในสมุดใบลานพระเวสสันดร หมาวัดตัวหนึ่งแอบขึ้นมาหาเศษอาหารถึงบนศาลา เดินไปดม ๆ ที่ดอกไม้ใต้พระพุทธรูป พอถูกคนไล่เลยวิ่งชนแจกันล้ม แล้วเบือนหนีไป นกยูงประจำวัดยืนสังเกตเหตุการณ์อย่างเยือกเย็นอยู่ที่หัวกระไดอีกด้านหนึ่ง

ในการแสดงพระธรรมเทศนาครั้งที่สองของงานทำบุญวันนี้ ผู้แสดงเป็นพระหนุ่ม ซึ่งได้เตรียมตัวผึกซ้อมมาหลายวันแล้ว ท่านนั่งเทศน์ในแสงเทียน ต้องเอียงตัวเข้าไปใกล้เทียน เพื่อให้แสงส่องใบลาน แต่ทีนี้หายใจแรงไปหน่อยเทียนก็เลยดับ ครูแสงต้องรีบเข้าไปจุดให้ใหม่ เทศน์ต่อไปอีกสักสองสามประโยค เทียนดับเสียอีกแล้ว ชาวบ้านอดหัวร่อกันไม่ได้ ครูแสงเลยเข้าไปคุกเข่าชูเทียนขึ้นไว้ แต่ยังไม่สูงพอ ต้องลุกขึ้นยงโย่ และคอยระวังไม่ให้สูงกว่าพระด้วย ทรงตัวอยู่เช่นนั้นจนกระทั่งพระเทศน์จบ

ตอนผมจะลากลับ พระท่านแจกขนมให้ไปรับประทานที่บ้าน วันนี้ของกินที่วัดเหลือแหล่ ลูกศิษย์ลูกหาได้รับแจกทั่วถึงกันหมดครูแสงกับคนอื่น ๆ ที่รับศีลแล้ว วันนี้ไม่กินข้าวเย็น และจะนอนค้างแรมกันบนพื้นศาลา ผมกราบท่านมหาบัวลี แล้วเดินกลับบ้านไปคนเดียว

พวกนักเรียนซึ่งมาผึกหัดสอนที่หัวหนอง ถึงเวลาที่จะต้องกลับไปโรงเรียนผึกหัดครูที่มหาสารคามกันแล้ว อีกไม่ช้าก็จะมีรุ่นใหม่มาแทนที่ ส่วนผมนั้นเล่า การมาเที่ยวคราวนี้ก็เป็นการสุดท้ายจะต้องลาจากหัวหนองไปเหมือนกัน คืนวันนั้นที่บ้านครูแสง เราจึงคุยกันนานกว่าธรรมดาสักหน่อย กำลังคิดจะไปนอน เพราะจะต้องตื่นเช้ากันทุกคน ก็พอดีคุณแม่เฒ่าเดินถือขันใบน้อยกับด้ายสีขาวเข้ามาหาผมแล้วว่า "ฉันจะสู่ขวัญให้"

แม่เฒ่าและทุกคนที่อยู่ที่นั่นก็หยิบสายสิญจน์ผูกข้อมือให้ผม พร้อมกับให้พรยืดยาว ซึ่งทำให้ผมรู้สึกใจคอดีมีกำลังขึ้นมาจริง ๆ

"สุดใจอยู่ไหนล่ะ" ครูแสงร้องเรียก เหลียวหาลูกสาวคนเล็กที่นั่งหลบอยู่ข้างหลัง คุณครูต้องเรียกซ้ำถึงได้คลานออกมา พยายามกลั้นยิ้ม แต่ก็ยิ้มอยู่ตลอดเวลาที่พันด้ายรอบข้อมือผม แล้วผูกปลายสองข้างเข้าด้วยกัน ให้เป็นที่แน่นอนว่า ขวัญของผมจะอยู่ดีไม่เร่ร่อนไปข้างไหน

ผมเดินท่องโคลนไปถึงบรบือ เข้าไปล้างโคลนที่บ้านครูคนหนึ่ง จัดเสื้อกางเกงให้เรียบร้อย แล้วสวมรองเท้า ซึ่งไม่ได้ใช้มาเป็นเวลาหลายวัน เด็กๆ ที่บ้านกำลังแต่งตัวไปโรงเรียน คุณปู่อายุ ๘๐ กว่า กำลังนั่งเพลินอยู่กับทิวทัศน์ของถนนสายใหญ่หน้าบ้าน ภรรยาคุณครูทอดไข่ชงกาแฟให้ผมรับประทาน หลังจากที่ผมตอบอย่างอ้อมแอ้มว่าไม่จำเป็น

รถบริษัทขนส่งจากบ้านไผ่ผ่านบรบือไปแล้ว ผมเลยต้องขับรถบัสคันเล็กๆ กลับมหาสารคาม ญวนหนุ่มผู้หนึ่งขึ้นมานั่งข้างๆ รถยังไม่ทันออกก็ตั้งต้นชวนคุยทีเดียว เริ่มด้วย "คุณอยู่มหาสารคามใช่ไหม" แล้วถามต่อไปว่า "รู้จักอาจารย์เพ็นเตอร์หรือเปล่า เป็นมิชชันนารี สอนอยู่ที่กาฬสินธุ์"

ผมตอบว่าเคยได้ยินชื่อ

"ผมเคยเรียนภาษาอังกฤษกับอาจารย์เพ็นเตอร์" เขาพูดเร็วปรื๋อต่อไป "เป็นเพื่อนดีกันมาก แต่เดี๋ยวนี้ผมไม่กล้าใช้ภาษาอังกฤษแล้วละ" นิ่งไปสักอึดใจเดียว แล้วจ้องตาผมอย่างมีความหมาย "แหม ผมมีปัญหายากปรึกษาอาจารย์ ผมมีดอลลาร์ไม่รู้จะเอาไปแลกที่ไหน" เขาพูดด้วยเสียงสุภาพราบเรียบ ขอความเห็นใจจากผู้ฟัง และเมื่อผู้ฟังยังให้ความเห็นใจอยู่ สุ้มเสียงก็ค่อยๆ ฉาดฉานขึ้นทุกที

เขาเล่าให้ฟังว่า ครอบครัวเป็นช่างตัดเสื้ออยู่ที่มหาสารคาม เขามาหาพี่ชายที่บรบือ เพื่อจะขอให้ช่วยเหลือเรื่องแลกดอลลาร์ แต่พี่ชายไม่อยู่บ้าน ฝากทุเรียนไว้ให้ลูกหนึ่ง แล้วสั่งให้บอกว่าเรื่องนี้ไม่ยอมเกี่ยวข้องด้วยเป็นอันขาด

"แหม มันลำบากจริง จะออกไปนอกจังหวัดก็ไม่ได้ ถ้าไม่มีใบอนุญาต แต่จะไปหาตำรวจก็กลัว แล้วที่มหาสารคามไม่มีที่ไหน รับแลกดอลล่าร์เสียด้วย"

ผมเอ่ยชื่อร้านบางแห่ง ที่เคยทราบยินดีรับเหรียญดอลลาร์ระหว่างที่ทหารอเมริกันมาอยู่ในเมือง แต่เขาตอบว่า "เฮ้อ ร้านพวกนั้นไม่มีประโยชน์" ตอนนี้เสียงของเขาเต็มไปด้วยความกลัดกลุ้ม "ผมมีดอลลาร์อยู่

เท่าไหร่ อาจารย์รู้ไหม ถ้าผมบอกให้อาจารย์ก็ไม่เชื่อ มันมากเสียเหลือเกิน ผมไม่รู้จะทำยังไงดี"

ระหว่างรถแล่นไปตามทาง เขากระซิบเล่าให้ฟังว่า บิดาเคยเป็นข้าราชการชั้นสูงอยู่ที่ลาว ฝรั่งเศสพาตัวมาด้วยจากเวียดนาม ครั้งสงครามอินโดจีน ครอบครัวหนีมาอยู่ประเทศไทย ขณะที่กำลังรอการส่งตัวคืนเวียดนามเหนือ บิดานั้นได้กลับไปแล้ว พวกเขาจะตามไปบี้หน้า

"อาจารย์เป็นชาวอังกฤษ" เขาว่า "โฮจิมินห์ชอบอังกฤษนะ เพราะว่าเป็นกลางใช่ไหมล่ะ โฮจิมินห์ไม่ชอบอเมริกา พวกเราเกลียดอเมริกา แต่คนอเมริกันบางคนก็นิสัยดี"

ไม่ช้าเขาก็ถามว่า "อาจารย์มีเงินอังกฤษบ้างไหม ผมอยากดูว่าหน้าตาเป็นยังไง" ผมมีธนบัตร ๑๐ ชิลลิงอยู่ในกระเป๋าจึงหยิบออกมาให้เขาดู เขาพินิจพิศดูอย่างสนใจมาก ครั้นแล้วก็บรรยายถึงเหตุการณ์เงินดอลลาร์ให้ฟังว่าเด็กผู้ชายคนหนึ่งพบนาฬิกาโอเมก้าตกอยู่ข้างถนน ข้างนาฬิกามีซองหลายซอง ข้างในมีเหรียญดอลลาร์ เด็กคนนั้นเก็บไปแล้วไม่ทราบว่าจะทำอะไรกับมัน ญวนผู้นั้นได้ยินข่าวจึงไปหาเด็ก แล้วขอซื้อนาฬิกากับซองเงินรวมทั้งหมดเป็นราคาหนึ่งพันบาท เพราะเขาได้นับเงินดูแล้วว่ามีทั้งหมดกว่าหกหมื่นเหรียญ เด็กยอมรับพันบาทอย่างดีใจ แต่ทีนี้เขาน่ะซี ทำอย่างไรจึงจะเปลี่ยนดอลลาร์ให้เป็นบาทได้เล่า

เขาอยากให้ผมช่วยซื้อเอาไปเสียบ้าง "อาจารย์ไปบ้านผมนะ ผมขอเลี้ยงทุเรียนน่า แล้วเราปรึกษากันว่าจะทำยังไงดี นะครับ"

ยิ่งใกล้จะถึงมหาสารคาม เขายิ่งออดอ้อนหนักขึ้น พยายามชักชวนท่าโน้นท่านี้ไม่หยุดปากเลย แต่พอเห็นว่าไม่สำเร็จแน่แล้ว ก็เปลี่ยนไปเป็นนั่งนิ่งเงียบ ไม่ปริปาก ไม่มองหน้าใคร พอรถหยุดก็กระโดดลงโดยไม่ร่ำลา แล้วเดินหายไปโดยเร็ว

บทที่สิบสาม

มหาสารคาม

ที่ริมฝั่งแม่น้ำชี บนเส้นทางจากมหาสารคามไปกาฬสินธุ์มีตำบลหมู่บ้านเก่าแก่แห่งหนึ่งชื่อว่าท่าขอนยาง เมื่อครั้งมหาสารคามยังเป็นโคกไร้นามอยู่นั้น ท่าขอนยางเคยเป็นเมืองมีเจ้าปกครอง เดี๋ยวนี้มีบ้านเรือนสีเทา ๆ มีต้นมะพร้าว ต้นนุ่น และมะละกอ ถนนหนทางส่วนมากเป็นโคลน รั้วบ้านส่วนมากเป็นช่องโหว่ ๆ และมีวัดสองวัดตั้งเด่นอยู่บนดงสูงชัน

บ้านเมืองแถบนี้เมื่อปี ๒๓๘๓ มีแต่หมู่บ้านเล็ก ๆ ตั้งอยู่ในป่าและตามริมแม่น้ำ ส่วนใหญ่ขึ้นกับร้อยเอ็ด ซึ่งตอนนั้นตั้งเป็นเมืองมาได้ ๖๐ ปีแล้ว ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๘๗ ท่านนายพลไทยผู้หนึ่งต้องการจะสร้างเสริมหัวเมืองลาว (ครั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม) ให้มั่นคงแข็งแรง จึงกวาดต้อนชาวญ่อจากพรมแดนญวนเข้ามาสร้างเมืองที่ท่าขอนยาง ต่อมาได้โปรดเกล้า ฯ ให้หัวหน้าของชาวเมืองเป็นพระสุวรรณภักดี

เมืองอย่างท่าขอนยางไม่ได้สร้างใหญ่โตแน่นหนาอะไรนัก อาจจะย้ายตำแหน่งแหล่งที่ไปได้ง่าย ๆ ในบางกรณีพอผู้นำสิ้นชีวิตลงแล้ว ผู้คนในเมืองก็อพยพแยกย้ายไปอยู่ที่อื่น หรือบางทีผู้ครองเมืองย้ายไปเสียเอง เช่นที่ท่า

ขอนยางพวกหัวหน้ากลับไปอยู่ลาวเพราะไม่ชอบบ้านเมืองที่นี่ แต่ผู้คนไม่ได้อพยพตามไปด้วย คงตั้งรกรากทำมาหากินร่วมกับคนไทยในท้องถิ่น หนุ่มสาวชาวญ่อและชาวไทยแต่งงานอยู่กินสืบลูกหลานเรื่อยมาจวบจนบัจจุบัน มีความเป็นอยู่อย่างเงียบ ๆ ตามแบบสังคมชาวบ้าน ไม่ผิดกับหมู่บ้านอีกหลายร้อยหลายพันแห่งในภาคพื้นนี้

แต่กระนั้น ท่าขอนยางก็มีบางสิ่งบางอย่างที่แปลกไปจากที่อื่น คนแก่ของที่นี่ใช้ถ้อยคำแปลก ๆ ไม่เคยได้ยินที่ไหนเลย และมีเรื่องแปลกที่สุดมาเล่าให้เราฟัง ไม่เคยได้ยินมาก่อนเหมือนกัน

ตามหมู่บ้านชาวอีสาน เวลาคนแก่เล่าเรื่องราวสมัยพ่อของแกยังมีชีวิตอยู่ให้เราฟัง เราอยากจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็มักจะแล้วแต่เรา แต่สำหรับเรื่องจระเข้แห่งท่าขอนยางนี้ ผมฟังแล้วตัดสินใจไม่ถูกว่าเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องนิยาย

เย็นวันหนึ่งในเดือนกันยายน ผมถีบรถจากสารคามไปเยี่ยมท่านกำนันท่าขอนยาง เพื่อขอฟังเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้งขึ้นอีกสักหน่อย ท่านพาผมไปที่วัดเจริญผลอยู่ริมแม่น้ำ เดินผ่านเจดีย์บรรจุอัฐของชาวเมืองคนสำคัญ ๆ ครั้งกระโน้น ตั้งเรียงรายขนานไปกับคลึง ที่เจดีย์แห่งหนึ่งจารึกชื่อไว้ว่า "เมืองพักตร์ภวภูวตานนท์" ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ นายลากับภรรยาเป็นผู้สร้างอุทิศให้กับบิดาเมื่อวันที่ ๑๐ ของเดือนที่ ๑๑

พระอุโบสถของวัดเจริญผลสร้างด้วยอิฐ ประตูทำด้วยไม้ สลักเป็นรูปนก หนู ช้าง สิงห์และผีเสื้อ และมียักษ์ใหญ่ถือกระบองยืนอยู่ตรงกลาง ข้างในโบสถ์มีพระพุทธรูปปูนตั้งอยู่บนแท่น ซึ่งบั้นเป็นรูปผู้หญิงสาวสองคน คนหนึ่งนั่งอยู่บนหลังจระเข้ อีกคนหนึ่งยืนอยู่ข้างใต้

ย่ำค่ำแล้ว เราจึงได้กลับไปคุยเรื่องจระเข้กันที่หน้าบ้านท่านกำนัน ท่านพูดถึงคุ้มเจ้าเมืองสมัยโน้น ว่าตั้งอยู่ตรงข้ามหลักเมืองเสาหลักเมืองนั้นยังอยู่

แต่นับวันก็จะผุกร่อนลงไปทุกที "อยู่ใกล้ ๆ ปั๊มตรงนั้นไงล่ะ ผ่านไปก็เห็น" ใกล้ ๆ คุ้มเคยเป็นคุก แต่นาน ๆ ทีถึงจะมีนักโทษ เพราะไม่ค่อยมีใครกล้าทำผิดคิดร้าย เนื่องจากเจ้าเมืองใช้คีมจัดการกับหัวแม่มือ หรือขมับของผู้ที่ผ่าฝืนกฎเกณฑ์ของท่าน ท่านเดินผ่านไปทางไหน ผู้คนต้องลงหมอบกับพื้นยกมือท่วมศีรษะ

จระเข้ตัวที่ว่านี้ว่ายน้ำขึ้นล่องตามลำชีไปจนถึงแม่น้ำมูล กินคนเสียนักต่อนัก ไม่รู้ว่าเท่าไหร่แล้ว อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันพระชาวท่าขอนยางเอาของไปถวายวัด พอทำบุญเสร็จแล้วก็ลงอาบน้ำท่าวัดว่ายเล่นกันสนุกสนาน นางมาดกับนางหุ่ย ลูกสาวอุปฮาดลงไปเล่นน้ำกับเขาเหมือนกัน เจ้าตะเข่โผล่ขึ้นมาส่ายหัวฟาดหางแล้วฮุบเอานางทั้งสองไปกินเสียต่อหน้าต่อตาคน

พระสุวรรณภักดีผู้เป็นเจ้าเมือง จึงออกคำสั่งเรียกบรรดาผู้วิเศษให้มาแข่งขันกันว่าใครจะสามารถสังหารจระเข้ ผู้วิเศษคนแรกคิดอ่านต่อเรือด้วยใบไม้ดอกไม้และสิ่งสวยงามต่าง ๆ เอาลงลอยที่หน้าวัด ล่อให้อ้ายเข่ขึ้นมาดูเรือ มันก็ไม่ขึ้น ผู้วิเศษลงไปดูเหตุการณ์ในน้ำด้วยตนเอง แล้วเลยจมหายไป ไม่กลับขึ้นมาอีก

ผู้วิเศษคนที่สองสามารถมาก มีวิชาทำตะเกียงกันน้ำกันสะเทือน เอาลงไปใต้น้ำแล้วก็ยังฉายแสงส่องสว่างเหมือนอยู่บนบก

ด้วยแสงตะเกียงดวงนี้ ผู้วิเศษจึงแลเห็นอ้ายเข่ซ่อนอยู่ในรูลึกใต้ตลิ่งอ้าปากกว้างสุดขากรรไกร รอให้ผู้วิเศษเดินเข้าไปในนั้น

แต่ผู้วิเศษก็เตรียมการไว้พร้อมแล้ว มือข้างหนึ่งชูตะเกียงอีกข้างหนึ่งถือเหล็กง่ามยาว ๖ ฟุต ซึ่งผูกเส้นหนังโยงรอบไว้กับยางใหญ่บนฝั่งแม่น้ำ ผู้วิเศษเดินอย่างองอาจเข้าไปในปากตะเข่ ตะเข่งับผาง แต่เจอเข้ากับง่ามเหล็กหุบปากไม่ลง ทีนี้เลยโมโหเดือด ดิ้นพราด ๆ เล่นเอาลำชีบิ่นบ่วนไปหมด อ้ายเข่ดิ้นไปดิ้นมาดึงเอาเส้นหนังถูกกับต้นยางเบ้อลึกเข้าไปเรื่อย จนในที่สุด

ต้นขาดจากกัน ล้มโครมลงไปในน้ำ พอดีตะเข่หมดฤทธิ์ ลอยขึ้นมาอยู่เคียงกับต้นไม้ พวกผู้ชายกระโดดลงไปช่วยกันมัดลากขึ้นมาบนฝั่ง

ทั้งหมดนี้ ท่านกำนันเล่าเหมือนกับเกิดขึ้นเมื่ออาทิตย์ก่อนนี้เอง โดยเฉพาะตอนที่บอกว่า "ตัวยาวตั้ง ๒๐ กว่าฟุตแนะ แล้วในท้องยังมีสายสร้อยตุ้มหู อะไรต่ออะไรมากมาย พอเสร็จแล้วเขาก็เอาอ้ายกะโหลกอ้าปากนั่นน่ะไปตั้งบนศาลาวัด เป็นชั้นให้พระเทียบขึ้นธรรมาสน์"

กาลเวลาผ่านไป จำนวนจระเข้ก็ลดน้อยลงไปทุกที ไข่และเนื้อจระเข้เป็นอาหารที่ชาวบ้านนิยมกันไม่ใช่น้อย นานเข้าจระเข้ชักกลัว ไม่อยากปรากฏร่างขึ้นมาให้ใครเห็น สำหรับที่ท่าขอนยางนี้ไม่ได้เห็นจระเข้กันมา ๕๐ ปีแล้ว

ท่านกำนันเล่าต่อไปว่า พระสุวรรณภักดีกับชาวท่าขอนยางได้สร้างพระอุโบสถขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ เหตุการณ์อันน่าหวาดเสียวครั้งนั้น คนรุ่นหลังจะได้ระลึกถึงนางมาด นางหุ่ย และผู้วิเศษ รวมทั้งจระเข้ชื่อเสียงโด่งดังนั่นด้วย ต่อมาได้รื้อกะโหลกจากบนศาลานำมาผึ่งไว้ใต้ขั้นบันไดขึ้นพระอุโบสถ ส่วนประตูไม้ซึ่งสลักไว้สวยงามนั้น พระยาหลวงเป็นผู้มอบให้ เมื่อครั้งขี่ช้างมาเยี่ยมเยือนท่าขอนยาง

เรื่องเก่าของเมืองสารคามตามที่ผมได้อ่านมาบ้าง (เช่นในหนังสือแจกงานศพภรรยาท่านนายกเทศมนตรี) และฟังเขาเล่ากันบ้าง ก็เต็มไปด้วยเหตุการณ์น่าตื่นเต้นเช่นเดียวกัน ท้าวมหาชัยเจ้าเมืองคนแรกนั้น ได้เคยผ่านชีวิตระหกระเหิน ตกระกำลำบากขนาดต้องขอทานเขากิน แล้วกลับมีอำนาจวาสนาได้เป็นเจ้าเมืองเป็นผู้นำที่กล้าหาญ ฉลาดปราดเปรื่องคนหนึ่งของอีสาน

บุ่ของท้าวมหาชัยชื่อ ท้าวสีลัง ครองเมืองร้อยเอ็ดอยู่ ๖๐ กว่าปี มีบุตรธิดา ๘๓ คน บุตรท้าวสีลังที่ได้เป็นเจ้าปกครองเมืองต่าง ๆ มีกว่า ๑๐ คน

บิดาของท้าวมหาชัยฆ่าตัวตาย และอาจจะเป็นฆาตกรด้วยก็ได้ เรื่องมีว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๙ ท้าวสีลังถึงแก่กรรม ลุงของท้าวมหาชัยจะได้เป็นเจ้าเมืองแทนต่อไป แต่คืนวันเผาศพท้าวสีลังนั่นเอง กำลังนั่งเล่นการพนันกันอยู่ในคุ้ม ก็มีเจ๊กถือมีดยาววิ่งรี่เข้ามาแทงลุง ทางทวารหนักสิ้นชีวิตลงทันที เมื่อถูกจับได้ คนร้ายชาวจีนให้การซัดบิดาของท้าวมหาชัยว่าเป็นคนจ้างให้มาฆ่า หลังจากที่บิดากินยาพิษตายตามพี่ชายไปแล้ว ท้าวมหาชัยต้องระเหเร่ร่อนอดๆ อยากๆ พอตกค่ำลงก็เที่ยวหาที่หลับนอนตามศาลาวัด

เช้าวันหนึ่ง ท่านสมภารที่หมู่บ้านเล็กๆ พบเด็กคนนั้นนอนหลับอยู่ใต้ธรรมาสน์ เกิดความสงสารเอ็นดู จึงให้บวชเป็นสามเณรพร้อมกับเด็กอีกคนหนึ่งชื่อสุวรรณ มหาชัยกับสุวรรณสาบานว่าจะเป็นเพื่อนรักและซื่อสัตย์ต่อกันจนวันตาย เณรทั้งสองเรียนหนังสือเก่งด้วยกันทั้งคู่ ไม่ช้าก็รู้ภาษาบาลีแตกฉาน ชาวบ้านเอาไปเล่าลือกันว่า ท่องคาถาสวดมนต์เพราะพริ้งชัดเจนดียิ่งนัก ทำให้ท่านสมภารปีติยินดีเป็นอันมาก

เณรมหาชัยได้ไปเล่าเรียนที่วัดในเมืองอุบล สามารถมากจนท่านเจ้าคุณวัดนั้นรับเป็นอุปัชฌาย์เมื่อผนวชเป็นพระ หลังจากสึกออกมาแล้ว ได้เข้ารับราชการกับเจ้าเมืองอุบล ตอนนี้ชื่อเสียงโด่งดังขึ้นอย่างรวดเร็ว ความทราบถึงเจ้าเมืองร้อยเอ็ด จึงให้เรียกตัวไปทำงานเสียที่นั่น ท้าวมหาชัยกลับไปอยู่บ้านเกิดเมืองนอนได้สามปี บ้านเมืองขยายตัว มีราษฎรเสียส่วยเพิ่มจำนวนมากขึ้น เจ้าเมืองและกรมการเห็นพ้องกันว่าควรจะตั้งขึ้นใหม่อีกเมืองหนึ่งให้ท้าวมหาชัยไปปกครอง

ดังนั้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ท้าวมหาชัยซึ่งตอนนั้นอายุ ๒๙ ปี จึงได้เป็นหัวหน้านำผู้คนจากเมืองร้อยเอ็ดออกไปหักร้างถางพง ทำพิธีตั้งหลักชัยประจำเมือง ซึ่งโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อว่า "มหาสารคาม" ส่วนเจ้าเมืองคนแรกของมหาสารคามนั้น ทรงตั้งให้เป็นพระเจริญราชเดช แต่ผู้คนก็ยังชอบเรียกกันว่า ท้าวมหาชัยติดปากมาจนทุกวันนี้

ท้าวมหาชัยส่งคนขี่ช้างไปเชิญพระสุวรรณเพื่อนร่วมสาบานมา เป็นเจ้าอาวาสของวัดที่ได้สร้างขึ้นคู่เมือง ชื่อวัดมหาชัย แล้วส่งคนไปรับนายช่างขึ้นมาจากบางกอก ให้มาอำนวยการสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่สำหรับพระอุโบสถ ชาวเมืองมหาสารคามได้ไปนมัสการกันตั้งแต่บัดนั้นจวบจนกระทั่งทุกวันนี้

ภายใต้การนำของท้าวมหาชัย เมืองมหาสารคามทำมาหากินเจริญรุ่งเรือง เกือบจะกลายเป็นคู่แข่งของร้อยเอ็ดก็ว่าได้ ยิ่งตอนที่ร้อยเอ็ดมีเจ้าเมืองคุร้ายชอบเฆี่ยนตีผู้คน ชาวเมืองพากันอพยพมาอยู่มหาสารคามกันมากมาย ทำให้เป็นถิ่นฐานที่คึกคักยิ่งขึ้นอีก

แต่แล้ว ก็มีเหตุการณ์เข้ามาสกัดกั้นบทบาทพัฒนาบ้านเมืองของท้าวมหาชัย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ – ๒๔๑๙ พวกฮ่อบุกมาถึงเวียงจันทน์ ท้าวมหาชัยคุมไพร่พลไปสมทบกองทัพหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือที่หนองคาย ข้ามแม่น้ำโขงไปทำการปราบฮ่อ ระหว่างเข้าโจมตีค่ายศัตรู ท้าวมหาชัยถูกยิงที่ขาและแขนตกจากหลังม้า แต่ไม่ยอมหยุดสู้ ร้องสั่งคนให้อุ้มขึ้นม้า แล้วรบต่อไปจนได้ชัยชำนะ จึงยอมเข้าไปรับการรักษาพยาบาลบาดแผลที่เวียงจันทน์ แต่ก็ไม่หาย และได้รับความเจ็บปวดทรมานอยู่ตลอดเวลาสามปีสุดท้ายของชีวิตในระหว่างนี้นุ่งขาวห่มขาวไปวัดทุกวันพระไม่เคยขาด ท้าวมหาชัยถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ อายุ ๔๒ ปี

ต่อมาเมืองมหาสารคามได้เป็นจังหวัด ก้าวหน้าพัฒนาสืบไปในความสงบสุข เว้นไว้แต่ตอนที่ถูกคุกคามจากภยันตรายสามประการคือ น้ำท่วม ฝนแล้ง และพวกที่ตั้งตนเองเป็นผู้มีบุญ คอยชักจูงพลเมืองให้ไขว้เขวออกนอกลู่นอกทาง

เช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ พวกนี้ปรากฏตนขึ้นทั่วอีสาน เกลี้ยกล่อมผู้คนให้เชื่อว่าจะเกิดกุลียุค เงินทองจะกลายเป็นดิน กรวดดินจะกลายเป็นทอง วัวควายจะแปลงร่างเป็นยักษ์มากินลูกสาวของเจ้าของ ชาวบ้านหลงเชื่อพากันตระหนกตกใจว้าวุ่นอลเวงทั่วไปหมด ใครมีหมูฆ่าหมู ใครมีวัวฆ่าวัว แล้วขนเงินขนทองเอามามอบให้ผู้มีบุญ เพื่อจะได้โกยหินโกยดินใส่เกวียนกลับบ้านไปรอให้มันกลายเป็นทอง

แรกๆ ข้าราชการหัวเราะเยาะชาวบ้านที่ช่างโง่เง่าให้เขาหลอกเอาได้ แต่แล้วความขบขันกลายเป็นความตกใจ เมื่อเหตุการณ์ร้ายแรงเข้าทุกที ที่มหาสารคาม เจ้าหน้าที่ตามอำเภอต้องออกไปสู้กับชาวบ้าน จับกุมพวกหัวหน้ามาลงโทษ บางคนถูกตัดสินประหารชีวิตที่ร้อยเอ็ดก็มี แต่ตามจังหวัดอื่นๆ พวกกบฏแข็งขันเกินกำลังเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ทางการต้องส่งกองทหารมาปราบปราม เรื่องจึงได้สงบลง

ประชาธิปไตยเดินทางมาถึงมหาสารคามในปี ๒๔๗๕ และพอมาถึงก็เกิดน้ำท่วมใหญ่ ไร่นาเสียหายวายวอด เมื่อน้ำลดแล้ว ทุ่งนามีแต่ทรายหมอลำน้อยเที่ยวเดินเบ่าแคนร้องรำวิพากษ์วิจารณ์ เหตุการณ์วิปริตในบ้านเมืองให้ชาวบ้านฟัง ไปถึงไหนก็ส่งเสียงอ่อนหวานจูงใจชาวบ้านว่าให้ทำเช่นนั้น อย่าได้ทำเช่นนี้ อย่าได้ไปเชื่อพระซึ่งห่มผ้าเหลืองแต่ไร้ศีลธรรม อย่าส่งลูกไปเรียนหนังสือให้อยู่บ้านช่วยพ่อแม่ดีกว่า อย่ายอมเสียภาษีเป็นอันขาด เพราะรัฐบาลของพระเจ้าอยู่หัวถูกประชาธิปไตยทรยศเอาเข้าแล้ว

หมอลำน้อยมีสหายชื่อหม่อมราชวงศ์สนิท ซึ่งจะได้เข้ายึดครองเมืองโคราช ส่วนหมอลำน้อยเองจะได้กลับไปเวียงจันทน์ เพื่อสถาปนาราชอาณาจักรลาวขึ้นใหม่ ผู้นำทั้งสองจะได้สมทบกำลังกันเคลื่อนรี้พลลงไปตีกรุงเทพฯ ให้แหลกลาญ หมอลำน้อยจะไม่รีดนาทาเร้นราษฎร จะไม่เรียกเก็บภาษีมากๆ เลย เพียงหัวละ ๒ บาทเท่านั้นเอง

แต่แล้ว เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๖ หมอลำน้อยถูกจับตัวขึ้นศาล ผู้พิพากษาตัดสินจำคุก ๔ ปี

ต่อจากนั้นอีกไม่นาน เกิดมีผู้วิเศษสำแดงฤทธิ์กันขึ้นอีกที่บ้านเชียงเฮียนใกล้ ๆ ทางไปร้อยเอ็ด ท่านเหล่านี้อ้างตนว่าสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ ผู้ใดอยากจะเล่าเรียนวิชานี้ก็ยินดีจะสอน แต่ต้องเอารองเท้าสีขาวมาด้วย ชาวบ้านหลั่งไหลเข้ามาในมหาสารคามหาซื้อเกือกขาวกันจ้าละหวั่น เถ้าแก่หามาขายเกือบไม่ทัน ตอนเย็น ๆ ชาวบ้านชาวเมืองไปชุมนุมกันที่เชียงเฮียนไชโยโห่ร้องสนับสนุนผู้วิเศษ เสียงโจษกันเซ็งแซ่ว่า อีกไม่ช้าไม่นานก็จะพากันเหาะไปช่วยหมอลำน้อยออกมาจากคุก

แต่ผู้วิเศษถูกจับเสียก่อน แล้วเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้ถูกตัดสินจำคุกกันคนละ ๖ เดือน ชาวบ้านบอกกันว่าไม่เป็นไร เดี๋ยวก็บินหนีออกมาได้ และรู้สึกผิดหวังมาก เมื่อผู้วิเศษอยู่ในคุกต่อไปจนครบ ๖ เดือน

เมื่อเมืองขยายตัวเติบโตขึ้น ที่ที่เคยเป็นป่าดงก็เปลี่ยนสภาพเป็นทุ่งนาขยายกว้างขวางออกไปด้วยทุกทิศทุกทาง ครั้นแล้วก็มีโครงการขุดคลองอ้อมเมืองไปทางใต้ ตัดถนนสายตรงผ่านกลางเมือง และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ นั่นเอง การก่อสร้างโรงเรียนประจำจังหวัดได้เริ่มต้นลงรากฐาน ตัวตึกสร้างด้วยอิฐและคอนกรีต คงจะค่อย ๆ สูงสง่าขึ้นมาอย่างน่าตื่นเต้น ต่อมามีโครงการสร้างถนนสร้างสะพานเชื่อมโยงไปหาอำเภอเมืองอื่น ๆ ของจังหวัดใกล้เคียง รถไฟตอนนี้ก็แล่นมาถึงบ้านไผ่แล้ว นั่งรถมาลงบ้านไผ่แล้วเดินทางต่อไปยังมหาสารคามอีกไม่นานก็ถึง มหาสารคามเติบโตขึ้นจนนับว่าเป็นหัวเมืองทันสมัยแห่งหนึ่งของประเทศไทย ในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

ปัจจุบันนี้ เครื่องหมายแห่งความพัฒนาก้าวหน้าของมหาสารคามมีอยู่เป็นอันมาก และที่เด่นที่สุดแห่งหนึ่ง ได้แก่ไร่นาของนายจันที บรบือ เจ้า

หน้าที่เกษตรมักจะชอบพาแขกบ้านแขกเมืองไปชมกิจการที่นี่เสมอ ไม่มีใครทราบแน่นอนว่าเจ้าหน้าที่เกษตรมีความรู้สึกเหมือนเป็นผู้อุปถัมภ์นายจันหรือนายจันมีความรู้สึกเหมือนเป็นผู้อุปถัมภ์เจ้าหน้าที่เกษตร หรือว่ามีความรู้สึกอย่างนั้นกันทั้งสองคน แต่มีใครคนหนึ่งเคยพูดอย่างตั้งใจเหน็บแนมว่าเวลาเจ้าหน้าที่เกษตรอยากจะขยายบริเวณทดลองพืชพันธุ์ ก็ขนบ้ายเหลืองไปที่ฟาร์มนายจัน แล้วหาที่เหมาะ ๆ ปักป้ายเหลืองลงไว้ก็เสร็จเรื่อง ไม่ยากอะไรเลย

นายจันมีฟาร์มหลายร้อยไร่ อยู่ระหว่างทางบ้านไผ่ ส่วนมากอยู่บนที่เนินสูง ส่วนที่อยู่ต่ำได้น้ำพอสำหรับปลูกข้าวนั้นมีอยู่เพียงไม่กี่ไร่ แต่ข้าวก็ไม่ใช่พืชผลที่ทำชื่อเสียงและกำไรให้นายจัน "ชาวบ้านปลูกข้าวปลูกปอเหมือน ๆ กันทุกปี ๆ" เขาคุยให้ฟังวันที่ผมไปเยี่ยม "ทำไมถึงไม่ลงทุนปรับปรุงที่ดินให้มันดีขึ้นบ้างก็ไม่ทราบ"

นายจันเกิดมาในหมู่บ้านเหมือนเขาทั้งหลาย ได้รับการศึกษาแค่ประถมสี่เหมือนชาวบ้านส่วนมาก ขณะนี้ที่ฟาร์มของนายจันมีสวนมะพร้าว สวนกล้วย พุทราและสาเก มีครั่ง มีพั๊กทอง กระเทียม ข้าวโพด พริก ถั่วลิสง และผักต่าง ๆ มากมายหลายชนิดต้นหม่อนก็มี ตัวไหมก็เลี้ยง นอกจากนี้ยังมีฟาร์มหมู ฟาร์มไก่วัวควาย ล้วนแต่ทำอย่างเป็นล่ำเป็นสันทั้งนั้น รวมแล้วปีหนึ่ง ๆ มีรายได้หลายแสนบาท เอากำไรมาลงทุนขุดบ่อน้ำชลประทานติดตั้งปั๊มและเครื่องกำเนิดไฟฟ้า ที่เหลือสะสมเอาไว้สำหรับซื้อรถกุดังขนาดใหญ่ จะได้สะดวกในการบรรทุกผลผลิตไปส่งที่โคราช

ใครต่อใครชอบพูดกันว่า การที่นายจันร่ำรวยขึ้นมานี้ ไม่เห็นจะแปลกเลย "มีพ่อตาเป็นอาเสียนี่นา" เขาพูดกันว่า "พ่อตาให้ที่ทางให้เงินลงทุนแล้วทำไมจะตั้งตัวไม่ได้ล่ะ" บางคนหาว่านายจันจ้างคนงานถูก ๆ คนงานบางคนถึงกับลาออก เพราะนายจันไม่ยอมจ่ายค่าจ้าง

นายจันทำงานหนักทั้งวัน ไม่มีเวลาจะมาเอาใจใส่ว่าชาวบ้านเขาพูดอะไรกันบ้าง ตื่นแต่เช้าขี่รถถีบออกจากโรงแรมของพ่อตาที่บรบือไปควบคุมฟาร์มด้วยตนเอง แต่งตัวปอน ๆ หน้าตาคล้ำไม่ผิดกับชาวนาอื่น ๆ "เราต้องดูแลเองทุกอย่างครับ" เขาพูด "ปล่อยให้คนอื่นจัดการไม่สำเร็จดอก"

เรานั่งคุยกันใต้ต้นไม้ นายจันพูดพลางตาจับจ้องอยู่ที่เด็กคนงาน ซึ่งกำลังต่อคอกหมูด้วยไม้กระดานเก่า ๆ "เด็กพวกนี้มาผีกงานกับผม โตขึ้นจะได้ไปทำฟาร์มของตัวเอง"

คราวหนึ่งผู้เชี่ยวชาญจากประเทศเดนมาร์กมาแนะนำให้นายจันเลี้ยงโคนม แต่นายจันเห็นว่าคนแถวนี้ไม่ชอบกินนม เลี้ยงไปก็เท่านั้นแหละ ผู้เชี่ยวชาญแนะนำให้ซื้อที่ดินเพิ่มเติมขึ้นอีกเรื่อย ๆ เมื่อกิจการใหญ่โตพอแล้วจะได้เริ่มใช้อุปกรณ์ในการทำไร่ไถนา แต่นายจันพิจารณาตนเองแล้วบอกว่า "หัวผมไม่เดินอย่างนั้น แล้วถ้าเครื่องเสียก็ต้องเรียกช่างมาแก้ ผมไม่ไว้ใจช่าง"

นายจันขยับขยายโครงการไปอีกทางหนึ่ง กล่าวคือได้ไปซื้อที่ดินสมบูรณ์ไว้บนเขาเลยโคราชไปอีก แล้วปลูกข้าวโพดเป็นการใหญ่ ต่อไปมีแผนการที่จะขนข้าวโพดลงมาเลี้ยงวัวควายที่ฟาร์มบรบือ "ทำฟาร์มไม่ยากดอกครับถ้าเราใช้ความพยายาม" เขาพูดอย่างเชื่อใจตัวเอง "งานน่ะมันมีให้ทำเยอะแยะ ไม่ต้องเป็นห่วง เรื่องอยู่ที่ว่า เราจะคิดอ่านทำมันหรือเปล่าล่ะ"

นายจันส่งน้ำมะพร้าวหอมหวานให้ผมดื่ม แล้วกล่าวต่อไปว่า "ผมเป็นคนไม่ชอบทะเลาะเบาะแว้งกับใคร ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการหรือพ่อค้าชาวนา เราคบค้าเป็นเพื่อนฝูงกันดีกว่าโกรธเคืองกันจริงไหมคุณ"

ตอนผมจะลากลับ นายจันบอกว่า "ออกพรรษาแล้วนี่ ผมจะทอดกฐินจะมีขบวนแห่กันที่บรบือ อยากจะได้ดนตรีสักวงหนึ่ง อาจารย์ช่วยถามให้หน่อยนะครับว่าที่วิทยาลัยจะมาเล่นได้ไหม ถ้ามาได้ก็ดีน่ะซี วันที่ ๑๔ ตุลานะครับ"

ผมลานายจัน จับรถกลับมหาสารคาม ผู้โดยสารวันนั้น โดยเฉพาะพวกผู้หญิง คุยกันแต่เรื่องฆาตกรรมที่บรบือเสียงดังไปทั่วรถ คนที่ถูกฆ่าตายเป็นคนร่ำรวย ให้ชาวนาผู้หนึ่งกู้เงินโดยเรียกโฉนดที่นาเป็นประกัน และคิดดอกเบี้ยสูงลิบ ชาวนาหาเงินมาส่งดอกเบี้ยไม่ทัน หนี้พอกพูนขึ้นจนจะต้องถูกริบโฉนด แกหมดปัญญาไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งใคร เลยแอบเข้าไปในบ้านเจ้าหนี้ ตั้งใจจะขโมยโฉนดกลับคืนมาให้ได้ เกิดปะทะกันเข้า แกก็เลยควักปืนออกมายิงเจ้าหนี้ "อยากเรียกดอกเบี้ยแพงนักนี่บาปกรรม" ผู้หญิงคนหนึ่งตัดสินความ "รัฐบาลท่านพิมพ์ธนบัตรมาให้ใช้กันทุกคน เล่นกอบโกยเอาไว้คนเดียว จะไหวหรือ"

ฟาร์มของนายจันเป็นเครื่องหมายแห่งความเปลี่ยนแปลง แต่เท่าที่ผมทราบ ฟาร์มอย่างของนายจันก็ดูเหมือนจะมีอยู่แห่งเดียว นอกนั้นยังทำกันตามเดิม คนที่อยู่แถวนี้มาเป็นเวลานาน ไม่ใคร่ยอมเชื่อกันง่าย ๆ ว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงอะไรต่อมิอะไรให้เป็นอื่นไปได้ ข้าราชการเสมียนพนักงานที่ผมได้รู้จักส่วนมาก นิสัยใจคอโอบอ้อมอารี รักความสงบสบาย ไปทำงานเช้าบ้างสายบ้างไม่เป็นไร สถิติข้อมูลต่าง ๆ ของแต่ละแผนกมีเก็บอยู่ในแฟ้ม แต่เจ้าหน้าที่บางคนอาจจะบอกกับเรา "อย่าเพิ่งจดเอาไปเลยครับ ยังไม่ค่อยถูกต้องนัก" เจ้าหน้าที่ที่ขยันขันแข็ง มีกำลังวังชามากกว่าคนอื่น ๆ บางทีปรารภให้ฟัง ใจความว่า "รัฐบาลท่านมีนโยบายให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ เราก็ทำตาม แต่คนที่จะทำมีอยู่ไม่กี่คน การที่จะไม่ให้ขาดตกบกพร่องน่ะเป็นไปไม่ได้ดอก"

เรื่องที่เจ้าหน้าที่ต้องปวดหัวกันเป็นประจำได้แก่การทำบัญชี คราวหนึ่งทางกระทรวงส่งผู้ตรวจการพิเศษ มาสอบสวนบัญชีโรงเรียนอาชีวศึกษา ปรากฏว่าความเคลื่อนคลาดในบัญชีเริ่มมีมาตั้งแต่คราวเปลี่ยนครูใหญ่ การสอบสวนดำเนินต่อไปในการประชุมลับ และในการติดต่อเรื่องราวอย่างรวด

เร็วกับจังหวัดใกล้เคียง ในที่สุด เช้าตรู่วันหนึ่งมีผู้นำจำนวนเงินที่ขาดหายไปจากบัญชีมามอบให้คุณสุวัฒน์ที่บ้าน เป็นอันว่าปัญหาคลี่คลายลงด้วยดี

ระหว่างสัปดาห์สุดท้ายของผมที่มหาสารคาม ผมมีโอกาสได้ติดตามคุณสุวัฒน์กับคณะไปสอบบัญชีที่โกสุมพิสัย ถนนตอนนั้นเต็มทีแล้ว เพราะเป็นหน้าฝน เราจึงนั่งเรือขึ้นไปตามแม่น้ำชี ออกเดินทางกันตอนย่ำค่ำ น้ำเบียมตลึง สท้อนแสงจันทร์ซึ่งส่องผ่านเมฆลงมารำไร ทำให้รู้สึกว่าเวลาผ่านไปเร็วเหลือเกิน นั่งเรือไปเดี๋ยวเดียวก็ถึงเสียแล้ว ขึ้นจากเรือเดินเข้าวัดไปออกถนนใหญ่สายใหญ่ของอำเภอ แสงไฟริบหรี่ส่องให้เห็นน้ำนองเต็มถนน ร้านอาหารปิดแล้ว แต่เคราะห์ดีร้านกาแฟยังมีก๋วยเตี๋ยวเหลืออยู่ ศึกษาธิการอำเภออุตส่าห์ไปควบคุมการผัดด้วยตนเอง คงจะสังเกตเห็นว่าพวกเราหิวจัดกันทุกคน

ที่โรงแรมซึ่งเราไปพักคืนวันนั้น มีชาวอินเดียช่างพูดที่สุดมาร่วมวงสนทนาอยู่ด้วยตั้งนาน เขาพูดภาษาอังกฤษเป็นพื้น บางตอนก็ต่อเติมด้วยภาษาไทย เพื่อให้ความหมายแจ่มชัดยิ่งขึ้น "ผมเรียนสำเร็จจากมหาวิทยาลัยเดลี อยู่เมืองไทยได้ปีหนึ่งแล้ว" เขาว่าออกมาเป็นสำเนียงอินเดีย "พี่น้องผมตั้งร้านขายผ้าอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น"

ข้าราชการคนหนึ่งในกลุ่มเรา รู้สึกว่าทึ่งมากในความแคล่วคล่องของแขก ออกปากชมว่าเก่งที่เดินทางคนเดียวมาจนถึงโกสุมพิสัย แขกพึ่งรู้เรื่องแล้วอวดต่อไปว่า "ผมไปไหนไปคนเดียว ผมพูดภาษาไทยได้ดีมาก หลังจากมาอยู่ประเทศไทยเพียง ๖ เดือนเท่านั้น"

เจ้าหน้าที่ไทยหัวร่อความภูมิใจและภาษาไทยของชาวอินเดียน เจ้าหน้าที่คนหนึ่งพูดถึงหนวดเคราของเขาด้วยว่าดกดำดีแท้ อีกคนหนึ่งพูดถึงพระพุทธเจ้าว่ามาจากอินเดียเหมือนกัน ไม่ว่าใครจะพูดเรื่องอะไร แขกของเราพูดต่อได้ทั้งนั้น มีคำตอบพร้อมเพรียงอยู่เสมอ

ใครคนหนึ่งถามขึ้นว่า "ในประเทศอินเดียมีภาษากี่ภาษาครับ" "สามร้อยเจ็ดสิบภาษา!" แขกตอบอย่างทันควันและภาคภูมิทำให้คนไทยได้หัวเราะกันอีกพักหนึ่ง ก่อนที่จะแยกย้ายกันไปนอน

วันรุ่งขึ้นฝนตกทั้งวัน ระหว่างที่คุณสุวัฒน์ไปตรวจบัญชีที่อำเภอ พวกเราเดินกางร่มย่ำโคลนไปเยี่ยมโรงเรียนแถวๆ นั้น ตอนเย็นฝนหาย เราเอาข้าวไปโยนให้ลิงที่อยู่ในบ่าริมแม่น้ำ ลิงพวกนี้ท่านห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปจับหรือทำอันตราย มันอยู่ดีกินดีจนอ้วนตุ้บผิดกับลิงธรรมดาสามัญ ตามฝั่งแม่น้ำยามเย็นมีภาพที่น่าดูเสมอ หญิงชายทุกวัยทุกรุ่นมาอาบน้ำกันเต็ม พระท่านก็ลงมาอาบ ทางฝ่ายของท่าน เมื่ออาบเสร็จแล้วห่มจีวรใหม่ แลดูสดชื่นสะอาดสะอ้าน เรือเก่าแก่ลำหนึ่งบรรทุกวัวควายจากฝั่งนี้ไปฟากโน้น ทุกสิ่งทุกอย่างเคลื่อนไหวไปช้าๆ ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรีบด่วน พวกเราเองก็เดินเอ้อระเหยไปนั่งเล่นที่หน้าร้านญาติพี่น้องของคุณครูคนหนึ่ง อพยพจากเมืองจีนมาหากินเมืองไทยได้ ๔๐ กว่าปีแล้ว ระหว่างที่คุยกันอยู่นั้นได้ยินเสียงฉิ่งฉาบฆ้องกลองดังไปตามถนน ชาวโกสุมพิสัยเขาแห่ข้าวของเอาไปวัด สำหรับจะได้รวบรวมช่วยกันสร้างหอระฆังใหม่ เดินคึกคักตามกันไปเป็นขบวนยาว

หลังอาหารค่ำแล้ว คุณมานิตย์ศึกษานิเทศก์เรียกประชุมครูที่เฉลียงของโรงแรม มีการร้องเพลงภาษาอังกฤษกันเพลงหนึ่งเป็นการฝึกฝนภาษาและเพิ่มความครึกครื้นให้กับการประชุมไปในตัว ครั้นแล้วคุณมานิตย์ลุกขึ้นยืนแถลงว่า "ก่อนอื่น ผมขอเตือนว่าไต้ฝุ่นกำลังจะมา จะมีพายุใหญ่ บอกเด็กๆ ให้ระวังตัวไว้ด้วย"

"เรื่องอย่างนี้ พวกเราควรจะพยายามนำมาเล่าให้นักเรียนรู้ เราต้องใช้ความพิจารณาว่าเรื่องไหนเหมาะสม ข่าวคราวในหนังสือพิมพ์ควรจะขวนขวายหาอ่านให้มากๆ หูตาจะได้สว่างช่วยให้ความรู้ความคิดกว้างขวางขึ้น"

คุณสุวัฒน์คุยกับครู ๆ อย่างเป็นกันเอง ลุก ๆ นั่ง ๆ กระโดดไปรอบ ๆ ทำความขบขันให้กับที่ประชุม แต่พอถึงเวลาพูดจาเอางานการ พวกครูนั่งฟังกันเงียบกริบ คุณสุวัฒน์กล่าวถึงการปรับปรุงแก้ไขโรงเรียนให้ดีขึ้น แล้วบอกว่าจะช่วยเหลือเต็มที่ในเรื่องนี้ ถ้ามีอุปสรรคไม่ต้องตกใจ ปรึกษาหารือกันได้ ไม่ต้องกลัวว่าจะโดนลงโทษเพราะมีปัญหา

ครู ๆ กลับบ้านกันไปหมดแล้ว เรานั่งคุยกันต่อไปจนดึก คุณสุวัฒน์เล่าให้ฟังถึงนายตำรวจคนหนึ่ง เป็นฝรั่งจากเดนมาร์ก เคยมารับราชการที่อีสานนานมาแล้ว แกทั้งสูงทั้งใหญ่ ทั้งอ้วน ชอบนุ่งโสร่ง แต่รูปร่างไม่ให้เสียเลย พอลุกขึ้นยืน โสร่งหลุดทุกที

การตรวจบัญชีที่โกสุมพิสัยของคุณสุวัฒน์ราบรื่นดีกว่าที่อื่น เราพบกันอีกสองวันภายหลัง คุณสุวัฒน์เพิ่งกลับจากอำเภอเชียงยืนบ่นให้ฟังว่าถนนเสียหายมาก และการตรวจสอบบัญชีที่นั่นลำบากยากเย็นพอใช้ "รับผิดชอบให้ตัวเราเองไม่เท่าไหร่ดอก ต้องรับผิดชอบให้คนอื่นนี่น่ะซี"

โรงเรียนในภาคอีสานมีจำนวนมากมายใหญ่โตทีเดียว ชาวอีสานดูเหมือนจะต้อนรับการศึกษาด้วยความตื่นเต้นกระตือรือร้นเช่นเดียวกับที่ได้เคยต้อนรับการบวชเรียนในพระพุทธศาสนา หมู่บ้านทุกแห่งมีโรงเรียนประถม อำเภอเมืองทุกแห่งมีโรงเรียนมัธยมของเอกชน ค่าเล่าเรียนคิดเป็นเงินปอนด์ก็บีละไม่กี่ปอนด์ แต่ในปัจจุบัน ตำแหน่งเสมียนพนักงานพิมพ์ดีดแต่ละตำแหน่ง มีคนสมัครแข่งขันกันเป็นร้อย ๆ พัน ๆ เรียนหนังสือมาแล้วหางานทำไม่ได้ จิตใจก็มักจะเริ่มท้อแท้กับการศึกษา

"เรามีพลเมือง ๒๗ ล้านคน มีตำแหน่งในกระทรวงทบวงกรมอยู่สามแสนตำแหน่ง" ผู้ตรวจการอาวุโสจากกระทรวงกล่าวกับผม "ลองถามนักเรียนดูซิว่ามีโอกาสเป็นคนหนึ่งในสามแสนไหม ถ้าไม่มี เขาคิดบ้างหรือเปล่าว่าจะไปทำอะไรกัน"

เจ้าหน้าที่อาชีวศึกษา พยายามหาทางวางหลักสูตรให้นักเรียนที่สำเร็จออกมาแล้วมีหนทางทำมาหากินได้ ที่มหาสารคามมีโรงเรียนการช่างสำหรับนักเรียนหญิง มีครูถึง ๑๕ คน แต่มีนักเรียน ๖๐ คนเท่านั้น เจ้าหน้าที่เดินทางไปดูชาวบ้านทำหม้อ ไห ที่กันทรวิชัย แล้วไปดูการทอผ้าไหมที่ร้อยเอ็ด

ช่างตัดเสื้อชาวญวนที่ลี้ภัยสงครามอินโดจีนมาตั้งร้าน อยู่ที่มหาสารคาม ชอบคุยนักว่า "ที่ไซ่ง่อน ช่างตัดเสื้อต้องผึกหัดมาตั้งแต่อายุ ๗–๘ ขวบ ทำงานโดยไม่ได้ค่าจ้างจนอายุ ๑๖ บางทีก็ ๑๘ ต้องหัดกันอย่างนี้ถึงจะเป็นช่างตัดเสื้อมีฝีมือได้"

ที่ร้านขายรถถีบ มีรูปขยายใหญ่แขวนไว้ที่ข้างฝา เป็นรูปโรงเรียน ตึกสองชั้น หลังคาแลดูเป็นหอ ตั้งอยู่บนภูเขาสูงของเกาะแห่งหนึ่ง เจ้าของร้านอธิบายว่า "นั่นโรงเรียนของผมที่แต้จิ๋ว พี่ชายผมเป็นครูอยู่ที่นั่น สมัยก่อนเมืองไทยมีโรงเรียนจีน สอนเหมือนกับโรงเรียนที่เมืองจีน เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว"

ลูกชายเจ้าของร้านนั่งซ่อมรถถีบอยู่ใกล้ ๆ เรา "ครอบครัวคนจีนก็ยังงี้แหละ" เจ้าของร้านว่า "พอพ่อแก่แล้ว ลูก ๆ ก็รับช่วงทำกันต่อไป ครอบครัวคนไทยอีกอย่างหนึ่ง"

ความเปลี่ยนแปลงของจิตใจชาวบ้านต่อการศึกษา มีผลกระทบกระเทือนไปจนถึงโรงเรียนของนายเกียว จำนวนนักเรียนชั้นต่ำ ๆ ลดลงไปมาก ไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลกันเสียหมด ไม่ต้องเสียเล่าเรียน ประกาศนียบัตรชั้นเตรียมมหาวิทยาลัยเป็นของยากสำหรับเด็ก ๆ ตามชนบท การที่จะหาครูผู้ทรงคุณวุฒิมาสอนตามโรงเรียนเอกชน ซึ่งตั้งอยู่ห่างไกลเมืองหลวง ไม่ใช่ของที่ทำได้ง่ายนัก

นายเกียวกุลีกุจอสั่งน้ำหวานมาเลี้ยงผมในห้องทำงานที่โรงเรียน เล่าให้ฟังถึงอาคารหลังใหม่ สร้างด้วยไม้ ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างกว่า ๕๐,๐๐๐ บาท แต่นายเกียวไม่ต้องควักกระเป๋าเอง ชาวมหาสารคามช่วยกันบริจาคเงิน

สมทบทุนอยู่เป็นเวลา ๓ ปี ทั้งนี้ก็เพราะนายเกียวเป็นผู้มีอิทธิพลคนหนึ่งของจังหวัด สมัยเป็นผู้แทน ฯ เคยเดินทางไปยุโรปและอเมริกา ขณะนี้ยังไม่มีการเลือกตั้ง เพราะรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ยังร่างไม่เสร็จ แต่นายเกียวก็มิได้นั่งอยู่เฉย ๆ รอเวลาให้ผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ หากวิ่งเต้นกระทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพี่น้องชาวมหาสารคาม ผู้ซึ่งจะมีสิทธิลงคะแนนเสียงในวันข้างหน้า

นายเกียวมีทรวดทรงอ้วนเตี้ย ท่าทางกระปรี้กระเปร่า หน้าผากกว้าง แก้มพอง จมูกใหญ่ ผมไม่เคยเห็นนายเกียวเวลาวางหน้าเฉย เคยเห็นแต่เวลายิ้มแป้น หรือไม่ก็กำลังขมวดคิ้วครุ่นคิดอะไรอยู่สักอย่าง โดยเฉพาะเวลากล่าวคำปราศรัย หรือแสดงสุนทรพจน์อันเป็นสิ่งที่นายเกียวชอบทำมากกว่าสนทนา

นักเรียนที่โรงเรียนนายเกียวมีวิชาความรู้สูงพอใช้ นายเกียวพยายามหาครูดีที่สุดที่จะหาได้มาสอน ครูบางคนอาจจะไม่จบวิชาครู แต่ในด้านประสบการณ์ไม่น้อยหน้าใคร เช่นครูสอนภาษาอังกฤษคนหนึ่ง เคยเป็นล่ามทำงานกับทหารอเมริกันที่ไปสอนพวกแม้วในลาวให้รู้จักใช้อาวุธปืนทันสมัย ครูเล่าว่า เมื่อแรกแม้วให้ทหารสูบผีนเสียก่อน แล้วจึงยอมให้สอนยิงปืน ครูเป็นคนแปลคำสอนของอเมริกันออกเป็นภาษาไทย แล้วมีชาวบ้านอีกคนหนึ่งคอยแปลต่อเป็นภาษาแม้ว ทหารอเมริกันกินอยู่เหมือนชาวบ้าน เขาตีงูกินก็กินกับเขา แต่สำหรับคุณครูไม่ชอบชีวิตเช่นนั้นเลย ชอบเป็นครูมากกว่า

ใครที่อยู่มหาสารคามตอนนั้น จะอดรู้สึกตื่นเต้นไม่ได้ในความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ถนนลูกรังกลายเป็นถนนลาดยาง อาคารใหญ่น้อยปรากฏขึ้นมาอีกมากมายหลายหลัง ร้านรวงคึกคักขึ้นเห็นถนัดตา โรงแรมก็มีแล้ว สร้างอย่างโก้เก๋ไม่แพ้ที่เขาสร้าง ๆ กัน และที่น่าตื่นเต้นที่สุดสำหรับ

พวกเราก็คือ นอกจากโรงเรียนจะได้เลื่อนขึ้นเป็นวิทยาลัยแล้ว ยังมีข่าวว่าอาจารย์สนั่นจะได้เลื่อนตำแหน่งเป็นข้าราชการชั้นพิเศษด้วย ขณะนี้เรื่องกำลังเสนอขึ้นไปแล้ว อีกไม่ช้าคงจะได้พังข่าวดีแน่ ๆ

ระหว่างทางนี้ทางโรงเรียนได้รับแจ้งว่า อนุกรรมการข้าราชการพลเรือนคณะหนึ่งจะเดินทางมาเยี่ยมเยียน นี่ก็เป็นข่าวใหญ่อีกเหมือนกัน ทั้งโรงเรียนเตรียมตัวจัดงานต้อนรับอย่างเต็มที่ แทบจะไม่มีเวลาทำอย่างอื่น

คณะกรรมการนั่งรถไฟด่วนมาลงที่บ้านไผ่ มีรถเก๋งของคุณหมอทันตแพทย์ไปรับ ขับพาไปพักที่บ้านของคุณหมอมีชื่ออีกคนหนึ่งของบ้านไผ่ หลังจากอาหารเช้า เดินทางไปเยี่ยมโรงเรียนและปราศรัยกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ตำบลบ้านแห่งหนึ่ง

"ประเทศไทยเรา แม้จะไม่ร่ำรวยทางเศรษฐกิจเหมือนบางประเทศ" กรรมการท่านหนึ่งกล่าว "แต่เราก็ไม่ล้าหลังผู้ใดด้านวัฒนธรรม"

กำนันผู้ใหญ่บ้านยืนตัวตรงฟังคำปราศรัย บางคนรู้สึกว่าเกร็งไปหมดด้วยความประหม่า

"ถ้าไม่ได้ออกมาด้วยตัวเอง ก็จะไม่ทราบว่าสภาพชนบทที่แท้จริงเป็นอย่างไร" กรรมการอีกท่านหนึ่งกล่าว

งานเลี้ยงต้อนรับซึ่งได้จัดขึ้นที่วิทยาลัยค่ำวันนั้น ใหญ่โตหรูหราเป็นประวัติการณ์ เริ่มต้นด้วยพิธีบายศรีบนตึกเรียน พราหมณ์เป็นผู้นำขบวนแห่เข้ามาประกอบพิธีในห้อง ซึ่งจัดสวยและสว่างจ้าเป็นพิเศษ สุภาพสตรีสูงอายุของมหาสารคามในชุดไหมไทยและสายสร้อยทอง นั่งเก้าอี้เรียงกันเป็นแถว กระซิบคุยกันถึงเรื่องแขกผู้มีเกียรติจากกรุงเทพ ฯ จนไม่ค่อยได้พังท่านนายกเทศมนตรีตอนที่ท่านลุกขึ้นอธิบายว่า พิธีบายศรีนี้เป็นขนบประเพณีเก่าแก่ของภาคอีสาน

เสร็จจากพิธีข้างบนนี้ ลงมารับประทานอาหารข้างล่าง โต๊ะทั้งเต็มสนามอาหารเครื่องดื่มทั้งเต็มโต๊ะ โคมไฟประดับประดาเป็นวงกลมรอบเสาธง หน้าอาคารหลังใหม่ที่สุดของวิทยาลัย มีการแสดงร้องรำของนักเรียนและมีการกล่าวคำปราศรัยมากกว่าการเลี้ยงครั้งใด ๆ ทั้งสิ้น

เช้าวันรุ่งขึ้นมีพิธีปลูกต้นไม้ในบริเวณหน้าวิทยาลัย หลังจากนั้น ผู้มาเยือน ออกเดินทางกลับด้วยรถจี๊ปและแล่นต์โรเวอร์แล่นตามกันเป็นขบวนยาวผ่านตำรวจซึ่งยืนรับอยู่ตามจุดต่าง ๆ ของเส้นทาง พอถึงบ้านไผ่คุณหมอทันตแพทย์เจ้าของรถเก๋งนำกระเช้าผลไม้และขนมมามอบให้ และได้ถ่ายรูปร่วมกับคณะกรรมการขบวนเคลื่อนต่อไปถึงขอนแก่น แขกผู้มีเกียรติและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ไปรับประทานอาหารที่ภัตตาคารชั้นหนึ่งของจังหวัด ครู ๆ และเจ้าหน้าชั้นรองลงมา ไปเลี้ยงดูสนุกสนานกันที่ร้านกาแฟใกล้ ๆ ที่จอดรถโดยสาร

ณ ท่าอากาศยานน้อย ๆ ของขอนแก่น ระหว่างที่นั่งรอเครื่องบิน มีเวลาคุยกันอีกหลายเรื่อง กรรมการท่านหนึ่งสดุดีชาวอีสานว่า ฉลาดเฉลียวใจคอกว้างขวางโอบอ้อมอารี คนกรุงเทพ ฯ ที่ชอบดูถูกคนอีสานนั้น ต้องนับว่าดูผิดเอามาก ๆ เมื่อพูดถึงนิสัยใจคอชาวอีสานโดยทั่วไปแล้ว ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะเลยไปถึงคุณลักษณะของผู้หญิงอีสานด้วย โดยเฉพาะคุณลักษณะแห่งความเป็นภรรยาที่ดี ต่อจากนั้นก็ถึงเรื่องผู้หญิงภาคอื่นและประเทศอื่น กรรมการท่านหนึ่งแนะนำว่า เรื่องมีเมียแหม่มขอเสียที "ลำบากจริง ๆ เชื่อผมเถอะ" แล้วเล่าให้ฟังว่า เพื่อนคนหนึ่งแต่งงานกับผู้หญิงอังกฤษ จะออกไปไหนต้องขออนุญาตเสียก่อนทุกคราวไป ไพ่บริดจ์ที่เคยชอบเล่น เมื่อตอนเป็นชายโสด เดี๋ยวนี้ก็ต้องเลิกเล่นเพราะภรรยาไม่ชอบ แต่กรรมการอีกท่านหนึ่งแย้งว่า การมีภรรยาเป็นเรื่องลำบากทั้งนั้นไม่ว่าชาติไหน ยิ่งมีหลายคนก็ยิ่งเพิ่มความลำบากขึ้นอีกหลายเท่าตัว

เครื่องบินลงมาจอดที่ทางวีงของสนาม ชาวอีสานเดินออกไปส่งชาวกรุงเทพฯ แล้วรออยู่จนกระทั่งเครื่องบินขึ้นเรียบร้อย จึงได้ร่ำลากันเองเดินทางแยกย้ายกลับไปยังอำเภอและจังหวัดของตน

หลังจากนั้นพวกเรารอฟังข่าวกันด้วยใจระทึกระทัก พบหน้าใครที่พึ่งกลับจากกรุงเทพฯ เป็นต้องรีบซักถามโดยเร็วว่าเรื่องไปถึงไหนแล้ว คณะกรรมการรายงานว่าอย่างไร สำหรับผมนั้น การที่อาจารย์สนั่นซึ่งใครๆ ก็รักนับถือจะได้เป็นข้าราชการชั้นพิเศษ มิได้เป็นเรื่องน่ายินดีอย่างเดียว แต่จะเป็นสัญญลักขณ์แห่งความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญยิ่ง นับตั้งแต่ผมแรกมาถึงเมืองนี้เมื่อ ๒ ปีที่แล้วมา ผมรอฟังข่าวด้วยความตื่นเต้นสนใจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าชาวมหาสารคามคนอื่นๆ ภายหลังเมื่อกลับไปประเทศอังกฤษแล้วจึงได้ทราบจากข้าราชการกระทรวงศึกษาที่ไปดูงานว่า "คุณคริปส์ได้ข่าวหรือยังอาจารย์สนั่นเป็นชั้นพิเศษแล้ว"

คืนนั้นผมไปวัดโนนศรีสวัสดิ์เป็นครั้งสุดท้าย พบพ่อจูกับอาจารย์สนั่นนั่งคุยกันบนศาลา "อาจารย์ท่านว่าท่านอยากจะออกจากราชการเสียแล้วซี" พ่อจูหันมาบอกผม "แล้วพวกเราจะทำยังไงกันล่ะ"

"อาจารย์ทิ้งเราไปไม่ได้นะครับ" พ่อจูพูดต่อไปกับอาจารย์สนั่น "นี่แน่ ผมจะบอกให้ ที่ดินข้างๆ วัดมีว่างถมไป ถ้าจะออกจากราชการจริงๆ ละก้อ มาปลูกบ้านอยู่เสียที่นี่ก็แล้วกัน"

อาจารย์สนั่นยิ้ม ไม่ตอบว่ากระไร มีบางสิ่งบางอย่างซึ่งคนเราไม่สามารถจะอธิบายได้ แม้แต่กับพ่อจู ผู้เต็มไปด้วยความเข้าอกเข้าใจ.

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย